

**T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA**

**ON İKİNCİ ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ - II
(SUNULMAYAN BİLDİRİLER)
KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRK ORDUSU
(20-22 MAYIS 2009 - İSTANBUL)**

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

**ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2010**

ISBN: 978-975-409-588-3

NSN: 7610270501358

YAYIN KURULU BAŞKANI

Korg.Abdullah ATAY

YAYIN KURULU

Kur.Alb.İskender ÖZBAY

Dr.Hv.Öğ.Yb.F. Rezzan ÜNALP

Tar.Uzm.Filiz ÖGER

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ

Red.Uzm.Ceyda YILDIRIM

KAPAK

Ceyhan KURHAN

SUNUŞ

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarafından düzenlenen “Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu” konulu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2009 tarihleri arasında İstanbul/Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında icra edilmiştir.

Sempozyuma; Türk Silahlı Kuvvetlerinin değişik kurum ve kuruluşlarında görev yapan general / amiral, subay ve sivil tarih uzmanları, emekli general ve subaylar, çeşitli üniversitelerin rektör, dekan ve bölüm başkanları ile tarih ve uluslararası ilişkiler bölümlerinden öğretim üyeleri, Harp Akademileri müdavimi öğrenci subaylar, Deniz ve Hava Harp Okulları öğrencileri olmak üzere toplam 314 kişi katılmıştır.

Sempozyumun ilk günü icra edilen tören, 2008-2009 dönemi ATASE Başkanı Hv.Plt.Korg.Abidin ÜNAL tarafından yapılan açış konuşması ile başlamış, bunu müteakiben Türk Askerî Tarih Komisyonu Genel Sekreteri Dr.Hv.Öğ.Yb.F. Rezzan ÜNALP tarafından “Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu” konulu bir sunum takdim edilmiştir. Üç günlük sempozyum süresince programa bağlı olarak icra edilen 10 ayrı oturumda asker ve sivil tarihçiler tarafından hazırlanan 30 bildiri sunulmuştur. Sempozyum, Prof.Dr.Ergun AYBARS tarafından yapılan kapanış ve değerlendirme oturumunun ardından ATASE Başkanının yapmış olduğu sempozyum kapanış konuşması ile sona ermiştir.

Sempozyumda sunulan bildiriler ile sempozyum açış ve kapanış konuşmalarını kapsayan “On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-I” adlı eser, asker ve sivil tüm araştırmacıların istifadesine daha önce sunulmuştu. “On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulmayan Bildiriler)” adlı bu kitapta ise zaman yetersizliği nedeniyle sunulamayan; ancak yayımlanması uygun görülen 10 bildiri, ATASE Askerî Tarih Etüt Merkezi (ATEM) Başkanlığı Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) Genel Sekreterliğince düzenlenerek yayıma hazırlanmıştır.

Abdullah ATAY
Korgeneral
ATASE ve Dent. Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER	III
Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuvayımillîye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler	
Prof.Dr.Metin AYIŞIĞI	1
Kore'den Günümüze Birleşmiş Milletler Misyonlarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Rolü ve Kamuoyuna Yansımaları	
Doç.Dr.(E)Öğ.Alb.Ulvi KESER	15
Kafkasya'daki Mücadelelerde 9'uncu Ordu	
Doç.Dr.Nurcan TOKSOY	61
Türk Askerî Birlik - Kurumlarının İyileştirilmesinde ve Silahlanma Faaliyetlerinde Fransızlar	
Doç.Dr.Celalettin YAVUZ	77
Mete Han Döneminden Selçuklulara Kadar Türk Ordu Teşkilatı ve Yapısı	
Yrd.Doç.Dr.Remziye OKKAR	95
II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri	
Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN	117
Türk Kurtuluş Savaşı'nda Görev Almış Yunan Komutanların Anılarından Hareketle Türk ve Yunan Ordusunda Ordu Geleneği ve Komutanlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi	
Öğ.Alb.Kadir Türker GEÇER	135
1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayisi	
Dr.Hv.Öğ.Bnb.Osman YALÇIN	179
Türk Ordusunun Urmiye-Tebriz-Bakü Harekâtı; İngiliz, Ermeni ve Nasturilere Karşı Mücadelesi (1918)	
Yrd.Doç.Dr.Bariş METİN	205
İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri	
Hv.İs.Bnb.Sabit ÇETİN	215

MÜTAREKE DÖNEMİNDE HARBİYE NEZARETİ İLE KUVAYİMİLLİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLERE DAİR BAZI BELGELER

Prof.Dr.Metin AYIŞIĞI*

Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Hükûmetine baskılarını giderek arttıran İngilizler; ordu komutanlarının görevlerine son verilerek orduların dağıtılmasını ve silah, araç, gereç ve her türlü mühimmatın teslimini istemişlerdir. Öte yandan, İtilaf devletlerinin yaptıkları baskılar sonucu bu isteklerin uygulanması yolunda ordu komutanlarına gönderilen emir ve talimatlar tepkilere yol açmış; Suriye, Musul, Kafkasya, Trakya, Yemen, Asir, Hicaz ve Trablusgarp'ta bulunan ordu ve birlik komutanları, bu emirleri uygulamadıkları gibi şiddetle de protesto etmişlerdir. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın telkinleri sonunda ordu komutanları birliklerini mümkün olduğunca Anadolu içerilerine çekip yerlerine de bir vekil bırakıp Erkânıharbiyeiümmüye Riyasetinin davetine uyarak İstanbul'a gelmişlerdir.

Mondros Mütarekesi sonrası Türk ordusuna bırakılan silah ve cephanenin büyük bir kısmı İstanbul'da depolanmıştır. Türk ordusunun bu büyük mücadeleyi kazanabilmesi için, önemli sayıda insan ve cephaneye ihtiyacı vardı. Bunu sağlamak için uygulamaya konulan tedbirlerin en önemlisi, İstanbul'da İtilaf devletlerinin elinde bulunan büyük miktardaki silah ve malzemeyi Anadolu'ya kaçırmaktır. Ancak işgal altında bulunan bir memleketin yeniden bağımsızlığına kavuşabilmesi; etkin ve yaygın bir istihbarat ağının olmasına, iyi bir teşkilatın kurulmasına bağlıdır.

İstanbul'da İtilaf kuvvetlerinin kontrolünde; Kuvayımiliyenin ihtiyaç duyduğu çok miktarda silah, cephane ve her çeşit malzeme bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu'da hizmet görebilecek birçok subay da Kuvayımiliyeye katılabilmek için fırsat ve imkân aramaktadır. Bu bakımdan İstanbul kaynaklarından geniş ölçüde faydalanmak, İstanbul'da çeşitli çevrelerdeki hadiseleri zamanında öğrenmek; millî ordunun ikmalinde, sevk ve idaresinde önemli bir yer tutmuştur. Bu hususlar göz önünde bulundurularak Ankara'da TBMM Hükûmeti kurulur kurulmaz Millî Müdafaa Vekâleti ile Erkânıharbiyeiümmüye Reisliği, İstanbul'da çok güvenilir subay ve şahsiyetlerden oluşan gizli bir teşkilat kurmuştur.¹

Bu durumdan Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın da haberi vardır. Nitekim, o zamanki Beyoğlu İnzibat Karakol Kumandanı Yüzbaşı Kalkandelenli Hasan Tahsin Bey, Yüzbaşı Razi (Yalçın) Bey'i Beyoğlu İnzibat Karakoluna tayin ettirmiştir. İngilizler de İstanbul Hükûmetine sadık bir subay sandıkları bu kişiye, kendi istihbarat teşkilatlarında görev

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bu teşkilatlar hakkında daha geniş bilgi için bk. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 265-272, 372. Hüsnü Himmetoğlu; Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, C I, İstanbul, 1975, s. 80-87, 165, 169-180.

vermiştir. Bu çok değerli vatansever; İngilizlerden elde ettiği bilgileri, Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşine ve o tarihteki Süvari Binicilik Mektebi Müdürü Miralay Esat Bey'e haber vermiştir. Esat Bey de bu malumatları teşkilata bildirmiştir. Miralay Esat Bey ve yardımcısı Binbaşı Ferhat Bey; İngilizlerden elde ettikleri bilgileri teşkilata bildirdikleri gibi, Anadolu'ya Mülâzım-ı evvel (Üsteğmen) Burhan Bey'i de gizli kurye olarak göndermişlerdir. Aynı zaman da yaverânı hazreti şehriyâriden olan Esat Bey, Ferhat Bey'le birlikte Anadolu'ya teşkilat tarafından tezkiyeleri yapılmış subaylar ile silah ve cephane de kaçırmışlardır. Bu nakliyat için ihtiyaç görülen kara ve deniz vasıtalarını temin etmişler ve Anadolu Hükûmetinin birer mümessili gibi vazife almışlardır.

Bunların yanı sıra Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa; ilk iş olarak Batı Anadolu'daki buhranlı duruma düzen vermek ve tedbir almak, dağılan 17'nci Kolordunun 56'ncı Fırkasını yeniden derleyip toparlamak göreviyle Albay Bekir Sami Bey'i Batı Anadolu'ya göndermiştir. Bu sırada Yunan işgali de gittikçe genişlemektedir. Nitekim ilerleyen Yunanlar Menemen'i işgal ederek silah ve cephaneyi ele geçirmişlerdir. Bu durumda direnişten yana olan Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919'da Batı Anadolu birliklerine " ... Devletin Yunanlara kaptıracak fazla ne bir silah ne de bir fişengi var. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz malzemelerle silah ve cephane ile toparlamızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere güvenli yerlere naklettirmenizi rica ve böylece teslim-i silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını önemle ilave eylerim." (anlamındaki) şifre telgrafi göndermiştir.²

14 Ekim 1918 tarihinde sadarete getirilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa, 25 gün gibi kısa süren iktidarında Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur kalmasına rağmen önemli işler de başarmıştır. Rumların muhtemel taşkınlık ve tahriklerine karşı gerekli tedbirleri almış, önemli kilit noktalarına devletin takdir ve güvenini kazanmış şahsiyetleri tayin etmiştir.³ Yusuf İzzet Paşa'yı karargâhı Bandırma'da bulunan 14'üncü Kolordu Kumandanlığına⁴, Cevat (Çobanlı) Paşa'yı Erkânıharbiyei umumiye Riyasetine⁵, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey'i Harbiye Nezareti Müsteşarlığına tayin etmiştir⁶. 31 Ekim 1918'de de Birinci Kafkas Kolordusunu lâğvederek Kazım Karabekir Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine almıştır.⁷ Kaldırılmış olan "Teşkilat-ı Mahsusa" Başkanı Albay Hüsametdin (Ertürk) Bey'in emrindeki

² Kazım Özalp; Millî Mücadele, C II, Ankara, 1985, Belge nu.: 7.

³ Metin Ayışığı; Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 160, 179.

⁴ Hüsametdin Ertürk; İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1934, s. 219-223.

⁵ BOA BEO; Harbiye Giden, nu.: 340509.

⁶ BOA BEO; Harbiye Gelen, nu.: 340405.

⁷ Kazım Karabekir; İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 3.

depolarda bulunan silah ve cephanenin ani baskınlarla boşaltılarak Anadolu'ya sevkine göz yummuştur.⁸

Bu sırada tüm memlekette büyük heyecan ve tepkiye sebep olan bir hadise meydana gelmiş; Yunanlar, İtilaf devletlerinin de desteği ile 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişlerdir. İzmir'in işgalinin ertesi günü yani 16 Mayıs 1919'da Erkânıharbiyeumumiye Reisi Cevat Paşa, "Her kıta toplu, silah başında ve disiplinli kalmalıdır." şeklinde emir vermiştir. Bandırma'daki 61'inci Tümenin başına da Albay Kazım (Özalp) Bey'i getirmiştir.

Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Bandırma'daki Kuvayımillîye teşkilatı ile temas hâlinde olduğu anlaşılmaktadır. Hatta hükûmet tarafından Bandırma'ya gönderilen üst düzey yetkili, mutasarrıf tarafından pek sıcak karşılanmamıştır. Bu görevlinin ifadesine bakılırsa mutasarrıf kendisine alelade bir memur gibi davranmıştır. Kendisinin Hükûmet ile Kuvayımillîye liderleri arasında bir anlaşma zemini hazırlamak için Bandırma'ya gelmiş olduğunu belirtmiştir.⁹

Yunanların İzmir'den sonra Urla, Çeşme, Torbalı ve Menemen'i işgal etmeleri üzerine Erkânıharbiyeumumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919 tarihinde ilgili makamlara gönderdiği şifre emirde; her çeşit malzeme, silah ve cephanenin emin yerlere naklettirilmesini ve silah teslimi gibi zilletlere meydan verilmemesini istemiştir.¹⁰ Gerçekten de verilen bu emirler, çok cesurcadır. Çünkü Mondros Mütarekesi gereğince silahların müttefiklere teslimi gerekmektedir. Hâlbuki bu işin uygulanmasında en yetkili makamlardan biri, mütarekenin bu hükmünü hiçe sayarak silahların teslim edilmemesini istemektedir.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde, Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı olan Cevat Paşa'nın Kuvayımillîyenin Batı Anadolu'da teşkilatlanmasında önemli ölçüde hizmetleri vardır. Örneğin; o dönemde Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakledilmiş, yine silah ve cephane Anadolu'ya gizlice yollanmıştır. Kuvayımillîyenin o bölgede bulunan askerî birliklerce iaşe edilmeleri hususunda Bandırma'da bulunan 14'üncü ve Konya'da bulunan 12'nci Kolordulara gizli talimatlar verilmiştir.¹¹ Cemal Paşa, bir yandan bu emri verirken diğer yandan da Anadolu'daki idari ve askerî erkân ile telgrafla irtibat kurarak iş birliği yapmaktan çekinmemiştir.¹²

Teslimiyetçi bir çizgide yürüyen hükûmetin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 22/23 Haziran 1919'da Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazıda; işgaller ne denli haksız olursa olsun, hakkımızı ancak siyaseten

⁸ Ayışığı; s. 178-179.

⁹ BOA DH KMS; Dos: 53-3, Nu.: 37, lef: 4, 5.

¹⁰ Özalp; C I, Belge nu.: 7.

¹¹ 4 Aralık 1919 tarihli ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın imzasının taşıyan şifre telgraf için bk. BOA, BEO İHB; nu.: 345518, lef: 4

¹² BOA DH ŞFR; nu: 104/78.

savunabileceğimizi, karşı koyarak bu meselenin üstesinden gelinemeyeceğini, açık talimata aykırı hareket edenlerden hesap sorulacağını bildirmiştir.¹³ Buna rağmen; Konya vilayeti ile Karesi ve Kütahya sancaklarında ve daha bazı yerlerde, ordu müfettişlerinin emriyle 1311 ve 1316 doğumlular silah altına çağırılmış ve diğer doğumlulardan da gönüllüler toplanmaya başlanmıştır. Üstelik bunların sefer masrafları için de halktan yardım toplanmıştır.¹⁴

Bu arada Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Kuvayımilliyenin iâşesinin temin suretine ait bir talimat yayımlayarak teşkilatın iâşesinin mıntıklarında bulunan nizami kıtalar tarafından temin edileceğini, kumandanlarının da mıntıklarında bulunan Kuvayımilliyenin mevcudunu, iâşe ettikleri insan ve hayvan adedini, fazladan beslediği kadrosu varsa ne yapması gerektiğini bildirmiştir. Ancak şu kaydı da koyarak dikkatli olunmasını istemiştir: “Gerek tabelalarda ve gerekse iâşe cedvel ve makbuzlarında Kuvayımilliye namı derc edilmeyecek (Kolordunun kıtaat-ı sairesinden misafirdir.) mahlasıyla idhal ettirilecektir. Kıtaat-ı Nizamiyeden Kuvayımilliye iâşesine verilen iâşe mevaddı nazar-ı dikkati celb etmeyecek derecede te'min ve i'ta eylenecek ve bu husustaki muhaberat ve vesaiik daima tarafımızca mahrem bir surette cereyan ve hıfz ettirilecektir. 4 Kanun-ı evvel 1919.”¹⁵ Ancak, Kuvayımilliye tarafından Gördes Düyunu Umumiye Sandığından makbuz mukabilinde bir miktar para, erzak vesaire alınması üzerine, Maliye Nezareti bu türlü müdahalelerin engellenmesi için Harbiye Nezaretince icap edenlere kati tebligat yapılmasını istemiştir.¹⁶

Ancak Damat Ferit Hükümetleri döneminde, bu tür müdahalelere kesinlikle göz yumulmaması ve sorumlular hakkında işlem yapılması kesin bir dille ifade edilmiştir.¹⁷

“Gayet müsta'celdir. Dakika tehiri gayr-i caizdir.” kaydı konulan ve Nazilli’de Aydın Mutasarrıflığı Vekâletine gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli şifre telgrafta Harbiye Nazırı Cemal şöyle demiştir: “Bugüne kadar Kuvayımilliyenin başlarında müdebbir efeleri olduğu hâlde gösterdikleri kahramanlığı, Osmanlı tarihi şerefle kaydedecektir. Hep bu kuvvetlerin gösterdikleri fedakârlıklardır ki İzmir ve Aydın mıntıkasına bir tahkik heyeti göndermeğe saik olmuştur.”¹⁸ Bu heyetin netice-i tahkikatı Yunan fecayiiini bütün açıklığıyla meydana çıkarmıştır. ... Binaenaleyh bu raporun Paris’te yapacağı tesirin neticesine intizaren beklemek hakkımızda hayırlı olacaktır. Bu zaman zarfında Kuvayımilliye de kendisini daha ziyade hazırlar. Bu

¹³ Tayyib Gökbilgin; Millî Mücadele Başlarken, C I, Ankara, 1959, s. 143.

¹⁴ BOA BEO; Harbiye Giden, nu.: 434541, L: 1.

¹⁵ BOA BEO İHB; nu.: 345518, lef: 4.

¹⁶ BOA BEO İHB; nu.: 345518, lef: 5.

¹⁷ BOA BEO İHB; nu.: 347589, lef: 1.

¹⁸ Erkânıharbiyeiumumiye Reisi imzasıyla “Çok acele ve dakika tehiri caiz değildir.” şerhi konularak Nazilli’de bulunan Aydın Mutasarrıf Vekiline gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli şifre telgraf bk. DH ŞFR; nu.: 104-44.

raporun neticesinden bir hüsn-ü netice çıkmaz ve yahut daha evvel Yunanlar bir tecavüze başlarsa o vakit millet, hep birlikte işe başlar.”¹⁹

Oysa Damat Ferit Hükûmetleri döneminde “Kuvayımillîye”, “Kuva-yı Bağîyye” ve “Fitne-i Bağîyye” olarak nitelendirilmiş ve tüm yazışmalarda bu ifade kullanılmıştır.²⁰

Bütün bunlara rağmen, Anadolu'da bazı ordu komutanlarınca hükûmetin icraatlarına ters düşen emirler verildiği de olmuştur. Nitekim Yunanlara karşı halkın gösterdiği direniş karşısında 2'nci Ordu Müfettişliği “Ahz-ı Asker Kalemi Riyaseti”ne yazdığı şifre telgrafta; millî hareketin engellenmemesini, her suretle takviye ve tanzimi hususunun tüm mülki ve askerî memurların ve memleketin ileri gelenlerinin vatani vazifesi olduğunu bildirmiştir.²¹ Ancak karşı tedbirleri, yani hükûmetin çete olarak nitelendirdiği Kuvayımillîyenin hemen dağıtılmasını isteyen ve destekleyen, İtilaf devletleridir.²² Bu gelişmeler karşısında Heyeti Temsiliye, tüm hareketini Ferit Paşa Hükûmeti üzerinde toplamaya özen göstermiştir. Hükûmetin takip ettiği düşmanca tutum karşısında Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nazırına çektiği 11 Eylül 1919 tarihli telgrafında; milletin güvenini kazanmış yeni bir hükûmet kuruluncaya kadar Türk milletinin İstanbul Hükûmeti ile muhabere ve münasebette bulunmayacağını, ordunun da millettten ayrılmayacağını bildirmiştir.²³

Nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclisi Mebusan, 28 Ocakta yapılan gizli celsede “Misakımillî”yi kabul etmiştir. İtilaf devletlerinin emellerine ters düşen bu kararları, Osmanlı Meclisi altında yayımlamak gerçekten büyük cesarettir. Çünkü İzzet Paşa Kabinesinden sonra gelen Osmanlı hükûmetleri, müttefik devletlerin ileri sürdükleri hemen her isteği kabul etmek zorunda kalmışlardır. Üstelik İtilaf devletleri bu iktidar döneminde, düzenli Türk birlikleri ve Kuvayımillîyenin birbirlerine daha çok yardım etme durumuna girdiğini görmekte gecikmemişlerdir. Çünkü Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyeumumiye Reisi Cevat Paşa; Kilikya'da Fransızlara, İzmir'de de Yunanlara karşı direnen Kuvayımillîyeye açık destek vermişlerdir.

General Milne, 20 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyeumumiye Reisi Cevat Paşa'nın 48 saat zarfında görevden uzaklaştırılmalarını isteyen bir ültimatomla hükûmeti zor duruma sokmuştur. Cemal Paşa'yı ve Cevat Paşa'yı suçlayan notada şunlar sıralanıyordu:

“1. Özel olarak seçilmiş subayları Kuvayımillîye Erkânıharbiyesine göndermek,

2. 14'üncü Kolordudan terhis vs. yollarla ayırmak suretiyle Kuvayımillîyeye adam göndermek,

¹⁹ DH ŞFR; nu.: 104, D: 44.

²⁰ BOA BEO İHB; nu.: 347908. DH KMS; D: 53-4, nu.: 51

²¹ BOA DH KMS; D: 53-2, nu.: 63, lef: 4.

²² BOA DH ŞFR; D: 102, nu.: 64.

²³ Mustafa Kemal ATATÜRK; Nutuk, C I, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 69.

3. Anadolu'ya top kaması ve diğer alât ve edavatı kaçırmak,
4. Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun tekrar Zonguldak'a iadesine sebep olmak,
5. İtilaf devletlerinden izin almadan Alaşehir'e alay nakletmek,
6. İtilaf devletlerinden izin almadan Bursa'dan Bandırma'ya alay nakletmek.”²⁴

Neticede paşaların görev başında kalmalarına tahammülleri kalmayan İtilaf devletleri yüksek komiserleri, 20 Ocak 1920'de Osmanlı Hükûmetine bir nota vererek Cemal Paşa ve Cevat Paşa'nın 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemişlerdir.²⁵ Hükûmet; bu suçlamalara karşı kendisini savunmuşsa da istifa edip Damat Ferit'e yeniden iktidar yolunu açmamak için, 21 Ocak 1920 akşamı paşaların istifa etmiş olduklarını bildirdi.²⁶

Bundan başka, 18 Nisan 1920 tarihli Kuvayı İnzibatiye Kararnamesi'nin “Askerî Tekaüd ve İstifa Kanunu'nun ahkâm-ı umumîyesine aykırı ve hazinenin tahammülü fevkinde bazı müsaedatı ihtiva ettiği” gerekçesiyle bu kararnamenin iptalinin gerekli olduğuna dair Harbiye Nezaretinin 20 Mart 1921 tarihli tezkeresi üzerine²⁷; 31 Mart 1921 tarihinde toplanan Vükela Meclisi, almış olduğu kararla bunu uygun görerek söz konusu kararnamenin ilgasına karar vermiştir.²⁸ Bunun yanı sıra, Ankara Hükûmetinin Anadolu'daki merkezler üzerindeki müdahalelerine göz yumulduğu; ancak temkinli hareket edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Nazilli'deki Düyunu Umumiye müfettişliğinden atfen, İzmir'deki Düyunu Umumiye Müfettişliğinden bildirildiğine göre; Ankara Hükûmeti, memur maaşlarının Düyunu Umumiyeye ait hububat aşarından aynen ödenmesi için Aydın Mutasarrıflığına emir vermiştir. İstanbul Hükûmeti her ne kadar bu durumu onaylamamışsa da gönderilen talimatla, “Şayet cebren hububat alınacak olursa, Düyunu Umumiye idarelerince mazbata tanzim edilmesini ve alınan (Emval-i aşariyeye) mukabil makbuz alınması” gerektiği hususu hatırlatılarak daha sonra merkezî idare ve mülhikata gönderilecek olan söz konusu tebligatın talimata uygun bulunduğu belirtilmiştir.²⁹

Bu hükûmet; Kuvayımiliye ile eşkıya çetelerini kesinlikle ayırmış, “Kuvayımiliye” unvanını şahsi menfaatlerinin teminine alet edinen ve buna cüret edenler hakkında kanuni soruşturma başlatmıştır.³⁰ Nitekim Erkânıharbiyeumumiye Dairesi, Nazilli'de Aydın Mutasarrıf Vekiline “Gayet müsta'cel, dakika te'hiri gayr-i caizdir.” kaydıyla gönderdiği şifre telgrafla;

²⁴ ATATÜRK; C I, s. 365-367.

²⁵ age.; s. 440-441.

²⁶ Taner Baytok; İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970, s. 50.

²⁷ BOA BEO; Harbiye giden, nu.: 350808.

²⁸ BOA MV Mazbataları; nu.: 98.

²⁹ BOA BEO; Harbiye giden, nu.: 348144.

³⁰ BOA DH KMS; D. 53-4, nu. 30, İef: 3. DH ŞFR; D. 104, nu.: 44.

Demirci Mehmet Efe'ye isnat edilen olayların kendisinin “mazhar-ı afv” olmazdan ve harekâtı milliyeye iştirak etmezden evvelki zamana ait olduğu ve hâlen kendisinin asayişin muhafazası ve vatanın müdafaası uğrunda çalışmakta bulunduğunu bildirmiştir.³¹ Bu sırada millî kuvvetlerin Batı Cephesi'ndeki taarruzları üzerine General Milne, Harbiye Nezaretine gönderdiği sert bir nota ile müttefik birliklerine karşı girilen bu harekâtın derhâl durdurulmaması hâlinde, “şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri” için Yunanlara vermiş olduğu emri kaldıracağını ve onlara “daha ileri mevziler almaları hususunda” yeni emirler vermek zorunda kalacağını bildirdi.³² Bu gibi tehditler, millî kuvvetleri yıldırma amaçlı olsa da Batı Anadolu'da büyük bir toprak parçası daha Yunanlara verilmiş oluyordu. “Milne Hattı” adı verilen, Türk ve Yunan kuvvetlerinin geçemeyecekleri bu hat hususunda general; 3 Kasım 1919'da Osmanlı Hükûmetine bir nota vererek Kuvayımiliyenin 12 Kasım'a kadar bu hattan 3 km geri çekilmesi gerektiğini bildirmiştir.³³

Ancak Harbiye Nazırı Cemal Paşa, General Milne'e gönderdiği bir nota ile bu durumun meydana getireceği mahzurlara işaret ederek hükûmetin vereceği geri çekilme emrinin dinlenmeyeceğini bildirmiştir.³⁴ Kuvayımiliye harekâtının devam etmesi karşısında son derece hiddetlenen General Milne, Harbiye Nezaretine çok sert bir nota vererek bu durumdan Osmanlı Hükûmetini sorumlu tuttu. Fakat Harbiye Nazırının da bu notaya cevabı, onun kadar sert oldu. Notada; bu duruma Yunanların yaptıkları zulüm ve vahşetin sebep olduğunu belirterek memleketlerini korumaya çalışan Türk halkını, bu işten kimsenin men etmeye muktedir olamayacağını bildirdi ve barış konferansına bu cevabın da duyurulmasını istedi.³⁵ Bu sırada, İzmir'in Yunanistan'a ilhak edileceği haberleri üzerine Sadrazam Ali Rıza Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Amiral de Robeck'i ziyaret ederek böyle bir teşebbüs olmasında Anadolu'da çok vahim durumların ortaya çıkabileceğini bildirdiler. Amiral'in meseleyi Londra'ya yazacağı sözüne rağmen Osmanlı Hükûmeti, 23 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı gelişmelerden haberdar etti. Ayrıca gerekli talimatın gönderilmek üzere olduğunu bildirerek bu husustaki mütalaasını sordu. Bu sıralarda Ankara'ya varmış olan Paşa, 29 Aralıkta bu yazıya; “İzmir'in ilhakı teşebbüslerine siyaseten ve fiilen karşı konulacaktır.” şeklinde üstü kapalı bir cevap verdi.³⁶

Yunan işgali gittikçe genişlemekteydi. Nitekim ilerleyen Yunanlar, Menemen'i işgal ederek silah ve cephaneyi ele geçirdiler. Bu durumda

³¹ BOA DH KMS; D. 53-4, nu.: 31.

³² Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, Ankara, 1973, s. 197-198

³³ Özalp; C I, s. 64. Bu sınır hattı; Ayvalık'ın kuzeyinden başlayarak doğudaki Akmağ Dağı'na ve oradan güneye dönerek Umurlu'ya kadar devam ediyor, sonra batıya kıvrılarak Selçuk hizasından Ege Denizi'ne varıyordu.

³⁴ Tansel; s. 196.

³⁵ age.; s. 197.

³⁶ age.; s. 201.

direnışten yana olan Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919'da Batı Anadolu birliklerine "... Devletin Yunanlara kaptırarak fazla ne bir silah ve de bir fişengi var. Binâenaleyh bu gibi tehlikelere maruz malzemelerle silah ve cephane ile toparımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere güvenli yerlere naklettirmenizi rica ve böylece teslim-i silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını önemle ilâve eylerim" anlamındaki şifre telgrafı gönderdi.³⁷

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyeumumiye Reisi Cevat Paşa; Kilikya'da Fransızlara, İzmir'de de Yunanlara karşı direnen Kuvayımilliye'e açık destek vermişlerdi. Bu sebeple paşaların görev başında kalmalarına tahammülleri kalmayan İtilaf devletleri yüksek komiserleri, 20 Ocak 1920'de Osmanlı Hükûmetine bir nota vererek Cemal ve Cevat Paşaların 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmalarını istediler.³⁸ Hükûmet bu suçlamalara karşı kendisini savunduysa da istifa edip Damat Ferit'e yeniden iktidar yolunu açmamak için, 21 Ocak 1920 akşamı paşaların istifa etmiş olduklarını bildirdi.³⁹

Ayrıca 17 Mart 1920 günü İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı.⁴⁰ Aynı gün, Heyeti Temsiliyenin bilgisi ve izni olmadıkça hiçbir makam ve hiçbir memurun İstanbul ile konuşma yapamayacağını ilgililere bildirdi.⁴¹ Aslında yerli ve yabancı çevreleri rahatsız eden Misakımillî idi. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden Damat Ferit Paşa ve Hürriyet - İtilaf Fırkası, İstanbul'da Anadolu'daki gibi bir karşı kuvvet ortaya çıkmak üzere olduğu; fakat kendisi iktidar mevkisine dönerse bu kez kesin bir darbe ile asayişi geri getireceğini ve Anadolu'nun kuvvetini yok edeceği konusunda ilgilileri ikna etti. Böylece İtilaf devletlerinin baskısına daha fazla dayanamayarak istifa eden Salih Paşa'nın yerine, 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa sadaret makamına getirildi. Damat Ferit Paşa'yı yeniden iktidara getiren "Hatt-ı Hümayun"da Kuvayımilliye aleyhinde hükümler vardı. Bunda Kuvayımilliyecilerin yaptıkları hareketler suç telakki kabul ediliyor, bu hareketleri teşvik ve tahrik etmiş olanların cezalandırılması isteniyordu.⁴² Bu bakımdan, Damat Ferit Paşa'nın bu iktidarı zamanında Ali Rıza Paşa'nın ve Salih Paşa'nın icraatlarına tamamıyla ters düşen davranışlar meydana gelmiştir. Millî Mücadele hareketine karşı düşmanca ve çok sert tedbirlere başvurulmuştur.

³⁷ Özalp; C II, Belge nu.: 7.

³⁸ ATATÜRK; s. 440-441.

³⁹ Baytok; s. 50.

⁴⁰ Nimet Arsan; ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1991, s. 270.

⁴¹ age.; s. 270.

⁴² Bu "Hatt-ı Hümayun"un sureti için bk. Mahmut Kemal İnâl; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1953, s. 2052.

Kuvayımilliyecileri padişah iradesi ve fetvalarla engellemeye çalışmış, onları padişaha karşı ayaklanma suçuyla itham etmiş; İstanbul'un işgalinde yapılan zulüm ve tutuklamalar yetmiyormuş gibi, birçok vatansever milletvekilini İngilizlere tutuklatıp sürgün ettirmiştir. Bir zamanlar jandarma kâtibi iken daha sonra eşkıyalığa saptığından dolayı, hükûmet tarafından takip edilmekte olan Ahmet Anzavur'a paşalık rütbesi vererek Karesi Mutasarrıflığına tayin etmiştir. 8 Nisan 1920 tarihinde İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile görüşüp onayını aldıktan sonra 11 Nisan 1920'de Meclisi Mebusanı dağıtmıştır.⁴³

6 Mayıs 1920'de Ankara Hükûmetinin, İstanbul Hükûmeti ile resmî muhaberatı yasaklayan kararına rağmen, gizli teşkilatlar ve Osmanlı Hükûmeti ile yapılan muhaberatın İzmir üzerinden devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türk ordusunun 12 Nisan 1921'de İnönü'de ikinci bir zafer kazanması ve Yunan kuvvetlerinin Karadeniz sahillerindeki mevkillerinden çekilmeleri üzerine, İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığının aracılığı ile Şile üzerinden yeni bir hat temin edilmiştir. Böylece 16 Nisan 1921 tarihinde İstanbul ile Ankara arasındaki telgraf haberleşmesi yeniden başlamıştır.⁴⁴

21 Ekim 1921 tarihinde kurulan Tevfik Paşa kabinesinde önce Dâhiliye, sonra Hariciye Nezaretine getirilen Ahmet İzzet Paşa ve Harbiye Nazırı Ziya Paşa; Millî Mücadele'nin en zor dönemlerinde Anadolu'ya ve gizli teşkilatlara yardım yapmaktan çekinmemişlerdir. Müşir Ahmet İzzet Paşa, Son Osmanlı Hükûmetinde Hariciye Nezaretine geçer geçmez Millî Mücadele'de büyük zararları olan İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey'i görevinden azlettirerek yerine İstanbul Merkez Kumandanı ve aynı zamanda Millî Müdafaa Teşkilatı Merkez Heyeti Başkanı Miralay Esat Bey'in⁴⁵ tayinini sağlamıştır.⁴⁶ Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinde yapılan değişikliklerin yanında, Ankara Hükûmetinin Fransızlarla yaptığı Ankara Antlaşması ve Esat Bey'in İstanbul Polis Müdürlüğüne getirilmesinden sonra Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatında önemli ölçüde artışın olduğu gözlenmektedir.⁴⁷ Bu sevkiyat ve kaçakçılık; İstanbul Hükûmetinin bilgisi ve müsaadesi altında, Harbiye Nezareti ve İstanbul Polis Müdürlüğünün desteği ile gerçekleşmiştir.⁴⁸ Bu teşkilatlarla sık sık görüştüğü anlaşılan Harbiye Nazırı Ziya Paşa, Miralay Esat Bey'le birlikte teşkilata mümkün olan her türlü yardım ve kolaylığı sağlamıştır.⁴⁹

⁴³ Bu husustaki irade-i seniyye için bk. BOA BEO İİS; nu.: 347035.

⁴⁴ Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı; "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", ATA Dergisi, Konya, 1992, s. 87-88.

⁴⁵ General Esat Furgaç, Millî Mücadele'den sonra bir ara İstanbul Valiliğine de getirilmiştir.

⁴⁶ BOA BEO; İrade Harbiye Gelen, nu.: 351275.

⁴⁷ Bu hususta Genelkurmay ATASE Arşivi dosyalarında çok sayıda belge mevcuttur. Ayrıca bk. Himmetoğlu; C II, s. 427-468. Bilal Şimşir; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK II, Ankara, 1985, s. 410. Lord Kinross, ATATÜRK, Bir Millet'in yeniden Doğuşu, Sander Yay., İstanbul, 1981, s. 393.

⁴⁸ Karabekir; s. 974. Himmetoğlu; s. 272-273. Ertürk; s. 482.

⁴⁹ Himmetoğlu; s. 272-273. Ertürk; s. 482.

Nitekim Ankara Erkânıharbiyei umumiye Riyasetinin İstanbul'dan Anadolu'ya geçen veya geçmek isteyen subaylar hakkında, gerekli tedbirleri almış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için Anadolu'ya sevk edilecek subayların isimleri ve bunların kıdem sıra defterleri, kıdem zamları ve sicil özetlerinin de gönderilmesi hususunda harekete geçmiştir.⁵⁰ 15 Mart 1921 tarihinde İnebolu İrtibat Kumandanlığına gönderilen bir yazıda; İstanbul Jandarma Kumandanlığında dosya memuru olan Yüzbaşı Hüsnü Bey'in güvenilir bir subay olduğu ve jandarma subaylarına ait kayıtları alarak bir İtalyan gemisi ile İnebolu'ya hareket ettiği bildirilmiştir.⁵¹ Bu gelişmeler üzerine, gizli kurye ile gönderilen mahrem evrak vesaireyi teslim almak için görevlendirilen Yüzbaşı Saffet (Arıkan) Bey, İnebolu'ya gitmek üzere yola çıkarılmıştır. Bir süre sonra gelen evrakı inceleyen İnebolu İrtibat Kumandanlığı, Ankara Erkânıharbiyesinin istediği cetvellerin diğer kısmını da 19 Nisan 1921 tarihinde göndermiş; ancak bu cetvellerde isimleri yazılı subayların muhtelif tarihlerde Anadolu'ya geçtiklerini belirtmeyi ihmal etmemiştir.⁵²

Son Osmanlı Hükûmetinde Harbiye Nazırı olan Ziya Paşa'nın yaveri Yüzbaşı Kamil Bey, İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi Şube Müdürlüğünden Sadi Bey, İstanbul Hükûmeti Maliye Nezaretinde Memur Seyfi Bey, Harbiye Nezareti Harekâtı Harbiye Dairesi Reisi Mirliva İhsan Paşa, Topçu Şubesi Müdürü Kaymakam Salih Bey, Ömer Lütfi Bey, Topçu Kaymakamı Eyüp Bey ve daha niceleri Millî Müdafaa Teşkilatı içinde idiler.⁵³

Daha önce zikredilen gruplarla çalışanlardan biri de o tarihte rütbesi yüzbaşı olan Neşet Bey'dir. Bu zat, aynı zamanda Sultan Vahdettin'in damadı ve sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın küçük oğlu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'le birlikte saray dâhilinde Erkânıharbiyede görevli olduğundan, Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Ankara'ya kurye olarak gönderilmiş; o da İsmail Hakkı Bey'den öğrendiklerini muntazaman Ankara'ya bildirmiştir.⁵⁴

Hamza Grubunun başında olan Yüzbaşı Neşet Bey'in görevleri; subay tedariki ve Anadolu'ya gönderilmesi, posta işlemleri, padişah ve onunla iş birliği yapanların Anadolu Hükûmeti aleyhine gösterdikleri her türlü faaliyetlerin takibi ve yeterli bilgilerin toplanması, önemli casusların yakalanmasıydı.⁵⁵ Bu meyanda Neşet Bey'in İsmail Hakkı Bey ile olan yakın münasebetlerinden İngilizlerin malumatı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karakol Cemiyetinin varlığının İngilizler tarafından ortaya çıkarılması üzerine "Zabitan Grubu" adı altında yeniden faaliyete geçmiş, Ekim 1921'den itibaren "Yavuz Grubu" adıyla faaliyetini sürdürmüştür.

⁵⁰ Genelkurmay ATASE Arşivi; A - 1/7895, Kls: 963, Dos: 95A - 5, Fih: 1, 2.

⁵¹ Genelkurmay ATASE Arşivi; A - 1/7895, Kls: 963, Dos: 95A - 5, Fih: 5.

⁵² Genelkurmay ATASE Arşivi; A - 1/7895, Kls: 963, Dos: 95A - 5, Fih: 6, 9.

⁵³ Himmetoğlu; C I, s. 482 ve C II, s. 414. Ertürk; s. 502-503.

⁵⁴ Ertürk; s. 503. İnal; s. 1733.

⁵⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler; s. 98.

İstiklal Harbi'ndeki muvaffakiyetin başlıca sebeplerinden birisi de silah ve cephane temini meselesi olduğu ve bu hususta gösterilen büyük başarının Türk milletine İstiklal Harbi'ni kazandırdığı, inkâr edilemez bir gerçektir. Düşman işgali altında bulunan ve yerli halktan memleketin içinde bulunduğu durumu öğrenen ve onlardan yardım gören bir memlekette; bilhassa İstanbul'da kaçakçılık teşkilatı kurmak, Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu her çeşit silah ve cephaneyi bu şartlar altında nakletmek son derece güç bir iştir. Fakat ölüm dâhil her türlü tehlikeyi göze almış vatan evlatları, kurdukları mukavemet ve istihbarat teşkilatlarıyla gereken tedbirleri almış; ellerindeki mevcut imkânları sonuna kadar kullanarak Anadolu'ya silah, cephane, mühimmat ve subay kaçırmışlardır.

İstanbul Hükûmetinin Anadolu Harekâtı lehindeki icraatları bundan sonra da devam etmiştir. Nitekim Kuvayımillîye hareketi; “Divan-ı Harb-i Örfî”ce bir mesele olarak ele alınmış olmasına rağmen, 30 Nisan 1921 tarihinde toplanan Meclisi Vükelada “Vatan müdafaası uğrunda teşekkül etmiş bu kuvvet ile alakadar olan kişiler hakkında, takibat icrasının adalete uygun düşmeyeceği, bu kabil davaların tümünün düşürülmesi ve meydana gelen hadiselerin nezaketine binaen, söz konusu hacizlerin kaldırılması lüzumuna dair”, “Birinci Divan-ı Harb-i Örfî” tarafından gönderilen yazı ve izni ihtiva eden Harbiye Nezaretinin tezkereleri okunmuştu. Bu gelişmeler üzerine Meclisi Vükela, bu mesele dolayısıyla şimdiye kadar mağdur olan şahıslar hakkında gerekli bilgileri gösteren bir defterin gönderilmesini Harbiye Nezaretinden istemiştir.⁵⁶

Sonuç

Damat Ferit Hükûmetleri, ülkenin bağımsızlığı için teslimiyetçi politikalar izlemiş, bunun dışındaki hükûmetler açık veya gizli olarak Kuvayımillîyeyi desteklemekten çekinmemişlerdir. Bilhassa Harbiye Nezareti ve Meclisi Vükelada görev alan vatanseverlerin, bir devlet adamı ciddiyeti içinde işgalcilerin keyfi davranışlarına şiddetle karşı koydukları görülmektedir. Kuvayımillîyeyi, “Kuva-yı gayrimillîye” olarak nitelendiren Damat Ferit; Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gıyaben idama mahkûm ettirdiği gibi, İstanbul'da bulunup Kuvayımillîyeye destek verenler üzerinde de baskı kurmuştur. Ancak Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile yeni bir sayfa açılmış, bu hükûmet zamanında Kuvayımillîye daha da güçlenmiştir. Salih Paşa'nın sadareti sırasında gelişen hadiseler, işgallere karşı direniş ve alınan kararlar; Millî Mücadele'yi haklı olduğu davada meşru zeminlere oturtmuştur. Burada Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki yeri ve hizmetleri tartışılmayacak boyuttadır. Ancak İstanbul'da Damat Ferit Hükûmetleri dışındaki hükûmetlerin; bilhassa Ahmet İzzet, Ali Rıza, Salih ve Ziya Paşa gibi Kuvayımillîye hareketine destek vermiş olan askerlerin doğrudan görev aldıkları kabinelerin Millî Mücadele'deki hizmetleri küçümsenmemelidir.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde Anadolu'da bulunan kolordu ve birlikler; Harbiye Nezaretinin gizli desteği ile silah, cephane ve personel

⁵⁶ BOA MV Mazbataları; nu.: 128.

bakımından takviye edildi. Cemal Paşa'nın istifasından sonra nezarete getirilen Fevzi Paşa da bırakılan faaliyetleri aynı doğrultuda devam ettirdi. Fevzi Paşa, Çanakkale Akbaş Cephaneliğinde ve İstanbul'daki silah depolarında mevcut silahların yapılan baskın ve diğer yollarla Anadolu'ya kaçırılmasına göz yumdu. Fevzi Paşa döneminde, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde toplanan ordunun iaşe ve ikmalî büyük ölçüde gerçekleştirildi.⁵⁷

Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan Son Osmanlı Hükûmetinin icraatları ve Anadolu Harekâtı karşısındaki tutumu, Damat Ferit hükûmetlerine göre çok farklı bir çizgidedir. Bu hükûmetin göz yummasıyla, İstanbul'da bulunan silahlar ve cephaneler aralıksız olarak Anadolu'ya nakledilmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'dan her türlü silahın yedek aksamı ve askerî ihtiyaçların getirilmesi için Kuvayımilliye tarafından serbestçe pazarlıklar yapılmış, kontratlar imzalanmış, çok sayıda subay Anadolu'ya geçirilmiştir. Nihayet İstanbul'daki nezaret ve daireler, askerî ve siyasi tüm faydalı bilgileri Anadolu'ya hızla iletmeye çalışmışlardır.⁵⁸

Memleketin feci durumu karşısında elde bulunan tek savunma ve direniş gücüne yardım etmeme ya da onu zayıf düşürecek bir zıtlaşma içinde olmamışlardır. Ayrıca ülkeyi sömürge hâline getirmek isteyenlerden himaye dilenmek gibi bir hıyanet içinde olmamışlardır.

Bu mücadele, büyük bir milletin yeniden varoluş savaşıdır. 21 Ekim 1920 tarihinde iktidara gelen son Osmanlı Hükûmeti olan Tevfik Paşa Kabinesinin Anadolu mücadelesine katkısı inkâr edilemez. Bu hükûmet döneminde İstanbul Polis Müdürlüğüne getirilen, aynı zamanda "Millî Müdafaa Teşkilatı" Merkez Heyeti Başkanı olan Miralay Esat Bey ile Harbiye Nazırlığına getirilen Ziya Paşa'nın çok büyük hizmetleri olmuştur. İstanbul halkı askerî, memuru, işçisi, esnafı, aydını her kesimden insanı ile Anadolu hareketinin yanında hep yer almıştır. İstanbul'daki cemiyetler içinde "Hilal-i Ahmer" in, gizli teşkilatlarda görev alan sivil ve askerî memurların olağanüstü hizmetleri olmuştur. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in "İstanbul, Ankara ile birlikte hem ağlamış ve hem de gülmüştür."⁵⁹ sözü bir gerçeği ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Salih Paşa'nın sadareti sırasında ve onun yardımıyla Anadolu'ya geçmiş olan Yusuf Kemal Bey, İstanbul basınına vermiş olduğu beyanatta; İstanbul'un yalnız gözyaşlarıyla değil, daha başka suretlerle de mücadeleye iştirak etmiş olduğunu, davanın Anadolu davası değil, millî bir dava olduğunu söylemiştir.⁶⁰ Damat Ferit

⁵⁷ Zekeriya Türkmen; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

⁵⁸ Yunan Ordusu Başkumandanı General Hacıyanestis tarafından İstanbul'da işgal orduları başkumandanı General Harrington'a gönderilen 1 Ağustos 1922 tarihli mektupta, bu duruma işaret edilerek Yunanistan'ın kaygıları dile getiriliyordu. Bu mektubun tam metni için bk. Ahmet İzzet Paşa; s. 447-449, ek: 75.

⁵⁹ Jaeschke; C I, s. 169.

⁶⁰ Yusuf Kemal Tengirşek; Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, s. 135, 242.

Hükümetleri hariç, diğer İstanbul Hükümetleri iki taraflı bir siyaset izlemiştir. Görünürde millî hareketin karşısında; ama gizliden gizliye onun yanındaydılar.

İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Başkumandanlık Muharebelerinde bu yardımların çok büyük katkıları olmuştur. Anadolu'nun İstanbul'daki memurları, gizli olarak faaliyet gösteriyorlarsa da bu faaliyetlerden Harbiye, Hariciye Nezaretleri ile Merkez Kumandanlığı ve Polis Müdürlüğü haberdardı.⁶¹ Dolayısıyla Son Osmanlı Hükümeti, memleketin feci durumu karşısında elde bulunan tek savunma gücüne yardım etmeme ya da onu zayıf düşürecek bir zıtlaşmaya gitmemiştir.

İstanbul çekmiş olduğu bütün sıkıntı ve acılara rağmen, milletçe kazandığı haklı gururunu, kendine has tavrı ve ağırbaşlılığı ile kutlamıştır. Bu bakımdan İstanbul'un Millî Mücadele'de üzerine düşen "vicdan görevini" hakkıyla yerine getirdiği kanaatindeyiz. Hâlbuki Millî Mücadele'ye bütün kalbiyle ve varlığıyla katılmış olan fedakâr ve kahraman İstanbul, bugüne kadar yeterince anlatılamamıştır.

Kaynaklar

1. Belgeler

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO Harbiye Gelen - Giden

BEO Harbiye Giden

DH İUM (Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumiye Müdüriyeti)

DH KMS (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti)

BEO İstizan-ı İrade-i Seniyye

DH ŞFR (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi)

Meclisi Vükela Mazbataları (1919 - 1922)

b. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi

İstiklal Harbi Tasnifi (A-1/7895, Kls: 963)

2. Makale ve Eserler

Ahmet İzzet Paşa; Feryadım II, İstanbul, 1993.

ARSAN, Nimet; ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1991.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1975.

⁶¹ Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı; "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", s. 83-97.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri III, Ankara, 1981.

AYIŞIĞI, Metin; Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1997.

AYIŞIĞI, Metin; "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", Ata Dergisi, Konya, 1992.

BAYTOK, Taner; İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970.

ERTÜRK, Hüsametdin; İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1934.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.

GÖKBİLGİN, Tayyib; Millî Mücadele Başlarken I, Ankara, 1959.

HİMMETOĞLU, Hüsnü; Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, C I-II, İstanbul, 1975.

İNAL, Mahmut Kemal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1953.

JAESCHKE, Gotthard; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

JAESCHKE, Gotthard; Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, (çev.Cemal Köprülü), Ankara, 1991.

KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbi'miz, İstanbul, 1960.

KINROSS, Lord; ATATÜRK, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Sander Yay., İstanbul, 1981.

ÖZALP, Kazım; Millî Mücadele I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK II, Ankara, 1985.

TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, Ankara, 1973.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967.

TÜRKMEN, Zekeriya; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

KORE'DEN GÜNÜMÜZE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MİSYONLARINDA TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN ROLÜ VE KAMUOYUNA YANSIMALARI

Doç.Dr.(E)Öğ.Alb.Ulvi KESER*

Giriş

15 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere'nin ince taktikleri, "ölüm Anadolu'ya yol alırken önünde İngiliz bayrağı varken"¹ ve İtalya'yı saf dışı bırakma planının bir parçası olarak Yunanistan, İzmir'de Anadolu topraklarına asker çıkarmaya başlamıştır. Batı Anadolu başta olmak üzere Anadolu topraklarının işgal edilmesinin ardından, özellikle Megali İdea düşüncesi çerçevesinde Etniki Eteryanın nihai hedefi, İstanbul'dan başlayarak Batı Anadolu Bölgesi ve Ege Denizi'ni de kapsayacak şekilde Anadolu coğrafyasını Büyük Yunanistan İmparatorluğu'na dâhil etmek olarak ortaya çıkmıştır. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin karşı koyacak fiziki gücünün kalmadığı ve askerî güç olarak da tehlike oluşturmayacağı düşüncesiyle Patrikhane, harekete geçmiştir. Bu noktada doğal olarak nispeten daha itidalli, uysal, akliselim ve ağırbaşlı davranması beklenen Rum din adamları da yangına körükle giden bir görüntü sergilemiştir.² Bu olayın dört gün sonrasında, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basmasıyla başlayacak olan ve 9 Eylül 1922 tarihinde son Yunan askerinin de ülke topraklarından atılmasıyla noktalanmış bir süreç söz konusudur. Mustafa Kemal; 9 Eylül 1922'de nerede duracağını bilmiş, elindeki gücün farkında ve sorumluluk sahibi bir komutan olarak askeri maceraya atmamıştır. Kaldı ki Mustafa Kemal'in -uluslararası ilişkiler bağlamında- Millî Mücadele devam ederken yabancı devletlere Misakımillî sınırlarını çizmek ve bu sınırları korumak suretiyle verdiği ders, yeni Türkiye Devleti'nin "Yurtta sulh, cihanda sulh" düsturuna bağlı kalmak ve saldırgan bir politika gütmemek yönündeki stratejisini de ortaya koymuştur. Bu prensip, daha sonraki yıllarda Türkiye'nin devlet geleneğinin de bir parçası olacaktır.

Bu araştırma; 1950'li yıllardan başlayarak Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ve bağlı birliklerinin 2008 yılına kadar geçen süreçte, Kore'den Lübnan'a kadar dünyanın çok farklı coğrafyalarında ve tamamen insani gayelere hizmet etmek maksadıyla görev almasının ve bu insani yardım görevlerinde üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmesinin ortaya konulması maksadıyla kaleme alınmıştır.

1. Kore'den Lübnan'a Türk Silahlı Kuvvetleri

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yürütülen ilk sınır ötesi ve denizaşırı uluslararası görev, 1950 yılında

* Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bilge Umar; İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yay., Ankara, Haziran 1974, s. 93.

² Örneğin; İznik Başpiskoposu Vassilios kışkırtıcı tutumuna "Geride bir tek Türk ferdi kalmamak üzere Türklerin tamamıyla yok olmasını ne kadar isterdim." diyerek katılır. Gotthard Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1971, s. 41.

başlayan Kore harekâtıdır. Yaklaşık 7 yıllık bir süreci kapsayan ve Türk askerinin unutulmaz kahramanlıklarıyla dolu olarak geçen bu dönemin ardından iştirak edilen ikinci uluslararası görev, komutanlığını Tümgeneral Çevik Bir'in de yaptığı Somali'deki UNOSOM-I (United Nations Operate in Somalia) ve UNOSOM-II harekâtlarıdır. Bunun hemen ardından 1990'lı yıllarda iştirak edilen diğer bir operasyon ise Balkanlar'da gerçekleşmiş ve Türkiye, Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan UNPROFOR (United Nations Protection Force) bünyesinde Bosna - Hersek'te görev yapmıştır. Bosna - Hersek'te başlatılan bu operasyon, daha sonraki süreçte Makedonya'da UNPREDEP (United Nations Preventive Deployment) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Balkan Yarımadası'nda daha sonraki dönemde ayrıca bölgenin silahsızlandırılması maksadıyla, İtalya'nın İsviçre sınırı yakınlarındaki Brescia'da bulunan Ghedi Hava Üssü bünyesinde NATO hava birliklerinin dâhil olduğu Operation Deny Flight misyonu da başlatılmıştır. Bunun hemen ardından gelen bir başka görev ise özellikle Adriyatik Denizi'nde aynı maksatla görev yapan STANAVFORMED bünyesinde Türk deniz gücünün de yer almasıdır. Birleşmiş Milletler askerî gücünün görevini tamamlamasının ardından bölgede, NATO'ya bağlı IFOR (Implementation Force) ve hemen ardından da SFOR (Stabilization Force) devreye girmiştir. Aynı süreç; normalizasyon ve sosyal ve sivil hayata dönüşü de beraberinde getirdiğinden gerek Bosna - Hersek gerekse Kosova'da ayrıca UNMIB (United Nations In Bosnia) ve UNMIK (United Nations In Kosovo) da faaliyete başlamıştır. Türkiye'nin görev aldığı bütün bu insani yardım amaçlı faaliyetlerin ardından bölgede, ayrıca Kosova'yı içine alan ve hâlen devam eden KFOR (Kosovo Force) da NATO askerî gücü olarak devreye girmiştir. Balkan Yarımadası'nda Arnavutluk bölgesini silahsızlandırmak ve silahtan arındırmak maksadıyla yapılan Operation Alba bünyesindeki Operate Harvest görevinde ayrıca Foça'da konuşlandırılan Türk deniz piyadeleri ile Bosna ve Kosova'da görev yapan destek birlikleri kısa süreli olarak görev yapmışlardır. 25 Eylül 1991 tarihinde, BM Güvenlik Konseyinin aldığı 713 sayılı Karar'la BM; eski Yugoslavya'da fiilen çatışmanın içine girmiş, 21 Şubat 1992'de de 743 sayılı Karar'la ilk etapta 12 aylık bir süre için UNPROFOR / United Nation Protection Force tesis edilmiştir. Türkiye'nin uzman personel seviyesinde katıldığı bir başka görev ise Filistin ile İsrail arasında anlaşmazlık sahası olan TIPH (Temporary Presence In Hebron) bünyesindeki El-Halil kentidir.³ ABD'de meydana gelen 11 Eylül saldırılarının

³ Türkiye başta olmak üzere Danimarka, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç'in Batı Şeria'da yaklaşık 120.000 Filistinli ve kent içinde 6000 civarında ve Kiryat Arba olarak bilinen kent dışında da yaklaşık 6000 olmak üzere 12.000 civarında İsrailinin bulunduğu El-Halil (Hebron) şehrinde gözlemcilik görevi yaptığı TIPH organizasyonu 8 Mayıs 1994'ten beri görevde olmakla beraber bugün faaliyette olan askerî güç, 1997 yılından beri faaliyettedir. Operasyon, Karargâh ve Destek Bölümü olarak üç ana unsurdan oluşmakta olan TIPH; hâlen görevine devam etmektedir. Sorumluluk sahası dâhilinde gözlem yapmak, rapor hazırlamak ve ilgili taraflarla görüşmek üzere bir misyonu bulunan bu uluslararası güç varlığı ile özellikle Filistinliler açısından bir güven duygusunun oluşmasına yardım etmekte, bölgede yaşayan Filistinlilerin hayat şartlarını geliştirici tedbirler almakta, bölgede barış ve buna bağlı gelişmeleri takip etmekte, bu

ardından başlatılan Afganistan'daki ISAF (International Security and Assistance Force) harekâtında da görev alan ve bir dönem Tümgeneral Hilmi Akın Zorlu tarafından komuta edilen bu görevin ardından son görev ise Ekim 2006'dan itibaren bir istihkâm bölüğüyle iştirak edilen, Lübnan'da konuşlanmış UNIFIL (United Nations Implementation Force In Lebanon) olarak gerçekleşmiştir.⁴

Türk Silahlı Kuvvetleri; 1950'de Kore'den başlayarak katıldığı bütün insani yardım misyonlarında, personeli en iyi şekilde eğitmek ve bölgedeki yerli halkla sorun yaşanmasını önlemek maksadıyla Kore, Somali, Bosna - Hersek, Lübnan ve Afganistan'a göreve gidecek personele yönelik olarak "Somali / Kosova / Lübnan / Afganistan'da Görev yapan Türk Silahlı Kuvvetleri Personelinin Dikkat etmesi Gereken Hususlar ve Davranış İlkeleri Broşürü" hazırlatmış ve bu konuda ne kadar hassas olduğunu da göstermiştir. Türk askeri; görev yaptığı bölgede mütevazı davranışları, askerlik anlayışı, disiplini, örnek tutum ve hareketleriyle herkese örnek olmuştur. Din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin⁵ Somali, Bosna - Hersek, Afganistan, Lübnan ve Kosova'da olduğu üzere özellikle okul, hastane, mezarlık, dinî mekânlar, yol, köprü, çeşme gibi sosyal hayatın parçası olan mekânların restorasyonu, onarımı ve bakımı, halkla ilgili toplumsal hizmetlerde bulunmuştur. Dinî mekânlar, okullar, sağlık ocakları ve

bölgeyle ilgili yardım projelerinin yürütülmesine destek vermekte ve zaman zaman ilgili tarafları bir araya getirmek suretiyle barışa katkıda bulunmaktadır. Doğrudan Birleşmiş Milletlere bağlı olmamakla beraber, uluslararası bir güç olması nedeniyle özellikle Filistin ve İsrail tarafından da büyük destek gören TIPH içerisinde Türkiye'nin ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Özellikle Bosna - Hersek, Makedonya, Kosova ve Arnavutluk operasyonları öncesinde, Türkiye ile ilgili olarak ortaya atılan önyargılı yaklaşımlar burada da atılmış ve Türkiye'nin İsrail - Filistin anlaşmazlık bölgesinde Filistinlilerden yana tavır alacakları yönünde peşin hükümler ileri sürülmüştür. Bugün gelinen noktada ise bölgede en çok hayranlık uyandıran ve bölge halkının haklı takdirini kazanan askerî güç, Türk askerî misyonu olmuştur.

⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından rütbeli personel gönderilen İran, Kuveyt, Gürcistan, Sudan gibi başka Birleşmiş Milletler misyonları da vardır. Ayrıca personel gönderilmemekle beraber, maddi destek sağlanan Mozambik'teki sel felaketi dönemi gibi misyonlar da söz konusudur. Bu son operasyonda felaketzedeler yardım bağlamında insanüstü gayret gösteren 10'uncu Tanker Üs Komutanı Tuğgeneral Savaş Şanlıtürk başta olmak üzere, 101'inci Hava Yakıt İkmal Filo Komutanlığı ve ayrıca Birinci ve İkinci Yardım Ulaştırma Ekibi personeli bütün dünya kamuoyundan da övgü almışlardır. Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA); K.: 2000, D.: 9/4, Dış Yardım Dosyası.

⁵ Bu konuda aklı ilk gelen ve hemen verilebilecek en bariz örnek; Bosna - Hersek'in Zenica kentinde demir-çelik fabrikasına konuşlandırılan Türk Barış Gücü'ne verilen bölgedeki hayatı normalleştirme ve sivilleşmeye yönelik girişimler kapsamındaki ilk görevin savaş döneminde tahrip edilmiş bir Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bakım ve onarım faaliyetleridir. Türk askeriyle birlikte Türk insanının da sınındığı bu görev sonrasında, Türk askerinin sivil halkı oluşturan Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırlar ve Katolik Hırvatlar arasında hiçbir ayrım yapmadığı çok net anlaşılır ve özellikle Türk askerinin Bosna'ya gönderilmesi öncesinde bu konuda tereddütler yaşayan, Türkiye'nin bölgede tarafsız davranamayacağını ileri süren, Rus askerlerinin Sırlara yakın bölgelere konuşlanmalarına ve İngiltere, Fransa gibi ülkelerin buralarda görev yapmalarına hiçbir itirazı olmayan bazı ülkeler, geri adım atmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bölgede bütün sivil halka yönelik yaptığı insani yardım ve destek girişimleri, daha sonraki süreçte de aynı şekilde devam edecektir.

hastaneler gibi imar faaliyetleri; sağlık ocakları, okullar ve bizzat ihtiyaç sahiplerine askerî personel tarafından oluşturulan yardım fonu gibi faaliyetlerin yanı sıra kültür ve spor hizmetlerinde de bulunmuştur. Türkiye'nin Sesi, İstanbul Rüzgârları gibi radyo programları ve açılan radyo istasyonları; özellikle mayın kurbanı ve savaş mağduru olmuş engellilere yönelik iyileştirme ve yardım faaliyetleri gibi konularda sivil halkı ve basın mensuplarını bilgilendirmek konusunda da son derece hassas davranmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde görev yapan Türk askerî gücü tarafından sivil halka yönelik olarak yapılan yenileme, bakım, onarım, altyapının yeniden düzenlenmesi, kreş, hastane, okul, dinî mekânların korunması gibi faaliyetlerin yanında Türk askerî personeli, asil ruhunu ön plana çıkarmak suretiyle kendi maaşlarından ayırdıkları paralarla oluşturdukları fonlar⁶ vasıtasıyla da özellikle öksüz ve yetim kalmış çocuklara ve bakıma muhtaç kimsesizlere yönelik yardım faaliyetlerine devam etmiştir.

2. Kore Misyonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri

25 Haziran 1950 tarihinde, Kuzey Kore'nin Güney Kore askerleri tarafından 38'inci paralel üzerindeki sınırın geçildiğini ileri sürmesi ve aynı sınırı geçerek Güney Kore'ye saldırmasıyla başlayan Kore harekâtı⁷, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Cumhuriyet tarihinde ilk kez uluslararası ve denizaşırı bir harekâta katılması ve bu misyonun tamamlanması aşamasında alınan dersler ve tecrübeler bağlamında son derece önemlidir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan çağrının 30 Haziran 1950 tarihinde TBMM'de kabul edilmesinden sonra, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Kore'ye gönderilmek üzere bir klasik tugay ve 241'inci Piyade Alayı hazırlanmıştır. Farklı birliklerden oluşturulan tugayın komutanlığına Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, Kurmay Başkanlığı görevine Yarbey Selahattin Tokay getirilirken 241'inci Alay Komutanlığı görevini ise Albay Celal Dora yapmıştır.⁸ 8'inci

⁶ Örneğin; Bosna - Hersek'te 2001 yılına kadar personelin maaşlarından kesilen fonlarla 2.800.000 Alman markı toplanmış durumdadır.

⁷ Kore ile ilgili sorunun kaynağında; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği tarafından Japonya'ya savaş ilan edilmesinin hemen ardından ABD Savunma Bakanlığı tarafından yapılan "38'inci paralelin kuzeyindeki Japon askerî gücünün Sovyetler Birliği'ne, 38'inci paralelin güneyindeki Japon birliklerinin de Amerikan askerî güçlerine teslim olmaları" yönündeki önerinin sonrasında Sovyetleri Birliği tarafından 12 Ağustos 1945'te Güney Kore'nin işgal edilmesi, ardından da 38'inci paralelin ara hat olarak belirlenmesiyle ülkenin Güney Kore ve Kuzey Kore olarak ikiye bölünmesi yatmaktadır.

⁸ Bu arada Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie tarafından Türk Hükûmetine de gönderilen Kore'ye silah yardımı konusundaki müracaata, Türk Hükûmeti adına Dışişleri Bakanı Prof.Fuat Köprülü imzasıyla "BM paktından doğan taahhütlerine ve Güvenlik Konseyi kararlarına uymayı vacibe bilen Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Kore hakkında yardım talebini mütezammin 15 Temmuz 1950 tarihli telgrafınızı bu zihniyet ve itina ile tetkik etmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti bu tetkik neticesinde, mezkûr kararları dünyanın şimdiki şartları içinde umumi barış hizmetinde müessir ve fiilî bir şekilde icra mevkisine vaz etmekteki lüzum ve ehemmiyeti müdrik olarak Kore'de hizmet etmek üzere 4500 mevcutlu ve silahlı bir Türk savaş birliğini Birleşmiş Milletlerin emrine vermeğe karar vermiştir." denmiştir. Kore birliğinin hazırlıklarını tamamlamasının ardından İskenderun'a hareket edilmiş ve burada düzenlenen askerî törenin ardından Türk Birliği 25, 26, 29 ve 30 Eylül 1950 ve 2 Ekim 1950 tarihlerinde

Amerikan Ordusu bağılı birliği olarak görev yapan Türk askerî birliğine “North Star (Şimal Yıldızı)” adı verilmiştir.⁹ Türk Tugayı tarafından daha sonra 6 Ocak 1951’de Sarı Deniz’den Japon Denizi’ne kadar uzanan savunma hattının sorumluluk sahasını ele geçirme görevi icra edilmiştir. Sonuçta Türk Tugayı, neredeyse imkânsız başarılar büyük direnişle karşılaştığı üstün düşman unsurlarına karşı mücadele vererek 26 Ocak 1951’de Kumyangiangi kasabasını, 156 ve 185 rakımlı tepeleri ele geçirmiştir. Türk Tugayı, bu kahramanlıkları nedeniyle Amerikan Senatosu tarafından Mümtaz Birlik Nişanı¹⁰; Güney Kore Cumhurbaşkanlığı tarafından da Cumhurbaşkanlığı Nişanı ile taltif edilmiştir. Birliğin bu bölgedeki başarısını, Fransız Humanite gazetesi Amerikalılara istinaden “Sizi bu defa Türkler kurtardı.”¹¹ şeklinde yazmıştır. Bir İngiliz gazetesi ise bu durumu “Türkler Kore’de, süngünün konserve açacağı olmadığını gösterdiler.”¹² diye açıklamıştır. Amerika 8’inci Ordu Komutanı General Walton Walker, Kunuri Muharebesi ile ilgili olarak “...Görevinizi fedakârane bir şekilde yaptınız. Eğer sizin düşmanı durdurmak için kahramanca çarpışmanız ve mukavemetiniz olmasaydı ordum çok zor durumlara düşecek, belki imha edilecekti. Size teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum ve ordumun değerli bir uzvu olmanızdan gurur duyuyorum.”¹³ demiştir.

Türk Birliğinin ilk değiştirme birliği 16 Kasım 1951’de görevini devrederken Türk Tugayı Komutanlığı görevini Tuğgeneral Namık Arguç devralmış ve Türk birliği, 20 Aralık 1951 tarihinde ihtiyata alınmıştır. Bir yandan ateşkes görüşmeleri devam ederken zaman zaman şiddetli çarpışmalar da yaşanmıştır. Örneğin; 28 Mayıs 1953’te yapılan

Süveyş Kanalı - Kızıldeniz - Mendep Boğazı - Seylan Adası’ndan Colombo - Singapur - Filipinler ve Formosa güzergâhını takip ederek 21 günde Pusan Limanı’na gelmiştir. Türk Birliğinin karaya ayak basmasının ardından trenle gittiği yer ise 85 kilometre mesafedeki Taegu şehridir. Ayrıntılı bilgi için bk. 26 Temmuz 1950 tarihli Türk gazeteleri.

⁹ 7 Kasım 1950 tarihinde Türk Birliğine verilen ilk görev, Seul’un 46 kilometre kuzeybatısındaki Muysan bölgesinin emniyetinin sağlanmasıdır. Öte yandan 9’uncu Amerikan Kolordusunun ihtiyatını teşkil etmek için birliğin 22 Kasım’da Kunuri’ye hareket etmesi emredilmiştir. 26 Kasım itibarıyla bölgede konuşlanmasını tamamlamamış olan birlik; hemen bir gün sonrası, plana göre Tokchon istikametinde sarp ve ormanlık bir bölgede ilerlemeye devam ederken Tokchon’a gitmemesi ve Wawon’un doğusunda kalarak geçişi engellemesi emrini almıştır. Böylece Türk Tugayı, Tokchon - Kunuri yolunu kapatma görevine başlarken 28 Kasım 1950’de Çin ordusunun saldırıları da iyice yoğunlaşmıştır. 29 - 30 Kasım’da yapılan muharebeler sonrası Türk Birliği, Kunuri’ye ulaşmayı başarmış ve 28 Kasım 1950’de Wawon, hemen bir gün sonrasında Sinnimni, ardından da Kaechon bölgelerinde fedakârca ve son derece kahramanca savaşmak zorunda kalmıştır. General Tahsin Yazıcı’nın “Çemberi yarıdık. Cephane, ekmek gönderin. Görev verin.” şeklindeki talebi, dünya askerlik tarihine geçecek kadar önemli olmuştur.

¹⁰ Söz konusu madalya, Amerikan 8’inci Ordu Komutanı General Walton H. Walker tarafından düzenlenen askerî törenle General Tahsin Yazıcı’nın göğsüne takılmıştır. Aynı törende Yarbay Selahattin Tokay’a da madalyası törenle takılmıştır. Söz konusu bu madalyalar, daha sonra Hürriyet gazetesi savaş muhabiri Hikmet Feridun Es tarafından İstanbul’a getirilmiş ve burada Nezahat Yazıcı ve Melahat Tokay’a teslim edilmiştir.

¹¹ Kore Savaşı Üzerine Notlar, S 80, s. 20’den aktaran Genelkurmay Başkanlığı; Kore’de Türk Askeri, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 10.

¹² age.; s. 10.

¹³ age.; s. 26.

muharebelerde, ileri karakol mevzilerinin savunulması görevi verilen Albay Sırrı Acar komutasındaki Türk birliği, 151 şehit ve 239 yaralı vermiştir. Dördüncü Türk Değiştirme Birliği, 6 Temmuz 1953 tarihinde görevi devralırken Kore Savaşı da 27 Temmuz 1953'te Sovyetler Birliği tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nce yapılan önerinin kabul edilmesiyle sona ermiştir. Kore'deki Türk askerî gücü; 1960 yılında bir bölük, 1965 yılında ise sembolik bir manga seviyesine indirilmiştir. Kore Türk Tugayının kahramanlıkları ve Türk askerinin cesaret öyküleri Türkiye'ye ulaştıkça ülke insanının heyecanı de farklı şekillerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin; Galatasaray Lisesi öğrencileri tarafından üzerine kanla "Beraberiz." ifadesi işlenen Türk bayrağı, Gazeteci Hikmet Feridun Es vasıtasıyla Kore'ye gönderilmiş ve General Tahsin Yazıcı'ya teslim edilmiştir.¹⁴ Kore Savaşı'nın başladığı andan itibaren son derece stratejik ve zorlu muharebe alanlarında görev yapan Türk Tugayı, böylece Cumhuriyet'in ilanıyla beraber gelişimini sürdüren ve 1923-1950 sürecinde sahip olduğu tecrübe ve güven duygusunu uygulama sahasına getirme imkânı bulmuştur. Yapılan muharebelerde; 37 subay, 26 astsubay, 658 er olmak üzere 721 şehit verilirken 2147 yaralı, 346 hasta, 234 esir ve 175 de kayıp verilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin sadece kendi ülkesinin güvenliği için değil, dünya barışı için de son derece fedakârane görev yapabileceğini bütün dünyaya gösterme bağlamında son derece önemli bir imtihan sahası olan Kore Savaşı; geride Türk askerinin ulvi ve mümtaz duygularla anıldığı kahramanlık hikâyelerine, özellikle Güney Kore ile sıcak ve dostane ilişkilerin başlamasına ve bütün dünyada Türk askerine büyük hayranlık duyulmasına neden olmuştur.

¹⁴ Söz konusu Türk bayrağı, bütün dünya kamuoyunun dikkatini çekmiş ve gazeteler tarafından birinci sayfalarından haber yapılmıştır. Bu arada Erdek Biçki Dikiş Kursu öğrencileri tarafından da ipek işleme bir bayrak, Hope ve İzmir halkı tarafından gönderilen bayraklar, Hendek'te bulunan öğrenciler tarafından da bir Kızılay bayrağı, Erzurum Erkek Sanat Enstitüsü tarafından yapılan ve üzerinde "Zafer, Türk süngüsünün ucundadır." yazılı bir süngü, çeşitli şehirlerden gönderilen Türk bayrakları, Kayseri'nin Talas bucağı halkı tarafından Birinci Dünya Savaşı döneminde Kafkas Cephesi'nde kullanılmış tarihî bir kılıç da Kore'ye gönderilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı vasıtasıyla Kore'ye gönderilen hediyelerin en ilginç, Anafartalar Cephesi'nden temin edilen ve içerisine Ankara Üniversitesi Talebe Birliği mensubu öğrencilerinin kanı konulmuş boş bir kovandır. Gazeteci Hikmet Feridun Es vasıtasıyla Yeni Zelanda ve Avustralyalıların gönderdiği ve Türk - Anzak dostluğunu simgeleyen bir bayrak da Kore'de Türk Birliğine teslim edilmiştir. Böylece başta Yunanlar olmak üzere Amerikalı, İngiliz, Güney Koreli ve esir düşenler de dâhil; Türk askerinin "Yurtta barış, dünyada barış" düsturuna bağlılığını ve Türkiye'nin büyük devlet olmanın gereklerini fazlasıyla yerine getirdiğini bu dostluk girişimleriyle bir kere daha görmüştür. Özellikle sivil halkla kurulan sıcak ilişki, muhtaç durumda olanlara yardım, hasta ve esir durumda olanlara gösterilen şefkat, anne ve babasını kaybetmiş Koreli çocuklara sahip çıkılması, okul çağındakilere yardım girişimleri daha sonraki süreçte diğer görevlerinde de aynı şekilde devam edecektir. Bu arada Türkiye'ye dönen ve İzmir'de karaya ayak basan bir değiştirme birliği içinde bulunan yaralılarla birlikte Yunan yaralıları da ülkelerine gitmek üzere Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu esnada gemide bulunan Yunan kıdemli subayı tarafından Yüzbaşı Ahmet Çankaya'ya bir dostluk nişanesi olarak Yunan bayrağı takdim edilmiştir. Türk Hükûmeti tarafından bu jسته karşılık vermek için görevlendirilen Yüzbaşı Ahmet Çankaya, Türk ulusunun dostluk mesajını ve Türk - Yunan dostluğunu gösteren bir şildi takdim etmek üzere Atina'ya gönderilmiştir. Pacific Stars and Stripes; 28 Şubat 1951.

Klasik anlamda piyade birliklerinin muharebesi yanında, farklı savaş taktikleri ve düzensiz birliklere karşı verilen mücadelelerle son derece büyük tecrübe kazanılmıştır. Kore’de görev yapan Türk komuta kademesinin yurda dönüşün ardından tecrübelerini uygulamaya geçirmeleriyle kazanımlar, pozitif değer hâline getirilmiştir. Örneğin; Amerikan Psikolojik Harp Dairesi uzmanlarından biri olan Albay John Booth, beraber görev yapma fırsatı bulduğu Türk askerleriyle ilgili olarak North Carolina’nın Charlotte şehrinde yaptığı açıklamada “Savaşta da esarete de dünyanın en kıymetli askeridir. Türk askeri, esarete de askerdir. Hâlbuki bizim askerlerin %70’i kendi memleketlerinin aleyhinde cephe almışlar, tazyik görmeden kamp kumandanlarına birbiri hakkında ihbarda bulunmuşlardır. Bu askerlerden birçoğu kendilerine en ufak bir tesir veya tazyik yapılmadığı hâlde, komünist kamp kumandanlarına birbirleri aleyhine ihbarlarda bulunmuşlardır. Esir kamplarında kaldıkları zaman zarfında Türk askerlerinin takındıkları tavır ve hareket tarzları, Amerikan askerlerinininkilere hiç benzememektedir. Kore’de esir düşen 300 Türk askeri, çok yüksek not almışlardır. Onların hareket tarzları hakkındaki kanaatimizi ancak ‘fevkalade’ diye nitelendirebiliriz. Türk askerleri; esir bulundukları dönemde beyin yıkama operasyonlarına boyun eğmemişler, Çinli ve Kuzey Korelilerle hiçbir şekilde konuşmamışlar, onlarla katiyen temas etmemişlerdir. Bundan başka bir tek Türk esir dahi arkadaşlarına karşı cephe almamış, kimsenin aleyhinde ihbarda bulunmamış, kendi aralarında disiplini gayet sıkı bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Bundan başka Türk esirleri; diğer ülke esirlerinin aksine yaralı arkadaşlarını ölüme terk etmemiş, onlara ihtimamla bakmış, hastalarının başından bir an bile ayrılmamıştır...” demiştir.¹⁵

Kore’den başlayarak Türk askerinin yaklaşımı, her zaman ve herkese karşı insanca olmuş; renk, dil, din gibi faktörler insani yardım faaliyetlerini aksatmamıştır. Kore’de yerli halka olduğu kadar diğer görevlilere ve alınan esirlere yaklaşım da her zaman pozitif olmuştur. Bu yaklaşım tarzı; daha sonraki süreçte Kosova, Bosna - Hersek, Somali gibi ülkelerde de kendisini gösterecek, hasta bir Sırp veya Hırvat sivil de ayırım yapılmaksızın imkânlar ölçüsünde tedavi edilmeye çalışılacaktır.¹⁶ Genel olarak neredeyse bütün Birleşmiş Milletler ve NATO insani yardım, barışı koruma ve barışı sağlama operasyonlarında görev alan farklı ülkelerin mensupları; hemen hemen görev bölgelerinden ve kendi garnizonlarından güvenlik endişesiyle dışarı hiç çıkmazken Türk askeri ise kendisine has sıcakkanlılığı, dost canlısı yaklaşımı, güven telkin eden tutumu, örnek disiplini, insanlar arasında ayrımcılığa gitmeden ve herkese eşit muamelede bulunmak ve kendilerini mahalli halktan birisi olarak göstermek suretiyle bu durumun her zaman

¹⁵ Hürriyet; 24 Kasım 1957.

¹⁶ Örneğin; Bosna - Hersek misyonu sırasında, diyaliz hastası küçük bir Sırp kız çocuğunun bölgede tedavi imkânı bulamaması nedeniyle Türkiye’ye gönderilmesi gündeme gelmiş ve bütün imkânlar seferber edilerek çocuğun Ankara’da Gülhane Askerî Tıp Akademisinde tedavisine devam edilmiştir.

istisnası olmuştur. Bu durum Kore'de kendini nasıl gösteriyorsa aynı şekilde daha sonraki süreçte Bosna - Hersek, Kosova, Somali, Afganistan ve Lübnan'da da gösterecektir.

Kore misyonu sırasında Türk askerinin cesareti, kahramanlıkları, ince sezgi duygusu, komuta kademesinin uzak görüşlülüğü ve birliklerini idare etme bağlamındaki liderlik vasıfları; sadece bu harekâta katılan ülke temsilcileri tarafından değil, bütün dünya kamuoyu tarafından da takdirle karşılanmıştır. Amerikalıların "Önümüzde bir Türk askerî birliği olduğu zaman rahat uyuyorduk ve huzur doluyorduk."¹⁷ dediği Türk askerinin kahramanlıkları, cesareti, emir komuta zinciri çerçevesinde görev anlayışı ve disiplini için verilebilecek pek çok örnek olmakla beraber burada sadece birkaç tanesi örnek olarak aktarılacaktır. Bu konuda verilebilecek en önemli örnek; 22 / 23 Nisan 1951 gecesi 9'uncu Bölük savunma bölgesinde ileri gözetleyici olarak görev yapan Topçu Üsteğmen Mehmet Gönenç'in "Düşmana esir olmak istemiyoruz. Bizi kendi ateşimizle şehit ediniz." diyerek bütün bataryaların verilen koordinata ateş açmalarını istemesidir. Kore'ye niçin gittiği sorulan Türk askerî bu soruya "Oradaki düşmana Türk'ün ne adam olacağını göstereceğim. Orası da yurdumuzdur; çünkü orası da Birleşmiş Milletlere dâhildir..." gibi cevaplar vermişlerdir. Ufak tefek olduğu için savaşılamayacağı belirtilen bir asker ise "Altın da küçüktür; ancak mecidiyeden daha kıymetlidir."¹⁸ demiştir. Kore'de kazanılan tecrübeyi yurda dönüşte Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde değerlendiren askerî personeller arasında 5 kıtada mücadele etmiş olan Tümgeneral Daniş Karabelen¹⁹,

¹⁷ Kore'de Tugay komutan yardımcısı olarak görev yapan Albay -daha sonra Tümgeneral- Daniş Karabelen'in damadı Özcan Atamert de üsteğmen rütbesiyle Kore'ye gitmiş ve aynı birlikte görev yapmıştır. Yukarıya alınan söz, Kore'de görev yapmış eski bir Amerikalı subay tarafından 30 Ocak 1982 akşamı Washington'da düzenlenen "Türk Günü" esnasında orada bulunan davetlilere hitaben söylenmiştir.

¹⁸ Mustafa Deral; Kore'ye Niçin Gidiyoruz?, İstanbul, 1950, s. 8-9.

¹⁹ Türkiye'ye dönüşün ardından Genelkurmay Başkanlığı karargâhında görev yapmaya başlayan ve Kıbrıs'ta EOKA terörüne karşı verilen mücadeleyi planlamakla görevlendirilen Tümgeneral Daniş Karabelen nezdinde bütün Türk askerî, herkesten övgü alacaktır. O dönemde Kıbrıs'taki İngiliz üslerinde görev yapmakta olan İngiliz subaylarının "Buradakiler, Anadolu'nun yaptığı tekralıyorlar. Başlarında Anadolu'daki destanı yaşamış ve yaşatmış olan tecrübeliler var." derken kastettikleri ilk kişi kuşkusuz Daniş Karabelen'dir. 6 Haziran 1916 - 31 Ekim 1917 yılları arasında Birinci Dünya Harbi, 1 Kasım 1922 - 23 Ağustos 1923 tarihleri arasında İstiklal Harbi ve 28 Kasım 1952 - 4 Eylül 1953 yılları arasında Kore'de görev yapan Daniş Karabelen; Kore Türk tugay komutan yardımcısı olarak piyade albay rütbesiyle görev yaptığı Kore'de "Legion of Merit" madalyası almıştır. 10 Haziran 1953'te ateşkes ilan edilmesiyle yurda dönen Albay Karabelen; 30 Haziran 1953'te Tuğgeneral, 1956 yılında da Tümgeneral olmuştur. 10 Haziran 1955'te Türkiye'de ilk paraşüt birliğinin temellerini atıp Kore Harbi'nde tatbik etme imkânı bulduğu komando okullarını, avcı taburlarını hayata geçirme imkânı bulan ve 7 Temmuz 1958'den emekliye ayrıldığı 29 Mayıs 1960'a kadar Genelkurmay Başkanlığı Harekât Eğitim Dairesinde müteahhas müşavir olarak görev yapan Tümgeneral Daniş Karabelen'in vatan ve milletine son hizmeti ise Kıbrıs savunmasını teşkilatlandırmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'ne, Filistin Cephesi'nden Yıldırım Grubu Karargâhına, paraşüt, avcı ve komando birliklerinden Kıbrıs'ta hürriyet mücadelesi veren Türk Mukavemet Teşkilatının kurulmasına kadar 40 yıllık askerlik hayatı boyunca bu ülke ve bu bayrak için cepheden

onunla beraber Seferberlik Tetkik Kurulunda görev yapan Binbaşı İsmail Tansu ve Yarbay (daha sonra Albay) Ali Rıza Vuruşkan örnek olarak gösterilebilir. Kore'de gösterdiği üstün hizmet, cesaret ve kahramanlıkları nedeniyle ABD Başkanı D. Eisenhower tarafından Legion of Merit madalyasıyla ödüllendirilen Karabelen Paşa için ABD Başkanı, "Muharebeden önceki öğrenim saatlerinde sonsuz askerî bilgisinin pratik uygulaması ve kullanılan taktiklerin kabulünde, tarifsiz bir emsalsizlik göstermiştir. Muharebe başarısı ve göreve bağlılığıyla kendisi, Türk ordusunun bir göstergesidir. Dinamik, güçlü ve atak liderliği sayesinde eşsiz başarılar göstermiştir."²⁰ demiştir.

Özellikle radyo neşriyatları, İngilizce ve Güney Korece hazırlanmıştır. Müttefik askerlerinin bir maceraya atıldıkları, geride bıraktıkları ailelerin sefalet içerisinde yaşadığı ve en üst komutan olan General McArthur'un memleketine döndüğü mesajları veren bildiriler dağıtılması, haber alma, istihbarat ve istihbarata karşı koyma ve cephe hattında şarkı ve yüksek sesle konuşmak ve küfür etmek, alkollü içkiler ve uyuşturucu alışkanlığı ve kumar oynamak, Kunuri'de yaptıkları üzere özellikle kötü hava şartlarının yaşandığı muharebelerde farklı istikametlerden boru sesleri çalmak ve karşı taarruza geçildiği hissi uyandırmak gibi diğer psikolojik harp usulleriyle²¹ ilk defa farklı bir boyut kazanan harp sahasında Türk askeri de kendisini yetiştirme ve tecrübesini artırma fırsatı bulur ve "Mehmetçiğin süngüyü kavrayan elini gevşetmeyi amaçlayan"²² bu hareketlere karşı da kendini hazırlar. Çin'de yeraltı faaliyetleri ve gerilla eğitiminden geçirilen ve Kore'de görev verilen özel eğitilmiş Kuzey Korelilerin sayısı, mütareke döneminde yarım milyonu aşarken özellikle BM askerî gücünün arkasında toplanan ve psikolojik harp usulleri uygulayanların sayısı da 100.000'in üzerindedir.²³ İlk etapta arazi şartlarına intibak konusunda çekilen zorluk dışında Türk askerleri ise bu taktikler konusunda fazla açık vermemişler ve mutlak disiplin çerçevesinde emir komuta zincirini koparmamışlardır.²⁴

cepheye koşan Karabelen Paşa, 1922'de 2,98'lik derecesiyle Türkiye sırkla atlama şampiyonu olmuştur. Muhafız Gücünün kurulmasında aktif rol oynayan, bisiklet sporuna gönül veren ve Edirne'den Ardahan'a, Sinop'tan Anamur'a ülke bütünlüğünü dostla düşmana göstermek için on dört gün aralıksız pedal çevirerek Ankara'dan Ağrı'ya gelen, boks, güreş, futbol ve atletizmin bütün dallarında faaliyet gösteren ve 54 yaşında paraşütçülük brövesi alan Tümgeneral Daniş Karabelen, örnek bir kişi olarak tarihteki yerini de almıştır. Katıldığı savaşlarda 17 yara alan ve vücudunda iki mermi çekirdeği taşıyan, ATATÜRK'ün koruma subaylığını da yapmış bu bilgili, kültürlü, yüksek şahsiyetli ve modern insan 22 Mayıs 1983'te hayata veda etmiştir.

²⁰ Cemal Kutay; Beş Kıtada Bir Türk Paşası, İstanbul, 2006, s. 94.

²¹ Genelkurmay Başkanlığı; Kore'de Psikolojik Harp Broşürü, Ankara, 1957, s. 3-16.

²² age.; s. 9.

²³ Ali Denizli; Kore'de Türk Tugayları, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994. (Sayfa numarası yoktur.)

²⁴ Bütün dünya Türk askerinin Kore'deki mücadelesine, kahramanlıklarına ve cesaretine o kadar hayran duymuştur ki 1915 yılında Çanakkale'de mücadele eden Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların kurdukları derneklerin 1950'li yıllardan başlayarak Avustralya ve Yeni Zelanda'da yapacakları törenlere ve faaliyetlere, Kore'de mücadele etmiş Türk askerî personeli de davet edilmiş ve bu durum yıllar içinde bir gelenek hâline gelmiştir.

Öte yandan 234-4 sicil numaralı Albay Rıza Vuruşkan'ın Kore'de kıdemli yüzbaşı rütbesiyle ilk görev alanı, hâlen Lüleburgaz'da konuşlandırılmış bulunan 241'inci Piyade Alayı 4'üncü Bölük Komutanlığı görevidir. Yüzbaşı rütbesindeki Rıza Vuruşkan, daha sonra bölüğünde görev yapan askerlerin kahramanlıklarına örnek olacak "Mukaddes İntihar" isimli bir yazı yayımlayacak ve bu kahramanlıkları anlatacaktır.²⁵ Kore'de mücadele

²⁵ "Türk Birliği Kore'de, Kunuri Muharebelerinin üçüncü gününü yaşıyordu. Bütün gece muharebe etmiş, sabaha karşı büyük kısmı ile daha geride bir mevziye çekilmişti. Mevzi, etekleri dik meyilli bir tepedeydi. Bölüğünden birkaç ağır makineli tüfek bu tepede mevzilenmiş ve Çankırılı Çavuş İbrahim Ak da ağır makineli tüfeği ile bunların içinde yer almıştı. Düşman öğleye kadar hiç gözükmedi. Öğleden sonra gözçüler 'Düşman geliyor.' diye haber verdiler. Herkes mevzisine koştu. Tüfeğinin kabzasını kavradı. Dişlerini hınçla gıcırdatarak gelenleri beklemeye başladı. Önce bunlar bizim ileride kalan 2'nci bölümümüz zannedilerek ateş edilmedi. Biraz yaklaştıkları zaman bizden olmadıkları anlaşıldı. Fakat bunların gelişi hiç de kötü niyetli bir geliş benzemiyordu. Gayet serbest yürüyerek yaklaşıyorlardı. Bu sefer de ileride kalan bir Güney Kore birliği olmaları ihtimali düşünülerek yine ateş edilmedi. Biraz daha yaklaştıkları zaman teslim olmak ister gibi işaretler yaptılar. Buna rağmen görünüşleri hiç de güven verici değildi. Bölüğün komutanı Yüzbaşı Ahmet Tuncer, en zayıf ihtimali hesaba katarak hem insani hislerle hem de kıtasına güvendiği için ateş açtırmamakta ısrar ediyordu. Artık çok yaklaşımlardı ki kendilerine silahlarını yere bırakmaları işareti verildi. Fakat onlar bu ihtarla ateşle karşılık verdiler. Muharebe başladı. Düşman, hile ile ve açılan ilk ateşin etkisinden süratle yararlanarak çok yaklaştığı için ateşleri çok etkiliydi. Yaralı vermeye başlamıştık. Nihayet hepsi tepenin eteğindeki ateş tutmayan yere ve daha ilerideki bir demir yolu seddinin arkasına sığınmaya muvaffak olmuşlardı. Durum çok nazikti. Düşmanı kısa zamanda imha edemezsek açık olan sağ yanımızdaki arazi kontrol edilemeyecek ve Türk Tugayı bir defa daha sarılacaktı. Mevzinin önündeki dik iniş, süngü hücumuna elverişli değildi. Aynı zamanda, biraz sonra daha gerilere çekileceğimiz için düşmandan tekrar sıyrılmak mümkün olamayacaktı. Şu hâlde düşmanı, ateş ile imha etmekten başka çare yoktu. Ağır makineli tüfek çavuşu Çankırılı İbrahim Ak'ın yanına geldim. O; düşmanın hile ile sokulmasına çok kızmış, aynı zamanda durumun nezaketini de kavramıştı. Ne çare ki düşman tepenin eteklerine yapıştığı için görünmüyor, İbrahim Çavuş da ona hak ettiği dersi veremiyordu. Düşmanı görebilmek için tüfeğini yükseltmesi ve önündeki siperin koruyuculuğundan yararlanmadan açıkta ateş etmesi gerekiyordu. Bu hareket, ölümü yüzde yüz göze alarak yapılabilirdi. İbrahim Çavuş buna çoktan karar vermiş ve çevresinde patlayan havan mermilerine, kulağının dibinden geçen mermi vızıltılarına aldırış etmeden arkadaşları ile beraber bunu yaptı ve ateşe başladılar. Düşman sinmiş ve birçokları da toprağa çivilenmişti. Fakat mukadder akıbet gelip çatmakta gecikmedi. Bir hain kurşun onu tüfeğinin yanına yıkmıştı. İbrahim Çavuş'un şahadeti, düşmanı ölümden kurtaramayacaktı. Çünkü başka bir şehit namzedinin eli, onun bıraktığı kabzayı kavramakta gecikmedi. Nitekim tüfek nişancısı Satılmış Çatalkaya; bir anda tüfeğin başına geçmiş, kızlarını biçmeye başlamıştı. Ne yazık ki birkaç dakika sonra bir önceki sahneyi aynen gördüm. Satılmış Çatalkaya da İbrahim Çavuş gibi devrilmiş ve onun soğumayan kucağına düşmüştü. Fakat tüfeğin sustuğu belli bile olmadı. Çünkü aynı tüfeği bölümün erlerinden Ahmet Aşkar aldı. Rahmetli çavuş onlara 'Ben şehit düşersem yerime Satılmış geçer, o da şehit olursa sen ateş edersin. Hepimiz ölmedikçe bu tüfek susmayacak.' diye vasiyetini daha evvelden yapmış ve şimdi düşmana karşı Ahmet Aşkar ateşe başlamıştı. Düşman, Türk kayasına çarptığına bin kere pişmandı. Ateşleri her an şiddetini ve tesirini kaybediyordu. Belli ki erimekte, can çekmekteydi. 1950 Kasımının 29'uncu günü Kuzey Kore'de, Kaechong köyünün hemen kuzeyindeki çamlık tepedeyiz. Önce Çankırılı Çavuş İbrahim Ak ve sonra Satılmış Çatalkaya'nın şehit oldukları makineli tüfek mevzisindeyiz. Ateşleriyle mevzimizin önü düşmana mezar olmuş; fakat er Ahmet Aşkar da ağır yaralandığı için çok sevdikleri çavuşun biricik emaneti olan bu tüfek istemeyerek bölümün diğer erlerine teslim edilmişti." Genelkurmay Başkanlığı; Kore'de Türk Askeri, s. 27-30. Ayrıca bk. Celal Dora; Kore Savaşı'nda Türkler, İstanbul, 1963.

eden Türk askeri, kendi meslektaşları tarafından da “Kore’de savaşa başladığınız ilk günden beri her biri başlı başına birer destan olan mücadelenizi bütün matbuattan ve radyolardan büyük bir gurur, şevk ve heyecanla takip ediyoruz. Türk çocuklarının bir harp meydanında neler yapmağa muktedir olduklarını son savaşlarınız en açık bir şekilde göstermiş oldu. Yapılan bu askerî neşriyattan anlıyoruz ki sizin bu askerî kudret ve kabiliyetinizin hayranı olmayan kimse kalmamıştır. Bilhassa Amerikan gazeteleri sizlere ait fotoğraflar, havadis ve haberlerle dolup taşıyor. Radyo sözcüleri konuşmalarını yalnız sizin feragat ve fedakârlığınıza tahsis ediyorlar...” şeklinde takdir edilmiştir.²⁶

Kore harekâtı sonrasında Tümgeneral Daniş Karabelen, 1952-1953 döneminde Kore’de görev yapan Binbaşı İsmail Tansu, Yarbay Ali Rıza Vuruşkan²⁷, Binbaşı Şefik Karakurt, Binbaşı Cemal Tek, Yüzbaşı Cemal Akkan, Yüzbaşı Mehmet Özden, Yüzbaşı İbrahim Akiner gibi Türk subayları; Kore’de kazandıkları tecrübe ve bilgiyi Kıbrıs’ta EOKA’ya karşı verilen mücadele sırasında da Türk Mukavemet Teşkilatı bünyesinde Kıbrıs Türklerini eğitmek ve onların can, mal ve namuslarını korumak için değerlendirirler.²⁸

²⁶ Yzb.Süleyman Aksoy’dan aktaran Genelkurmay Başkanlığı; Kore Kahramanları, Ankara, 1952, s. 25-26.

²⁷ Kore’de savaşmış, gerilla savaşı konusunda bilgili ve tecrübeli, Dağ Komando Okul Komutanlığında görev yapmış, ciddi, ağırbaşlı, ‘heybetli duruşu, güven telkin eden yaklaşımları ve keskin bakışlarıyla’ sakin ve cesur bir Türk subayı olan Albay Vuruşkan; Kore’de bulunduğu sırada da gizli harekât teknikleri konusundaki bilgi ve becerisini de arttırmıştır. Türk Mukavemet Teşkilatının Kıbrıs’taki ilk bayraktarı ve komutanı olan Yarbay -daha sonra Albay- Rıza Vuruşkan; Kore’de Kunuri Meydan Savaşı’na da katılmış, TMT’deki görevini tamamlayıp Türkiye’ye dönmelerini müteakip Grivas liderliğindeki EOKA ve Kıbrıs Rum Muhafız Ordusunun yıllar boyu kuşatması altında kalan üç tarafı denizlerle çevrili Erenköy bölgesindeki Türk savunmasında da komutan olarak görev yapmıştır. Erenköy’deki kahramanlıkları sonrasında oradaki tepelerden biri onun soyadı ile anılır olmuştur. Bir süre Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin Ankara Temsilciliği görevini de yapan Vuruşkan, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 67 yaşındayken 16 Şubat 1979 Cuma günü hayata gözlerini yumar. TMT lideri Albay Rıza Vuruşkan’ın kızları Yasemin Vuruşkan, Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.

²⁸ Bu noktada Kore ile ilgili farklı bir sayfa açmak, Kore gazilerinin yıllar sonra aynı hassas duygularla nasıl tepki verdiklerini göstermek ve hatırlamak da gerekmektedir. Kıbrıs’ta 21 Aralık 1963 tarihinde Grivas tarafından yönetilen EOKA’nın Enosis’i gerçekleştirmek maksadıyla yürürlüğe koydukları ve Akritas Planı adı verilen plan dâhilinde adada yaşayan bütün Kıbrıs Türklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan saldırıların ve olayların patlak vermesi ve özellikle Batı kamuoyu ile Birleşmiş Milletlerin bu olaylar karşısında âdeta seyirci kalması üzerine, durumu protesto eden ve tepki gösterenler arasına belki de en anlamlı mesajla katılanlar, Kore’de BM adına mücadele eden Kore gazileri olmuştur. Kore gazileri, görev sonrasında kendilerine verilen madalyaları birer birer iade etmeye başlamışlardır. Madalyalarını ilk iade edenler arasında Kore savaş madalyasıyla ABD liyakat madalyasını geri gönderen Onbaşı Hasan Yağcılar da bulunmaktadır. Hasan Yağcılar, madalyasını UNFICYP Komutanı General U-Thant’a postalarken yaptığı açıklamada ‘Kıbrıslı Rumların Türklere karşı giriştikleri hunharca katliama seyirci kalan Birleşmiş Milletlerin madalyasını taşımaya artık lüzum kalmadığını’ belirtmiştir. Kore’de çavuş olarak görev yapan Konyalı Osman Küçük molla da kazandığı hizmet madalyasını, General U-Thant’a geri göndermiştir. Yurdun değişik yerlerinde yaşayan Kore

3. Somali Misyonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri

Somali'de Siad Barre'nin 1986 yılında Somali Devrimci Sosyalist Partisi Genel Sekreteri olarak cumhurbaşkanı olmasının ardından, Birleşik

gazileri, başarı ve hizmetlerinden dolayı kendilerine verilen madalyaları iade etmeye devam etmişlerdir. Sivas'ta Ali Karakaş ve Cemal Balcı, Eskişehir'de Hikmet Dökümcü, Orhangazi'de İsmail Türkmen de madalyalarını iade edenler arasındadır. Nisan 1964 sonu itibarıyla madalyasını iade edenlerin sayısı 385 olarak açıklanmıştır. Madalyasını iade edenler arasında Kunuri Savaşı'na katılan ve burada bir kolunu kaybeden Er Muharrem Çavka da bulunmaktadır. BM Genel Sekreteri U-Thant'a bir mektupla madalyasını iade eden Çavka, mektubunda "Kunuri'de komünistlere karşı savaştım. Yara aldım. Şimdi de Kıbrıs'ta çarpışıp ölüyorum. Ama bu sefer BM adına değil, Türkiye adına Kıbrıs'a giderim. Madalyanızı iade ediyorum." demiştir. Ayrıca Kore'de üsteğmen olarak görev yapan ve burada yaralandıktan sonra yüzbaşı rütbesiyle ordudan ayrılan Muş Milletvekili Sami Öztürk; Kunuri'de 14 yerinden yaralanan ve bir makineli tüfekle yüzlerce düşmanı bir köprübaşında saatlerce oyaladığı için yedi madalya ile ödüllendirilen Sarıkamışlı Hacı Altınler de madalyalarını iade edenler arasındadır. Kore sonrasında TBMM'de çalışmaya başlayan Hacı Altınler'e madalya verenler arasında Amerikan, Fransız ve Kore Hükümetleri de bulunmaktadır. Kunuri'de yedi yerinden yaralanan ve beş madalya ile ödüllendirilen Satılmış Kara, 33 yerinden yaralanan ve sol bacağını Kunuri'de kaybeden İsmail Aykurt ve Türk Tugayında çavuş olarak görev yapan iki madalya sahibi Turan Çökmez ve Şaban Sarpkaya da madalyalarını iade etmişlerdir. Ayrıca Kore'de çarpışmalar sırasında 11 yara alan ve sol elinin parmaklarını kaybeden Ahmet Çoruk da madalyasının BM Genel Sekreteri U-Thant'a verilmesi için Sakarya Valiliğine teslim etmiştir. Heybeliada'da mezecilik yapan 3'üncü Kore Değiştirme Birliği askerlerinden Prodomos Mistiloğlu da madalyasını geri gönderenler arasındadır ve bu konuyla ilgili olarak "Kıbrıs'ta BM'nin tutumunu ve Rumların yaptığı katliamı bütün kalbimle protesto eder, bu maksatla bana bahşedilmiş olan madalyayı iade etmeyi bir vatan borcu sayarım. Bir azınlık mensubu olduğum için yapacağım bu hareketin yanlış tefsir edilebileceğinden endişe duyuyor, kararımı tatbikte tereddüt ediyordum. Diğer vatandaşlarımızın da benim gibi düşündüklerini görünce madalyamı derhâl iade ettim." açıklamasını yapmıştır. Doğu Menzil Komutanı Tümgeneral Faruk Güventürk de madalyasını iade edenler arasındadır. Bu arada Kore madalyalarını Birleşmiş Milletlere geri gönderen Kore gazilerine Millî Türk Talebe Birliği tarafından, Millî Hizmet Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. MTTB tarafından hazırlanan madalyaların bir yüzünde MTTB'nin bozkurt sembolü ve MTTB ifadesi, diğer yüzünde ise Kıbrıs haritası bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Kore madalyalarının BM'ye iade edilmesi konusunda "Gazilerimizin madalya iade etmelerini memnurlukla karşıladık. Çok büyük bir hareket. MTTB tarafından gazilerimize madalya verileceğini duyunca çok memnun oldum." açıklamasını yapmıştır. MTTB yöneticileri de Kore madalyalarının yerine verilecek madalyalarla ilgili olarak bir kampanya başlatmışlardır. Kampanyayı ilk destekleyenler ise Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve sanatçı Zeki Müren olmuştur. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel kampanyaya Zeki Müren'in imzaladığı 5 plağı alarak katılır. Kore gazilerine söz konusu altın madalyaların verilmesi ilgili tören de 24 Mayıs 1964 Pazartesi günü, saat 12.00'de Devlet Konser Salonunda gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan 1000 adet altın Millî Hizmet Madalyası Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, Devlet Bakanı İbrahim Saffet Omay'ın da katıldığı bir törenle sahiplerine verilmiştir. MTTB'nin yaptığı törende, 10.000 liralık plak hasılatını yapılan madalyalar için bağışlayan Zeki Müren de hazır bulunmuştur. Törende bir konuşma yapan MTTB İkinci Başkanı Edip Geyik "Bugün Kıbrıs'ta asiye ve ehemmiyetin sağlanması sorumluluğu General Gyani'ye verilmiştir. Bu zatın göbek adını 'General' olduğunu zannediyorum. Yoksa dünyanın hiçbir ordusunda bu kadar dirayetsiz bir onbaşı dahi olamaz." demiştir. Daha sonra da Kore madalyasını ilk iade eden ve bu tepkinin bütün Türkiye'ye yayılmasını sağlayan Kore gazisi Binali Özdemir, bir teşekkür konuşması yapar. Yarbay Sertaç Savun da yaptığı konuşmada "Barış gücü kuvvetleri, dibi delik bir tavaya benzemektedir. Ne koyarsanız dökülüyor." demiştir. Milliyet; 30 Nisan 1964 ve 1-2-4-7-16 Mayıs 1964.

Somali Kongresine bağılı birliklerin yönetime bağılı askerî g  lere karşı silahl  eyleme başlamasından sonra cumhurbaşkanı ülkeyi terk etmiş ve 1991 yılında Nijerya'ya sığınmıştır. Bu tarihten itibaren ülke, gerek uluslararası grupların gerekse ülke içi oluşumların çatışma sahası hâline gelmiştir. Ülkede bir yandan yaşanan kargaşa ortamı halledilemeyecek hâle gelirken başta başkent Mogadişu olmak üzere ülkenin dört bir tarafı kabileler tarafından âdeta parsellenmiş ve iç savaş ortamı oluşmuştur. Ülkede başta hukuk sistemi olmak üzere hayat tam anlamıyla çökerken uluslararası yardım kuruluşlarının ve özellikle Kızılay ve Kızılhaç tarafından yapılacak yardım faaliyetlerinin ülke içerisindeki girişimlerine müsaade edilmemiştir. Ayrıca ülkede öldürmeler, gasp ve yağıma olayları baş göstermiştir. 10 milyon nüfuslu ülkede bir anda nüfusun %10'luk kısmı, farklı ülkelere kaçmanın yollarını aramaya başlamıştır. 1991 başından 1992 Nisan ayına kadar geçen sürede, yaklaşık 300.000 Somalili; açlık, kötü beslenme veya beslenememe nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ülkede yaşayan çocukların neredeyse %90'ı, yetersiz beslenme sorunuyla karşılaşırken açlıktan ölüm oranı da çocuklarda %16,5'e yükselmiştir. Yaklaşık 1,5 milyon insan da ölüm riski altında yaşamaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler tarafından y r t len bütün barış girişimlerinin sonuçsuz kalması  zerine, BM Genel Sekreteri Butros Butros Ghali'nin teklifiyle 24 Mayıs 1992 tarihinde ülkede UNOSOM adıyla bir uluslararası g   oluşturulması kararı alınmıştır.²⁹

Somali'de; Issak kabilesini temsil eden Somali Ulusal Hareketi, Hawiye kabilesini temsil eden Birleşik Somali Kongresi, Darod kabilesinin Somali Yurtsever Hareketi, General Siad Barre'nin de  yesi olduğı Darod kabilesinin bir başka kolu tarafından yönlendirilen Somali Ulusal Cephesi ve bu esas kabileler ve askerî g  ler dışında 11 farklı silahl  grup bulunmaktadır. Ülkeyi hâkimiyetleri altına almak isteyen Darod ve Hawiye kabileleri arasında başlayan iç savaş neticesinde, Amerika Birleşik Devletleri tarafından başlatılan bir girişim sonrasında bölgede konuşlanması planlanan BM Barış Gücü UNOSOM-I (United Nations Operate in Somalia)'e 9 Aralık 1992 tarihinde Amerika'nın koalisyon ortağı olarak Türkiye de katılma kararı almıştır. Bölgeye 14 Aralık 1992 tarihinde gelen Genelkurmay Başkanlığı ve Dışışleri Bakanlığı personelinden oluşan ve bölgeye intikalin güvenle ve emniyet içerisinde ne şekilde yapılacağı konusu başta olmak üzere Türk birliğinin konuşlanacağı yer, görev alanı, altyapı ihtiyaçları, ülkenin siyasi ve askerî durumu, sivil halka yaklaşıp gibi farklı konularda son derece faydalı çalışmalar yapan ve altyapıyı hazırlayan bir  nc  heyet gönderilmiştir.³⁰

²⁹ UNOSOM bünyesinde Türkiye'nin 300 kişilik gücü yanında Avusturya, Belçika, Botswana, Kanada, Mısır, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Kuveyt, Fas, Yeni Zelanda, Nijerya, Pakistan, Suudi Arabistan, İşve , Tunus, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Zimbabwe görev almıştır.

³⁰ Bu heyet; Kurmay Albay Hüseyin Erim, Kurmay Albay Murat Adıyaman, Deniz Kurmay Albay Mehmet Kalyon,  ğretmen Albay Hüseyin  avuşoğlu, Muhabere Albay Olcay Salcan, Dışışleri Bakanlığı Temsilcisi Büyükelçi Müfit  zdeş, Hakim Yarbay Sadi  aycı, Kurmay Binbaşı Sabri Doğar, Ulaştırma Binbaşı Faik Yüksel'den oluşmaktadır.

Oluşturulan yaklaşık 315 kişilik Türk askerî gücü de bunun ardından 19 Aralık 1992 günü Mersin'den Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ait Fatih, Ertuğrul ve Derya gemileriyle yola çıkmış ve 1 Ocak 1993 tarihinde Mogadişu açıklarına demir atmıştır.³¹ Birliğin karaya ayak basması ise ancak bir gün sonrasında gerçekleşmiştir. Kore sonrasında ve yaklaşık 40 yıl sonra Birleşmiş Milletler çatısı altında ve tarafsız bir görev anlayışıyla Somali'ye giden Türk askerî gücü, Türk insanı tarafından büyük coşkuyla uğurlanırken ülke dışında da bütün ilgi Türk askerî gücü üzerinde toplanmıştır.³² 9 Şubat 1993 tarihinde resmen bildirilen ve Mart 1993'ten itibaren UNOSOM-II operasyonunun komutanlığını Türkiye'den bir komutan olarak Korgeneral Çevik Bir'in alacak olması da operasyona Türkiye açısından ayrı bir önem ve hassasiyet kazandırmıştır.³³ 15 Şubat 1993'te Fas'ın Birleşmiş Milletler Daimî Temsilcisi Ahmet Şinasi tarafından Korgeneral Çevik Bir'in bu göreve getirildiğinin duyurulmasının ardından, dünya basını da konunun üzerine yoğunlaşmış ve "Tarihinde ilk defa Amerikan birliklerinin Birleşmiş Milletler bayrağı altında yabancı bir generalin komutası altına gireceği"³⁴ haberi manşetlere taşınmıştır. The Economist ise Türkiye'nin Somali gibi iç savaşın ortasında ve istikrarsızlıklarla mücadele etmeye çalışılan bir ortamda, böyle bir komutanlık görevini üstlenmesinin zor bir sorumluluk ve görev olduğunu belirtmiştir.³⁵ Türk Müfrez Birliği yanında bir Türk generalinin de komutan olarak bölgede görev alması sonrası, Türkiye açısından son derece tarihî ve ağır sorumlulukları olan bir karar olarak değerlendirilen bu durumun, Birleşmiş Milletler ve uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye bakış açısını değiştireceği ve ülkeye olumlu puan kazandıracağı da belirtilmiştir. Bu dönemde Korgeneral Çevik Bir'in, görevi Amerikalı korgeneralden devralacağının anlaşılmasının ardından 3 Mayıs 1993'te CNN (ABD), WTN

³¹ Burada belirtilmesi gereken ilginç bir nokta ise UNOSOM operasyonuna katılan Türkiye dışındaki ülkelerin neredeyse tamamının bütün askerî gücünü Somali'ye hava ulaşımı yoluyla ve sivil havacılık şirketleriyle nakletmeleri ve yaptıkları bütün masrafları da Birleşmiş Milletlerden daha sonraki süreçte tahsil etmeleridir.

³² Fatih ve Ertuğrul gemileri 5 Ocak 1993 tarihinde Mogadişu'yu terk ederken Derya gemisi ise 26 Ocak 1993'e kadar bölgede kalarak birliğe lojistik destek sağlamaya devam etmiştir. Amerikan Deniz Piyade Taburunun harekât kontrolünde olan Türk Müfrez Birliği; havalimanının kuzey kanadının emniyetinin sağlanması, şehirde genel olarak Mogadişu içinde ve dışında BM yardım konvoylarına refakat edilmesi gibi görevler üstlenmiştir.

³³ İlk kez bir Türk üst düzey subayı tarafından ve tümgeneral düzeyinde bir Birleşmiş Milletler uluslararası gücüne komutanlık görevi yapılması, ülkenin politik ve ekonomik kazançlarında bazı tecrübesizlikler yaşandığı veya acelecilikler içerisinde uzak görüşlülük konularında bazı sıkıntılar görüldüğünü belirten Korgeneral; örneğin bu görevin kendisine verilmesiyle ilgili olarak Somali'de o dönemde ilaç, yiyecek ve su sıkıntısının had safhada göz önüne alınarak Dışişleri Bakanlığı tarafından "Evet, Korgeneral Bir'i komutan olarak Birleşmiş Milletlere verebiliriz; ancak UNOSOM-II harekâtı sorumluluk bölgesinin su ve ilaç ihtiyacının Türkiye'den karşılanması ve BM karargâhında bazı kritik görevlerin (sivil veya asker) bize verilmesini istiyoruz." denilebileceğini; ancak bir an evvel komutanı gönderelim düşüncesiyle böyle bir önerinin yapılmamış olabileceğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Çevik Bir; Somali'ye Bir Umut, İstanbul, 1999, s. 35.

³⁴ Herald Tribune; 16 Şubat 1993.

³⁵ The Economist; 17 Şubat 1993.

(İngiltere), Kanada resmî TV kanalı, BRT (Belçika), AFB (Fransız Haber Ajansı, Newyork Times (ABD), Los Angeles Times (ABD), Boston Globe (ABD), Daily Telegraph (İngiltere) tarafından Korgeneral Çevik Bir'le görüşmeler yapılmış ve Türk komutanın göreve gelmesi manşetlere ve ekranlara taşınmıştır.³⁶ Bazı gazeteler özellikle Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin saygınlığının arttığı konusundaki yaklaşımların yanlışlığı üzerinde dururken bazı gazeteciler ise Türkiye'nin bu girişimlerinin Bosna - Hersek'te yaşanan vahşeti, Avrupa'nın artık görmesi gerektiği yönünde olumlu bir adım olarak değerlendirmişlerdir. Esasında Somali'de ne bir devlet ne bir ordu ne de bir millet vardır. Ortadan kalkmış bir ülkede, Birleşmiş Milletler tarafından bir devlet yaratma gayretleri söz konusudur ve bu faaliyetin başında da bir Türk generali bulunmaktadır.³⁷ 19 Şubat 1993 gecesı, askerî bir uçakla Mogadişu'ya gelen ve hemen ertesi gün bağılı birlikleri ziyaret eden Korgeneral Çevik Bir, daha sonra Kurmay Yarbay Haldun Solmaztürk komutasındaki Türk birliğini de ziyaret etmiştir. Somali'nin neredeyse dünyayla tek bağılantısı durumunda olan Uluslararası Mogadişu Havalimanının güvenliğı gibi son derece ağır bir görev üstlenen Türk birliğinde görev yapan tek sivil ise posta haberleşmesini sağlayan PTT görevlisidir.³⁸ Somali'ye giden Türk birliğinin haberleşmesinin kusursuz yürütülebilmesi amacıyla Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde kurulan

³⁶ Öte yandan Somali'de yaşanan iç savaşın korkunç yüzü özellikle Türk gazetelerine yansıkça ülke basınında da endişeli manşetler kendini göstermeye başlar. Halkı sefaletten ve açlıktan kurtarmak, ortadan kalkmış devlet düzeninin yeniden tesisine yardımcı olmak, ülke dışına kaçmış ve çok zor şartlarda BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından kurulan çadır kentlerde yaşam mücadelesi veren insanları evlerine döndürebilmek, ülkede silahsızlandırmayı temin etmek, ülkede kamu düzenini sağlayarak siyasal barışın geri getirilmesini sağlamak için görev yapan UNOSOM bünyesinde Türkiye'nin bir bataklığa sürüklendiğinden Korgeneral Bir'in bölgeye gitmemesine kadar çeşitli senaryolar üretilmeye ve tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bir; s. 138-139. Günaydın; 28 Şubat 1993. Milliyet; 3 Mart 1993.

³⁷ Bir; s. 65.

³⁸ Somali'den gelecek ve yurt içinden Somali'ye gönderilecek mektup ve kolilerin aksatılmadan yerlerine ulaştırılması için Türk Hava Kuvvetleri kurye uçaklarında kullanılmak üzere, 60 x 90 cm ebadında brandadan ve kilitli, zincirli kurye torbaları kullanılacaktır. Kurye torbalarına mektup ve koliler konacak, zincirle ağızları büzülerek asma kilitle kilitlenecek ve uçağı öyle teslim edilecektir. Yurt içinden Somali'ye gönderilecek mektuplar; Somali İrtibat Bürosunda toplanılacak, Somali'ye gidecek kurye uçağına kurye torbaları hâlinde teslim edilecektir. Bütün mektuplara yazılacak olan adres Somali İrtibat Bürosu, Genelkurmay Başkanlığı olarak belirtilecektir. Türkiye'nin Somali'de uygulamaya başladığı Somali İrtibat Bürosu faaliyeti, daha sonraki süreçte Bosna - Hersek, Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Lübnan ve Afganistan görevlerinde de aynen devam ettirilecektir. Buna göre Genelkurmay Başkanlığında tesis edilen irtibat bürosuna gönderilen mektuplar, buradan da aynı şekilde kurye uçakları vasıtasıyla görev yapılan ülkedeki Türk askerine ulaştırılmaktadır. Bugün 28'inci Tugay Komutanlığı bünyesinde de bu şekilde bir irtibat bürosunun olması nedeniyle mektuplar bu merkez vasıtasıyla gönderilmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yürütölen posta haberleşmesinin çoğı zaman aksadığı Kosova, Bosna - Hersek, Somali gibi bölgelerde Türk Birliği; sivil halkın mektuplarının da sahiplerine ulaştırılması için zaman zaman yardımcı olmuştur. Genelkurmay Başkanlığının PER: 1223-1-93 / Mrk.D.Gne.Ş.(2) "Somali'ye gönderilecek mektuplar" konulu ve 4 Ocak 1993 tarihli emri. Ayrıca bk. Genelkurmay Başkanlığının PER: 1223-1-92 / Mrk.D.Gne.Ş.(114) "Somali İrtibat Bürosu" konulu ve 31 Aralık 1992 tarihli emri.

Somali İrtibat Bürosu, 31 Aralık 1992 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlamıştır.³⁹ General Bir'in bölgede görev alması ve Somali'de "Umut Operasyonu" adı verilen harekâtın gerçekleştirilmesinin ardından Korgeneral Çevik Bir de başarılı olacaklarını belirterek bir durum değerlendirmesi yapmış ve "Bizim başarılı olmamız, Birleşmiş Milletlerin güvenliğini ve itibarını arttıracaktır. Başarımız ayrıca dünyanın diğer kesimlerinde, Somali'dekine benzer kötü işler yapmak isteyen güçler için de caydırıcı olacaktır. ... Somali her geçen gün daha iyiye gidiyor. Bu nedenle halkın bize yardım edeceğini düşünüyorum..."⁴⁰ demiştir. Türkiye'nin Kore sonrasında ilk denizaşırı ve uluslararası insani yardım misyonu olan Somali'de Türk askerî gücü de geleceğe yönelik olarak pek çok tecrübeler kazanmıştır. Olası Birleşmiş Milletler görevlerine yönelik olarak önceden hazırlıkların yapılması, bölgeye ön keşif için gidecek heyete gerekli ekipmanın sağlanması, bu tür misyonlar için ayrı bir askerî birliğin teşkil edilmesi, gidilecek bölge hakkında bilgi sahibi olanların tecrübelerinden istifade edilmesi, bölge şartlarına bağlı olarak malzeme temini ve özellikle aşılardan yaptırılması, personele bölge şartlarına uygun yemek ve askerî kıyafet tasarlanması, askerî teçhizat verilmesi gibi pek çok konu; bugün gelinen nokta göz önüne alındığında Türk Silahlı Kuvvetleri bağlamında olumlu bir durumdur. Birleşmiş Milletler misyonlarında görev almayı ve bu tür operasyonlara katılmayı bir tür meslek olarak gören Fiji, Gana, Zimbabve, Botswana ve Kenya gibi ülkeler yanında tamamen propagandaya yönelik olarak bölgeye gelen ve daha sonra aniden görevi bırakarak ülkesine dönen personel de söz konusudur. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından sadece insani yardım amaçlı olarak yürütülen bu faaliyetler, bu bağlamda bazı ülkeler tarafından pek net olarak algılanamamıştır. Örneğin; UNOSOM operasyonu çerçevesinde Somali'ye sahra hastanesi göndereceğini belirten ve Mogadişu'da sahra hastanesi açacağını duyuran İsveç, konuyla ilgili olarak yılbaşı ve Noel öncesinde Somali'de görev yapan bütün askerî kontenjanların mensuplarına, üzerinde "Sweden, In the Service of Peace / İsveç, Barışın Hizmetinde" veya "Sweden Field Hospital / İsveç Sahra Hastanesi" yazan başlıklı zarflar ve mektup kâğıtları dağıtmıştır. Dağıtılan binlerce kırtasiye malzemesine rağmen bu sahra hastanesi açılmamış; ancak ellerinde söz konusu kartpostallar ve

³⁹ Gerekli hâllerde Somali'de yaşayan sivil halkın haberleşmesine de yardımcı olan bu büro; sadece UNOSOM içerisinde görev alan ülkelerin personeli tarafından değil, dünya kamuoyu tarafından da takdirle karşılanmıştır. Mogadişu'ya geldiği ilk dönemde, konuşlandığı derme çatma prefabrik evler ve burada çadırlardan oluşan askerî garnizonda sokak olarak adlandırılan aralara personel tarafından genellikle çocuklarının isimleri veya bazı şehirlerin adları verilmiş durumdadır. Genellikle havan atışlarıyla yapılan saldırılara karşı Türk Birliğinin kaldığı prefabrik binaların çatıları, daha sonra çelik kaplama ile örtülecektir. UNOSOM Komutanı Korgeneral Çevik Bir'in karargâh olarak kullandığı bina ise nispeten biraz daha ayakta kalabilmeyi başarmış durumdaki Amerikan Büyükelçiliği binasıdır; ancak bu binanın da iç savaş nedeniyle neredeyse sadece dış duvarları ayakta kalabilmiş durumdadır. Şehrin her tarafı yağmalanmış, tahrip edilmiş ve yanmış vaziyetteyken Mogadişu Havalimanı da uçak enkazları ve tahrip edilmiş araçlarla doludur.

⁴⁰ CNN Muhabiri Richard Bluston tarafından Korgeneral Çevik Bir'le yapılan ve 30 Nisan 1993 günü Türk gazetelerinde yayımlanan görüşme.

zarflar bulunan askerler vasıtasıyla dünyanın dört bir yanında İsveç'in bu insani yardımının propagandası da yapılmıştır. Türk askerî birliği ise daha önce yaptığı ve daha sonra da yapacağı üzere, sivil halkla sıcak ilişkiler içerisine girer, birliğin sağlık tesisi ve revir imkânlarıyla hasta Somalililerin derilerine derman olmaya çalışmıştır. Ayrıca içecek su ve yiyecek sıkıntısı çekilen Mogadişu'da, insanlara imkânlar ölçüsünde yiyecek yardımında bulunulmuştur.

Korgeneral Çevik Bir; Somali'deki bu görevini, 18 Ocak 1994 tarihinde Malezya Silahlı Kuvvetleri mensubu Korgeneral Datuk Ebu Samah Ebubekir'e devretmiş ve yurda dönmüştür. Türk birliğinin de görevini tamamlaması ve yurda dönmesi için Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararın ardından 22 Şubat 1994 tarihinde Türk Müfrez Birliği, 225 asker ve PTT görevlisi uçakla; 86 personel, araç ve malzeme de gemiyle olmak üzere yurda dönmüştür.

4. Bosna - Hersek Misyonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 21 Şubat 1992 tarihinde aldığı 743 sayılı Karar'la, ilk etapta sadece Hırvatistan'da görev yapmak üzere 12 aylık geçici bir süre için kurulmasına karar verilen, ancak Haziran 1992'den itibaren önce Bosna - Hersek ve daha sonra aynı yıl Makedonya'yı da içine alacak şekilde görev yapması düşünülen Birleşmiş Milletler Koruma Gücünün görevi, Yugoslavya krizine kalıcı bir çözüm bulmaktır. UNPROFOR; güvenliğin sağlanması, yol ve köprülerin onarımı, gerekli altyapının gözden geçirilmesi, kuşatılmış şehirlere hava köprüsü kurulması, ulaşılabilen bölgelere insani yardım götürülmesi gibi faaliyetlerde bulunacaktır. Şubat 1993'te 12 aylık sürenin dolmasını takiben UNPROFOR'un⁴¹ görev süresi, Güvenlik Konseyi tarafından 31 Mart 1995 tarihine kadar geçen süre içerisinde sekiz kere daha uzatılmıştır.⁴² Türkiye

⁴¹ Nordsamfn; Nordic UN Stand-by Forces, Helsinki, 1993, s. 91-122.

⁴² UNPROFOR'un asıl görev alanı her ne kadar Hırvatistan olarak görüle de 100 kişilik askerî gözlemci heyetinin Bosna - Hersek'in belli bölgelerinde görevlendirilebileceği de belirtilmiştir. Bölgedeki durumun giderek kötüleşmesi üzerine Genel Sekreter, 30 Nisan 1992 tarihinde 40 kişilik askerî gözlemci heyetini Mostar bölgesine sevk etmiştir. Mayıs ayında Genel Sekreterin temsilcilerinin, Avrupa Konseyinin ve UNPROFOR'un ateşkesle ilgili görüşmeleri devam ettirme yönündeki çabalarına rağmen; Boşnaklar ve Bosnalı Hırvatlarla Sırlar arasında çatışmalar şiddetlenir. 14 Mayıs'ta çatışmalar kabul edilemez seviyeye ulaştığında askerî gözlemciler bölgeyi terk ederek Hırvatistan topraklarındaki korunmuş bölgelere geçmişlerdir. Ayrıca Saraybosna'da bulunan UNPROFOR karargâhındaki personelin yaklaşık üçte ikisi, geride sadece 100 kişilik bir ekip bırakarak bölgeden ayrılmışlardır. 9 Ekim 1992 tarihinde alınan bir kararla Güvenlik Konseyi insani yardım uçuşları ve UNPROFOR'a bağlı olarak yapılan uçuşlar haricinde, Bosna - Hersek hava sahasını her türlü hava trafiğine kapatır ve uçuşları yasaklar. Bosna - Hersek hava sahasında uygulamaya konulan uçuş yasağı, ilk dört ay içerisinde aşağı yukarı 400 defa ihlal edilmesine rağmen bu uygulamanın asıl amacı olan hava silahlarının kullanımı büyük ölçüde engellenmiştir. NATO tarafından temin edilen AWACS erken uyarı sistemleri aracılığıyla, hava sahası içerisinde herhangi bir hava silahının kullanılmadığı ve saldırılar için hava sahasından istifade yoluna gidilmediği de tespit edilmiştir. Bütün bu tedbirlere rağmen 13 Mart 1993'te UNPROFOR tarafından kimliği tespit edilemeyen üç savaş uçağı, Srebrenica yakınlarındaki iki köye bomba yağdırmış ve Sırbistan semalarında kaybolmuştur.

Büyük Millet Meclisinin Güvenlik Konseyinin 743 sayılı Kararı'na istinaden Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi konusunda karar alması ve BM Genel Sekreteri Boutros Boutros Gali'nin BM Güvenlik Konseyine 22 Mart 1994 tarihli mektubuyla yapmış olduğu teklif doğrultusunda, 2700 kişiye kadar bir Türk Birliğinin kademeli olarak Bosna - Hersek'e gönderilerek UNPROFOR harekât kontrolünde görev yapması kesinlik kazanmıştır.⁴³ Gönderilecek birliğin görev, yetki ve sorumlulukları; TBMM'nin 8 Aralık 1992 tarih ve 205 sayılı Kararı'yla sınırlı olacaktır.⁴⁴ Bu konuyla ilgili olarak Türk Birliğinin statüsü ve konuşlandırılmasına dair esasların ilgili taraflarla mevzuat çerçevesinde müzakere edilmesine ve sonuçlandırılmasına, gerektiği takdirde protokol ve anlaşmaların akdine ise Dışişleri Bakanı yetkili kılınmıştır.⁴⁵ Bu dönemde Türkiye'nin Bosna - Hersek ile ilgili ana politikası, başlangıcından itibaren şu şekildedir:

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi; bizzat başkan vasıtasıyla yaptığı açıklamada, uçuşa yasak bölgelerde hava ihlallerinin yapılmasını eleştirmiş ve Kasım 1992'den itibaren 465 hava ihlali yapıldığını açıklamıştır. Güvenlik Konseyi Bosnalı Sırp'lardan, bu hava ihlalleri ve özellikle iki Boşnak köyünün havadan bombalanmasıyla ilgili olarak derhâl bir açıklamada bulunmasını, Genel Sekreterden de Sırp topraklarından Bosna - Hersek topraklarına bu hava saldırılarının yapılmasıyla ilgili bir araştırma yapılmasını istemiştir. United Nations Department Of Public Information, The Blue Helmets; A Review Of United Nations, New York, 1996, s. 513-550.

⁴³ Başlangıçta BM'nin Türkiye'den öncelikli birlik olarak istihkâm ve lojistik ağırlıklı talepleri olmuş; bunun üzerine 28 Nisan 1994 tarihinde Zagreb'teki UNPROFOR karargâhına gönderilen ön heyetin ilgililerle görüşmesini müteakip gönderilecek birliğin, istihkâm ve lojistik vasıtalarla desteklenerek kendi kendine yeterli hâle getirilmiş bir Mekanize Tabur Görev Kuvveti olması üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Birliğin beraberinde götüreceği sivil personel, bazı araç ve teçhizatın kamu kurum ve kuruluşlarından temini için ilgili kuruluşlarla bir dizi görüşmeler yapılarak verilecek personel ve malzemenin tespiti yapılmıştır. Çalışmalar esnasında kamu kurum ve kuruluşlarından alınacak bu personel, araç ve teçhizatın hukuksal durumlarına ilaveten, birliğin intikali ve Bosna - Hersek'te görev yapacağı süre içerisinde yeni hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyacağı tespit edilmiştir. Bosna - Hersek'e gönderilecek Türk Birliği ile gidecek sivil personel; 926 sayılı TSK Personel Kanunu ve 211 sayılı Kanun'a tabi olmadıklarından, işçi statüsünde ve sendikalı olduklarından anılan kişilerin bölgede görevli iken şehit olma, yaralanma ve sakat kalma hâllerinde tedavi ve tazminatları konusunda nasıl bir işleme tabi tutulacakları Bakanlar Kurulu tarafından bilahare tespit edilecektir. Gönderilecek Türk Birliğinin görevleri, yetki ve sorumlulukları; TBMM'nin 8 Aralık 1992 tarih ve 205 sayılı Kararı'yla sınırlı olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak Türk Birliğinin statüsü ve konuşlandırılmasına dair esasların ilgili taraflarla mevzuat çerçevesinde müzakere edilmesi ve sonuçlandırılmasına, gerektiği takdirde protokol ve anlaşmaların akdine Dışişleri Bakanı yetkili kılınır. Görevlendirilecek Türk Birliğinin ihtiyaç duyacağı Karayolları Genel Müdürlüğünden motorlu araçlara ilaveten iş makineleri ve teçhizatı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünden motorlu araçlara ilaveten iş makineleri ve teçhizatı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığında motorlu araçlara ilaveten çekici araçlar ve Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğünden özel soğutma donanımlı araçlar kullanıcı personeli, bakım personeli, set ve avadanlıkları ve altı aylık işletme yedekleriyle birlikte iyi durumda ve faal olarak verilecek ve bunlarla ilgili ikmal anışı ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlarca sağlanacaktır. Söz konusu araç, gereç ve iş makineleri; görev bitimine kadar özelleştirme kapsamına alınmayacak, ayrıca söz konusu malzeme o güne kadar çıkartılan ve bundan sonra çıkartılacak olan tasarruf genelgelerinin kapsamı dışında tutulacaktır.

⁴⁴ TBMM'nin 14 Aralık 1993 tarih ve 41.431 sayılı Kararı'yla Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine dair 205 numaralı Kararı. Resmî Gazete; 14 Aralık 1993.

⁴⁵ Bu konuyla ilgili BM Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi de hazırlanmıştır. Bu kararın hemen arkasından Millî Savunma Bakanlığının 16 Nisan 1993 tarihli ve Kanun 1993/386-80 sayılı

“Bosna - Hersek’in kimliği tanınmalı ve bütünlüğü korunmalıdır. Bütün etnik ve dinsel grupların razı olacağı bir barış ortamı sağlanmalıdır. Bosna - Hersek’te cereyan eden zulme son vermek için, BM veya NATO’nun olaya etkin önlemlerle müdahalesi şarttır.Boşnaklara tek yanlı olarak uygulanan silah ambargosu kaldırılmalıdır. Türkiye, etkin politik / askerî önlemlerin alınmasında BM ve NATO’ya her türlü yardımı yapmaya hazırdır.”⁴⁶

TBMM; 8 Aralık 1992 günü 205 sayılı Karar⁴⁷ ve BM Genel Sekreteri Boutros B.Ghali’nin 22 Mart 1994 tarihli mektubu sonrasında, UNPROFOR yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere bir heyetin 28 Nisan - 01 Mayıs 1994 tarihlerinde Zagreb / Hırvatistan’a gönderilmesine karar vermiştir.⁴⁸ Bu amaçla görevlendirilen Türk Birliği; harekâtla ilgili faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla 16 Temmuz 1995 tarihli ve 697 Sayılı Kanun’un 4’üncü maddesi uyarınca, ulaştırma ve haberleşme yer tesislerinden de yararlanacaktır.⁴⁹ Ankara Garından tren ve Derince Limanı’ndan roro gemisi, büyük bir kısmı da Ankara Esenboğa Havaalanı’ndan uçak ile Hırvatistan’ın Split kentine gelen Türk Birliği, barınma konusunda çıkan bir problem nedeniyle yaklaşık 15 gün burada beklemek zorunda kalmıştır.⁵⁰ Bu arada bölgede bulunan Boşnak komutanlardan Jovrak Dijik ise sevincini Türk gazetecilerine “Türk askeri çok gerekliydi.” diyerek belirtmiştir.⁵¹ Böylece Türk Birliği, 1461 personeliyle 20 Temmuz 1994 tarihinde Zenica’ya girmiş ve Kurmay Albay Mehmet Ali Erdoğan komutasında görev yapacağı demir - çelik fabrikasına gelmiştir.⁵² Birlik komutanı burada yaptığı açıklamada; birliğin ağustos

yazısına atfen, Bosna - Hersek’teki olaylarla ilgili olarak bir hava gücünün İtalya’ya gönderilmesi kararlaştırılır. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü’nün Sayı B.02.0./KKG/165-24/02127 ve 16 Nisan 1993 tarihli Kararı.

⁴⁶ Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı; Bosna - Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO, İzmir, 1993, s. 54.

⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisinin 8 Aralık 1992 tarihli ve 1205 sayılı “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine İzin Verilmesine Dair Kanun”u.

⁴⁸ Bu heyette Genelkurmay Başkanlığı Temsilcisi Tümgeneral Çetin Doğan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Temsilcisi Tuğgeneral Işık Koşaner, Genelkurmay Başkanlığı Temsilcisi Kurmay Albay Hüseyin Erim, Genelkurmay Başkanlığı Temsilcisi Kurmay Albay M. Ali Erdoğan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Temsilcisi İstihkâm Kıdemli Binbaşı Halit Çakır, Dışişleri Bakanlığı Balkanlar ve Kafkas Ülkeleri ile İlişkiler Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Aydın Durusoy görev almışlardır. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü’nün Sayı B.02.0./KKG/114-353/03257 ve 27 Nisan 1994 tarihli Kararı.

⁴⁹ Ulvi Keser; UNPROFOR ve Askerî Posta, Kara Harp Okulu Komutanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 8.

⁵⁰ UNPROFOR Magazine; August 1994, Zagreb - Hırvatistan, Number 3, s. 19.

⁵¹ Keser; s. 9.

⁵² Birlik; bölgede beraber görev yapacağı İngiliz (BRITBAT-1) ve Kanada (CANBAT-2) mensubu subaylarla derhâl koordinasyonu sağlayarak bölgenin demografik ve coğrafi özellikleri ortaya konulmuştur. Türk konvoyunun şehre girişinde Boşnak halk sokaklara dökülmüş, Türk bayraklarıyla askerlere sevinç gösterilerinde bulunmuş ve son derece duygusal anlar yaşanmıştır. Birlik; Zenica’ya yerleşmesinden sonra 7-31 Temmuz 1994 tarihleri arasında Türkiye Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere pek çok ziyaretçi ve misafiri de kabul etmiştir. UNPROFOR Magazine; August 1994, Zagreb - Hırvatistan, Number 3, s. 19. Hulusi Turgut; Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Avrasya ve Demirel, C II, İstanbul, Haziran 2002, s. 323.

başından itibaren operasyonel olarak göreve başlayacağını ve öncelikli görevin sorumluluk bölgesinde (AOR)⁵³ yaşayan mültecilere yardım faaliyetlerini düzenlemek⁵⁴, insani yardım faaliyetlerine başlamak, devriye görevlerini tesis etmek, sivil halka tekrar hareket serbestisi sağlayarak hayatın normale dönmesini temin etmek olacağını belirtmiştir.⁵⁵

Birliğin Bosna - Hersek'e gidişi sonrasında Sırp, Boşnak ve Hırvatların yaşadığı bir ortamda nasıl görev yapacağı konusunda bölgedeki yabancı kaynakların kafalarında oluşan tereddütler, Türk Birliğinin bölgeye tamamen insani yardım amacıyla gittiğini gösteren örnek davranışlarıyla yerini övgü ve takdir duygularına bırakmıştır.⁵⁶ Aynı duygular Zenica'nın merkezinde meydana gelen çatışmalarda zarar gören ve yağmalanan St.Rok Şapeli'nin tamir, bakım ve restorasyonu sonrasında da yaşanmıştır.⁵⁷ Bu konudaki

⁵³ Birleşmiş Milletlerin düzenlediği barışı koruma operasyonlarında (Peace-keeping) katılımcı ülkelere verilen görev alanları "Sorumluluk Bölgesi - Area of Responsibility" olarak belirtilir.

⁵⁴ Türk Birliğinin mültecilerin geri dönmesi ile ilgili sorumluluk sahasında Zenica, Zavidovici ve Vares ile Teslic bölgeleri merkez olmak üzere toplam 15 bölge bulunmaktadır. Bu amaçla tesis edilmiş bir ekip devamlı olarak bu bölgeleri dolaşarak ihtiyaçları tespit etmekte, insanlarla sıcak ilişkiler kurmak suretiyle problemlerini ortaya koymakta ve çözüm yolları aramaktadır. SFOR Informer; 2 Ağustos 2000, Nu. 93, s. 19. SFOR Informer; 3 Ekim 2001, Nu. 123, s. 25.

⁵⁵ Birliğin yeni kışlasına yerleşmesi sonrasında insani yardım faaliyetleriyle beraber altyapı çalışmalarına destek faaliyetleri, bölge insanlarıyla diyalog kurma girişimleri de 5 Ağustos 1994 tarihinden itibaren özellikle Zenica ve Kakanj sorumluluk bölgelerinde artarak hayata geçirilmiştir.⁵⁵ Hemen akabinde 7 kilometre mesafedeki tek su kaynağından su getirebilmek amacıyla, Topcic Polje yakınlarındaki Bistrica ve Nemila bölgelerine dağlardan toprağın altına su boruları döşeyerek hem bölgenin su ihtiyacı karşılanmış hem de kolera gibi salgın hastalıkların önüne geçilmiştir. Bu bölgede 31 Ağustos 1994 tarihinde başlayıp 25 Eylül 1994 tarihinde tamamlanan projeye, bölgede ayrıca belli noktalara su tankları ve depoları inşa edilerek su ihtiyacı konusunda bölgenin problemlerine kalıcı çözüm getirilmiştir. Keser; s. 19.

⁵⁶ Türk Birliğinin ilk dönemde bölgede giriştiği en önemli ve örnek faaliyetlerden biri, bölge insanlarıyla iyi ilişkiler içerisine girdikten sonra Podbrezje bölgesinde yağmalanan bir şapelin tamir ve yenileme çalışmalarına öncelik vermesidir. Şapelin tamir, bakım ve yenileme çalışmalarının bitirilmesinden sonra bölgede ayrıca 24 saatlik devriyelerle bölge insanının gönül rahatlığı içinde buradan istifade etmesi de sağlanmıştır. Ayrıca yine Podbrezje bölgesinde insanlara yiyecek yardımında bulunulmuş, kalacak yer temin edilmiş, tıbbi yardım ve ilaç dağıtılmıştır. İnsani yardım malzemelerinin dağıtıldığı gün, bölge ileri gelenlerinden Jelko Panic ve Fransiskan Kilisesi Pederi Stipan Radic, TURKBAT yetkililerine hitaben bir teşekkür konuşması yapmışlardır. Peder Radic, konuşmasında TURKBAT'ın bu bölgede yaptığı yardım faaliyetlerinin herkesi son derece memnun ettiğini ve Türk birliğinin UNPROFOR bünyesinde kendileri için bir problem teşkil etmeyeceğinden artık emin olduklarını belirtmiştir. Aynı yardım faaliyetleri iki gün sonra da Gradac bölgesinde gerçekleşmiş ve bölge insanı sağlık taramasından geçirildikten sonra gıda yardımında bulunulmuştur. Birliğin revirinde; dört doktor, bir diş hekimi, bir eczacı, bir başhemşire, beş hemşire, yedi uzman personel ve laboratuvar teknisyeni ve sağlık eğitimi almış 20 asker görev yapmaktadır. Revir, SFOR askerlerinin dışında her gün ortalama olarak 50 ihtiyaç sahibi Bosnalıyı da tedavi etmiştir. Bunun dışında haftada bir gün de köylerde sağlık taraması yapılmıştır. agd.; s. 3. ve SFOR Informer; 24 Kasım 1997, Nu. 26, s. 29.

⁵⁷ Şapelde görev yapan papaz Stjepan duygularını "Şu ana kadar pek çok defa yağmalanan ve savaştan zarar gören şapelin tamir ve bakımında Türk askerlerinden çok yardım gördük. Türk Birliği bize ayrıca 24 saat devriye gezen güvenlik ekibinin yanında bir de zırhlı personel taşıyıcı tahsis etti." şeklinde ifade etmiştir. Hırvat - Müslüman Federasyonunun Mart 1994'te kurulmasından sonra Hırvat şapelindeki devriye görevinin pek önemi kalmasa da Türk Birliğinin

kaygıları gideren en önemli unsur TURKBAT Komutanlığına daha önce üç yıl süreyle Belgrad'da askerî ataşe olarak görev yapan ve mahallî dili çok iyi bilen Kurmay Albay Mehmet Ali Erdoğan'ın getirilmesidir.⁵⁸

“Buraya gelmeden önce, Türklerin burada, Bosna'da bulunması son derece hassas bir meseleydi ve bu konuyu tartışmak üzere pek çok görüşmeler yapıldı. Ancak biz buraya geldikten sonra taraflar gördüler ki bu o kadar hassas bir mesele değil. Biz Zenica'daki Hırvatlar ve Müslümanlarla güven tesis ettik. İyi şeyler yaptığımıza inandıklarını ümit ediyorum. Her iki tarafa da yardım etmemizin sebebi olan tarafsızlığımızı sürdürüyoruz.”

Türk Birliğinin bir sonraki görev alanı ise Vjetrenice bölgesi olmuştur. Savaş nedeniyle daha önce terk edilmiş olan bölgedeki evlere yerleşmiş olan insanlar, su borularının tahrip olması nedeniyle sıkıntı çekmektedir. Bölgenin su ve elektrik ile ilgili altyapısının değiştirilmesi, bozuk yollar ve köprülerin onarılması yanında, hemen bütün evlerde tamir ve bakım çalışmalarına girilmiştir.⁵⁹ Grijanje bölgesinde yapılan insani yardım faaliyeti ise öksüzler yurdu ve buradaki küçük çocuklarla ilgilidir. Yurt, yaşanabilir hâle getirildikten sonra öğretmenlere ve küçük çocuklara düzenli olarak üç öğün sıcak yemek vermeye başlanmıştır.⁶⁰ Birliğin göreve başlamasıyla beraber, eğitim ve öğretime özel önem verilmiştir. İlk etapta yapılan bir araştırmayla 72 ilkokul, 56 ortaokul ve 56 liseyi içine alacak şekilde ihtiyaçlar ve neler yapılabileceği ortaya konulmuştur.⁶¹ Bütün okulların ihtiyaçları; TURKBAT personeli, Zenica Belediyesi ve Eğitim Bakanlığı yetkilileri tarafından okullar teker teker dolaşmak suretiyle tespit edilmiştir. Öncelik çocukların eğitimine verilmiştir. Hiçbir okul yardımsız kalmayacak ve hiçbir çocuk da eğitimsiz olmayacak şekilde Zenica, Miroslav Krelc, Vladfimir Nazor, Alija Nametak, Ricice, Stari Skola, Begov Han bölgelerinde UNHCR ve Kızılhaç ile de irtibata geçmek suretiyle okulların kırtasiyeden inşaat malzemelerine kadar bütün ihtiyaçları karşılanmış⁶², okullar bakımdan geçirilmiş ve eğitime tekrar açılmıştır.⁶³ Örneğin; tamamen askerî personelin maddi katkılarıyla Pedagoji Lisesi

özellikle Podbrezje bölgesinde yaşayan Hırvatlara yönelik jesti takdirle karşılanmıştır. UNPROFOR News; October 1994, Zagreb - Hırvatistan, S 12, s. 7.

⁵⁸ agd.; s. 7.

⁵⁹ Ayrıca elektrik ile ilgili sorunlar da ortadan kaldırılmıştır. Bölgedeki okullar gözden geçirilmiş ve faal hâle getirilmiştir. Divkovic bölgesinde de elektrik ve suyu olmayan, altyapısı savaşta zarar gören okul, eğitime hazır hâle getirilmiştir. Ayrıca okula oyun ve kömür yardımı yapılmıştır. Velike Usora üzerinde “Barış Köprüsü” olarak adlandırılan köprünün yeniden açılması da ayrıca tipik bir örnektir. SFOR Informer; 3 Mayıs 2001, Nu. 112, s. 14. SFOR Informer; 28 Kasım 2001, Nu. 127, s. 29.

⁶⁰ UNPROFOR Magazine; November 1994, Zagreb - Hırvatistan, S 5, s. 31.

⁶¹ UNPROFOR Magazine; December - January 1995, Zagreb - Hırvatistan, S 6, s. 23.

⁶² Türk Birliğinin okullara verdiği öncelik, daha sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam etmiştir. Örneğin; Eylül 2000'de okulların eğitime başlamasıyla Pojske'de 120 öğrenciye her türlü kırtasiye yardımının yanı sıra okulların bilgisayar dâhil hemen hemen bütün ihtiyaçları da giderilmiştir. Birlik, aynı dönem içinde farklı okullarda 400 öğrenciye daha eğitim yardımında bulunmuştur. SFOR Informer; 27 Eylül 2000, Nu. 97, s. 16. SFOR Informer; 11 Ekim 2000, Nu. 98, s. 27.

⁶³ UNPROFOR Magazine; December - January 1995, Zagreb - Hırvatistan, S 6, s. 23.

bünyesinde bir sınıf, bilgisayar laboratuvarı olarak yeniden düzenlenirken bu laboratuvara 9 bilgisayar ve bir yazıcı yerleştirilmiştir. Bunu yanında öğretmenler odası yeniden döşenmiş ve elektronik teçhizat temin edilmiştir.⁶⁴ Ayrıca bölgede ağaçlandırma çalışmaları da aralıksız devam etmektedir.⁶⁵ İlk etapta bölgede resmî bina, 30 ilkokul ve lise binası, 17 cami, bir medrese, bir Hırvat kültür merkezi, Zenica'daki spor kompleksi, Caidras, Ladice, Kovaçi, Lovnica, Camzdiç, Pasin, Konak, Tomici, Garcanica gibi yerleşim merkezlerinde yol yapımları ve onarımları gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Bölge halkı, özellikle Türk Birliğinin bölgeye gelmesinden sonra kendilerini daha güvende hissettiklerini belirtmişlerdir.⁶⁷ Türk Birliği tarafından destek verilen bir başka teşebbüs ise Zenica'daki ZEPS 2000 Uluslararası Fuarı olur. Bölgede belki de en önemli ve hayati konulardan biri de ülkenin hemen her tarafına yayılmış durumdaki patlamamış mayınlar ve bubi tuzaklarıdır. Bir milyon civarında mayının bulunduğu ülkede; mayın arama konusunda Türk Birliği de 1995 yılından itibaren aktif görev yapmakta, halkı uyarmakta, konuyla ilgili bilgilendirmekte ve mayınları temizlemektedir.⁶⁸ Ayrıca su altında ve karada bulunan her türlü patlayıcıların temizlenmesi faaliyeti de yürütülmektedir.⁶⁹ Buna ilaveten sivil halkın elinde bulunan yasadışı silahların toplanması ve bunların imhası da yapılan rutin işler arasındadır.⁷⁰ Bu arada Türk Birliğinin sorumluluk alanı içinde bulunan Moscanica ve Putovici göçmen kampları; her türlü altyapının hazırlanması ve burada evlerinden uzak, çaresiz bir hayat yaşayan Boşnakların evlerine dönebilmesi amacıyla yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Buradaki göçmen kamplarına her türlü desteği düzenli olarak yapan tek güç, Türk birliği olmuştur.⁷¹ Böylece Türk Birliği, bölgede görev alanında yaptığı faaliyetlerle Türkiye adına çok anlamlı projelere de imza atmaktadır.⁷²

“...Bosna - Hersek ile Türkiye arasındaki iyi ilişkilerin sürekliliğinin sağlanması açısından vazgeçilmez olduğu yadsınamayacak sivil yardım örgütlerinin görevini ise diğer görevlerine ek olarak Zenica'da konuşlanan Türk Barış Gücü Birliği üstlenmiş durumda. Birlik, bölgede güvenliğin

⁶⁴ Turkish Battalion Task Force; Turkish Steps In Balkans, S 1, Yıl: 1, Kasım 2000, s. 5.

⁶⁵ SFOR Informer; 7 Mart 2001, Nu. 108, s. 18.

⁶⁶ Turkish Battalion Task Force; Information and Press Brochure; s. 9.

⁶⁷ UNPROFOR News; October 1994, Zagreb - Hırvatistan, S 12, s. 7.

⁶⁸ Turkish Battalion Task Force; s. 6. SFOR Informer; 3 Mayıs 2001, Nu. 112, s. 8.

⁶⁹ SFOR Informer; 22 Kasım 2000, Nu. 101, s. 27.

⁷⁰ SFOR Informer; 28 Şubat 2002, Nu. 133, s. 14. SFOR Informer; 15 Ağustos 2002, Nu. 145, s.

17. SFOR Informer; 31 Mart 2003, s. 11.

⁷¹ Örneğin UNPROFOR çok uluslu gücünün komutanı Korgeneral Walter L. Sharp tarafından kamplara yapılan ziyarette kamp sorumlusu Edin Durgut, Türk Birliği dışında hiçbir birlik tarafından bu kamplara düzenli yiyecek yardımı yapılmadığından bahsederek içme suyu sıkıntısı çekildiğini belirtmiş ve Türk Birliğine şükranlarını sunmuştur. Korgeneral Sharp da kampları ziyareti sonrasında yaptığı açıklamada, Türk askerine olan minnet duygularını belirtmeden yapamayacağını ifade etmiş ve özellikle kamplardaki çocukların ihtiyaçlarına yönelik Türk Birliğinin yardım ve desteklerinin takdire şayan olduğunu söylemiştir. Turkish Battalion Task Force; Turkish Steps In Balkans, S 2, Yıl: 1, Aralık 2000, s. 3.

⁷² Ali Koçak - Münire Acım; Saraybosna - Karanlıkta Konuşmalar, Ankara, 1995, s. 14-15.

sağlanması ve gözlemcilik gibi görevlerinin yanı sıra sivil halka sağlık hizmetlerinin götürülmesi, Türkiye’de toplanan insani yardımların gerekli birimlere ulaştırılması gibi aslında sivil yardım örgütlerinin yapması gereken işleri de olanakları elverdiğince yerine getirmeye çalışıyor. Bu olgu, Türkiye’deki sivil yardım örgütlerinin ne büyük bir zafiyet içinde olduklarının da apaçık bir göstergesi...”

Öte yandan Türkiye; gerek Türk Birliğinin gitmesinden önce gerekse daha sonra bütün uluslararası platformlarda yoğun bir diplomatik atak içine girerek yaklaşık 230.000 kişinin öldüğü ve 3,5 milyondan fazla insanın mülteci konumuna düştüğü bölgede⁷³ yaşananları gündeme getirmiş ve bütün bu olup bitenleri gündemde tutmayı başarmıştır. Ayrıca bütün dost ve müttefik ülkeler nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁷⁴ 26 - 28 Ağustos 1992 tarihinde Londra’da, 3 Eylül 1992 tarihinde de Cenevre’de yapılan barış görüşmelerine Türkiye, tereddüt etmeden temsilci göndermiştir. Ayrıca BM tarafından ortaya atılan Saraybosna’nın yeniden imarı için aynı ve nakdî bağışta bulunulmasını öngören çağrıya uyarak bu ülkeye, bir milyon dolar yardım taahhüdünde bulunmuştur.⁷⁵ Türkiye’nin bu dönemde Bosna - Hersek’e yardım faaliyetleri; para ve insani yardım malzemesi, Türkiye’ye sığınan Boşnaklara yapılan yardımlar⁷⁶ ve diğer yardımlar olarak sınıflandırılabilir. 1992 yılı başından itibaren ilk üç yıl içerisinde Türkiye, bu ülkeye toplam 39 parti hâlinde 11.510.014 dolar tutarında yardım malzemesi göndermiştir.⁷⁷

29 Aralık 1993 tarihinden itibaren çarpışmaların son bulması ve taraflar arasında “Üç Bölge Plan” üzerinde anlaşmaya varılması üzerine BM

⁷³ World Health Organization; Health Under Fire, 1994, Kopenhag, s. 2.

⁷⁴ Uluslararası kongre, konferans ve çeşitli toplantılarda bu konu, yine Türkiye’nin girişimleri sonucunda gündeme girmeyi başarmıştır. Türkiye ayrıca savaşın patlak vermesi sonrasında Bosna - Hersek’te her şeyini bırakıp gelmiş olan binlerce sığınmacının barınması, korunması ve rehabilitasyonunu sağlamak amacıyla bütün imkânlarını seferber etmiştir. Bunlara ilaveten Avrupa Topluluğu ve BM’nin her türlü barış girişimleri desteklenirken bölgeye uygulanan ambargo kararlarına da tamamiyle uyulmuştur. Bunun da ötesinde Türkiye, BM’nin alacağı her türlü caydırıcı, uyarıcı ve uygulatıcı nitelikteki karar ve harekâtlarına da iştirak edeceğini açıklamıştır.

⁷⁵ Harp Akademileri Komutanlığı; Bosna - Hersek Gerçeği, İstanbul, Nisan 1995, s. 51.

⁷⁶ Özellikle savaşın başladığı ilk dönemde, sayıları 20.000 civarında olan Boşnaklar, ülkelerini terk ederek Türkiye’ye sığınmışlardır. Gelemeyecek durumda olan, ülkeden çıkamayan ve Hırvatistan, Arnavutluk gibi komşu ülkelere giden Boşnaklar ise Türkiye’nin temin ve tahsis ettiği uçaklar ve otobüslerle Türkiye’ye getirilmiştir. Bu insanların konaklama giderleri, 1993 yılı itibarıyla bir milyon doların üzerindedir. Bosna’dan gelenler için İstanbul’da tahsis edilen hastanede ayrıca 8 doktor, 2 çevirmen, 13 hemşire ve 1 psikologdan oluşan Bosnalı bir heyet de görev yapmıştır. Buradaki hastane giderleri de yaklaşık olarak 1 milyon dolardır. İlk etapta Gaziosmanpaşa Göçmen Köyü’ne yerleştirilen bu insanlar, daha sonra özellikle İstanbul ve Bursa’daki yakınlarının yanına gitmiştir.

⁷⁷ Bu yardımların büyük bir kısmını yiyecek, ilaç, tıbbi malzeme ve giyecek teşkil etmiştir. Ayrıca Bosna - Hersek Hükûmetine kendi insani yardım faaliyetlerine devam edebilmesi için 5.242.014 dolar yardım gönderilmiştir. UNHCR’nin Bosna yardım programlarına sağlanan destek ise 701.588 dolar civarındadır. Harp Akademileri Komutanlığı; s. 51.

Güvenlik Konseyi, 5 Aralık 1993 tarihinde toplanarak 847 sayılı yeni bir Karar almıştır. Buna göre; tarafların muvaffakatı ile imzalanan ateşkes anlaşmasını denetlemek ve yeni durumla oluşan barışı yeniden tesis etmek ve devam ettirmek maksadıyla Barışı Koruma Harekâtı⁷⁸ icra edileceği açıklanmıştır. Bu harekâta Türkiye; bir Mekanize Piyade Taburu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak iki muhrip ve bir firkateyn, hava gücü olarak da 18 uçaktan oluşan bir F-16 filosu ile katılacaktır.⁷⁹ Bölgedeki çatışmaların sona ermesi ve BM görevinin önce NATO'ya bağlı IFOR (Implementation Force) İcra Gücü, daha sonra da SFOR (Stabilization Force) İstikrar Gücüne devredilmesinden sonra da Türk Birliği aynı görev duygusu ve disiplin içinde bölgedeki görevine devam etmiştir. Türk birliği; bölge halkıyla iyi bir diyalog içinde öncelikle altyapıya yönelik olarak yol, su, elektrik hatlarının tamiri ve bakımı, eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi, Harbiye Askerî Müzesi kapsamında faaliyette bulunan Mehteran Bölüğü tarafından başta Tuzla, Zenica, Saraybosna ve Travnik'te verilen mehter konserleri gibi kültürel faaliyetler⁸⁰, çocuk yuvaları, hastaneler⁸¹ ve bakımevlerine ilaç, malzeme ve ekipman desteği, bölgede periyodik olarak yapılan sağlık taramaları ve bizzat birliğin kendi revirinde hasta kabulü gibi faaliyetlerle ihtiyaç sahiplerine destek olmaya devam etmiştir.

Birliğe bağlı olarak görev yapan Şimşek Ani Müdahale Timi de bu alanda görev yapmışlardır. Önce Zenica'da, daha sonra da SFOR bünyesinde Tuzla'da Eagle Base içerisinde konuşlandırılan tim; 70 saniyelik sürenin neredeyse yarısında verilen komutla göreve hazır hâle gelerek bölgede görev yapan bütün yabancı askerî personelin takdir ve övgülerini kazanmıştır. Gerek görev aşkı ve ciddiyet gerekse coşku ve görev bilinci ile örnek teşkil eden birlik, Tuzla'daki havaalanına gelen bütün insani yardım araçlarına eskortluk yapmak, yol güvenliğini sağlamak, devriye dolaşmak

⁷⁸ "Barışı koruma kavramının bir BM buluşu olduğu söylenebilir. Bu kavram, dünyanın çeşitli yerlerindeki gerginliklere sınırlı ölçüde de olsa istikrar getirmiştir." Butros - B. Gali; Bir Barış Gündemi, New York, 1992, s. 46.

⁷⁹ Bu çerçevede Türk Birliği, Saraybosna'daki 20 kilometrekarelik sorumluluk alanında, Sırp ve Boşnak kuvvetleri arasına girerek 300-400 metre genişliğinde tampon bölge oluşturacaktır. İhlalleri ve karışıklığı azaltmak için sınır hatları, tel çiti ve tel üstüvane ile işaretlenecektir. Tarafların birbirlerine üstünlük ve avantaj kazanmalarını engellemek maksadıyla önemli arazi, ana yol ve kavşakların kontrol ve denetimleriyle ilgili plan geliştirilecektir. Kritik arazi şartlarına azami dikkat edilecek, bölgede patlamamış mühimmat ve mayınlı bölgeler emniyet altına alınacaktır. Harp esirlerinin, sivil tutsakların ve istendiğinde ölümlerin karşılıklı değişiminin denetlenmesine yardımcı olacaklardır. Bu faaliyetler sırasında özellikle tarafsızlık, karşılıklı saygı ve güvenilirlik esas alınacaktır. Boşnak ve Sırp halkının örf ve âdetlerine, yerel alışkanlıklarına ve her iki devletin kanunlarına saygı gösterilecektir. Harp Akademileri Komutanlığı; Barışı Destekleme Harekâtı, Ocak 1994, İstanbul, s. 263.

⁸⁰ Saraybosna'da Mavi Çarşı'da ve ayrıca SFOR ve IFOR karargâhlarında verilen bu konserler, Türk kıdemli subayı yanında SFOR ve IFOR komutanı tarafından da ilgiyle izlenirken Saraybosna televizyon kanalları tarafından da naklen verilmiştir.

⁸¹ Vladimir Nazor Center Engelliler Yurdu da bu destek kapsamına giren merkezlerdendir. 1968 yılında açılan ancak 1992'de terk edilen yurt, Türk Birliğinin büyük desteğiyle hasta kabulüne tekrar başlamıştır. SFOR Informer; 20 Aralık 2000, Nu. 103, s. 19.

görevlerini yapmaktadır.⁸² 31 Mart 2000 tarihinde SFOR Türk Tugay Komutanlığı devir teslim töreninde bir konuşma yapan SFOR Komutanı Tümgeneral Robert L. Halverson, birliğin bölgeye yaptığı yardım faaliyetlerinden şu şekilde bahsetmiştir.⁸³

“Bu tugayın bu bölgede yaşayan insanların hayatında çok önemli bir yeri vardır. Siz askerler, yüzlerce evlerinden edilmiş insanın tekrar evlerine dönmelerine yardımcı oldunuz. Pek çok uluslararası yardım projesine katıldınız. İnsani yardım ve tıbbi destek sağladınız...”

Birleşmiş Milletler Koruma Gücünün Amerika Birleşik Devletleri'nde imzalanan Dayton Barış Anlaşması sonucunda görevi NATO'ya bırakmasıyla birlikte NATO'nun İcra Gücü (Implementation Force), 20 Aralık 1995 tarihinden itibaren göreve başlamıştır. NATO gücü içerisinde görev yapan Türk Birliğinin de görev alanı ve sorumlulukları genişlemiş, Saraybosna'da bulunan NATO Karargâhında bir VIP Koruma Taburu oluşturulmuştur.⁸⁴ Hırvatistan'ın liman kenti olan Adriyatik kıyısındaki Split'te de bir Türk Müfreze Birliği görev almaktadır ve National Support Element (NSE) olarak Türkiye'den malzeme temininde irtibat görevi yapmaktadır. Bu Türk Müfreze birliği hâlen görev yapmaktadır.

5. Bosna - Hersek'te Kentkırım

Tarihte pek çok defa karşılaşılan bu barbarlık modeli, Bosna - Hersek'te de sistematik bir şekilde uygulamaya konmuş ve özellikle Sırlar; 1948 Soykırım Anlaşması, 1954 Hague Silahlı Çatışmalarda Kültür Varlıklarının Korunması Anlaşması, 1949 Cenevre Anlaşması'na eklenen I ve II sayılı 1977 Protokolü⁸⁵ gibi anlaşmalara aykırı bir insanlık suçu olarak bir şehri ve orada yaşayan insanların kültürel değerlerini bütünüyle ortadan kaldırmak için gece gündüz demeden çalışmıştır.⁸⁶ Böylece soykırım ifadesinden sonra dünya savaş literatürü kentkırım ifadesiyle de karşılaşmış olur.⁸⁷ Bütün Bosna'da kütüphane, arşiv, müze, kültür ve sanat merkezleri gelecek nesillere Bosna'da farklı etnik topluluklara mensup insanların yıllarca yan yana ve problemsiz yaşadıklarını gösterecek en önemli deliller olarak görüldüğünden, Sırlar tarafından planlı ve sistemli bir şekilde yok edilmişlerdir.⁸⁸ Belgrad eski Belediye Başkanı Bogdan Bogdanoviç, bu

⁸² TALON, Operation Joint Forge Task Force Eagle; 30 Temmuz 1999, Volume 5, Nu. 31, s. 6.

⁸³ agd.; 25 Mart 2000, Volume 6, Nu. 15, s. 6.

⁸⁴ Savaş döneminde Bosna - Hersek, Sırbistan, Yugoslavya, Makedonya'nın da içinde bulunduğu bölgeye uygulanan ambargoyu denetlemek üzere Adriyatik Denizi'nde seyreden ve genellikle İtalya'ya ait deniz üslerine uğrayan NATO deniz gücü içerisinde de üçer aylık periyotlar hâlinde Donanma Komutanlığına ait bir gemimiz görev yapmış ve ülkemizi en iyi şekilde temsil etmiştir.

⁸⁵ Andras Riedlmayer; “Killing Memory: The Targeting Of Bosnia's Cultural Heritage”, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Komisyonu, 4 Nisan 1995.

⁸⁶ Ayşe Kulin; Sevdalinka, İstanbul, 1999, s. 102-105.

⁸⁷ Dominique Wellington; “Sarajevo: Rising From The Ashes”, 61'inci Uluslararası Kütüphaneciler Federasyonu Kongresi, İstanbul, 20-26 Ağustos 1995.

⁸⁸ SFOR Informer; Nu. 31, 11 Mart 1998. Charles Lane; “Vukovar: Now It's Serb City”

vahşete isyan eden aydın insanlardan biridir.⁸⁹ Özellikle Avrupa'nın göbeğindeki Saraybosna'nın kültür mozaiği, savaş boyunca tepelerde mevzilenmiş "kurtarıcılar"⁹⁰ bombalarıyla yerle bir olmuştur. Ayrıca tarihî postane, 1,5 milyondan fazla kitap, süreli yayın ve nadir eserlerle dünya çapında bir kütüphane olan Millî Kütüphane⁹¹, 1898'de Rönesans tarzında inşa edilen Millî Tiyatro, 14'üncü Kış Olimpiyatları Müzesi, Osmanlı belgeleri, İslam ve Yahudi el yazmalarından oluşan en büyük koleksiyonların bulunduğu Saraybosna Doğu Enstitüsü⁹² ve Hukuk Fakültesi de Sırplar tarafından yakılıp yıkılmıştır.⁹³ 1000'den fazla cami, 150'nin üzerinde Katolik, 15 Ortodoks kilisesi, 4 sinagog ve 1000'den fazla sanat eseri savaşın başladığı günden itibaren yok olmuştur. Bu modern yapıların yanında, Osmanlı dönemine ait en önemli el yazmalarının bulunduğu 500 yıllık tarihî Gazi Hüsrev Bey Cami ve Kütüphanesi de Mayıs 1992'de bu barbarlıktan nasibini almıştır.⁹⁴ Aynı bölge içinde bulunan XVI. yüzyılda İspanya'dan kaçan Yahudi mülteciler için yapılan sinagog, 1539 tarihli Ortodoks kilisesi ve Roman Katolik Katedrali de hasar görmüştür.⁹⁵ Bütün dünyanın gözü önünde bütün bu olup bitenlere rağmen, özellikle Saraybosna'da hayat yine de devam etmiştir. Ateş altında birlik ve beraberlik sembolü hâline gelen Saraybosnalılar, cesaret ve kültür birikimlerini de sinama fırsatı bulmuşlardır.⁹⁶ Kızılay, Kızılhaç, UNHCR gibi kuruluşlar da Bosna'da hayatı normale döndürmeye gayret etmişlerdir. Şehrin en büyük gazetesi Oslobocenyje, her gün bombalanmasına rağmen savaş boyunca hiç aksatmadan yayımlanmaya devam etmiş ve günde 10 bin gazete basarak moralleri ayakta tutmaya çalışmıştır.⁹⁷ Gazetenin yöneticilerinden Gordana

Newsweek, 3 Ağustos 1992.

⁸⁹ Nedin Gürsel; "Kentkırım ve Bir Mimar", Atlas Dergisi, S 56, İstanbul, Kasım 1997, s. 115.

⁹⁰ (Trebević'te mevzilenen Sırp milisler). Velibor Çolić; Bosnalılar, İstanbul, 1996, s. 65.

⁹¹ Andras Riedlmayer; "Libraries Are Not For Burning", Art Library Journal, C 21, S 2, Harvard University, 1996, s. 19-23.

⁹² Arapça, Persçe, İbranice ve Slavca 5263 el yazması, Bosna'nın son 500 yıllık tarihine ışık tutacak 7000 belgelik Osmanlı arşivi, XIX. yüzyıl el yazmaları ve bundan başka 200.000 belge, doküman ve mikrofilm bu saldırılarda kül olmuştur. Başka binalara zarar vermeden sadece kütüphane ve bu enstitünün topa tutulduğu saldırılarla ilgili olarak Radovan Karadzic, Boşnakları suçlamış ve binanın mimarisini beğenmedikleri için binayı onların yaktığını iddia etmiştir. New York Newsday; 30 Kasım 1992.

⁹³ Kulin; s. 126. Ergun Balci; "Bosna: Zoraki Güzellik", Atlas, S 56, İstanbul, Kasım 1997, s. 132.

⁹⁴ Bosna - Hersek Türk Görev Kuvvet Komutanlığı; Bosna - Hersek Tanıtım Broşürü, Zenica, 1997, s. 11.

⁹⁵ Riedlmayer; "Killing Memory: The Targetting Of Bosnia's Cultural Heritage", Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu, 4 Nisan 1995.

⁹⁶ Savaş boyunca üniversiteler eğitime devam etmiş ve öğrenciler sınavlarına girmiştir. Bazıları okula gidip gelirken Sırp keskin nişancıları tarafından katledilse de moral ve psikolojilerinde en ufak olumsuz bir davranış söz konusu olmamıştır. Dünyanın en büyük sanat topluluklarından Saraybosna Filarmoni Orkestrası, yanlış yıkılmış tarihi opera binasında her hafta düzenli olarak gösterilerine devam etmiştir. Charles Lane; "Crossing An Invisible Line", Newsweek, 19 Temmuz 1993. Wellington; "Sarajevo: Rising From The Ashes", 61'inci Uluslararası Kütüphaneciler Federasyonu Kongresi, İstanbul, 20-26 Ağustos 1995.

⁹⁷ Karen Breslau; "Hugging The Walls", Newsweek, 20 Temmuz 1992. Lane; "The Siege Of Sarajevo", Newsweek, 6 Temmuz 1992.

Knezević bu durumu “Bu da bizim mukavemet şeklimiz. Mümkün olduğunca normal yaşamaya çalışarak protesto ediyoruz.” sözleriyle açıklamıştır.⁹⁸ “Herkes görevini yaparsa şehri ayakta tutarız.” fikrinden hareketle Saraybosna’nın önde gelen diğer gazetesi Vecernje Novine de tirajını 5 bine, sayfa sayısını sekize indirmesine rağmen çıkmaya devam etmiştir.⁹⁹ 22 masum insanın ekmek kuyruğunda katledildiği Pazaryeri’nin hemen yakınında; şehri çevreleyen 800’ü aşkın Sırp keskin nişancısına inat, bir sandalyeye oturup çellosuyla Tomaso Albinoni’nin “Adagio”sunu çalan Vedran Smajlović, Saraybosna Operasından çello sanatçısı Vedran Smalović ve diğer müzisyenler cesaretleriyle kentkırımı karşı gelmiştir.¹⁰⁰ Savaş öncesinde Mostar, yapıları ve anıtlarıyla bir ressamın fırçasından çıkmış gibi bir güzelliğe sahiptir.¹⁰¹ XX. yüzyıl Sırp ideolojilerinin bir sonucu olarak gelişen nefret ve kin duygusuyla Sırp topçusu, 1992 yılının Nisan ayında ülkenin güneybatısındaki Mostar kentini bombalamaya başlamıştır.¹⁰² İsmi “Köprü - Koruyucu” kelimelerinden alan, 1566’da inşa edilen ve savaşın sembolü hâline gelen Mostar Köprüsü; Hırvat topçu ateşine daha fazla direnemez ve Mostarlıların korumaya yönelik bütün tedbirlerine rağmen 9 Kasım 1993 tarihinde nehrin sularına gömülmüştür.¹⁰³ Bir Hırvat askerine bu köprüyü neden imha etmek istedikleri sorulduğunda “Sadece Mostar’daki Boşnakları temizlemek yeterli değildir. Onların tarihî izlerini de silmemiz gerekiyor.” cevabını vermiştir.¹⁰⁴ Mostar Radyosunda görev yapan Ömer Vatrić’e göre ise köprü, her iki tarafa bir gün tekrar bir arada yaşayabilecekleri umudu veren bir gökkuşağıdır. 1997 yılı Eylül ayında¹⁰⁵ UNESCO’nun desteğiyle SFOR’a bağlı Macar birliği¹⁰⁶ tarafından Neretva Nehri’nden köprünün orijinal taşlarının çıkartılmasıyla başlatılan çalışmalar; Türkiye’nin etüt, proje ve yenileme hizmeti ve bir milyon dolarlık maddi desteğiyle 2004 yılında tamamlanmıştır.¹⁰⁷ Türkiye; ülkenin yeniden inşası,

⁹⁸ Breslau, “Hugging The Walls”, Newsweek, 20 Temmuz 1992.

⁹⁹ Lara Marlowe, “Waiting For Winter”, Time, 12 Ekim 1992.

¹⁰⁰ Charles Lane, “The Siege Of Sarajevo”, Newsweek, 6 Temmuz 1992. Charles Lane; “Crossing An Invisible Line”, Newsweek, 19 Temmuz 1993. Newsweek; 17 Ağustos 1992.

¹⁰¹ Harp Akademileri Komutanlığı; Bosna - Hersek, s. 208.

¹⁰² Riedlmayer, “Libraries Are Not For Burning”, s. 19-23.

¹⁰³ Riedlmayer, “Killing Memory: The Targeting Of Bosnia’s Cultural Heritage”, 4 Nisan 1995. Velibor Çolić; Bosnalılar, 1996, İstanbul, s. 63.

¹⁰⁴ Riedlmayer, “Killing Memory: The Targeting Of Bosnia’s Cultural Heritage”, 4 Nisan 1995.

¹⁰⁵ Bosna - Hersek Türk Görev Kuvvet Komutanlığı; Bosna - Hersek Tanıtım Broşürü, Zenica, 1997, s. 13.

¹⁰⁶ SFOR Informer; C I, Nu. 19, 19 Eylül 1997.

¹⁰⁷ Köprünün yeniden inşaatında görev yapan Türk firması, özellikle Hırvatlar tarafından çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Buna rağmen Türkiye’den özel olarak getirtilen Mardinli taş ustaları sayesinde köprü aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Köprünün yapım aşamasında Hırvatların olumsuz tavırları nedeniyle Boşnakların köprü için Türkiye’nin destek olacağına dair bazı tereddütleri bile söz konusu olmuştur. Bosna - Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović tereddütlerini “Bu köprü Türkiye tarafından yeniden yapılırsa acaba Sırpların ve Hırvatların düşmanlığını çeker miyiz? Mostar Köprüsü için biz bir kampanya açalım. Bu kampanyayı dünyaya da açalım. Kampanyaya siz de katılın. Böylelikle köprü yapılsın...” diyerek ifade etmiştir. Turgut; s. 361.

tesis ve altyapı çalışmaları, sağlık ve eğitim konularında üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştır.¹⁰⁸

6. Kosova Misyonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri

Hırvatistan'da Belgrad'a bombaların düştüğü saatlerde, binlerce Kosovalı da çoktan yollara dökülmüştür. Bunlardan iki bine yakını otobüslerle ve otomobilleriyle Türkiye'ye giriş yapmıştır. Bu arada binlercesi de yollarda Türkiye'ye gelebilmenin ümidiyle yürümektedir. Çoğunluğunu çocuklar, kadınlar ve yaşlıların oluşturduğu Kosovalıların çoğu Türk asıllıdır ve Bursa, İstanbul, Yalova ve Tekirdağ'da akrabaları bulunmaktadır. Savaşabilecek durumda olanlar ise Kosova'da kalmıştır. 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen Türklerin barınması için kurulan Gaziosmanpaşa Göçmen Misafirhanesi, Bosna - Hersek'ten gelenlerden sonra Kosova'dan gelecek olan misafirlerini beklemeye başlamıştır. Kosova'nın başkenti Priştine'den yola çıkan ilk grup Kosovalı mülteci; NATO'nun başlattığı hava operasyonunu Türkiye yolunda, otobüste duymuşlardır. Kosovalıları taşıyan otobüs ve diğer araçlar, yolların kapalı olması veya asker barikatlarının bulunması sebebiyle saatlerce dolaştıktan sonra, Bulgaristan ile sınırdaki Dimitrovgrad Sınır Kapısına gelmişlerdir.¹⁰⁹ Öte yandan Kapıkule Emniyet Şube Müdürlüğünün yaptığı açıklamaya göre; 22 Mart 1999 Pazartesi günü saat 22.00'den 29 Mart 1999 Pazartesi günü saat 14.00'e kadar Kapıkule Sınır Kapısından 1338'i çocuk, 1559'u kadın olmak üzere toplam 3965 kişi giriş yapmıştır.¹¹⁰ Kapıkule, karanlığın kucağında uyurken ağlama, gözyaşı, hüznün ve sevinç birbirine karışmıştır. Eşi Milka, kızı İnes, oğlu Deniz, komşularının Arnavut kızı Donika Hoca'yı da alarak Türkiye'ye umut yolculuğuna çıkan Nevzat Karabeg; yaşadıklarını gözyaşlarına boğularak anlatmıştır. Kapıkule'den giriş yapan Kosovalı mültecilerin bir kısmı, Gaziosmanpaşa Misafirhanesine yerleştirilirken diğerleri, İstanbul ve Bursa'daki yakınlarının yanlarına gitmişlerdir.¹¹¹

Bakanlar Kurulu toplantısının ardından bir açıklama yapan Başbakan Bülent Ecevit, o ana kadar Kosova'ya 32 milyon dolar yardım gönderildiğini belirterek "20 bin Kosovalıya her türlü uygarlık olanağını sağlayacak şekilde seyyar kent kurma hazırlığını tamamlamıştık. Ama Makedonya yetkilileri, bunların sevki için maalesef izin vermedi. Bu durumda biz, 20 bin kişilik seyyar kenti kendi topraklarımızda kurmaya hazırız. Kosovalı Arnavutlar ve Türkler akrabalarımızdır. Ama bu bağlar olmasa bile acıyı çekenlere yardım etmek Türk gelenekleri arasındadır." demiştir.¹¹² Bu arada Kırklareli

¹⁰⁸ Örneğin ülkenin kültürel tarihinin yeniden canlandırılabilmesi için Türk Millî Kütüphanesi, Bosna Hersek Millî Kütüphanesinin yeniden inşası sonrasında bu kütüphaneye vermek için kendi koleksiyonunda bulunan Bosna Hersek'le ilgili bütün belge, doküman, kitap, el yazması, arşiv malzemesi ve mikrofilmleri kataloglamaya başlamıştır.

¹⁰⁹ Hürriyet; 25 Mart 1999.

¹¹⁰ Sabah; 27 Mart 1999.

¹¹¹ Stephen Kinzer; "Mültecilere Sıcak Karşılama", The New York Times'tan aktaran Sabah; 30 Mart 1999.

¹¹² Sabah; 5 Nisan 1999.

Gaziosmanpaşa Göçmen Misafirhanesine gelen kimliksiz, aç, yorgun, korkmuş insanlar teker teker misafirhaneye yerleştirilmiştir. Aynı anda 1500 kişiye üç öğün sıcak yemek verebilen Kızılay mutfağı, tam gün çalışmalara devam ederek günlerdir bir tas çorbaya hasret bu insanlara hizmet etmeye başlamıştır.¹¹³

7. Türk Hava Kuvvetleri ve Operation Deny Flight

1993 yılından beri Bosna - Hersek'te devam eden Operation Deny Flight bünyesinde, Bosna - Hersek hava sahasında devriye ve kontrol görevi yapan Türk Hava Kuvvetlerine ait filo¹¹⁴, görev alanını Kosova'ya kaydırmıştır. NATO'nun 24 Mart 1993'te saat 21.00'den itibaren Belgrad ve Kosova'ya karşı başlattığı ilk saldırıya¹¹⁵ Türkiye'deki çeşitli filolardan seçilen ve 6 aylık periyotlarla İtalya'nın kuzeyindeki Brescia yakınlarında bulunan Ghedi Hava Üssünde konuşlandırılan 11 Türk F-16'sı; dördü operasyonun başladığı ilk saat olmak üzere, "hava savunma önlemi" görev koduyla "CAP (Combat Air Patrol) Muharebe Hava Devriyesi"¹¹⁶ olarak katılmış ve operasyonda bomba yağdıran uçaklara eskortluk yaparak hava güvenliğini sağlama görevini yerine getirmişlerdir. Bu operasyonun devam ettiği dönem içinde Ghedi Hava Üssünde Türk Hava Kuvvetlerinin 182'nci Filo Komutanlığı görev yapmaktadır.¹¹⁷

Bu görevin tamamlanması sonrasında bir açıklama yapan Başbakan Bülent Ecevit, operasyona katılan Türk uçaklarının altı saat havada kaldıklarını ve üç kez yakıt ikmali yaptıklarını belirterek yüksek irtifada hava savunma görevi yaptıkları için Sırp füzeleri tarafından tehdit edilemediklerini, pilotların NATO şemsiyesi altına girdikten sonra verilen brifinglerde Sırp hava sahasını avuçlarının içi gibi ezberlediklerini ve bu başarılarından dolayı pilotların NATO karargâhından teşekkür aldıklarını bildirmiştir.¹¹⁸ Harekâtın başlamasıyla beraber başta Swissair, Lufthansa ve Air France olmak üzere Avrupa'nın hemen bütün havayolu şirketleri Belgrad seferlerini kaldırmıştır. Bunun hemen akabinde ise Yugoslavya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna - Hersek hava sahaları bütün sivil uçuşlara kapatılmıştır.

¹¹³ Sabah; 7 Nisan 1999.

¹¹⁴ Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü'nün Sayı: B.02.0.KKG/165%24/02127 ve 16 Nisan 1993 tarihli "Bosna-Hersek'te görevlendirilmek amacıyla İtalya'ya gönderilecek Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili esaslar" konulu ve Başbakanlık Müsteşarı Necdet Seçkinöz imzalı yazı.

¹¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisinin 8 Aralık 1992 tarihli ve 1205 sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine İzin Verilmesine Dair Kanun'u ve Genelkurmay Başkanlığının HRK.1715-269-93/Pl.Hrk.D.(Hv.) sayılı ve 9 Nisan 1993 tarihli emri.

¹¹⁶ Levent Başara; "Balkanlar'a Geri Dönüş, Türk F-16'ları Yugoslavya Üzerinde", Savunma ve Havacılık Dergisi, C 13, S 75, Nu. 5/99, s. 99.

¹¹⁷ İlk etapta sıcak savaşa katılmayan Türk pilotları, NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın direktifi doğrultusunda İtalya'daki üslerinden bombacı uçaklardan önce saat 20.45 civarında kalkmıştır. Kosova'nın başkenti Priştine ve Belgrad'la sıcak çatışmaya kadar diğer NATO uçaklarına başarıyla eskortluk eden ve dört uçaktan oluşan Türk ekibi, yol boyunca ateş altında kalmadan görevlerini tamamlamıştır. Uçaklar, bu ilk hava operasyonu sonrasında kayıpsız olarak Ghedi Hava Üssüne dönmüştür.

¹¹⁸ Sabah; 26 Mart 1999.

Kuzey İtalya'nın İsviçre sınırına yakın Brescia kentindeki Ghedi Hava Üssünde konuşlandırılan 182'nci Türk Filosu "Atmacalar", buradaki yetkililerden de büyük övgüler almıştır. Diyarbakır'da görev yapan 182'nci Jet Filosu "Atmacalar"; Bosna - Hersek hava sahası üzerindeki "Uçuşa Yasak Bölge /No-Fly Zone" faaliyeti için görevi, 8 Ekim 1998 tarihinde 161'inci Filodan devralmıştır. Harekâtın ilk gecesinde iki F-16C ile dönüşümlü olarak NATO'nun AWACS ve tanker uçaklarına hava koruması yapmak amacıyla bölgede "CAP" görevi yapan Atmacalar, görevi başarıyla tamamlayarak üsse dönmüşlerdir. Diyarbakır'da görev yapan 182'nci Jet Filosunun "Atmacaları", 21 Nisan 1999'da buradaki görevlerini tamamlayarak görev değişimi sonrasında bayrağı Balıkesir'den gelen 191'inci Filonun "Kobraları"na devretmişlerdir.¹¹⁹ Hv.Plt.Kur.Yb.Nihat Kökmen komutasında 22 pilotla 153 sorti yapan ve 611 saat havada kalan 182'nci Filonun Türk pilotlarına, Ghedi Hava Üssünde görev yapan İtalyan yetkililer şu şekilde övgü yağdırmışlardır:¹²⁰

"Bu pilotlar savaşın başladığı ilk günden bu yana, insanüstü bir mücadele veriyorlar. Pilotlarınız, Bosna - Hersek semalarında tarih yazdı. Şimdi de Yugoslavya semalarında tarih yazıyorlar. Sizin pilotlarınızı burada herkes tanıyor. Biz onları isimleriyle değil, Turko diye çağırıyoruz. Kapıda bekleyen insanlar, hayranlık duydukları Turkolardan bir imza alabilmek için hiç üşenmeden her gün buraya geliyorlar. Pilotlarınızın hava üssü pistinden kalkışını seyrediyorlar. Türk F-16'larının görevleri arasında, tanker ve AWACS gözetleme uçaklarını korumak da var. Mig-29'lar bu hedeflere ve Bosna - Hersek'e saldırmaya kalktıklarında, karşılarında Türk jetlerini buluyorlar. Düşürülen iki Mig-29, Türk jetlerinden nöbeti devralan ekibe kısmet oldu. Türk pilotları, Mig-29'ları ellerinden kaçırdıkları için çok üzüldüler. Sizin pilotlarınız 24 saat Kosova semalarında görev yapıyor. Bu insanüstü bir şey. Çünkü F-16 savaş uçaklarını kullanmak kolay iş değil..."

182'nci Filoda görev yapan 22 Türk F-16 pilotu, dönüşümlü olarak harekâtın ilk dört gününde CAP görevlerinde 58 saat uçarak 14 sorti yapmışlardır.¹²¹ 5 Mayıs 1999 tarihinde Diyarbakır 8'inci Ana Jet Üs Komutanlığına geri dönen 182'nci Filo, Diyarbakır'da törenle karşılanmıştır. Burada yapılan törende bir konuşma yapan 182'nci Filo Komutanı Plt.Yb.Nihat Kökmen, icra ettikleri görevle ilgili bilgi vermiştir. 21 Nisan 1999 tarihinden itibaren Ghedi Hava Üssünde görev yapmaya başlayan Balıkesir 9'uncu Ana Jet Üssünde görevli 191'inci Filo "Kobralar"; 74 gün boyunca devam eden NATO hava operasyonu sırasında, 28 Nisan 1999 tarihinden başlayarak 8 Temmuz 1999'a kadar 130 personelle 1597 saat havada kalarak 300 sorti uçuşuyla hava-yer görevleri icra etmiştir. 191'inci Filo "Kobralar", ayrıca Ekim 1995 - Mayıs 1996 tarihleri arasında da Ghedi Hava Üssüne gelerek "Operation Deny Flight" çerçevesinde Bosna - Hersek

¹¹⁹ Milliyet; 17 Nisan 1999.

¹²⁰ Hürriyet; 10 ve 16 Nisan 1999.

¹²¹ Başara; s. 99.

üzerindeki uçuşa yasak bölgede görev yapmıştır. Kosova kriziyle ilgili olarak verilen görevler sırasında 191'inci Filoda görevli Plt.Yzb.Gökhan Haspulat ve Plt.Yzb.Çetin Siyah, havada 9 saat kalarak kırılması zor bir rekora imza atarlar ve daha önceki rekorları da geçmişlerdir. Bu arada NATO'nun Kosova'daki insanlık dramına son vermek üzere düzenlediği Allied Force Harekâtı'na katılan Balıkesir 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 191'inci Filo da görevini tamamlayarak yurda dönmüştür. Hava Kuvvetleri Komutanı Org.İlhan Kılıç, "191'inci Filonun vatan topraklarından ve ana üsten uzakta, sıfır kaza oranıyla amacı sadece insanlık onurunu korumak, soykırımı önlemek olan kutsal görevi yüzünün aklıyla tamamladığını" belirtirken Genelkurmay Başkanı Org.Hüseyin Kıvrıkoğlu da yayımladığı mesajda "Bu kutsal görev; sadece Türk milletinin değil, başta harekâta katılan diğer ülke mensupları olmak üzere, böyle bir insanlık ayıbının karşısında olan tüm ülke ve teşkilatların takdirini kazanmıştır. İnsanlık yararına yapılan bu harekâttaki üstün gayretleriniz, asil Türk milletinin haklı gurur kaynağı olmuştur." sözlerine yer vermiştir.¹²² Bu törende bir konuşma yapan 191'inci Filo Komutanı Plt.Bnb Özdelek Öcalan da Kosova harekâtı ve icra ettikleri görevi dile getirmiştir.¹²³

NATO operasyonunda hava savunma ve önleme görevi icra eden Türk F-16'larının Brüksel'den gelen talep doğrultusunda taarruz görevlerine katılıp katılmayacağı kararı, Ankara'da hükûmet tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Öte yandan Başbakan Bülent Ecevit, NATO'nun savunma görevi yapan Türk F-16'larının bombardımana katılmaları yönünde talebi olmadığını açıklamıştır.¹²⁴ Balkanlar'da devam eden çatışma sürecinde hava sahasını kontrol eden ve İtalya'nın Brescia bölgesindeki Ghedi Hava Üssünde

¹²² Hürriyet; 13 Temmuz 1999.

¹²³ "191'inci Kobra Filo Komutanlığı; Birleşmiş Milletlerin 816, TBMM'nin 205 sayılı kararı gereğince Bosna - Hersek'te barış anlaşmalarıyla varılan karar ve planların yaptırımı ile Kosova'da meydana gelen gelişmeler neticesinde, Sırbistan'a uygulanan yaptırımlara destek sağlamak amacıyla, hava - hava ve hava - yer görevleri icra etmek üzere komutayı 182'nci Filo Komutanlığından 20 Nisan 1999 tarihinde devralmıştır. 191'inci Filo Komutanlığı, kendisinden önce bölgede görev yapan 13 filodan farklı olarak 74 gün süren Kosova hava harekâtı kapsamında 28 Nisan 1999 tarihinden itibaren 40 gün süreyle hava - yer görevleri de icra ederek 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra bir ilke imza atmanın gururunu ve onurunu yaşamıştır. 191'inci Kobra Filo Komutanlığı, 20 Nisan - 8 Temmuz 1999 tarihleri arasında 130 personel ile toplam 1597 saate 300 sorti uçuş yapmıştır. Uçuşların tamamı harekât uçuşu olup 210 saate 60 sortisi hava - yer görevlerini kapsamaktadır. Tecrit ve yakın hava destek olarak icra edilen hava - yer görevlerinde filomuz, yaklaşık 40 ton genel maksat bombası kullanarak tahrip edilmesi emredilen tüm hedefleri başarıyla imha etmiştir. Görevler; uluslararası hava sahasında, her türlü hava şartlarında, tüm konuşmalar İngilizce olarak gerçek silahların tam anlamıyla kullanıldığı yüksek tehdit ortamında, 6-7 kez havada yakıt ikmali ile 6-8 saat havada kalarak eğitim ve tatbikatlar ile edindiğimiz bütün bilgi ve tecrübemizi gerçek bir savaşın içinde kullanarak icra edilmiştir. 191'inci Kobra Filo Komutanlığı, amacı insani değerleri korumak ve kollamak olan böyle bir harekâta görev yapmaktan dolayı mutludur, gururludur." Başara; s. 100.

¹²⁴ Türk F-16'ları bu harekât sırasında silah olarak standart bir hava - hava konfigürasyonu ile görev yapmıştır. Her iki kanat ucunda birer tane AIM-120 AM-RAAM ve kanat altlarında da 4 adet AIM-9M Sidewinder taşıyan Türk F-16'larının önemli bir silahı da AN/ALQ-178 elektronik harp teçhizatıdır. Harekâta katılan diğer ülkelerin uçaklarından farklı olarak Türk F-16'ları TAI'de üretimi gerçekleştirilen AN/ALQ-178 sistemleriyle donatıldığından ve uçaktaki silah istasyonları işgal edilmemiş olduğundan uçuş sırasında da fazla bir sürüklenme olmamıştır. Hürriyet; 14 Nisan 1999.

konuslanan Türk Hava Kuvvetlerine bağlı birlikler; İtalya Hava Kuvvetleri Komutanı Adelchi Pillinini (18 Aralık 1994), İtalya Millî Savunma Bakanı Exc.Fabio Fabbri (18 Aralık 1994), Birinci Bölge Komutanı Korgeneral Lorenzo Pietro Giordo (18 Şubat 1994), DepComairsouth Komutanı Tümgeneral Joe Ashy (23 Mart 1993), 5'inci ATAF Komutan Yardımcısı Tuğgeneral Ben Nelson (4 Şubat 1994 ve 17 Temmuz 1998), AFSOUTH Komutanı Orgeneral Milani (25 Haziran 1993), DepCom 6'ncı ATAF, USAF Komutanı Tümgeneral D.Bruce Smith (12 Temmuz 1994), Airsouth Komutanı Korgeneral Michael E.Ryan (23 Mayıs 1995), İtalya Millî Savunma Bakanı Exc.Domenico Corcione (12 Eylül 1995), Deputy Cincsouth Komutanı Orgeneral D.Mambrini (22 Eylül 1995), Caoc Director Tümgeneral M.Hornburgh (22 Temmuz 1996) ve ComAirsouth Komutanı Korgeneral Richard C.Bethurem (16 Eylül 1996) başta olmak üzere pek çok yabancı resmî görevli ve diplomat tarafından ziyaret edilmiş ve büyük takdir toplamışlardır.

8. Türk Kara Kuvvetleri ve KFOR

NATO'nun hava harekâtı sonrasında oluşturulan, Türk Silahlı Kuvvetlerinin de Görev Kuvvet Komutanlığı düzeyinde destek verdiği, çok uluslu KFOR (Kosovo Force) bünyesinde görev yapacak olan ve Ankara, Mamak'ta 28'inci Tugay Komutanlığında görev bekleyen birliğin hareket hazırlıkları tamamlanmıştır. Türk Barış Gücünün geçişi nedeniyle Türkiye - Bulgaristan ve Bulgaristan - Makedonya sınırları arasındaki yaklaşık 360 kilometrelik yolun, kademeli olarak sivil ulaşımına kapatılması kararlaştırılmıştır.¹²⁵ Zırhlı araçların trenle, askerî personelin de kara yoluyla gideceği intikal sırasında, Türk Barış Gücünün bölgede en kritik yer olarak gösterilen Sırbistan sınırına sıfır noktasında konuşlandırılacağı belirtilmiştir.¹²⁶ Bu arada Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Korkmaz Haktanır, Türkiye'nin Kosova'ya göndereceği askerî birlikle ilgili olarak NATO operasyonlarının devam ettiği 20 Mayıs günü NATO Genel Sekreterliğine gerekli iznin alınması için başvuruda bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁷

¹²⁵ Hürriyet; 16 Haziran 1999.

¹²⁶ 4'üncü Kolordu Komutanlığı bünyesinde 28'inci Mekanize Tugay içerisinde oluşturulan 987 kişilik Türk Barış Gücünde intikal hazırlıkları başladığından tüm izinler kaldırılmıştır. Kosova'nın doğu bölgesinin en üst noktasında oluşturulacak bölgeye kaydırılacak olan Türk Birliğinin ateş hattı olarak değerlendirilen bölgede görev yapacağı belirtilir. Türk Birliği, en doğuda bulunan Amerikan kesiminde Gnjilane'nin 120 kilometre kuzey - kuzeydoğusu ile Vladicinhan'ın güneyine tekabül eden Kosova - Sırbistan sınırında görev yapacaktır. Bünyesinde zırhlı muharebe araçları ve zırhlı personel taşıyıcıları bulunduran Türk Görev Kuvvetinin sızma, arama, keşif, silahlı devriye, mayın arama ve yol kontrolü gibi bu tür görevlerde hayati önem taşıyan birimlerde göreve hazır olduğu belirtilmiştir. Bölge dillerini çok iyi konuşan askerler arasından seçilen birlik, bölgedeki halka insani yardım ve onarım konularında yardımcı olmak üzere çok sayıda istihkâm, lojistik ve sağlık destek birimi de götürmektedir. Toplam 205 araçlık Türk Görev Kuvvetinde donanımın büyük bölümünü muharebe ve taktik düzeyde operasyon yapabilme yeteneğine sahip araçlar oluşturmaktadır. Turkish Battalion Task Force; S 1, s. 6. Hürriyet; 16 ve 18 Haziran 1999.

¹²⁷ Hürriyet; 19 Haziran 1999.

“KFOR birliğimizin Kosova'ya bir an önce intikali konusunda, hepimizce de kamuoyunca da paylaşılan bir hassasiyet vardır. Bunun çok yakın zamanda gerçekleşeceği inancındayız. Birliğimizin Kosova'ya intikali için Bulgaristan'dan geçişi, Kosova'da uluslararası kuvvet konuşlandırılmasına ilişkin planlamalar çerçevesinde gündeme gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığının talebi üzerine, Türk Barış Gücüyle ilgili büyükelçiliklerimize ve NATO Daimî Temsilciliğimize 18 Mayıs 1999 tarihinde gerekli talimatlar verilmiştir. NATO Daimî Temsilciliğimizden Genel Sekretere gönderilen 20 Mayıs 1999 tarihli mektup ile NATO birliklerimizin Bulgaristan'dan geçişinin sağlanması için resmî iznin acilen sağlanması amacıyla gerekli işlemlerin başlatılması istenmiştir.”

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken Helsinki'de, ABD ve Rusya arasındaki görüşmeler durma noktasına gelir. Kosova'da Türk Birliğinin görev yapacağı bölgenin ABD'nin Rusları ikna etmek için, Ruslara verilmesi ve önceden Türk Birliğinin sorumluluğuna verilen, en doğudaki ABD bölgesinin kuzey ucunun Ruslara bu şekilde teklif edilmesi; Türkiye'nin Kosova operasyonunda açıkta kalmasına ve yeni bir krize yol açmıştır.¹²⁸ Kosova'da görev yapacak Çok Uluslu Güçte, Prizren bölgesinde görev yapacak Türk Tabur Kuvvetinin görev yerinin belirlenmesinin ardından birliğin ilk kafilesi, 1 Temmuz 1999 Perşembe günü Ankara'dan hareket etmiştir.¹²⁹ Kafile, geceyi Edirne'de geçirdikten sonra ertesi gün saat

¹²⁸ Milliyet; 20 Haziran 1999.

¹²⁹ Barışın tesisi ve korunması için Kore, Somali ve Bosna - Hersek'ten sonra Kosova'da görev yapacak olan Kosova Türk Tabur Görev Kuvvetinin ilk kafilesini oluşturan 130 asker; silah, araç ve gereçleriyle saat 06.15'te Mamak'taki 4'üncü Kolordu Komutanlığından askerî bando eşliğinde hareket etmiştir. Mamak - Edirne - Prizren yolunu izleyecek birliğin hareketinden önce yapılan törende, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral Necdet Timur'un birliği selamlaması ve beraberinde götürüleceği araç ve gereçleri denetlemesinin ardından İstiklal Marşı okunmuştur. Kosova Türk Tabur Görev Kuvveti Komutanı Piyade Kurmay Yarbay Tarık Sevin, törende yaptığı konuşmada, tarihî bir göreve katılmanın heyecanı ve gururu içinde olduklarını belirterek Kosova'ya intikale ve her türlü göreve hazır olduklarını belirtmiştir. Birliğinin böyle şerefli bir göreve seçilmesinin gururunu taşıdığını ve tüm dünyanın gözünün üzerinde bulunacağını bilincinde olduğunu ifade eden Yb.Sevin, “Tüm personelim adına, daha önceki her barış gücü görevinde olduğu gibi birliğimizin, ulusumuzun göğsünü kabartacak şekilde görev yapacağına ve bugüne kadar uluslararası kuvvetler arasında edindiğimiz mümtaz yerimizin daha da yüceltileceğine söz veriyor, sizlere arzı veda ediyorum.” demiştir. Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral Necdet Timur da yaptığı konuşmada, 2000'li yıllara girerken Avrupa'nın ortasında Bosna'dan sonra Kosova'da yaşanan vahşet ve insanlık ayıplarının uluslararası barış, güvenlik ve istikrara yönelik ciddi tehlikeler olarak ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Türk Hava Kuvvetlerine mensup uçakların aktif şekilde katıldığı NATO hava harekâtı sonunda yaşanan ve kaygıyla izlenen “Kosova Vahşeti”nin nihayet sona ermekte olduğunu belirten Orgeneral Timur, bugüne kadarki gayretlerin bundan sonra da uluslararası bir şemsiye altında aynı kararlılık ve inançla sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir. 130 kişilik Türk kafilesi, 4 günlük yolculuğunun ilk gününde TEM otoyolunu kullanarak Ankara'dan Gebze'ye geçmiş ve ilk karavanalarını Bolu girişindeki piknik alanında yemiştir. Sabah; 2 Temmuz 1999. Milliyet; 2 Temmuz 1999. Güneş; 30 Haziran 1999.

06.00'da Edirne'deki Kapıkule TIR Gümrük Sahasından çıkış yaparak Kapitan Andreowe Sınır Kapısı'ndan Bulgaristan'a girmiştir.¹³⁰

Türk taburunun Bulgaristan'dan geçişine Bulgar basını, radyoları ve televizyon kanalları büyük ilgi göstermiştir.¹³¹ Türk askerinin 114 yıl aradan sonra, transit geçiş için dahi olsa ilk kez Bulgaristan topraklarına girmesi, basın yayın organlarında geniş yer bulmuştur.¹³² Ülkenin yüksek tirajlı gazetelerinden 24 Saat gazetesi, Türkçe olarak verdiği manşetinde "Merhaba Asker" ifadesini kullanmıştır. Türkiye ve Türk Silahlı Kuvvetlerinden övgüyle bahseden ve Türk askerinin Bulgaristan topraklarına istila için girmediğini belirten gazete, "Zaten Türk askeri, 1885 yılından beri Bulgaristan ile hiçbir sorun yaşamamıştır. Bulgaristan bu tarihten itibaren Türkiye dışındaki tüm komşularıyla sorunlar yaşamıştır." ifadesini kullanmıştır.¹³³ 4 Temmuz 1999 tarihinde Kosova'da görülmemiş bir sevgi gösterisiyle karşılanan Türk Birliği için Kosovalılar "En büyük asker bizim asker!" sloganları atmışlardır.¹³⁴ Türk askerinin gelişyle beraber Kosova'da, tam bir bayram havası esmeye başlamıştır.¹³⁵ Arnavutluk televizyonu,

¹³⁰ Bulgar polisi tarafından eskort hizmeti verilen katile, Bulgaristan'a giriş yaptıktan sonra Lubimets ve Harmanlı kasabalarından geçmiş ve yaklaşık 2,5 saat sonra Haskova kenti çıkışında sabah saat 08.30 civarında bir mola vermiştir. Bulgaristan'a girilmesini müteakip birlikte beraber olan Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Tahsin Burcuoğlu, Türk Birliğinin Bulgaristan'dan geçmesi için 2 ay süreyle uğraş verdiklerini belirterek "Şimdi bir sorun kalmadı. Sınırdan geçtiğimizden beri yolda da bir sorun olmadı. Gümrük işlemleri de beklediğimden daha çabuk oldu. İnşallah demir yoluyla gelen birliğimiz de kara yoluyla geçtiğimiz gibi sorunsuz bir geçiş yapacak. Bulgaristan, geçişi gayet güzel organize etmiş. Ancak, Bulgaristan ile Makedonya arasında demir yolu bağlantısının olmaması nedeniyle demir yolundan gelen birlikler, Köstence'de trenden inecekler. Daha sonra aktarma ile yollarına devam edecekler." demiştir. Gazete Ege; 3 Temmuz 1999.

¹³¹ Türkiye; 4 Temmuz 1999.

¹³² Hürriyet; 4 Temmuz 1999.

¹³³ Hürriyet; 4 Temmuz 1999. Yeni Asır; 4 Temmuz 1999.

¹³⁴ Binlerce kişinin Türk askerlerini görebilmek için Makedonya sınırındaki Birstrica Nehri çıkışında beklediği gün, Türk askerlerinin görünmesiyle beraber Türk bayrakları ve ATATÜRK posterleri taşıyan Prizrenliler, sevinç çığlıkları atarak tankların ve diğer araçların üzerlerine çıkmışlardır. Türk konvoyu, inanılmaz coşku seli içerisinde şehir merkezine saatler sonra girebilmiştir. Kosova halkının önemli bir kısmının bölgede barışın tekrar kurulmasında Türk askerine güvenmesi, bölge halkının hasret ve hasret duygularıyla dolu sıcak karşılaması ve Türkiye'nin Balkanlar'daki yeni rolü ve etkinliği; insanların bu coşkusunun sebepleri arasında gösterilebilir. Türk askerinin daha önce Kore, Somali ve Bosna'da olduğu gibi barış, huzur ve kardeşliği tekrar tesis etmek üzere gitmesi, Türkiye'yi seven ve sayan insanların gözünde son derece olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Davullar, zurnalar eşliğinde oyunlar oynanmış, halaylar çekilmiştir. Hürriyet; 5 Temmuz 1999.

¹³⁵ "...Hepsinden farklı biz bura Türklerin sevgisi her şeyden üstündü. Çünkü Türk askeri, Mehmetçik Mamuşa'ya gelecek diye haberler sızıyordu. Birkaç ay önce hayal edemediğimiz bile akıl sarmaz olaylar olurken söylentiler hayal değil gerçek oldu. 7 Temmuz, Mehmetçik Mamuşa'ya girdi, hoş geldiler. Eller sallanıyor, tutam tutam çiçekler Mehmetçiğe veriliyor. 'En büyük asker bizim asker', 'Ölürüm Türkiye'm' diye yürekler çarpıyordu ki diğer düşünlere farklı... Bu düşünde tanklar oynadı, bu düşünde Mehmetçik de var. Varsın yaşasın, var olsun. Bu düşün diğer düşünlere farklı; çünkü herkesin yüzünde sevinç gözyaşları şelaleler gibi akıyor. Bu düşün ki 87 yıllık hasretliği giderdi. Ne mutlu. Bu günde Mehmetçik'in 'Ben bu allı şanlı ay yıldızlı bayrağı Anadolu'dan buraya kadar göğsümde taşıyarak buralarda barışı

mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye için özel programlar hazırlamıştır.¹³⁶ Arap kanalı El-Cezire ve Tunus televizyonu, “Türk askerine görülmemiş sevgi” ifadesiyle program yapmıştır. İngiliz BBC, Fransız TV 5, Polonya televizyonu ve İtalyan RAI televizyonu; Türk askerinin Kosova’ya büyük sevgi gösterileriyle girdiğini, Yunan birliğini ise sivil halktan hiç kimsenin karşılamadığını bildirmiştir.¹³⁷ Kosova Türk basını da Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığının Kosova’ya gelişini “87 yıl sonra Mehmetçikler Kosova’da. Yaşanan kötülükler bir daha tekrarlanmasın diye barışı ve tüm Kosova halkını korumaya geldiler.” Şeklinde ifade etmiştir.¹³⁸ Türk Birliğinin ikinci kafilesi ise Ankara Garından demir yoluyla günde iki katardan toplam altı katarla Prizren’e hareket etmiştir.¹³⁹ İkinci kafilenin ilk grubunu oluşturan 87 personel, 4’ü tank, 4’ü zırhlı muharebe aracı olmak üzere toplam 35 aracı taşıyan katarların Ankara Garından hareketinden önce yapılan törende, 4’üncü Kolordu ve Ankara Garnizonu Komutanı Korgeneral Erol Tural, katile komutanı Binbaşı Cumhur Ateş’e bir demet çiçek vererek “Yolunuz ve bahtınız açık olsun.” demiştir.¹⁴⁰

KFOR bünyesinde Kosova’ya ve Prizren’e gelen Türk Birliği, büyük ilgi ve sevgi gördüğü şehirde sağlık ekipleri aracılığıyla hastalara şifa dağıtmaya başlamıştır. Ancak Türk Birliğinin ilk grubunun beraberindeki 30 araçla Prizren yerine Dragash’ta konuşlanmasıyla biraz hayal kırıklığı yaşayan Kosovalılar, sağlık ekiplerinin devreye sokulması ve bölgede hasta ve

dalgalandırmak için sizin karşınızda dikiyorum.’ demesi. Bu sözler, genelde bu olay Türk’ün sevinç gözyaşlarını akıtmaz mı? Hasretimizi çekmez mi? Türk varlığını coşturmaz mı? Varsın dalgalsın Türk’ün bayrağı da.” Sofra Kültür ve Sanat Dergisi; S 4, Mamuşa / Kosova, Aralık 1999.

¹³⁶ Hürriyet; 6 Temmuz 1999.

¹³⁷ agg.; 6 Temmuz 1999.

¹³⁸ “Prizren sokakları dopdolu dost kurtarıcı erlerle. Türk, Alman, Hollanda erleri... Çocuklarımız hep onlara el sallıyor ve hiç durmadan ‘NATO, NATO’ diye sesleniyor. Askerler de hiç usanmadan çocuklarımıza el sallıyor, saçlarını okşuyor ya da çak diye el ele buluşuyor. Ama çocuklar NATO askerlerinin omuzlarında ay yıldız görünce, ister Türk çocukları olsun ister de Arnavut çocukları, hep bir ağızdan ‘Türkiye, Türkiye’ diye bağırıyorlar.” Yeni Dönem; 24 Kasım 1999.

¹³⁹ Akşam; 3 Temmuz 1999.

¹⁴⁰ Trenle gidecek bu kafilenin ikinci ve üçüncü grupları da 3-4 Temmuz 1999 tarihlerinde yine Ankara Garında yapılan törenlerle Kosova’ya doğru hareket etmiştir. Bu kafilenin ikinci grubu, 4 Temmuz saat 20.00’de Bulgaristan sınırını geçerken üçüncü katile de aynı gün akşam Sirkeci Garından Bulgaristan’a doğru yola çıkmıştır. Kosova Türk Tabur Görev Kuvvetinin son kafilesini oluşturan 457 asker ise 7 Temmuzda THY’ye ait Airbus A 310 tipi Seyhan ve Ceyhan uçaklarıyla, saat 08.30’da Piyade Binbaşı Semih Berberoğlu komutasında, Ankara Esenboğa Havaalanı’ndan Üsküp’e ve oradan da Prizren’e ulaşmıştır. 993 personelden oluşan Kosova Türk Barış Gücü Görev Kuvveti; iki mekanize piyade bölüğü, bir tank bölüğü ve bir muharebe destek bölüğü ile bünyesinde istihkâm, levazım, ulaştırma, ordu donatım, muhabere, ikmal, sıhhiye ve patlayıcı madde imha unsurları bulunan bir lojistik destek birliğinden oluşmaktadır. Barış gücü silah ve araçlarını tanıma, kontrol noktası harekâtı, VIP koruması, ortak devriye, konvoy harekâtı, mayın harekâtı, keşif harekâtı, ilk yardım, yardım malzemelerinin dağıtılması ve atış konularında eğitime tabi tutulan Türk Tabur Görev Kuvveti bünyesinde; 13’ü M60A3 tank, 29’u zırhlı muharebe aracı olmak üzere toplam 205 araç bulunmaktadır. Gazete Ege; 3 Temmuz 1999.

tedaviye muhtaç insanların tedavi altına alınmasıyla rahatlamıştır. İlk gün mayın taraması yapan ve Dragash Hastanesinde doktorlarla tanışan birlik, daha sonra konuşlanacakları eski fabrikaya intikal etmişlerdir.¹⁴¹ Makedonya sınırında bulunan, Şar Dağı üzerindeki Dragash köyünde eski Drateks tekstil fabrikasını askerî üs olarak kullanacak olan Türk Birliğinin ilk konvoyu, sağlık taramasına ilave olarak öncelikle mayın tespiti ve çevre düzenlemesi faaliyetlerine başlamıştır. Dragash bölgesinin sorumluluğunu, Kosova'nın güneyini kontrol eden Alman birliğinden devralan Türk birliği; Yarbay İzzet Çetingöz komutasında Arnavutluk sınırı yakınlarındaki köylerin bulunduğu bölgede devriye görevine başlamıştır. İntikal hâlindeki diğer birliklerin de Dragash'ta toplanmasından sonra Türk Birliğinin bazı unsurları, Mamuşa köyüne hareket etmiştir.¹⁴² 9 Temmuz 1999 tarihi itibarıyla Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığının tüm unsurlarının 50 bin nüfuslu Dragash'a intikalini tamamlamasıyla Türk askeri; Kosova'daki yeni görevine şehir merkezi ve merkeze bağlı 36 köy ve çevresinde, 24 saat esasına göre devriye göreviyle resmen başlamıştır.¹⁴³ Birliğin göreve başlamasının ardından bölgede hırsızlık, yağmacılık ve izinsiz ağaç kesimi son bulmuştur. Öncelikle kendilerine tahsis edilen Drateks Tekstil Fabrikasını tamir ve bakımdan geçiren birlik, fabrika önünde bekleyen Dragashlıların sevgi gösterilerine mazhar olmuşlardır.¹⁴⁴ Dragash'ta göreve başlayan 4'üncü Mekanize Piyade Bölük Komutanı P.Yzb.Ümit Öz, görev alanını ve düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

"Temmuz ayında Dragash bölgesinin sorumluluğunu almayı müteakip güvenlik ve asayiş kısa sürede sağladık. Bundan sonra hatta aynı zamanda yardım faaliyetlerine de başladık. Bugüne kadar yaptığımız faaliyetler sonucunda Dragashlılarla çok iyi ilişkiler kurduk. Biz onları sevdik, onlar da bizi sevdi. Bizi kendi askerleri gibi gördüler. Ayrıca hem Arnavut kardeşlerimiz hem de Goralı kardeşlerimiz artık birbirleriyle görüşmeye, konuşmaya başladı. Bu bizim için ayrıca bir onur kaynağı oldu. Kısa sürede Dragash halkı, eski güzel günlerine döndü. Bu da gelecek için bize büyük ümitler verdi. Bundan sonra da hiçbir problemle karşılaşmadan dostluk ve kardeşlik içerisinde Dragash'taki yaşam devam edecektir."¹⁴⁵

Dragash Belediye Başkanı Hayris Meleçi de Türk Taburunun bölgeye gelişile ilgili olarak duyularını şöyle anlatmıştır:

"Türk Taburunun buraya gelmesinden dolayı kendimizi, Kosova'nın en şanslı insanları olarak görüyoruz. Buraya gelişinizle rüyalarımız gerçek oldu. Dragash halkı olarak sizleri kendi askerimiz olarak gördük ve öyle görmeye devam ediyoruz.

¹⁴¹ Milliyet; 6 Temmuz 1999.

¹⁴² Türkiye; 6 Temmuz 1999.

¹⁴³ Milliyet; 29 Temmuz 1999.

¹⁴⁴ Hürriyet; 10 Temmuz 1999.

¹⁴⁵ Mehmetçik Kosova'da Barış; Kosova Türk Taburu Görev Kuvvet Komutanlığı, S 2, Yıl 1, Prizren, 21 Aralık 1999.

Türk taburu bizim her şeyimizle ilgilendi. Sağlık, sünnet, yol yapımı, futbol sahası yapımı, şehitliğimizin yapımı, yardım malzemesi dağıtımı ve daha birçok faaliyet. Ama gerçekleştirdiği en önemli konu ne diye sorulursa Arnavut ve Goran halklarını birleştirmektir. Emniyetin bu kadar kısa sürede sağlandığı başka bir yer yok. Sizlerin burada bulunmasından dolayı mutluluk ve gurur duyuyoruz. Tüm Dragash halkı size minnettardır ve onların adına size teşekkür ediyorum.”¹⁴⁶

9. Mamuşa'da Göreve Başlanması

Türk Tabur Görev Kuvvetinin görev yapacağı ikinci yer olan, Prizren'in 20 kilometre batısındaki Mamuşa; Balkanlar'daki en büyük Türk köyü olarak bilinir.¹⁴⁷ Ataları Vanlı olan Akıncı Beyi Mehmet Kukli Bey'in 1539 yılında onaylanan vakfiyesinde Mamuşa adı geçmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Mamuşa'ya Tokat ve Ürgüp yöresinden Türkler iskân edilmiştir.¹⁴⁸ Bu bölgede 10 yıl önce faaliyetine son veren piliç çiftliğine ait binalar, Türk Birliğine verilmiştir. 5400 nüfuslu köyde evlerin çoğunluğu kırmızı kiremitli, kerpiç ve ahşap yapılıdır.¹⁴⁹ Köyde ayrıca Sofra isimli bir de kültür-sanat dergisi yayımlanmaktadır. Türk askerleri, Mamuşa'da kurbanlarla, çiçeklerle ve Türk bayraklarıyla sevgi gösterisinde bulunan Mamuşalılar tarafından karşılanmıştır.¹⁵⁰ Günlerdir yollarını bekledikleri Türk askerlerinin köye girmesiyle sevinçleri bir kat daha artan Mamuşalılar, ellerinde Türk bayrakları ve ATATÜRK posterleriyle Türk Birliğini çiçek yağmuruna tutmuşlardır.¹⁵¹ 39 personel, 12 araç ve 4 zırhlı muharebe aracından oluşan Türk Birliği, ileri karakol işlevi görecek Mamuşa'da böylece göreve başlamıştır. Birlik Komutanı Kr.Pl't.Kur.Yb.İzzet Çetingöz, Türk Birliğinin Kosova'ya geliş sebebinin tamamen insani amaçlı olduğunu kaydetmiştir.¹⁵²

¹⁴⁶ Türk Taburunun Dragash'da konuşlandığı "Drateks" Fabrikasının müdürü Kemal Kalenderi de 10 yıl aradan sonra fabrikanın 80 işçiyi çalışmaya başladığını belirterek Türk Taburunun yardımları olmadan bunu gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığını ziyaret eden Dragash Belediyesinden bir heyet de Türk askerinin Kosova'da bulunmasından ve o ana kadar yaptığı hizmetlerden son derece memnun olduklarını belirtmiştir. Heyeti kabulünde cevaben bir konuşma yapan Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanı Kur.Yb.İzzet Çetingöz "KFOR barış gücü olarak bizler burada güvenliğinizi sağlamak için bulunuyoruz. Ancak buna rağmen hayatınızı kolaylaştırmak için yaz boyunca yoğun çalışmalarımız vardı. Prizren - Dragash yolunun 40 kilometresini işaretleme çalışmalarımız sürüyor. Bundan sonra Dragash'ın civar köyleri, yol kenarlarını da işaretlendirmeyi planlıyoruz. Dragash Belediyesine her türlü yardımımız devam edecektir." demiştir. Yeni Dönem; 24 Kasım 1999, Prizren. Ayrıca bk. Mehmetçik Kosova'da Barış; Kosova Türk Taburu Görev Kuvvet Komutanlığı, 21 Aralık 1999, Yıl 1, Sayı 2, Prizren.

¹⁴⁷ Zeynel Bektaş; "Rüstem Ağa Anlatıyor", Sofra Kültür Sanat Dergisi, S 4, Kosova, Aralık 1999.

¹⁴⁸ Ali Şen; "Ali Şen'in Rumeli'si", Sabah, 11 Temmuz 1999.

¹⁴⁹ Topluya Deresi kıyısında kurulmuş olan köyün en büyük binası da tarihi Kamber Camisi'nin yerine yaptırılan köy camisidir. 700 civarında öğrencinin Türkçe eğitim gördüğü Hacı Ömer Lütfi İlkokulu dışında köyde Aşık Ferki Kültür ve Sanat Derneği faaliyet göstermektedir.

¹⁵⁰ Kıbrıs; 8 Temmuz 1999.

¹⁵¹ Gözcü; 8 Temmuz 1999.

¹⁵² "Sırbistan Devleti 10 yılı aşkın bir süreden beri Kosova'da etnik bir soykırım faaliyetine

10. Kosova Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığının Faaliyetleri

Kosova Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığının Kosova'ya intikali sonrasında Aralık 1999 itibariyle bölge halkına yönelik ilk etaptaki insani yardım faaliyetlerinin bazıları şunlardır:

a. Sorumluluk bölgesi teslim alınır alınmaz emniyet ve kontrol hizmetlerine başlanmış ve huzur ortamı sağlanmıştır. Dragash - Zhur arasında yol kenarında ve köy merkezlerinde çöp temizliği yapılmıştır. Ayrıca Dragash Belediyesine ait arızalı bir çöp kamyonu teknisyenlerce tamir edilerek mazot verilmiş ve Dragash bölgesinde faaliyete başlamasına imkân tanınmıştır.

b. Drateks Fabrikasına ait arızalı bir otobüs tamir edilmiş, bu otobüs başlangıçta Brod - Prizren arası ücretsiz olarak yolcu taşımış, hâlen de öğrenci servisi olarak kullanılmaktadır. Bu otobüsün yakıtı da Türk Birliği tarafından karşılanmaktadır.

c. 10 köye ait bozuk yollar onarılmıştır. Onarılan kısımlar, 20 kilometre civarındadır. Ayrıca köylerin futbol sahaları, okul temelleri atılması, okul bahçesi düzenlemesi gibi çalışmalar da yapılmıştır. 1999 itibariyle Prizren,

girişmişti. En nihayet bu soykırım faaliyetleri, Kosova halkını Kosova'dan göç etmeye zorlayacak kadar artmıştı. Bu şartlar altında NATO, Kosova'da barış ve güvenliğin sağlanması için müdahale etti. İşte bu kararla birlikte NATO üyesi olan Türkiye de şu anda mensup olduğumuz Kosova Türk Tabur Görev Kuvvetini Kosova'ya gönderdi. Diğer ülke askerlerinin olduğu gibi KFOR'un bir parçası olarak Türk Taburunun buradaki asıl görevi, barışın korunması ve desteklenmesidir. Şu anda karşımızda, asli görevimiz olan savaşımayı gerektirecek silahlı bir düşman kuvvet yoktur. Bu nedenle buradaki varlığımız bizlere buradaki asli görevimiz dışında farklı görevler yüklemektedir. Bu görevlerin başında da yerel halkın problemlerinin tespiti ve bu problemleri gidermeye yardımcı olmak gelmektedir. Şu anda olduğu gibi, daha uzun bir süre bu konu Kosova'da birinci öncelikli faaliyet olacaktır. Kosova halkı kısa süreli; ancak sonuçları yıkıcı olan bir savaştan çıkmıştır. Maddi ve manevi birçok kayıplara uğramıştır. Yakınları öldürülüp toplu mezarlara gömülmüş, evleri yakılıp yıkılmıştır. Bunun yanında güvenliklerinden dolayı rahatsız olan, eğitimde sorun yaşayan, hasta olup da maddi durumu ilaç almaya yetmeyen, uzun süredir dış ülkelerdeki yakınlarıyla görüşemeyen ve şu anda burada saymadığım daha birçok sorundan insanlar bize başvurmaktadır. Devletin olmadığı bir yerde insanların sorunlarını giderebilecek bir güce ihtiyaç vardır. UNMIK ve KFOR bu görevi üstlenmeye çalışmaktadır. İşin sivil yönetim yanı UNMIK'e düşmektedir. Kısaca Kosova halkı 'yardım' beklemektedir. Bu yardımı yapmak için de her türlü insanla görüşüp konuşmak ve bu problemlerini çözmek durumundayız. Bu aynı zamanda, ATATÜRK'ün de önemle üzerinde durduğu "İnsan Sevgisi" kavramının da bir sonucudur. Buraya geliş amacımız, bugünden önceki ve bugünden sonraki faaliyetlerimiz hep bu çerçevede düşünülmelidir. Burada bulunmamızın ve varlığımızın temel nedeninin dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin Kosova'ya ve Kosova halkına yardım etmek olduğu hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır. Türk Taburu buraya geldiği günden beri yukarıda belirttiğim görevi en iyi şekilde yapmış; Mehmetçik, başta birlikte çalıştığımız NATO komutanları olmak üzere UNMIK ve OSCE'nin takdir ve hayranlığını kazanmış, bu kadar kısa süre içinde bölge halkının sevgili hâline gelmiştir. Bunu da dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin tam bir tarafsız anlayışla hareket etmesi ve altın gibi kalbini yardıma muhtaç durumda bulunan herkese açmasıyla başarmıştır. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Mehmetçik aynı şekilde insanların yanında ve yardımında olacak, tüm dünyaya verdiği insanlık dersiyle örnek olmaya devam edecektir." Mehmetçik Kosova'da Barış, Kosova Türk Taburu Görev Kuvvet Komutanlığı, 21 Aralık 1999, Yıl 1, Sayı 2, Prizren.

Dragash ve Mamuşa'daki askerî revirlerde 6000'e yakın sivil hastanın genel muayeneleri ve dış muayeneleri yapılmış, imkânlar ölçüsünde ilaç yardımıyla bulunulmuştur.

ç. Dragash Hastanesine yiyecek ve ilaç yardımıyla bulunulmuş; ayrıca birçok köyün cami ve okul onarımı için boya, kireç, çimento, muşamba gibi inşaat malzemesi yardımıyla da bulunulmuştur. 31 Temmuz 1999 tarihinde Dragash'ta başlatılan sünnet faaliyetinde Prizren, Mamuşa, Radeşa, Resteliça, Rapça, Brod, Plava, Şahine, Brodosane, Brut ve çevre köylerden toplam 277 çocuk sünnet edilmiştir. Kosova'da ilk defa Arnavut ve Boşnakları bir araya getiren Türk Taburu, Dragash'ta başlattığı sünnet faaliyetleriyle Arnavut ve Boşnak çocukları sünnet ettirmiştir.

d. Kızılay ile kurulan yakın iş birliği sonucunda sorumluluk bölgesindeki köylerde yaklaşık 20.000 kişiye yiyecek, giyecek, çocuk bezi ve çocuk maması yardımı sağlanmış olup bu yardımlar hâlen devam etmektedir.¹⁵³

e. Dragash'ta yayın yapan Radyo Sharri, teknik problemler yüzünden sadece dört köye yayın yapabildiğinden, Türk teknik personel tarafından cihazlarının onarılması sonucunda, Dragash bölgesinde 30 köye yayın yapmaya başlamıştır. Ayrıca 12 Aralık 1999 tarihinden itibaren Türkçe programlarla yayınına başlayan Prizren Radyosunda, 20 Aralıktan itibaren Türk askerleri tarafından hazırlanıp sunulan "Ay Yıldız" programı yayına başlamıştır.¹⁵⁴ O güne kadar Türk askerinin Kosova'da yaptıkları mayın tarama faaliyetleri, yardım çalışmaları, giyecek ve yiyecek dağıtımı, sünnet törenleri, Dragash'ta Arnavut ve Goralı Boşnakların barışmaları için verilen çabalar, Kızılay temsilcileriyle beraber köy köy dolaşarak yapılan aşı çalışmalarından bahseden Prizren Radyosu, KFOR'da bulunan Alman askerlerinin radyo programı yapmaya başlamalarından hemen sonra Prizren Radyosu Redaksiyonlar Koordinatörü Mehdiülkü Cibo; Birleşmiş Milletler Temsilcisi, Türk Tabur Komutanı, AGİT Medya Sorumlusu Arvo Martin ve Geçici Müdür Nerime Pasuli arasında 30 Kasım 1999'daki görüşmelerden sonra "Ay Yıldız" programı yayına geçmiştir.¹⁵⁵ Sınırlı da olsa savaş döneminden beri Türkiye'deki yakınlarıyla görüşme imkânı bulamayan Kosovalılara telefon ile görüşme imkânı sağlanmıştır.

f. Dragash Hastanesi ve bir NGO (Non Governmental Organization / Resmî Olmayan İnsani Yardım Örgütü) kuruluşunun birlikte yürüttüğü aşı kampanyasına, bir araç ve bir sağlık personeliyle destekle bulunulmuştur. Bu suretle herkesin kapısına kadar giderek çocukların aşılınması sağlanmıştır. Aşı kampanyası boyunca 631 çocuk aşılanmıştır.

g. NGO'lar ile kurulan ilişkiler sayesinde onların yapacakları yardımlara, Türk Taburuna ait araçlarla taşıma konusunda destek verilmiştir.

¹⁵³ Yeni Dönem; 22 Aralık 1999.

¹⁵⁴ Yeni Dönem; 29 Aralık 1999.

¹⁵⁵ agg.; 29 Aralık 1999.

Bu kapsamda 133 okul sırası dağıtılmış, 5700 okul çantasının Dragash ve Prizren'de dağıtımı tamamlanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kosova'ya ziyarete gelirken getirdiği kitap ve kırtasiye malzemeleri; Prizren, Priştina, Gilan, Mitroviça, Mamuşa ve Vucitrn'de dağıtılmıştır.

ğ. Kosova'ya intikalin tamamlanmasını müteakip Kosova'da yaşayan insanların sağlık ve güvenliği için oluşturulan Türk timi tarafından bugüne kadar birçok mühimmat imha edilmiş ve mayın temizlenmiştir.¹⁵⁶

11. Kosova Türk Taburunu Ziyaretler

Türk Taburunun Kosova'da göreve başlamasının ardından Kosova'yı ilk ziyaret eden, dönemin Dışişleri Bakanı merhum İsmail Cem'dir.¹⁵⁷ Kosova'yı ve Türk Birliğini ziyaret eden ikinci kişi ise Özel Kuvvetler Komutanlığınca görevlendirilen yedi kişilik özel birlik tarafından korunan dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur. Beraberinde dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu, Millî Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu da bulunan Cumhurbaşkanı; önce Mamuşa'ya giderek Mamuşalılara hitap etmiş ve daha sonra Prizren'e geçmiştir. Mamuşa'da Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanı Yarbay İzzet Çetingöz tarafından bölgedeki durumla ilgili brifingi alan Süleyman Demirel, Mamuşa Meydanı'nda halka hitaben bir konuşma yapmıştır.¹⁵⁸ Prizren'de Kosovalılar tarafından "Siz, Sultan Reşat'tan sonra buraya gelen ilk Türk devlet başkanıınız." diye karşılanan Cumhurbaşkanı, Kosova'daki Türklerin

¹⁵⁶ Mehmetçik Kosova'da Barış; Kosova Türk Taburu Görev Kuvvet Komutanlığı, Yıl 1, S 2, Prizren, 21 Aralık 1999.

¹⁵⁷ Türkiye'nin Kosova'da barışın kalıcı olmasını sağlamaya yönelik çalışmalarını şekillendirmek amacıyla özel bir uçakla Kosova'ya gelen Dışişleri Bakanı Cem, helikopterle KFOR Karargâhına geçmiştir. Dışişleri Bakanı Cem, bu ziyareti sırasında Türk Taburundan 12 kişilik özel bir birlik tarafından korunmuştur. Türk Taburunu da ziyaret eden Dışişleri Bakanı İsmail Cem, aynı gün yurda dönmüştür. Milliyet; 18 Temmuz 1999.

¹⁵⁸ "... Uzun zamandır çok zor koşullar altında, Kosova'daki varlığınıza korumaya ve huzur içinde yaşamaya çalıştığınızı bütün dünya yakinen biliyor. Kosova'da tam bir insanlık dramı yaşanmıştır. Tarihten husumet, kin ve nefret çıkarmak isteyenler Balkanlar'da büyük acılara, kan ve gözyaşına sebep oldular. Türk olsun, Arnavut olsun siz Kosovalı kardeşlerimiz burada en doğal hakkınız olan yaşama hakkınızı korumaya çalışırken Türk halkının aklı, gönlü ve duaları hep sizinle olmuştur. ... Arnavutlar, Türkler, Sırlar ve diğer etnik gruplar yüzyıllarca Balkanlar'ın hür ikliminde barış, huzur ve uyum içinde bir arada yaşamışlardır. Ancak etnik milliyetçilik rüzgârları XIX. yüzyıldan itibaren bölgenin "Avrupa'nın barut fıçısı" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Birlikte yaşamış olan insanların birbirlerine karşı nefret duyguları geliştirmeleri körüklenmiştir. Bu nedenle büyük acılar çekilmiştir. ... Şimdi Kosova'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde geçmişin yaralarının süratle sarılması, savaşın izlerinin silinmesi ve Kosova'nın ihtilaflar merkezi olmak yerine; bir an önce barış, huzur ve istikrar bölgesi hâline gelmesi içten temennimizdir. Türkiye etnik temizlikten, yok olmaktan kaçan Kosovalılara kapılarını açmış, onları misafir etmek için gayret sarf etmiştir. Bu, her şeyden önce bir insanlık göreviydi. Türkiye bu görevi layıkıyla yerine getirmenin huzur ve gururu içindedir." Yeni Dönem; 24 Kasım 1999.

“Evlad-ı fatihan”¹⁵⁹ olduklarını belirtmiştir. Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığı bu dönemde, ayrıca 4’üncü Kolordu Komutanı Korgeneral Erol Tural, 1’inci Mekanize Tümen Komutanı Tümgeneral Melih Tunca ve KFOR Komutanı General Dr.Klaus Rainhard ve Prizren’de konuşlanan Alman Barış Gücünün Komutanı General Ronald Kather¹⁶⁰ tarafından da ziyaret edilmiştir.¹⁶¹

12. Arnavutluk Türk Sahra Hizmet Birliği

Bosna - Hersek ve Kosova operasyonlarının devam ettiği bu süreçte Türkiye, Sırp tarafı tarafından iki saat süreyle iki köyü işgal edilen Arnavutluk’a tamamen insani yardım amaçlı bir askerî birlik gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu birliğin asli unsurlarını, Bosna’da görev yapan UNPROFOR ve Kosova’da bulunan KFOR birlikleri oluşturmaktadır. Bu birlik Elbasan’da konuşlandırılmıştır. Bölgede sivil - asker iş birliği çerçevesinde görev yapacak olan unsurlar ise Tiran’ın batısında, Don Bosco Enstitüsü binasında faaliyet göstermiştir. Arnavutluk’un ortasında küçük bir yerleşim merkezi olan Elbasan, Sırp askerlerinin işgal ettiği iki Arnavut köyüne de 180 kilometre uzaklıktadır. Başkent Tiran’ın 40 kilometre güneyindeki Elbasan; Makedonya sınırına 63 kilometre, Türkiye’nin askerî yardım çerçevesinde yeniden düzenlediği Paşa Limanı’na ise 150 kilometre mesafededir.¹⁶² Böylece insani yardım amacıyla da olsa Türk askeri, sıcak bölgede ilk defa göreve başlamış olacaktır.

Bu konuyla ilgili olarak bir açıklama yapan Başbakan Bülent Ecevit, “Bizim Arnavutluk içinde insani yardımla ilgili bir birliğimiz olması söz konusu.” demiştir. İlk etapta 100 kişi olması beklenen bu askerî birlik, 188 kişiden oluşmaktadır ve Arnavutluk’un Elbasan bölgesinde faaliyet gösterecektir. Elbasan’da kurulan 10 bin kişilik çadır kentte görev yapacak olan askerî birlik, sahra hizmet birliğinde bulunması gereken levazım malzemesi ve insani yardım malzemeleriyle donanmış olarak bölgeye gidecektir. NATO’ya bağlı KFOR bünyesinde görev yapacak olan insani yardım amaçlı Sahra Hizmet Bölüğünün bir kısım personel, araç ve

¹⁵⁹ Rumeli’nin Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarındaki fethinden hemen sonra Anadolu’dan gönderilen ve Rumeli’yle Balkanlar’ın çeşitli bölgelerinde iskân edilen ailelere “Fatihlerin / Fethedenlerin Çocukları” anlamına gelen “Evlad-ı fatihan” denilmiştir. Genellikle Konya ve Aksaray civarından seçilmiş olan bu ailelerin devletle ilişkileri, İstanbul’da bu iş için kurulmuş özel bir büro tarafından izlenir ve “Evlad-ı fatihan” Topkapı Sarayı’nda da yüksek rütbeli bir subay tarafından temsil edilirdi. “Evlad-ı fatihan”ın yerleştirildiği köylerin isimleri Türkçeydi ve genellikle Konyalı olmalarından dolayı Balkanlar’ın Hristiyan halkı arasında “Konyar” olarak anılırlardı. Bugün Balkan ülkelerinde yaşayan bütün Müslüman Türkler “Evlad-ı fatihan”ın torunlarıdır. Başlangıçta “Yörük” olarak adlandırılan ve yaşadıkları bölgeye de “Yörük Vilayeti” denilen bu insanlar daha sonra “Evlad-ı fatihan” olarak isimlendirilirler. XVII. yüzyıl sonunda Rumeli’de oluşturulan askerî teşkilata verilen bu isim ve uygulama, 1846 yılında Selanik Müşirine yazılan bir emirle kaldırılır.

¹⁶⁰ Yeni Dönem; 29 Aralık 1999.

¹⁶¹ Mehmetçik Kosova’da Barış; Kosova Türk Taburu Görev Kuvvet Komutanlığı, Yıl 1, S 1, Prizren, 6 Aralık 1999.

¹⁶² Hürriyet; 15 Nisan 1999.

malzemesi, 18 Mayıs 1999 Salı günü Arnavutluk'un Durres Limanı'na gelmiştir. Elbasan'daki Türk Kızılayının çalışmalarına destek vermek üzere bölgeye gelen Türk Sahra Hizmet Bölüğü, 159 personelden oluşmaktadır.¹⁶³ Bu birliğin bölgeye gönderilmesinin ardından daha önce Somali ve Bosna - Hersek'te olduğu üzere, başta Türk askerleri olmak üzere bölgedeki sivil halkın da haberleşmesini sağlamak için, PTT Genel Müdürlüğü tarafından Genelkurmay Başkanlığı ile iş birliği içerisinde bir dizi tedbir alınmıştır.¹⁶⁴ Foça'dan yola çıkan Türk birliğini, Arnavutluk Cumhurbaşkanı Recep Meydani ve Türkiye'nin Tiran Büyükelçisi Ahmet Ökçün karşılamıştır.¹⁶⁵ TCG Ertuğrul gemisiyle Durres Limanı'na gelen Türk birliği, burada düzenlenen tören sonrasında görev bölgesine geçmiştir.¹⁶⁶ Dört ekmekçi kısmı, beş banyo ünitesi, iki çamaşır ünitesi, üç doktor, altı hemşire ve üç ambulanstan oluşan sıhhi tedavi ünitesi, 40 ton su tasfiye edebilecek ikmal ünitesi, 28 tekerlekli araç ve 19 römorktan oluşan birlik; daha sonra Elbasan'daki çadır kentte koruma ve insani destek faaliyetlerine başlamıştır.¹⁶⁷ Operation Alba çerçevesinde, bölgede hayatı normalleştirmek amacıyla yapılan ilk etaptaki toplam 112 proje çerçevesinde; çöplerin toplanması, su temin edilmesi, kanalizasyon ve toplu ulaşım konularında 12 Arnavutluk şehri ile 12 İtalyan şehri arasında da kardeş şehir uygulamasına başlanmıştır. Türk personeli, bölgede insani amaçlı çabaların içindeyken Yunan askerlerinin Korçe başta olmak üzere güneye doğru ve kendi sınırlarına yakın bölgelerde görev yapma istekleri, birlik bünyesinde rahatsızlık yaratmıştır. Arnavutluk'ta İnsani Yardım Kuvvetine tahsis edilen "Sahra Hizmet Bölüğü"nden 92 kişilik ilk katile, görevini tamamlayarak daha sonra 8 Eylül 1999 Çarşamba günü yurda dönmüştür.¹⁶⁸ Elbasan bölgesinde 110 gündür görev yapan askerî katile; C 160 tipi askerî nakliye uçağıyla İzmir Adnan Menderes Havaalanı'nda, İzmir Topçu Tugay Komutanı Tuğgeneral Murat Adıyaman tarafından karşılanmıştır. Aralarında altı gönüllü hemşirenin de bulunduğu kafilenin 96 kişilik geri kalan bölümü ise bir gün sonra deniz yoluyla Foça Leventler Limanı'na gelmiştir.

13. Afganistan Misiyonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri

11 Eylül 2001 tarihinde, New York'ta Dünya Ticaret Merkezi ve Amerika Savunma Bakanlığı Pentagon'a yönelik saldırıların ardından ABD, bu saldırıların arkasında olduğunu ileri sürdüğü Usame Bin Ladin'in El-Kaide tarafından kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Bu talebin reddedilmesinin ardından, 7 Ekim 2001 tarihinde Amerika tarafından El-Kaide ve Taliban'a karşı Enduring Freedom harekâtı başlatılmıştır. Gerginliğin artmasıyla beraber BM Güvenlik Konseyinin 20 Aralık 2001 tarihli

¹⁶³ Milliyet; 19 Mayıs 1999.

¹⁶⁴ PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü Posta İşletmesi Başmüdürlüğünün P.İ.4.06.00.04/8810 numaralı ve "Arnavutluk varışlı gönderiler" konulu, 12 Mayıs 1997 tarihli ve 5578 sayılı emri.

¹⁶⁵ Milliyet; 19 Mayıs 1999.

¹⁶⁶ Hürriyet; 19 Mayıs 1999.

¹⁶⁷ Milliyet; 19 Mayıs 1999.

¹⁶⁸ Milliyet; 9 Eylül 1999.

ve 1386 sayılı Kararı ile Kabil'in emniyetinin sağlanması konusunda, Afganistan geçici yönetimine yardım etmek maksadıyla uluslararası bir gücün kurulması ve ilk lider ülkenin de İngiltere olması oy birliğiyle kabul edilmiştir. İngiltere'nin ardından ISAF askerî gücünün komutasını, 20 Haziran 2002 tarihinde Türkiye devralmıştır. Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti olarak adlandırılan ISAF (International Security and Assistance Force); Çok Uluslu Karargâh, Çok Uluslu Tugay Komutanlığı, İtalyan Muhafız Bölüğü, Türk Hizmet Bölüğü, Koruma Birliği, Psikolojik Harp Birliği, Stratejik MEBS Birliği, Çek Cumhuriyeti Seyyar Sahra Hastanesi ve Kabil Hava Meydan Komutanlığından oluşmaktadır. Söz konusu bu komutanlığın görevi; Bonn Anlaşması, BM Güvenlik Konseyinin 1836, 1401 ve 1413 sayılı Kararları ile Askerî Teknik Anlaşma'da belirtildiği şekilde Afganistan'ın uluslararası devletler topluluğuna tekrar dâhilini sağlamak üzere, sorumluluk sahası olarak belirlenen Kabil ve çevresinde güvenlik ve istikrarın sağlanmasında Afgan geçiş yönetimine yardımcı olmaktır. Yaklaşık 23 yıldır devam eden çatışmalar sonrasında altyapısı tamamen tahrip olan ülkede, yaklaşık 1.750.000 kişinin ülkeye dönmek istemesi ve bunların çoğunun da Kabil'e gelmesi durumu iyice içinden çıkılmaz hâle getirir. Vergi toplanamayan ve savaş nedeniyle düzenli bir geliri olmayan başta askerler, öğretmenler ve doktorlar olmak üzere devlet memurlarının neredeyse hiçbir ücret alamadıkları ülkede; 10 - 19 Haziran 2002 tarihinde Loya Jirga adı verilen Büyük Meclis tarafından yapılan oylamada, Hamit Karzai tarafından oluşturulan hükûmet işbaşına getirilmiştir.

ISAF askerî gücü tarafından hâlen Afgan askeri ve polis teşkilatı ile Afgan Millî Güvenlik Direktörlüğü NDS ile özellikle bölgede silah kaçakçılığı yapan ve vergi toplayan yasa dışı güçlere karşı istihbarat alanında iş birliği yapılmaktadır. Ayrıca toplam 2250 kilometrekarelik bir sorumluluk alanında, hayatı normale döndürmek için başlatılan faaliyetler de aralıksız devam etmektedir. Özellikle başkent Kabil'in güvenliğini sağlamak maksadıyla, 15 farklı noktada polis bölgeleri oluşturulmuştur. Bu bağlamda şehrin batı bölgesi; Türk askerlerinin nöbet, devriye ve güvenlik bölgesi olarak tahsis edilmiştir. Söz konusu devriye hizmetleri 7 gün 24 saat esasına göre, günde ortalama 45 devriye olacak şekilde ve Afgan birlikleriyle iş birliği yapılarak özellikle Afgan askerî gücünün de pratik ve teorik eğitiminin yapılabilmesi maksadıyla planlanmaktadır. Ülkedeki geçici hükûmetin ve devletin otoritesinin yeniden tesisi ve istikrarın sağlanabilmesi amacıyla başlatılan millî ordu teşkil edilmesi faaliyetlerine Türkiye destek vermiştir. Bu doğrultuda Birinci Afgan Millî Muhafız Taburunun oluşturulmasındaki bütün eğitim faaliyetleri, 14 ISAF Türk kontenjanından ve 16 da Türkiye'den gönderilen toplam 30 Türk askerî personeli tarafından yaptırılmıştır. Ülkedeki millî ordu teşkilî yanında ikili askerî iş birliği anlaşmaları çerçevesinde, Afgan subay ve astsubaylarının eğitilmesi amacıyla Afganistan'da çeşitli kurslar açılmış; ayrıca bu subay ve astsubaylardan Türkiye'ye gönderilenler çeşitli sınıf okullarında eğitime tabi tutulmuşlardır. Bunun dışında başta Kara Harp

Okulu Komutanlığı olmak üzere, Türkiye'deki askerî okullar da Afgan öğrencilere kapılarını açmıştır. Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvvetinin komuta görevinin Türkiye'de bulunduğu dönem içerisinde, muhabere ve elektronik haberleşme konusunda destek TÜRKSAT 1-C uydusu aracılığıyla sağlanmış; stratejik irtibat ise HF / SSB telsiz sistemleri ve Inmarsat / Globalstar uydu telefonları ile yedeklenmiştir. Ayrıca Afgan devlet yetkilileri ve sivil otorite ile haberleşmeyi sağlamak amacıyla, 30 adet Afgan GSM telefonu tahsis edilerek ilgililere dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

ISAF'ın ülkedeki faaliyetlerini sivil halka yansıtabilmek amacıyla, on beş günde bir yayımlanan "ISAF News" dergisi de 50.000 tirajlı olarak yayımına devam etmektedir. Ayrıca ISAF Komutanlığı tarafından bastırılan çıkartma, afiş, poster, resimler ve sürekli olarak yapılan hoparlör yayınlarıyla da Afgan halkı bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Türk Görev Kuvveti de bu bağlamda geleneksel Türk - Afgan dostluğunu pekiştirmek amacıyla farklı zamanlarda bastırdığı broşür, kitapçık, tanıtıcı ve bilgilendirici kılavuzlar gibi yayınları Afgan halkına dağıtarak onların özellikle eğitim ve sağlık konularındaki sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır. Kosova ve Bosna - Hersek misyonlarında olduğu üzere Afganistan'da da yayın yapan ve 13 Haziran 2002 tarihinden itibaren 07.00 - 23.00 arasında, 19 Eylül 2002'den sonra ise 06.00 - 24.00 saatleri arasında yapılan Türkçe yayınlar ve "Radyo Türkiye'm" isimli radyo istasyonu vasıtasıyla hem Türk askerinin moral ve motivasyonu en üst seviyede tutulmakta hem de Afgan halkına yönelik radyo yayınları yapılmaktadır. 20 Haziran 2002'den itibaren Türkiye'nin komutayı devraldığı ve Tümgeneral Akın Hilmi Zorlu ile temsil edildiği Kabil'de, Türk askeri ve ayrıca Radyo Türkiye'm tarafından yapılan radyo yayınlarının dinlenebilmesi amacıyla üzerlerine Türkiye ve Türk bayrağı amblemleri yerleştirilmiş 500 adet radyo alınarak bu radyoların Afganlara dağıtımı sağlanmıştır. 5 Ağustos 2002 tarihinden itibaren ise söz konusu radyo istasyonu vasıtasıyla Dari ve Peştu dillerinde de yayınlara başlanılmıştır. Bu arada ISAF Komutanlığının resmî radyo istasyonu olan Radio Freedom aracılığıyla da Afgan halkına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Afganistan'da sivil - asker iş birliği projeleri çerçevesinde ilk etapta tamamlanan 152 projenin dışında, 20 Haziran 2002 tarihinden itibaren ve tamamen Türk kaynakları kullanılmak suretiyle başlatılan ve öncelikle okul, hastane, çeşitli klinikler, anaokulları, su ve kanalizasyon gibi altyapı projeleri, kreş, çocuk yuvası, cami gibi 34 projenin hemen hemen tamamı bitirilmiş durumdadır. Ayrıca Türk Görev Kuvveti tarafından başlangıçta 247 Afgan çocuk sünnet ettirilirken bu faaliyetler bugün de aralıksız devam etmektedir. Bugün ayrıca Afgan halkının eğitimi konusunda yapılan girişimler, anne ve babasını kaybetmiş Afgan çocukların bakımı, ayrıca bu çocuklara yönelik süt ve bebek maması temini gibi konularda da Türk askerî personeli elinden gelenin fazlasını yapmaktadır.

Öte yandan özellikle ülkede görev yapan üst düzey görevlilere yönelik yakın koruma faaliyetleri çerçevesinde, Türk askerî personeli tarafından 259 Afgan askerinin yakın koruma eğitimleri tamamlanmıştır. Söz konusu Afgan

personelin mesleki gelişimi daha sonraki süreçte açılan kurslar ve eğitimlerle de pekiştirilmektedir. Türkiye ISAF'ın komutasını devraldığı dönem içerisinde Afganistan'a yönelik birinci sınıf ikmal malzemeleri için Supreme Food Service ve üçüncü sınıf ikmal malzemeleri için de Shell Pakistan Akaryakıt Şirketiyle ISAF'a destek veren ülkelerin temsilcilerinin iştirak ettiği Mali Yönetim Grubu, ISAF adına anlaşmalar imzalamıştır.

Sonuç

Türk Silahlı Kuvvetleri bugüne kadar NATO ve BM bünyesinde gerçekleştirilen iştirak ettiği bütün insani yardım görevlerinde askerî disiplin, emir - komuta disiplini çerçevesinde görev anlayışı, kılık kıyafeti, verilen görevin ifası sırasında ortaya serdiği ciddiyet, fedakârlık ve kararlılık yanında insani özellikleri ön plana çıkaran, görev bölgesindeki sivil halkla ilişkilerinde son derece titiz, hassas ve duyarlı hareket tarzıyla da haklı takdir duygularına mazhar olmuştur. 1950 - 2008 döneminde Kore gibi uzun ya da Arnavutluk gibi kısa süreli veya Bosna - Hersek, Kosova, Afganistan gibi uzun süreli ve hâla devam eden Birleşmiş Milletler ve NATO görevlerinde Türk askeri; Türk ulusunu temsil ettiğinin bilincinde olarak görev yapmış, soğukkanlı, sağduyulu, yardımsever, halkla sıcak ilişkiler kurmayı becerebilen, dil, din, ırk gibi hassas bazı değerleri gözetenek toplumlar arasında ayrımcılığa hiçbir zaman müracaat etmeyen, tarafsız, gayretli ve insani özellikleri ağır basan görev anlayışıyla yardıma muhtaç sivil halkla iç içe olduğu bütün bölgelerde görevini hakkıyla yerine getirmiş ve şüphesiz bundan sonra da böyle olacağının teminatını çok önceden vermiştir.

KAFKASYA'DAKİ MÜCADELELERDE 9'UNCU ORDU

Doç.Dr.Nurcan TOKSOY*

Kafkasya, coğrafi konumu itibariyle üç kıta arasına girmiş olan, Akdeniz - Ege Denizi - Marmara Denizi - Boğazlar - Karadeniz - Azak Denizi gibi iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun doğu ucunda bulunmaktadır. Aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da daha ziyade doğuya bağlanmış durumdadır. Ayrıca bu su koridoru; Hazar Denizi'ne ve Karadeniz'e akan Volga, Don, Dinyeper, Dinyester, Tuna Nehirleri ve Avrupa'nın güneyden Akdeniz'e akan Nil Nehri vasıtasıyla da Afrika'nın kara kısımlarının derinliklerine bağlanmıştır. Fırat ve Dicle Nehirlerinin havzaları da bu koridoru vücuda getirmekte olan Hazar Denizi, Karadeniz ile Akdeniz'in Hint Okyanusu'na bağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bütün bu bağlantıları ve konumu itibariyle Kafkasya; kuzey - güney, doğu - batı yollarının birleştiği bir mıntıka durumunda olup bu sayede Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarıyla kolaylıkla irtibat kurmak mümkün olabilmektedir. Kafkas Dağları'nın kuzeyine Kuzey Kafkasya, güneyine de Güney Kafkasya veya Maverayı Kafkasya adı verilmektedir.

Günümüzde dünyada, güç ve başarının esasını oluşturan temel kaynaklardan bir tanesi de petrol olarak kabul edilmektedir. Emperyalist devletler, bundan büyük ölçüde faydalanarak bugünkü durumlarına gelmişlerdir. Bu esas, geçmişte Kafkasya için yapılan mücadelenin de temelini oluşturmaktadır. O dönemde, Sovyet Rusya'nın siyasi olarak en büyük amacı; sıcak denizlere inmek, kendisine cihangirlik temin etmeye müsait bir durum almaktı. Rusya, Basra Körfezi'ne inmeyi başarabilseydi bu amacını da gerçekleştirmiş olacaktı; fakat bu hayalini gerçekleştirememiştir.

Kafkasya, petrol kaynağı açısından büyük önem arz etmekle birlikte, Kafkasya ve Basra Körfezi etrafındaki bölge, diğer birçok yer altı kaynaklarını da ihtiva etmektedir. Bundan dolayı Kafkasya'nın dünya çapındaki önemi günümüzde de devam etmektedir. Kafkasya, Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olma niteliğini taşımasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz - Boğazlar - Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalı'na inebilmesine imkân sağlaması yönünden de önem arz etmektedir. Bu nedenle Kafkasya bölgesi, Rusya'nın siyasi ve ekonomik çıkarları açısından vazgeçemeyeceği bir bölge olmuştur. Bu nedenle Kafkasya; Birinci Dünya Savaşı süresince Almanya, Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere arasında büyük bir mücadelenin çıkış noktasının temelini teşkil etmiştir.

Türk ordusunun Kafkasya'da ileri harekâtı dolayısıyla Ermenilerle yaptığı Serdarabad Savaşı'nı kazanması ve Batum Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Kafkas Cephesi'ndeki gelişmelerde önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Bölgede karışıklık olduğundan ileri harekâtın devam

* Erzurum Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

ettirilmesine karar ve bu hususla ilgili olarak hâlen 3'üncü Ordu kuruluşundaki mevcut birliklerden 3'üncü ve 9'uncu Ordular oluşturulmuştur. Ayrıca 2'nci Kafkas Kolordusu lağvedilmiş ve karargâhı 9'uncu Ordu Karargâhı olmuştur. Başkumandanlıktan gönderilen emre göre; 9'uncu ve 6'ncı Ordulardan bir "Ordular Grubu" oluşturulacak ve 3'üncü Ordu da bu grup emrinde kalacaktı. 3'üncü Ordunun görevi; Gence ve Kuzey Kafkasya'daki Müslüman Gönüllü Teşkilata ve Bolşeviklere karşı yardım etmek, Ordular Grubunun sol kanadının hareketini Bolşeviklere karşı korumak ve İngilizlerin Bolşeviklerle olan irtibatını kesmektir.

8 Haziran 1918'de Başkumandanlık ikinci bir emirle, teşkilatlanmada yeniden değişiklik yapmıştır. Buna göre; 3'üncü Ordu ile yeniden oluşturulacak olan 9'uncu Ordu, Şark Ordular Grubunu oluşturacaklardı. Böylece Grup Karargâhı da yeniden oluşturulmuş olacaktı. Başkumandanlık Vekâleti tarafından gerçekleştirilen son şekline göre, 9 Haziran 1918'de Şark Ordularının kuruluşu şu şekildedir: 3'üncü Ordu; 6'ncı Kolordu (3'üncü ve 36'nci Kafkas Tümenleriyle) ile ordu emrinde, 5'inci ve 37'nci Kafkas Tümenlerinden ibaretti. 1'inci Kafkas Kolordusu (9'uncu ve 10'uncu Kafkas Tümenleriyle 15'inci Piyade Tümeni) ve 4'üncü Kolordu (5'inci ve 12'nci Piyade Tümenleriyle 11'inci Kafkas Tümeni) 9'uncu Orduyu oluşturmaktaydı. Şark Orduları Grubu Kumandanlığına Ferik Vehip Paşa, 3'üncü Ordu Kumandanlığına Ferik Esat Paşa, 9'uncu Ordu Kumandanlığına da Mirliva Yakup Şevki Paşa getirilmişlerdir.¹

9'uncu Ordunun kurulmasıyla, Bağdat'a doğru bir çevirme harekâtı yapılacaktı. Böylece Irak'ı tekrar ele geçirmek maksadıyla ordu, bütün hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktaydı.² Türk askerî makamları için en önemli görev, Kuzey İran'ın ele geçirilmesiydi. Bu amaçla Şark Orduları Grubu Kumandanlığı, 11 Haziran 1918'de 9'uncu Orduya şu görevi vermiştir: "İngilizlerin İran'daki faaliyetlerinin durdurulması, Bolşeviklerin İngilizler tarafından yardım görmelerine mani olmak için Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki mıntikanın elde bulundurulması ve icap ederse 6'ncı Ordu ile Bağdat'ın kurtarılması"³ Gerçi 4'üncü Kolordu Kumandanlığının bu emrin verildiği tarihten önce Kuzey İran'da hareket hâlinde bulunduğu bilinmektedir.

Bu arada 1'inci Kafkas Kolordusu; 9'uncu ve 36'nci Kafkas Tümenleriyle Revan - Karakilise - Ahılkelek ve güneye kadar geniş bir cepheyi, yeterli ihtiyatı bulunmadan ele geçirerek buranın savunmasını yapmıştı. 9'uncu Ordu Kumandanı, güneye ilerlemeyi tehlikeli bulduğu için, bulunulan durumun korunmasını ve hiçbir yere kuvvet ayırmadan önce

¹ Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbî Kafkas Cephesi; C II, s. 525-527. Gasımov; "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı", s. 24.

² Atak; Bir Kumandanın Anıları, s. 7.

³ Belen; Türk Harbî, C V, s. 165. Çakmak; Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri, s. 270.

Hazar Denizi'ne kadar ilerleyerek Ermenilerin tamamen mağlup edilmesini kararlaştırmıştı. Buna göre; Karabağ, Borçalı, Gence çevresindeki Türklerle birleşilecek ve oluşturulan kuvvetlerle 3'üncü Ordu, ortak hareket etmek suretiyle Gürcüler tehdit edilecekti. 9'uncu Ordu ile de güney ve güneydoğuya doğru hareket edilecek, güneyden Ermenistan'a ulaşması zayıf bir ihtimal olan İngiliz kuvvetleri engellenecekti.⁴

Kazım Karabekir, 27 Haziran 1918'de General Nazarbekof'a gönderdiği bir telgrafında, Revan ve çevresindeki Müslüman halkın durumunu bildirmiş; özellikle Kızılale, Kiyankıyan, Karakale'nin Müslüman halkının taarruza uğradığını, köyleri yakılmış olan bu halkın Revan'a giderek oradan Osmanlı toprağına geçmeye müsaade isteyeceklerken yollarda birçoklarının katledilmiş, kadınların kaçırılmış ve mallarının ellerinden alınmış olduğunu ve kadınların birçoğunun hâla Ermeni çeteleri elinde bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca bölgede gerçekleşen olaylarda zarar görenlerin Müslüman halk olduğunu, meselenin iç yüzünün bu şekilde araştırılmasını ve eğer Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında dostluğun devam etmesi isteniyorsa bu gibi olaylara sebep olanların şiddetle cezalandırılmasını istemiştir. Bu gibi uygunsuz durumlara meydan vermemek için, Ermeni Cumhuriyeti topraklarındaki Müslümanların Osmanlı Hükûmetine ve Osmanlı ordularınca ele geçirilen yeni topraklardaki Ermenilerin dahi Ermeni Cumhuriyeti topraklarına geçmelerinin en uygun işlem olacağını bildirmiştir.⁵

Karabekir'in bu teklifine rağmen Ermeni olaylarının durmamış olduğunu, 29 Haziranda General Nazarbekof'a gönderdiği bir başka telgrafından anlamaktayız. Nitekim Şahtahtı yönüne giden Türk keşif kolunu, Kamarlı ve Hatşanlı arasında, silahlı Ermeniler yakalayarak Revan'a kadar götürmüşler ve ellerindeki bütün silah ve cephaneyi de almışlardır. Bu tür olayların sürekli olarak haberinin duyulması üzerine acilen tedbirlerin alınması gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır.

Bütün bu yapılanlardan sonra protokoller tamamlanarak imzalanmış ve Ermeni Heyeti Gümrü'den ayrılmıştır. Esasen Ermeni Ordusu ve çeteleri, art arda gelen darbelerle sarsılmış olduğundan artık Osmanlı Hükûmetinin istediği şartlarla barışı kabul ederek Revan ve Eçmiyazın gibi siyasi ve dinî merkezlerinin Türk ordusu tarafından ele geçirilmesini de önlemiş oluyorlardı. Çünkü onlar da çok iyi biliyorlardı ki savaş devam ederse çok büyük zarara uğrayacaklardı. Fakat bütün bu gerçekleri bilmelerine ve barış antlaşmasının imzalanmasına rağmen, bölgedeki Türk halkına yaptıkları zulüm ve katliamları hâlâ durdurmamışlardır.

Ermeni Komisyon Başkanı; Revan'daki olayların durmadığından bahsederek Revan'da çeşitli milletler bulunduğu, son zamanlarda çok kötü neticelerin ortaya çıkmasının Ermeni ve Osmanlı Komisyonunu

⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi; C II, s. 537-538.

⁵ Karabekir; Birinci Cihan Harbini, s. 350-351.

düşündürdüğünü, bunun için de imzalanan barış antlaşmasının sağlam ve devamlı olması gerektiğini bildirerek bölgedeki olayların sebebinin Rusya'nın kıskırtması olduğunu, cahil halkın da bu durumun kurbanı olduklarını söylemek suretiyle bahane yaratmaya çalışmıştır. Hatta Kafkasya'da Müslümanlar ve Ermeniler arasında zorlayıcı herhangi bir sebep yokken anlaşmazlık başladığını ve imzalanan barışın bu kanlı mücadeleyi kaldırmaması gerektiğini söyleyerek Ermenilerin gerçeği anladıklarını, refah ve saadetin başka milletlerin teşvikinde değil; kendi komşularıyla iyi ilişkiler kurmakta olduğunu anladıklarını ifade etmiştir.

Ayrıca yaptığı açıklamasının devamında; anlaşma ile Ermeni Cumhuriyeti arazisindeki Müslüman halk ile Osmanlı toprağındaki Ermeni halkın istirahatını temin edebileceğini, silahlı Ermeni çetelerinin faaliyetlerine son verilirse bunun gerçekleşebileceğini ve muhacir halkın da yerlerine iade edildiği takdirde Osmanlı toprağındaki intizamın bozulmayacağını ifade etmiştir. Ermeni Cumhuriyeti'ne geçen Revan'daki halk üç misli olmuş; bu da erzaksızlık, ithalatın olamaması ve Revan'ın en önemli toprağının Osmanlı Hükûmetine geçmesi dolayısıyla da Ermeni halkını çok korkunç bir tehlikenin tehdit ettiğini ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin dostluğuna inanarak Osmanlı Hükûmetinin kendilerini koruması gerektiğini ifade etmiştir.⁶ Ermeni Komisyon Başkanı'nın bu açıklamalarıyla olaylara engel olamadığından bahsederken Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmesi oldukça ilginçtir.

Bu sırada Ermenilerin Rumiye civarında 6000, Culfa civarında dörtte biri süvari olmak üzere Andranik kumandasında 6000 kadar Ermeni kuvveti vardı. Ayrıca Nahçıvan'ın kuzeyinde 1500 ve Revan'ın güneyinde de 3000 kadar Ermeni'nin bulunduğu dair haber alınmıştı. Revan'ın güneyinden Culfa'ya kadar Aras Vadisi'ndeki silahlı Ermeni halkın kabileler hâlinde güneye doğru gitmekte olduğunun da haberi alınmıştı. Bunların da Culfa civarındaki Ermeni kuvvetlerine katılmaları muhtemel görülmüş, 1'inci ve 2'nci Avcı Tümenlerinden oluşan General Nazarbekof kumandasındaki Ermeni kuvvetlerinin, kuzeyde Dilican ve güneyde Revan mıntıkasında bulunduğu tespit edilmişti.⁷

9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 28 Haziran 1918 tarihinde bölgeye 11'inci Fırkanın gönderilmesinin daha uygun olacağına karar vermiştir. 11'inci Fırka hareket ettikten sonra 9'uncu, 36'ncı ve 15'inci Fırkalar da 1'inci Kolordu Kumandanı'nın emrinde olarak Revan, Karakilise, Celaloğlu cephelerinde kalacaklardı. 11'inci Fırka, sınır dâhilindeki köylerde mevcut Ermeni çetelerini geri püskürtecek; Nahçıvan, Şahtahtı hattına kadar ilerleyecekti. Yakup Şevki Paşa, bir an önce harekâtın başlatılması için Başkumandanlıktan emir talep etmişti.⁸

⁶ Karabekir; s. 355-356.

⁷ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi; C II, s. 536-537.

⁸ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 3-5.

Osmanlı Devleti, Ermenilerle yapılan barış antlaşmasının şartlarına uymaya her ne kadar özen göstermişse de ne yazık ki antlaşmanın Batum'da imzalanmış olması, Ermeni çetelerinin çıkardıkları olayların bitmesini sağlayamamıştır. 30 Hazirana gelindiğinde hâlâ cephede faaliyetlerin devam ettiği gözlenmiştir. 5'inci Kafkas Fırkası cephesinde, Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığından alınan raporlara göre; Bakü'nün batısındaki Kürdamir bölgesinde, Bolşeviklerin İngiliz subayları ile Kazak süvarilerinden Baratof tarafından yardım görmekte oldukları tespit edilmiştir. Üç kolordu ile ilerleyen Bolşevik birliklerinin bu durum karşısında tevki edildiği bildirilmiştir.⁹

Andranik'in faaliyetleri hakkında, önemli ölçüde şikâyetler de yükselmeye başlamıştır. Özellikle Ermeni Komisyonu ve Revan'daki Ermeni Kolordu Kumandanı Nazarbekof ve Gümrü'deki Ermeni halkı da dâhil olmak üzere, Taşnak Komitelerinin Ermeni milletini felakete sürüklediğini anlatmaya başlamışlardır. Olayın Ermenilerin başkenti Revan'ın yanı başında olmasına rağmen, bu olayı Kazım Karabekir de üstlerine bildirirken Ermeni Hükûmetini bu meselede masum göstermiştir. Amacı yeni başlayan dostluğun devamını sağlamaktır. Fakat Ermeni çeteleri yine de rahat durmamıştır. 4 Temmuzda 200 kadar Ermeni eşkiyası Serdarabad mıntikasında Eçmiyazın güneyinden geçen iki piyade Türk bölüğüne taarruz etmiş ve karşılık görünce Eçmiyazın yönünde kaçmışlardır. Aynı şekilde 8 Temmuzda güneye hareket eden 11'inci Fırkanın harekâtına Eçmiyazın güneyinde 500 yaya ve 150 süvari kuvvetinde olan Ermeniler, saldırmışlar ve geri püskürtülmüşlerdir. Bu faaliyetleri yaparken Türk ordusunun kendilerine verebileceği karşılığı göz önünde bulundurmamışlardır. Bu olaylara rağmen Kazım Karabekir, tespit edilen sınırın diğer tarafına kesinlikle saldırı yapılmaması için askerî birliklere emir vermiştir. Bu emre rağmen Ermeniler, 11'inci Türk Tümenine Ağamzalı, Çabacalı ve Haratlı köylerinden ateş açmış ve hatta taarruza kalkışmışlardır. Hâlbuki Revan'a ve Eçmiyazın'a hâkim olan Kazım Karabekir'in kolordusundan sarfınazar eden bu fırka dahi Revan'ı işgal edebilir, Ermeni mevcudiyetine de son verebilirdi. Kazım Karabekir, böyle bir olaya engel olmuş ve bütün subay ve askerlerine Ermeni Hükûmetinin varlığının, Türkiye'nin millî menfaatlerinin gereği olduğunu anlatmıştır.¹⁰ Ermeni Hükûmetiyle barış imzalanması, o zamana kadar canlarını ve servetlerini komitecilikle temin eden Andranik ve onun gibilerin işine gelmediğinden, olay çıkarmaya çalıştıklarını söylemiştir. Böylece tespit edilen sınır, Türk birlikleri tarafından hiçbir şekilde geçilmemiştir.¹¹

⁹ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 3-7.

¹⁰ "Ermeni Hükûmetinin varlığı, millî menfaatlerimizin icabıdır. Ermeni Hükûmetiyle barış imzalanması, şimdiye kadar canlarını ve zenginliklerini komitecilikle kazanan Andranik ile benzerlerinin işine gelmediğinden olay çıkarmaktan geri durmuyorlar. Çizilen sınır, hiçbir surette geçilmeyecektir." Bk. Kırzioğlu; Kars İli ve Çevresi, s. 93.

¹¹ Karabekir; 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Revan'a Ermeni Mezalimi, s. 227-228.

Bu arada Taşnak Hükûmetinin düşündüğü tek şey Ermenilerin mevcut durumlarının korunmasıydı. Komisyon tarafından Gümrü'de çizilen bu sınır krokisi, bütün birliklere dağıtılmıştır. 31 Temmuzda kolorduların düzeni ve cephelerinde değişiklik yapılmış, 9'uncu ve 36'ncı Tümen ile birlikte Kazım Karabekir'in emrinde bulunan tümenlere Romanya'dan gelen 15'inci Tümen de eklenmiştir. 2'nci Kafkas Kolordusundan 5'inci Tümen Gence'ye, 11'inci Tümen de İran'a geçmiş ve böylece yeni düzene göre, 15'inci Tümen ile 36'ncı Tümen de 2'nci Kafkas Kolordusu olarak Gümrü çevresinde kalmıştır.

Enver Paşa gelişen olaylar karşısında, orduda yeniden düzenlemelere gitmiştir. Bu konuyla ilgili olarak 6 Temmuz 1918'de Şark Orduları Grup Kumandanı'na gerekli emri vererek Yıldırım Orduları Grubuna yardım için 1'inci Kolordunun ve 37'nci Fırkanın görevlendirmesini, kolların tam mevcuttu ve Suriye havalisinde istihdama elverişli bargir arabalı mekkâreli olmasını istemiştir. Ordunun noksanlarını Kafkasya ve kendi bölgesinde temin etmeleri gerektiğini de vurgulamıştır.¹² Verilen bu emirle birlikte, Yıldırım Orduları Gurubu emrine girmek üzere İstanbul'a sevk edilmekte olan 37'nci Kafkas Fırkasına 9'uncu Ordu tarafından bir kol ile cebel topçularına mahsus 300 hayvan verilecektir. 9'uncu Ordu emrinde bulunan kollardan bir kol, en geç 25 Temmuz 1918'de Batum'da bulunmak üzere gönderilecek ve Batum'daki kol ile 300 hayvanı 3'üncü Ordu Kumandanına teslim edecektir.¹³

Temmuz 1918'de Türk ordusu, Nahçıvan'a doğru ilerlerken Batum Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılmış olan Vedibasar bölgesinde Türk halkı da Ermenilerle mücadele hâlinindedir. Aydoğmaz köyü ile Develi ve Şefegli köyleri arasında 17 Taşnak çetecisi mücadelede öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine Taşnaklar, Vedililere ültimatom vererek öldürülen her kişi için 17 bin manat para ve öldürülenlere karşılık 17 Türk'ün kendilerine teslimini talep etmişlerdir. Vedililer bu ültimatomu reddedince Taşnak Lideri Dro, Vedi'ye baskın yapmaya karar vermiştir. Baskın sırasında Vedibasar'ın bütün köylerinin halkı, Büyük Vedi'ye toplanarak Ermenilerle çarpışmışlardır. Çarpışmada Ermenilerden birçok top ve makineli tüfek çok miktarda da silah ele geçirilmiştir. Çarpışmaların üzerinden fazla zaman geçmeden Türk kuvvetleri bölgeye giderek kontrolü ele almışlardır.¹⁴

Vedi'de yaşanan bu mücadeleler sırasında Ermeniler, Revan ve çevresinde de Türk halkına pek çok zulüm yaparak köyleri yakıp yıkmışlardır. Çaresiz kalan Türk halkı, durumu Türk ordusuna bildirmiştir. Kazım Karabekir Paşa ise Türk ordusunun askerî faaliyete girişemeyeceğinden dolayı Ermeni Kolordu Kumandanı Nazarbekof nezdinde durumu protesto etmiş, Ermeni çetelerinin faaliyetlerinin durdurulmasını istemiştir.¹⁵

¹² Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 6.

¹³ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 6-1.

¹⁴ Atnur; Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Nahçıvan, s. 64-65.

¹⁵ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 81, Aralık 1982, Belge No: 1882.

Bu arada Romanya'dan gelerek Kazım Karabekir'in emrine verilen 15'inci Fırka Karargâhının Batum'a ulaşmasından önce buraya çıkarılan mensup birliklerin silahları, 3'üncü Ordu Kumandanlığının emri ile değiştirilip Ahıska, Ahılkelek, Artvin, Ardahan ve Kars yoluyla yaya olarak Gümrü'ye sevk edilmiştir. Birliklerin eşyaları ise Batum'da bırakılmıştır. 15'inci Fırka, 6 Temmuz 1918'de Ahılkelek yolu ile hareket etmiş, Gümrü'ye ulaştıktan sonra 1'inci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kazım Karabekir'in emrine girmiştir. 7 Temmuzda 38'inci Alay, bir cebel bataryası ile birlikte Karakilise üzerinden Gence'ye gitmiş ve Gence'de bulunan 5'inci Fırka emrine girmek üzere Gümrü'den yola çıkarılmıştır. Bu sırada Gürcüler ise Karakilise'den itibaren demir yollarından faydalanılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Meseleyi halletmek üzere Tiflis'te bulunan Alman Generali Von Kress'e¹⁶ müracaat edilmiştir. Kazım Karabekir, kendi karargâhında 15'inci Fırka Kumandanıyla görüşürken ona bir harita göstererek Almanların planlarını açıklamıştır. Bu plana göre Almanlar; Romanya'da başarılı olduktan sonra, Odessa ve Kırım üzerinden Poti'ye gidecekler ve oradan da Bakü'ye hâkim olduktan sonra Hazar Denizi'ni aşarak daha doğuya doğru ilerleyeceklerdir. Bunun için Batum - Bakü ve Gümrü - Bakü demir yolları Gürcüler tarafından Türk askerî birliklerine karşı kapatılmıştır. Şüphesiz, kapatılma işleminde Almanların parmağı vardı. Çünkü Azerbaycan'ın ve bilhassa Bakü'nün servet kaynaklarını ellerine geçirmek ve burada Kuzey Kafkasya'nın bir kısmı dâhil olmak üzere büyük bir Gürcü Hükûmeti oluşturmak gayesini güdüyorlardı.¹⁷

Kısaca 1918 yılının yaz ayları boyunca Almanya, Türkiye'yi Kafkasya'da engellemeye çalışmıştır.¹⁸ Türk birlikleri ise Batum Antlaşması ile Gürcü demir yolları boyunca kendi pozisyonlarını iyileştirmek istemiştir. Almanya yaptığı açıklamada, kendi çıkarları açısından böyle davranmaya mecbur olduklarını söylemişlerdir. General Von Lossow, 7 Haziranda Gürcü Hükûmetine yaptığı duyurusunda, demir yollarının kesinlikle onların birliklerinde, onların postalarında kalması gerektiğini söylemiştir. Alman gazeteleri ise¹⁹ kendilerini haklı çıkarmak adına Türklerin hareketlerini eleştirmeye başlamışlardır. Çünkü bu dönemde Irak ve Filistin'de yürütülen harekâttan rahatsız olmaya başlamışlardır. Türkiye'nin Irak ve Filistin'in yeni bir fatihi olacağından korktukları için faaliyetlerin daha da artırmışlardır.²⁰

7 Temmuzda Ermenilerin Serdarabad Müfrezesi ile Türk birlikleri arasında yapılan mücadelede Ermeniler geri çekilmek zorunda kalmıştır.

¹⁶ 31 Temmuz 1918'de Von Kress beraberinde bir heyetle birlikte Revan'a gitmiş ve buradaki harekâta dâhil olmuştu. Bk. Süleyman İzzet; Büyük Harpte (1334-1918) 15'inci Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, s. 12.

¹⁷ Süleyman İzzet; age., s. 9-10.

¹⁸ Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak Almanya ile Rusya arasında imzalanmıştı. 27 Ağustos Antlaşması ile Almanya Bakü'de Türkleri kabul etmeyeceğine dair Rusya'ya söz verdi. Alman birliklerinin Gürcistan'da hazır bulunması, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış bir karşı hareketti. Bk. Kazemzadeh; The Struggle for Transcaucasia, s. 150.

¹⁹ The Neve Badische Landerzeitung gazetesi bunlardan birisi idi.

²⁰ Kazemzadeh; age., s. 152.

Türk ordusunun gücünü göz önünde bulunduran General Silikoff, Aras hattını bile terk ederek hazır birliklerinin tümünü Eçmiyazın bölgesinde toplamaya karar vermiştir. 8 Temmuzda Türk birlikleri, Kerpalu - Zeiva köyleri hattına saldırmışlardır. Yine aynı günün akşamı, Türk ordusu iki taburla Eçmiyazın'ın 10 kilometre güneyindeki Khataun - Arkh köyünü ele geçirmişlerdir. Böylece ilerlemelerine devam ederek 9 Temmuzda 11'inci Tümen ile beraber Tschoban - Kiara, Nedjilou, Tasakend ve Agamsalu köylerini ele geçirmişlerdir. Yapılan bu saldırılar sonucunda, demir yolu hattı ile Revan'ın bağlantısı kesilmiş ve böylece Ermenistan ile ayrı bırakılmıştır. Bu genel durum her iki tarafça da Türklerin Ermenistan'ı tamamen boşalttıkları 11 Kasım 1918 genel mütarekesine kadar korunmuştur.²¹

10 Temmuz 1918'de 4'üncü Kolorduya verilen 11'inci Kafkas Fırkası, Revan'ın güneyinde kolbaşıyla Kamarlı civarına kadar gelmiş, bu civarda kendisine silahla karşılık koyan Ermeni eşkıyasını da püskürtmüştür. Fırka yürüyüşüne devam ederek Savrak'a kadar gitmiş ve barış yoluyla Osmanlı toprağına yeniden ilave edilmiş olan Nahçıvan ve çevresini eşkıyadan temizlemeye memur edilmiştir. 18 Temmuzda Nahçıvan civarındaki Ermeni kuvvetlerine taarruz ederek Nahçıvan ve havalisini ele geçirmek üzere ilerlemiştir. Nahçıvan'dan çekilmesi muhtemel Ermenileri ise Culfa yönüne doğru atarak taarruzunu çevirmiştir. Eğer bu muharebe başarılı olursa 35'inci Alay da hemen Aras Nehri'ni geçerek Nahçıvan'dan çekilen Ermenilerin ricat hatlarını kesecek ve onları dağlara doğru kaçmaya mecbur edecektir.²² Aynı tarihte 5'inci Fırka cephesine 300 kadar Ermeni çetesi saldırmış ve Türk birlikleri karşı taarruzla çeteleri geri püskürtmüştür. Ordubad civarında bulunan Andranik birliklerinin ise Nahçıvan yönünde ilerledikleri ve burada mücadele ettikleri anlaşılmıştır.²³ 1'inci Kafkas Kolordusu cephesinde ise Kamarlı İstasyonu'nun 4 kilometre güneybatısındaki geçitten Aras civarına geçmek isteyen 700 kişilik bir Ermeni kuvveti geri püskürtülmüştür.²⁴

Yapılan bu taarruzlar karşısında Enver Paşa, Halil Paşa'ya gönderdiği emrinde; özellikle Serdarabad - Culfa şimendifer hattını Ermeni çetelerinin teşebbüslerine karşı mümkün olduğu kadar emniyetli kuvvetleriyle muhafaza edilmesini talep etmiştir. Buna göre; hat üzerinde önemli istasyonlara, sanayi bölgelerine hâkim noktalara tel örgüler çekilecek ve etrafı siperlerle çevrilecektir. Ayrıca taarruz hâlinde bulunanlara yardım edebilmek üzere uygun yerlerde ihtiyatlar (yedek kuvvetler) bulundurulması gibi tedbirlerin alınmasını da emretmiştir.²⁵

21 Temmuzda Şark Orduları Grup Kumandanlığı, 21 Temmuz 1918'de, 9'uncu Ordu Kumandanlığına verdiği emirde; 11'inci Kafkas Tümenini takiben 9'uncu Kafkas Tümeni ile 15'inci Tümenin hemen Kuzey

²¹ Korganoff; La Participation Des Armeniens, s. 170-171.

²² Sabis; Birinci Dünya Harbi, s. 282.

²³ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 7-11.

²⁴ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 7-12.

²⁵ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 7-19.

İran'a gönderilmesine karar verilmiş ve demir yollarının tamiriyle görevlendirilmiştir. En son verilen karar üzerine, 1'inci Kafkas ve 4'üncü Kolordular arasında meydana gelen 150 kilometrelik boşluğu kapatmak için Revan'dan Culfa'ya kadar olan sahada Türkleri katletmekte olan Andranik çetesini durdurmak görevi verilmiştir. Özellikle demir yolu ve Aras Vadisi'ni elde tutmak için görevlendirilen kolordular, görevlerini yerine getirmişlerdir. Hâlen 9'uncu Ordudan 9'uncu Tüme ve 3'üncü Ordudan 36'ncı Tüme, Revan'ın güneyinden Ahılkelek'in doğusuna kadar uzanan 200 kilometrelik bir cepheyi tutarak Ermeni ve Gürcülere karşı korumuştur.²⁶ 24 Temmuz 1918'de 9'uncu Ordu Revan'dan daha güneye geçtiği hâlde, demir yolunun Serdarabad'dan Culfa'ya kadar olan 200 kilometrelik kısmının ayrıca başka kılalar tarafından muhafaza edilmesi de istenmiştir.²⁷

27 Temmuz 1918'de Şark Orduları Grubu Kumandanı, Batum'dan Başkumandanlığa gönderdiği raporunda; Kafkasya'da ve Revan bölgesinde Müslüman halk ile irtibat kurmak ve Ermeniler nezdinde delege sıfatıyla bulunmak üzere, 9'uncu Ordu tarafından Revan'a bir tabur gönderilmiş olduğunu belirterek bu taburdan alınan raporu açıklamıştır. Buna göre; Ermeni Hükûmeti dâhilinde bulunan Müslüman halk, devamlı olarak büyük bir tehlikenin içindeydi. Her an katledilmeye ve yağmalanmaya maruz durumdaydı. Ermeni Hükûmetine bu hususla ilgili olarak yapılan protestolar olumlu bir sonuç vermemişti. Çünkü Hükûmetin de herhangi bir şey yapmaktan aciz olduğu tespit edilmişti. Ermeniler, bölgedeki halkı tamamen mahvetmeye karar vermişlerdi. Daha sonra 28 Temmuzda, Batum'a ulaşan Esat Paşa ile yapılan görüşme sonucunda Halil Paşa, Grup Menzil Müfettişliğinin aynı zamanda 3'üncü Ordunun idaresinden sorumlu olmasına da karar vermiştir.²⁸

Bunun yanında Ermenistan'daki Osmanlı Temsilcisi Mehmet Ali Paşa'nın bölgenin durumu ile ilgili olarak verdiği raporda, çok daha büyük planların yapıldığı öğrenilmiştir. Özellikle Tiflis'ten Revan'a giden Avusturya Kaymakamı ile görüşen Mehmet Ali Paşa, Almanların Ermenistan'a Avusturya askeri göndererek bölgedeki Türk nüfuzuna karşı bir nüfuz tesis etmek istediklerini öğrenmiştir. Von Kress maiyetindeki büyük bir heyetle Kafkasya'da bir Alman Avcı Alayı ile tamamlanmamış hücum taburu oluşturulmuştur. Rusya'dan bölgeye gönderilen Alman asker esirleriyle şimendifer hattı muhafaza edilmiştir. Ayrıca Gürcistan'da çok sayıda Rus subayı bulundurulmakla birlikte, sınır hattını tahrip için 40 ton patlayıcı madde ele geçirilmiştir. Elde edilen bu bilgiler, olayın altında İngiliz ve Fransızların bulunduğu ihtimalini güçlendirmiştir. Andranik ise iki bölük Ermeni askeriyle Karabağ'da, Şuşa yönünde faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Böylece alınan istihbarat doğru çıkar da Ermenistan'a Avusturya askeri götürülürse Kuzey Kafkasyalıların ümidi tamamen kesilecek, Azerbaycan ve İran'da Türk nüfusu gittikçe azalacaktı. Her

²⁶ Aysan E.; Büyük Harp'te İran Cephesi, C III, İstanbul, 1938, s. 44-45.

²⁷ Aysan; Büyük Harp'te İran Cephesi, s. 44-45.

²⁸ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 46, Fih: 6-27.

şeyden önemlisi, Ermeniler Avusturya - Almanya emellerine hizmet edecek duruma geleceklerdi.²⁹

1 Ağustos 1918'de yapılan yeni değişiklikle birlikte 36'ncı Fırkadan 106'ncı Alay, 15'inci Fırka emrine verilmiş ve 56'ncı Alay ile birlikte 15'inci Fırka Ermeni sınırında bulunan Alagöz Dağı'ndan Karakilise kuzeyindeki Çagalı İstasyonu güneyine ulaşmıştır. Böylece Rakatlı Deresi'ne kadar olan mintikanın ele geçirilmesi görevi 9'uncu Ordu Kumandanlığı tarafından fırkaya verilmiştir. 56'ncı Alay bir taburuyla Alagöz Dağı'ndaki Moncuklu cephesini ele geçirecek, iki taburunu fırka ihtiyatı olarak Çıraklı köyünde bulunduracaktır. Alay karargâhı ise Çıraklı'da bulunacaktır. 106'ncı Alay, iki taburuyla Rakatlı Deresi cephesini ele geçirecek ve bir taburu kışlakta alay ihtiyatında kalacaktır. 56'ncı Alay ile 9'uncu Fırka Sol Cenah Alayı arasındaki hatt-ı fasıl Başabaran - Alagöz Dağı'nın zirvesi - Mastara - Anı ve 56'ncı Alay ile 106 Alay arasındaki hatt-ı fasıl Moncuklu - Çıraklı kuzeybatısındaki Küçük Kapanak - Direkler - Ortakilise ve 106'ncı Alay ile 36'ncı Fırka Sağ Cenah Alayı arasındaki hatt-ı fasıl Karakilise - Gümrü şimendifer hattının kuzeyinde bulunacaktır. Alaylar birbirleriyle irtibatla bulunacaklar ve istihkâm bölüğü dahi hat muhafızı olarak cenahlarında bulunan bölüklerle irtibat tesis edecektir.³⁰

Eçmiyazın civarında sınırı geçmek isteyen 200 kadar Ermeni (6 Ağustos) ve Yezidi, Aman köyünün halkını göçe ve firara mecbur etmişlerdir. Ermeniler, Rumiye'den götürdükleri esirlerden 13 kişiyi Mehmetşah'ın kuzeyinde şehit etmişlerdir.³¹

7 Ağustos 1918'de 1'inci Kafkas Kolordusu Karargâhı Nahçıvan'a gitmiş, 9'uncu Fırka Karargâhı da Gümrü'ye gönderilmiştir.³² Bu arada aynı tarihte Revan'daki Türk subayından alınan bir başka haberde de Ermeni Hükûmetinin, Başvekil Kaçaznuni'nin, Harbiye Nazırının ve Maliye Nazırının barış taraftarı oldukları bildirilmiştir. Hatta Kafkas Osmanlı Ordusunun Arpaçayı'nı geçmiş olmasından dolayı, kendilerini ihtiyatlı davranmak zorunda hissettikleri ve bu yüzden de tedirgin oldukları alınan haberlerden anlaşılmaktadır. Bir kısım asker de yine aynı tedirginlikle kendi kendilerini terhis etmişlerdir. Hükûmet ise askerleri el altında tutmak hususundaki teşebbüslerinde çok fazla etkili olamamıştır. Bundan dolayı hâlen Revan'da bulunan bir fırkanın iâşe kuvveti 16.000 askere kadar indirilmiştir.³³

Şark Orduları Grup Kumandanı, 8 Ağustos 1918'de 9'uncu Ordu Kumandanlığına verdiği emrinde; Tiflis ile telgraf haberleşmesinin

²⁹ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 526, Dos: 2052-A, Fih: 10.

³⁰ Süleyman İzzet; Büyük Harp'te (1334-1918) 15'inci Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, s. 12-13.

³¹ Süleyman İzzet; age., s. 14-15.

³² Süleyman İzzet; age., s. 19-20.

³³ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16-3.

sağlanabilmesi için, Gürcü Hükûmetinin onay verdiğini belirterek sınırın diğer tarafında bulunan Alman Kumandanı yanına bir temsilci gönderilmek suretiyle Gümrü - Tiflis telgraf hattının hemen kurulmasını talep etmiştir. Özellikle Karakilise telgraf hattının da yapımına başlanması, bu noktada büyük önem arz etmekteydi. Bunun için gerekli sayıda memurun görevlendirilmesini de istemiştir.³⁴ Yapılan bu talep üzerine, Tiflis ile sıkı bir ittifakın sağlanabilmesi amacıyla başlatılan bu çalışma ile Gümrü - Tiflis telgraf hattının oluşturulması 12 Ağustos 1918'de sağlanmıştır.³⁵

Yakup Şevki Paşa ise oluşturulan bu telgraf hatlarının haricinde, Gümrü - Karakilise yönünde Gümrü'den yedi hat oluşturulduğunu, Şark Orduları Grup Kumandanı'na bildirmiştir. Oluşturulan hatlardan ikisi Gence ile haberleşmeye, biri 15'inci Fırka Karargâhına, diğeri 36'ncı Fırka Karargâhı ile haberleşmeye, ikisi de şimendifer idaresine tahsis edilmiştir (13.08.1918). Gümrü'de ayrıca üç hat da kuzey yönüne doğru gerçekleştirilmiş olup biri Ahılkelek yönünde, geri kalan ikisi de 36'ncı Fırkanın sol tarafından merkezden geçerek Celaloğlu, Uoronsofka köylerine uğrayarak Tiflis yönüne doğru yapılmıştır. Oluşturulan bu iki hattın ayrıca 36'ncı Fırka ve Avcı Taburları da faydalanmıştır.³⁶ 9 Ağustosta 15'inci Fırka Karargâhı Gümrü'den Büyük Bakanet köyüne nakledilmiş ve 10 Ağustosta Şark Orduları Grup Kumandanı Halil Paşa, Karakilise'den Gümrü'ye gitmiştir.³⁷

Bu arada 20 Ağustos 1918'de Revan'a bir Alman tayyaresi gitmiş, sonra Hemedan'a gideceğini ve oradan da kendisine ait olan halıları alıp Almanya'ya nakledileceğini söylemiştir. Böylece Revan'a gidiş gelişler gün geçtikçe daha da sıklaşmaya başlamıştır. Ermeni Hükûmeti temsilcisi ile beraber iki Alman subayı da yine Revan'a gitmiştir. Alınan bilgilerden bu Alman subaylarının halkı kandırmaya çalıştıkları, propaganda faaliyetlerinde bulundukları anlaşılmaktadır. Yapılan ziyaretlerden birinde Alman subayı, Almanya'nın Ermenistan'ın terfi ve talimine hizmet ettiğini, memleketin durumunu düzeltereğini, bol miktarda pamuk satın alacağını, Revan'daki tüccarlara ilan etmiştir. Revan şehbenderi ile görüşen bir Alman subayı ise Bakü'nün alınmış olduğunu, Batum'un Alman Hükûmeti tarafından Gürcistan'a iade edileceğini ve İran arasında icrayı hareket eden bazı Rus kuvvetlerine karşı gönderilmek üzere iki Alman kolordusunun da hazırlandığını söylemiştir.³⁸

³⁴ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 81, Fih: 15.

³⁵ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 81, Fih: 15-1.

³⁶ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 81, Fih: 15-2.

³⁷ Süleyman İzzet; Büyük Harp'te (1334-1918) 15'inci Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, s. 20.

³⁸ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16.

Almanların faaliyetlerinden³⁹ haberdar olan 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, bütün bu bilgileri 9 Ağustos 1918 tarihli telgrafiyle Şark Orduları Grubu Kumandanına bildirirken durum karşısında neler yapılabileceği konusunda da bilgi sormuştur.⁴⁰ Esasen General Kress ile birlikte Revan'a giden Avusturya subaylarından biri de Ermeni Hükûmeti nezdinde yardım sefiri olmuştur. Bu sefir, 31 Temmuz 1918'de Ermeni Hükûmetinin Başvekilini ziyaret etmişti. Bu esnada oluşturulan yeni hükûmetlerin geleceklerini garanti altına almak için Gürcü Hükûmetini Almanya'nın, Azerbaycan Hükûmetini Türkiye'nin ve Ermeni Hükûmetini de Avusturya'nın himayeye almasına karar verildiğini ve bu kararı Gürcü ve Azerbaycan Hükûmetlerinin kabul ettiklerini, Ermeni Hükûmetinin de kabul edip etmeyeceğini 24 saate kadar cevap vermesi gerektiğini söylemiştir.

Fakat Revan'dan bu teklife ne şekilde cevap verildiği bir türlü tespit edilememiştir. Hatta sayısı 25'ten fazla olan Ermeni askerinin terhis edilmesi düşünülmüş ise de Ermeni Harbiye Nazırına yapılan teklifte, askerlerin 6 ay daha terhis edilmemesi ve her 6 ayda bir defaya mahsus olmak üzere terhis ve değiş tokuş yapılarak dinlenmelerine meydan verilmesi istenmiştir. Ayrıca sürekli olarak talim ve terbiye yaptırılmak suretiyle muhtemel bir savaşa hazırlıklı olunması tavsiye edilmiş, böylece Ermeni askerleri daha sağlam ve eğitilmiş olarak muhtemel durumlara karşı hazır tutulmuşlardır.⁴¹

9 Ağustos 1918'de Revan'da bulunan subayların ve askerlerin verdikleri bilgilere göre, Revan'daki Alman Konsolosu hiç kimseyi ayırt etmeksizin, mezhep ve cins ayrımı yapmaksızın, herkesi kaydetmeye başlamıştır. General Kress ile Revan'a giden Alman subaylarından biri de yine Revan'da kalmış demir, bakır, pamuk, yün, deri, kösele, şarap, et ve meyve konservesi satın almaya başlamıştır. Subay, Revan'daki Müslüman halka da müracaat ederek kendilerine verecekleri eşyayı altın akçe karşılığında değiştirmelerini teklif etmiştir.⁴²

Revan'daki katliamlar dolayısıyla Revan ve çevresindeki Müslüman halkın dertlerine çare bulmak, Ermeniler nezdinde faaliyette bulunmak ve halkı teşkilatlandırmak amacıyla Mülazım Akif Nuri adına hukuka aşına olan bir subay Revan'a gönderilmiştir. Subayın gönderdiği rapora göre; Ermeni Hükûmetinin arazisi dâhilinde kalan Müslüman halkın, hayatı da malları da her şeyi de daimî olarak tehlike altındaydı. Çünkü her gün insanlar katlediliyor ve malları yağma ediliyordu. Bu hususla ilgili olarak Ermeni Hükûmetine iletilen ricalar, teklifler ve protestolar fayda vermiyordu. Alınan bilgiye göre Ermeni Hükûmeti de bir şey yapmaktan aciz durumdaydı. Çünkü Ermeniler belli bir plan dâhilinde, önceden kararlaştırılan usullerle kendi

³⁹ Revan'da bulunan Alman Ataşemiliteri Von Kühlman, fabrika ve mağazalardaki pamukları gizlice yazarak pazarlık etmekte ve bunların Osmanlı Hükûmetine verilmemesini kesinlikle tembih etmekteydi. Bk. Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16-3.

⁴⁰ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16-3.

⁴¹ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16-A.

⁴² Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 16.

içlerinde Müslüman halkı katletmeye devam ediyorlardı. Her geçen gün de faaliyetlerini artırmaktaydılar. Hatta Müslüman halkı açlığa mahkûm ederek bu yolla da bitirmeye çalışmaktaydılar.⁴³

Şark Orduları Grubu Kumandanlığından, Ermeni kuvvetlerinin durumu hakkında Başkumandanlık Vekâletine gönderilen bilgiye göre; Revan'da General Narzarbekof kumandasında üç firkadan oluşan 3000 neferli bir Ermeni Kolordusu bulunuyordu. Erkânıharbiye Reisi ise General Vişinski'dir. Kumandanlar da General Araşof, Silikof ve Agopof'tur. Revan havalisi kumandanı ve geri mıntıkası kumandanı General Petrakikof'tur. Harbiye Nazırı Vekili Miralay Gamanedof'tur.⁴⁴ Fırkalar, üç nizamiye biri depo olmak üzere dörder alaydan oluşmuştur. Fırkalar, üçü nizamiye biri depo olmak üzere dörder alaydan oluşmuştur. Bütün bu askerî kuvvetlerin haricinde halkın dahi silahlı olduğunun haberi alınmıştır. Bütün silahlı kuvvetlerin sayısının genel bir harbe kadar 40-50 bine kadar çıkacağı da tahmin edilmiştir. Cephane ise Revan'ın kuzeyinde Gözegir, Eçmiyazin ve Gökçe Göl'ün güneyindeki Yerköy'de bulundurulmaktadır. Piyadelerin ellerinde bulundurdıkları silahların tamamı ise Rus tüfeğidir.⁴⁵

Topçu sınıfı ise üç liva ve altı alay üzerine oluşturulmuştur. Bu alayların 40 tane de topları mevcuttur. 4 bataryası vardır. Süvari sınıfı 4 liva ve sekiz alay üzerinden oluşturulmuşsa da altı alayı mevcuttur. Revan şehrinin etrafı kısmen tahkim edilmiştir. Ermeni milliyetçiliği hat safhaya çıkarılmış, askerin 13 bin kadarı asker elbisesine sahip olmalarına rağmen geri kalanlar milis kuvvet şeklinde mücadeleye hazırlanmışlardır. Revan ve çevresindeki halkın yiyecek maddelerini çalan Ermeniler, halkı açlığa mahkûm etmişlerdir. Bundan dolayı 9'uncu Ordu, halkın acele olarak Türk sınırına göç etmeleri için resmî tebligatta bulunmuştur. Hatta ara sıra tren göndererek halkın peyderpey Ermeni katliamlarından kurtarılmasına çalışmışlardır.⁴⁶ Alay kadrosu 500 atlı olarak hesaplanmış olmasına rağmen, 200 kadar atlı ancak bir araya getirilmiştir. Cephede ve sınır civarındaki Ermeni kuvveti ise yedi piyade alayı ile birkaç süvari alayından ibarettir.⁴⁷

Diğer yandan 300 kadar genç Rus subayından Ermenilerin gerisinde savaşan bir subaylar taburu da meydana getirilmiştir. 10.000 kişiyi aşmayan Gürcü ordusu ise Kutayis, Ahıska ve Batum'da toplanmıştır. Bu orduya Gürcü saflarındaki moral kırıklığına ve düzensizliğine karşı bir şey yapamayacağını anlayan, bir zamanların 3'üncü Kafkas Piyade Tümenine kumanda etmiş olan Gürcü General Gabayev kumanda etmektedir. Oluşturulan her iki ordunun kumandanı ise Trans - Kafkas Cephesi

⁴³ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 8.

⁴⁴ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 8.

⁴⁵ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls:526, Dos: 2052-A, Fih: 9.

⁴⁶ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 527, Dos: 2057, Fih: 8, 8-1. Document, Nu.: 1945, s. 181-182.

⁴⁷ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 526, Dos: 2052-A, Fih: 9-1.

Kumandanı Rus Generali Lebedinski'dir. Fakat Trans - Kafkas Hükûmetinin esas güvenini Gürcü General Odişelidze kazanmıştır.⁴⁸

Ermeniler, yapılan ileri harekât karşısında kendilerini tehdit altında gördüklerinden dolayı himaye altında olmak istemişlerdir. Bunun için temmuz ayı içinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na başvurarak Avusturya'nın himayesini istemişlerdir. 15 Ağustosta Ermeni delegeleri Aharonian Başkanlığında, Avusturya Macaristan'ın menfaatine büyük bir ekonomik plandan bahsederek özellikle maden yatakları bakımından zengin olan Ermenistan'dan uzun uzun bahsettikten sonra Avusturya'nın himayesini resmen talep etmişlerdir. Fakat Avusturya, Ermenistan'ın himayesini üzerine aldığı takdirde onu sadece korumakla kalmayacak, aynı zamanda da besleyecektir. Bu da o zamanki şartlar altında, onlar için mümkün görülüyordu. Ayrıca askerî himayeye de taraftar olmamışlardır. Çünkü Ermenistan, Avusturya'nın komşularıyla ihtilafa düşmesine sebep olabilir ve özellikle Türkiye'deki menfaatlerini tehlikeye sokabilirdi. Bu yüzden böyle bir askerî himaye de reddedilmiştir. Ermeniler son çare olarak diplomatik yönden himaye talep etmişler ve bunun karşılığında ekonomik imtiyaz teklif etmişlerdir. Buna göre, Revan'da Avusturya adına bir elçilik dahi kurulacaktır.⁴⁹

17 Ağustos 1918'de Abbas Tuman ve Akçur meselesini Gürcü Hükûmeti ile çözmek üzere Tiflis'e gönderilen Grup Erkânıharbiye Reisi, döndüğünde verdiği bilgiye göre; Gürcü Hükûmeti bu iki önemli mevkinin Batum Antlaşması ile tahliye edilmesinde ısrar etmiştir. Onların yaptığı teklife göre, buralar tahliye edilmedikçe şimendifer nakliyatı da asla gerçekleşmeyecektir. Hatta daha da ileri giderek nezaket icabı olarak halkın kısmen Ermeni kısmen Gürcü ve kısmen de Türk olan Karakilis'e kuzeyindeki bölgeden bahsetmediklerini ve Türk ordusunun mühimmat treninin geçmesine müsaade ettiklerini söylemişlerdir. Aynı şekilde Türk tarafından da böyle bir iyi niyet gösterilmesini beklediklerini belirtmişlerdir.

Alınan bu bilgileri ve söylenilenleri değerlendiren Şark Orduları Grup Kumandanı Halil Paşa, Gürcistan şimendiferlerinden faydalanmanın artık özel bir zaruret hâlini aldığını söylemiş ve Bakü Harekâtı için başarılı olmanın tek şartının yine bu şimendiferlerin kullanılmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Fakat bunun yanında 9'uncu Ordunun gelecekteki durumu da yine bu şimendiferlere bağlıdır. Bundan dolayı Abbas Tuman ve Akçur mıntıklarının Gürcistan'a iade edilmesinin de zaruri olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine 3'üncü Ordudan Başkumandanlığa gönderilen telgrafta, tahliyenin nasıl yapılacağı belirtilmektedir. Mıntıkları Türk ordusu tahliye ederken Gürcülerin işgali için her iki tarafın mebusları da Ahçur'da birleşecekler ve Abbas Tuman'a gideceklerdir. Gürcü askerleri ise Kutayis Zehkari'den Abbas Tuman'a ineceklerdir. Batum Anlaşması gereğince

⁴⁸ Allen, Muratoff; 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s. 431.

⁴⁹ Pomiankowski; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, s. 330-331.

⁵⁰ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 526, Dos: 369-2054, Fih: 15-4.

hududun tahliyesi için bir komisyon Akçur'da, bir komisyon da Abbas Tuman'da görevlendirilecektir. Ayrıca işgalin gerçekleştiği anda da sınırın tam anlamıyla tespit edilebilmesi için ordu tarafından bir fırka kumandanı ile iki Erkânıharp subayı ve bir topoğraf tayin edilecektir. Tespit edilen bu kararlar, Gürcistan delegesi ile Mirliva Abdülkerim Paşa tarafından imzalanmıştır.⁵¹

Bu arada Andranik, 20 Ağustosta Nahçıvan'ın kuzeydoğusundaki mıntıkada seferberlik ilan ederek 15 ile 45 yaş arasındaki Ermenileri silah altına çağırmış ve beş bin kadar Ermeni ile teşkilat kurmuştur. Kısaca Bakü cephesinde savaş devam ederken Ermeniler güneyde çete muharebelerine ve tedhiş hareketlerine devam etmişlerdir. Bu durum 26 Ağustosa kadar sürse de Ermenistan sınırındaki alınan karar muhafaza edilerek ufak tefek çarpışmalarla Ermeni çetelerine karşılık verilmiştir.⁵²

Şark Orduları Grup Kumandanlığı, 23 Ağustosta 11'inci Kafkas Tümeninden bir müfrezenin Meyane'ye gönderilmesini emretmiş, Meyane'den Serdarabad'a kadar takriben 500 kilometrelik geniş bir bölgeyi savunmak zorunda kaldığından zayıf kalmış, sevk ve idarede zorluk çekmiştir. Bu bölgede yaşadığı en büyük problem, Andranik'in çetesi olmuştur.

Zengezor⁵³ havalisinde ise emrinde 8000'den fazla çeteci bulunan Andranik, saldırı için her an fırsat gözlemiştir. 1'inci Kafkas Kolordusunun bu zayıf durumu karşısında, daha fazla dağılmasından sarfınazar edilerek durumunun müsait olmadığı düşüncesiyle ya Andranik kuvvetlerinin ortadan kaldırılmasına ya da 11'inci Tümenin Tebriz'den daha fazla uzağa sevk edilmemesine karar verilmiştir. Böylece Serdarabad'dan Culfa'ya kadar dağınık olan 9'uncu Tümenin Nahçıvan'da toplanması ve Nahçıvan'dan Alagöz Dağı'na kadar olan 200 kilometrelik hududun ve demir yolunun korunması görevinin Batum'dan getirilecek olan 10'uncu Tümele verilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. Bu tedbir 1'inci Kafkas Kolordusunun Andranik çetesinin herhangi bir taarruzu karşısında zayıf bulunmasından dolayı alınmıştır.⁵⁴ Ermenistan'daki Türkiye Ermenileri ise bütün bu çete faaliyetlerinin artması karşısında, güneydeki İngiliz birliklerine katılmak istemişler ve Culfa'daki Aras Köprüsü'nü geçmek isteyen Andranik kuvvetleri, Brest-Litovsk Barışının imzalanmış olduğunu bahane ederek

⁵¹ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kıs: 526, Dos: 369-2054, Fih: 15-8.

⁵² Süleyman İzzet; Büyük Harp'te (1334-1918) 15'inci Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, s. 20-21.

⁵³ Zengezur, Azerbaycan coğrafyasında özel bir konuma sahip olup Türkiye, Ermenistan, İran ve Nahçıvan arasındaki doğal sınırı tamamlayan dağlık bölgedir. Bu bölgenin en önemli özelliklerinden biri, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında koridor görevini üstlenmiş olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı tarih boyunca Azerbaycan topraklarına göz diken yabancılar, ülkeye taarruzlarını ilk olarak buradan başlatmışlardır. Bundan dolayı Zengezur'un ele geçirilmesi, Azerbaycan'ın güvenliğinin tehdit altına alınması anlamını da taşımaktadır. Bk. Attar; "Zengezur İli Nasıl Ermenilerin Oldu", s. 1.

⁵⁴ Aysan; Büyük Harp'te İran Cephesi, C III, s. 51.

köprüyü geçmek suretiyle Türk askerine arkadan saldırmışlardır. Böyle bir baskın harekâtını beklemeyen Türk askeri perişan olmuş, bölük kumandanı birkaç askerle kaçıp ancak kurtulabilmiştir.⁵⁵

Yapılan mücadelede askerî müfrezeler, gerilla savaşında deneyimi olan kumandanlar tarafından yönetilmişlerdir. Ermeni birliklerine ait askerler ise ya Rus ordularından ya da savaş zamanı askerleri eğiten okullardan mezun olan subaylar tarafından yönetilmişlerdir. Türk birliklerinin cephede hızla ilerlemeleri sırasında, özellikle askerler arasından gönüllü birçok asker, eğitimsiz olarak savaşa gönderilmiştir. Revan bölgesinin Ermeni yerleşimcileri, yerel seferberlik kararı ile silah altına çağırılmıştır. Anadolu'dan bölgeye gelen mülteciler ise gönüllü olarak görev yapmışlardır. Eski Rus İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Ermenileri de bir arada tutmanın yolu bulunmuş, gönüllü olarak kabul edilmiş ve ona göre görev almışlardır.⁵⁶

Enver Paşa, 24 Ağustos 1918'de Şark Orduları Grup Kumandanı Halil Paşa'ya gönderdiği telgrafında; konferans henüz başlamadığı için sınırların tespit edilmesinin o an için mümkün olamayacağını bildirmiştir. Azerbaycan güney mevkinde Ermenilerle ve Türklerle sınırın oluşturulması hakkında yapılan teklife göre; Türkiye dört yüz bin mikyaslı haritada Revan'ın güneyindeki muharip tepeye kadar Batum Anlaşması gereğince Türk sınırıyla birleşecektir. Muharip tepeden itibaren kuzeydoğuya doğru sınırı takiben buradan doğu yönüne doğru Gedekbulak'tan Gökçe Göl'ün güneyine doğru sınırın devam etmesine karar verilmiştir. Bu hattı müstahkem ile Azerbaycan Hükûmetinin Revan'dan güneyine kadar uzanmış bulunmalarını, Ermenilerin ne derece kabul edeceği tam olarak bilinmese de o an için Azerbaycan birliklerinin Gökçe Göl'ün güneyinde Gedekbulak mevkinde güneye doğru Güzel Dere ve Soğanlı Dağları ile Cankuran - Arat Dağı'ndan arka mevkinde kadar olan köylere kuvvetli birliklerin gönderilerek bu birliklerin doğusundaki Ermeni çetelerinin ve bilhassa Andranik komitesinin imhasına karar vermiştir.

Azerbaycan'ın Ermeni ve Gürcülerle sınırının durumuna müsaade ettiği müddetçe ve Azerbaycan birlikleri ile ortaklaşa olarak Osmanlı birliklerinin bölgeyi muhafaza etmesi gerekmektedir. Bunun için Halil Paşa'dan Nuri Paşa ile irtibata geçerek muhafaza işini gerçekleştirmelerini talep etmiştir.⁵⁷

Enver Paşa tarafından yapılan bu talep, 3'üncü Ordu Kumandanı Esat Paşa'ya da gönderilmiştir. Esat Paşa, bahsedilen sınırın Azerbaycan Hükûmetinin batısındaki sınır gibi gösterilmesinin sebebini tam olarak anlayamadığından, durumla ilgili açıklamayı Halil Paşa'dan talep etmiştir. Halil Paşa kendisine gerekli açıklamayı yaparak Azerbaycan sınırlarının Osmanlı birlikleri tarafından ortaklaşa olarak korunması mecburiyeti

⁵⁵ Sunata; Gelibolu'dan Kafkaslar'a, s. 505.

⁵⁶ Kayaloff; The Battle of Sardarabad, s. 15.

⁵⁷ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 20.

üzerinde durarak kendisinden bu hususta ne gibi bir yardımda bulunacağı hususunda bilgi istemiştir.⁵⁸

Esasen Enver Paşa, İngilizlerin bölgede yaptığı tahkimattan rahatsız olmaktadır. Bundan dolayı da karşı harekette geç kalınırsa sonucun olumsuz olmasından çekinmektedir. Meseleyi derhâl Halil Paşa'ya ileterek Sadrazamın Kafkasya meselesi ile ilgili olarak yaptığı görüşmeler bitmeden Sadrazam makamına geri dönmeden Bakü'nün ele geçirilmesini istemiştir.⁵⁹ Böylece Bakü Harekâtı ve Ermenilerle mücadele uzun bir süre devam etmiştir.

⁵⁸ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 28.

⁵⁹ Gnkur.ATASE Başkanlığı Arşivi; Kls: 3193, Dos: 80, Fih: 29.

TÜRK ASKERÎ BİRLİK - KURUMLARININ İYİLEŞTİRİLMESİNDE VE SİLAHLANMA FAALİYETLERİNDE FRANSLILAR

Doç.Dr.Celalettin YAVUZ*

Askerî alanda Türk-Fransız ilişkileri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde olmak üzere iki ayrı bölümde incelenmiştir. Bunlardan her biri içerisinde de Fransız askerî personelinin Türkiye’de harp silah ve araçlarının üretimi, Fransa’dan harp silâh ve araçlarının tedariki ile yine Fransız personelinin Türk askerî birlik ve kurumlarındaki iyileştirme çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu arada, Osmanlı Devleti’nde Askerî Tıbbiye dâhil, askerî okullardaki eğitim ve öğretime Fransızların katkıları, Türk öğrencilerin Fransa’da askerî eğitim görmeleri ve Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kullanılan Fransız yapımı harp silah ve araçları gibi konulara da yer verilmiştir.

1. Osmanlı Askerî Kurum ve Birliklerindeki İyileştirme ve Eğitim/Öğretim Faaliyetlerinde Fransızlar

a. Osmanlı Ordusunun Teknik, Taktik ve Silahlanma Faaliyetlerinde Fransızlar

Daha XVI. yüzyılda, Osmanlı ordusunda pek çok Avrupalı silah ustası ve askerî uzman çalışmaktadır. 1544 yılında Tophane’de top dökmek için padişah tarafından istihdam edilen 40-50 civarında Alman usta, 1547-1548 döneminde de Fransız, Venedikli, Cenovalı, İspanyol ve Sicilyalı uzmanlar görev almışlardır.¹

Osmanlı Devleti, Viyana Kuşatması’nın ardından imzalanan 1699 tarihli Karlofça Antlaşması’yla birlikte toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu gerilemede kuşkusuz Avrupa’nın yaşadığı Rönesans ve ardından başlayan Sanayileşme Devrimi, yeni keşiflerle baş gösteren zenginleşme, özellikle de sanayileşmenin harp silah ve araçlarına getirdiği yeni taktik zenginlikler önemli rol oynamıştır. Türkler, her ne kadar harp sanatının inceliklerini bilseler ve üstün cesaret göstermeyi sürdürseler de cephelere sürülen yeni ve kendilerinde bulunmayan gelişmiş teknolojilere sahip silahlar karşısında eski başarılarını sürdürememişlerdir. Çünkü yeni silahlar için gereken ekonomik ve teknolojik güç eksiktir.²

* TÜRKSAM, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi Başkan Yardımcısı

¹ Bu bilgilerin Fransa’nın İstanbul’daki elçisi d’Aramon tarafından nakledildiği kaydedilmektedir. Bk. Gabor Agoston; Barut, Top ve Tüfek - Osmanlı İmparatorluğu’nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi, (çev.Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 70-72.

² G.F.Hudson bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Göçebelerin askerî yetenekleri sayesinde tarihin akışını sürekli değiştirmelerinden sonra tarih sahnesinden çekilmeleri, savaş sanatındaki uyum yeteneklerini aşan evrime atfediliyor. XVII. ve XVIII. yüzyılların Tatarları, Atilla, Bay Han, Cengiz Han ve Timur’un ordularını korkunç kılan niteliklerden hiçbir şey yitirmemişlerdi. Ama savaşlarda top ve tüfeğin gitgide daha fazla kullanılması, en önemli unsuru süvariler olan bu gücü öldürüyordu. Göçebelerin yeni silahlar için gerekli ekonomik ve teknolojik kaynakları da yoktu.” Bk. Carlo M. Cipolla; Yelken ve Top, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 76-77.

1683 yılından sonra Osmanlı kuvvetlerindeki bu zayıflık, yabancılar tarafından da tespit edilmiş; 1716'da Rochefort isimli bir Fransız subayı, Damat İbrahim Paşa'ya "Bab-ı Âli Hizmetinde Bir Ecnebi Askerî Mühendisler Kıtası Teşkiline Dair" başlığıyla on sayfalık bir rapor vermiştir.³

Kendisine "Avrupa usulünde bir humbaracı kuvveti" kurma görevi verilen ve kurulacak bu örnek kuvvete göre tüm kara kuvvetlerini derece derece iyileştirmesi istenen ilk yabancı, Fransız General Claude-Alexandre Bonneval'dir (Comte de Bonneval). Müslüman olmasının ardından Ahmet⁴ adını alan Bonneval, 1735'te Humbaracılar Ocağını kurmuştur.⁵ Aynı yıllarda İstanbul'da bulunan Fransız Elçi Marquis de Villeneuve'ün de Kral XV. Louis'ye ve Nazır Kardinal de Fleury'ye göndermiş olduğu raporlardan anlaşıldığına göre, Osmanlı Silahlı Kuvvetleri hakkındaki değerlendirmeleri olumsuz yöndedir.⁶

Bonneval; Sultan I. Mahmut devrinde (1730-1754) Humbaracı Komutanlığına getirildikten sonra, Avrupalıların silah sistemlerini ve taktiklerini de alarak Osmanlı kuvvetlerini Avrupalı tarzda silahlandırmaya

³ Gündüz Akıncı; Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859) - Başlangıç Dönemi, ATATÜRK Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 45.

⁴ Daha sonra Humbaracı Ahmet Paşa adını almıştır.

⁵ 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması'ndan 13 yıl sonra Petervaradin Savaşı'ndan sağ kurtulabilen Fransız asıllı General Claude-Alexandre de Bonneval, Avusturya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Patrona Halil İsyanı'ndan sonra Bosna Saray'da Müslüman olan Bonneval, İstanbul'a gelmiş ve Sultan I. Mahmut'un Sadrazamı Topal Osman Paşa tarafından himaye görmüştür. Bonneval, ordunun çağdaşlaşması hakkında birçok rapor hazırlayarak bunları Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya vermiştir. Ayrıntılar için bk. Agoston; s. 65-67. Ayrıca bk. Mevlüt Bozdemir; Türk Ordusunun Tarihsel kaynakları, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 37-38 ve Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu; Ordu ve Politika, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 92.

⁶ Bu rapor şöyleydi: "Osmanlı orduları karşısında muharebelerde bulunduğum için, Türk askerlerinin büyük cesaretlerine şahit oldum. Bu azametli imparatorluk, sonu gelmez bir asker kaynağıdır da... Fakat buna rağmen, uzun yıllardan beri Osmanlı ordusu zafere ulaşan bir taarruz kudreti gösterememiştir. Bu başarısızlığın sebebini, askerî teşkilatın bozukluğunda aramalıdır. (...) Bir general olarak derhâl söylemeliyim ki bir orduyu ordu eden, asker kalabalığı değildir. Bir ordunun kudreti; disiplini, talim ve terbiyesi ile, üstlere itaat derecesiyle, başlıca komutanlarının zekâ ve mahareti, küçük rütbeli subay bolluğu ve erlerin bunlara saygı göstermesi ile ölçülür. Büyük İskender, o büyük zaferlerini, bir avuç askerle başarmıştı. Petervaradin'de Prens Eugen (Öjen)'in ancak 70 bin kişisi vardı."

Harbin güç bir sanat olduğunu, usul ve kuralları bilmek ve riayet etmek gerektiğini, sadece cesaret ve çevikliğin kâfi gelmeyeceğini, aksi taktirde çok fazla kayıp verileceğini ifade eden Comte de Bonneval'e (Humbaracı Ahmet Paşa'ya) göre; hasımların metotlarını almak ve onları taklit etmek zarureti vardı. Comte de Bonneval'in ordunun talim ve terbiyesinin üzerinde duran tavsiyeleri şöyle özetleniyordu:

1. Osmanlı ordusunun bütün kuvvetleri, Almanlar gibi silahlanmalıdır.

2. Bölükler, taburlar, alaylar, tugaylar teşkil edilmelidir.

3. Subayların sayısı birkaç misli arttırılmalı ve bunların haysiyet ve onurları yüceltilmeli, maddi durumları da ne kadar mümkünse o kadar yüceltilmelidir.

4. Bütün ordu, aynı talimi görmelidir. Süvari ile piyade, ara sıra harp oyunları (manevralar) yapmalı; piyadeler süvari hücumlarına, süvariler piyadelerin yayılım ateşlerine alıştırılmalıdır. Ayrıntılar için bk. Tepedelenlioğlu; s. 92-93.

başlamıştır. Humbarahane ve Hendesehanede o dönemdeki ilk Avrupai askerî okul örneğidir. Bonneval'in emrinde ayrıca Macarnis Daglis, Comte Ramsay, Comte la Tour, Marquis Dorney ve Dervi isimli Fransız subayları da bulunmuştur.⁷

Bonneval'in ölümünden sonra onu Macar asıllı Fransız general Baron de Tott izlemiştir.⁸ Sultan III. Mustafa'nın ıslahat istekleri üzerine Tott, ilk kez bir talimname yazarak 600 topçu erini Kâğıthane'de Avrupai tarzda örgütlemiştir. "Sûrat Topçuları" adını verdiği bu birliğe ilaveten, tophaneyi de ıslah ederek yeni ve modern toplar döktürmüştür.⁹ Yardımcısı Çavuş Aubert'in yönetiminde talimlere başlanmıştır. Türk topçuları kırmızı üstlük, yeşil yelek ve mavi pantolondan oluşan üniforma taşımışlardır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, eğitilen Türk topçuları Aubert'le birlikte Tuna bölgesine gönderilmiştir. Ancak beklenen başarı gösterilememiş, Aubert İstanbul'a geri dönmüştür. Buna rağmen Tott, Aubert'e sûrat topçularının eğitimini sürdürmüş, kendisi de top döküm işleriyle meşgul olmuştur.¹⁰ Bu tarihten itibaren humbaracılar ve subaylar, bu sınıfın tarihinde ilk kez askerî mühendislik, balistik ve matematik eğitimi görmeye başlamışlardır. Bu yeni konuların eğitimini veren de Selim adını almış olan bir başka Fransız asıllı subaydır.¹¹

Tott'un yeni toplar döktürmesine kadar geçen sürede Türkler, çok büyük kalibreli top kullanmalarına karşın, süratli ve daha seyyar toplara sahip düşmanları karşısında başarılı olmayı unutmuslardır.¹² Tott'un döktürmüş olduğu topların da ağır ve hareket kabiliyetinin fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan sadece Çanakkale Boğazı savunması için tesis edilen topların kullanım maksadına uygun olduğu söylenebilmektedir. Zira bu toplar, o dönemde 500 kiloluk bir mermi atabilecek büyüklüktedir.¹³ 1768-

⁷ Akıncı; s. 46. Ayrıca bk. Süleyman Kocabaş; Paris'in "Doğu Yolu"nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 263-264.

⁸ Baron de Tott, Fransız Kralı XV. Louis tarafından Doğu'da araştırma yapmakla görevlendirilmişti. Kendisi, Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan Macar Beyi Rakoczy'nin yanındaki subaylardan birinin oğluydu. Bir süre Kırım'da kalan Tott, Boğaz savunma mevzilerinin pekiştirilmesini görüşmek maksadıyla çağırılmış ve kayınpederi Fransız Sefiri Comte de Vergennes ile birlikte 1755'te İstanbul'a intikal etmişti. Bk. Akıncı; s. 48.

⁹ Alaettin Avcı; Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine kadar), Gnkur.Basımevi, Ankara, 1963, s. 1. Ayrıca bk. Roderich H. Davison; Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, C I, (çev.Osman Akınhay), Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 32.

¹⁰ Kocabaş; s. 96.

¹¹ Mustafa Kaçar'dan aktaran Gabor Agoston; Comte de Bonneval'in ölümünden sonra (1747), Humbaracılar Ocağı bir bakıma kaderine terk edilmiş, nihayet Sultan II. Mahmut döneminde çekidüzen verilebilmişti. Bk. Agoston; s. 67 ve 91'inci dipnot.

¹² Baron de Tott bu konuda şöyle yazmaktadır: "Türkler her savaşta Rus topları tarafından katlediliyor, onlar da bu yıkımın öcünü Rusları hilekâr kalleşler diye suçlayarak almaya çalışıyorlardı. 'Onlar bizi yalnızca ateşli silahlarının üstünlüğü sayesinde yeniyor.' diyorlardı. Sonuçta karşı koyabilmek olanaksız; ama insanlarla göğüs göğüse dövüşürseniz imansızların, Muhammed'e inananların öldürücü kılıç darbelerine ne kadar dayanabileceklerini görebiliriz. ... Türk ordusunun Kırım'da bozguna uğramasıyla Osmanlı Sultanı, Rus toplarının ordusunun yenilmesinde başlıca etken olduğunu kabul ediyordu!" Bk. Cipolla; s. 77.

¹³ Agoston; s. 93 ve 1'inci dipnot.

1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, Akdeniz'deki Rus Donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçmek istemiş; ancak Boğaz'da Tott'un inşa ettirdiği istihkâm mevzilerine yerleştirilen topların gücü karşısında geri adım atmıştır. Tott, 1 Mart 1776'da Fransa'ya geri dönerken Türk dünyasında haklı bir ün bırakmıştır.¹⁴

Choiseul Gouffier'nin İstanbul'da büyükelçilik yaptığı 1784 yılında Fransa'dan Antoine Chabaut, le Roy, Durest¹⁵ ve Monnier gibi mühendisler keza la Fitte, Saint Remy ve Dumarest adındaki subaylar ile topçuluk, denizcilik ve silah üretiminde çalışacak ustalar getirtilmiştir. Fransız topçu uzmanları 100 kadar Türk topçu subayını talimlerle eğitmişlerdir. Fransız sefaretinin matbaasında bazı teknik eserler basılmıştır. 1787'de la Fitte'nin "İstihkâm", ertesi yıl Truguet'in "Deniz Manevraları ve İşaretleri" dersinin kitapları Türkçeye çevrilerek kitap hâlinde basılmıştır. 30 Mayıs 1787'de Fransızların inşasına yardımcı olduğu 74 toplu bir harp gemisi İstanbul'da denize indirilmiştir.¹⁶ Aynı dönemde top dökümcülüğünün başyönetmeni François Alexis ve Mühendis Betolent ile süvari subaylarından de Maret de Türklerin hizmetindedir.¹⁷ 1787-1789 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bazı Fransız subayları cepheye gidince bu durumdan rahatsız olan Rusya ve Avusturya'nın etkisiyle, Fransa askerî uzmanlarını çekmeye başlamıştır. 1789 Fransız İhtilali sonucunda tüm Fransız uzmanlar Türk topraklarını terk etmişlerdir.¹⁸

Sultan I. Abdülhamit'in ardından tahta geçen III. Selim döneminde hız kazanan ıslahat çalışmaları neticesinde, bazı Batılı tarihçilere göre çoğu Fransız "birkaç yüz" Avrupalı, Osmanlılar hesabına çalışmıştır.¹⁹ 1792'de

¹⁴ Kocabaş; s. 97.

¹⁵ Dumorest de olabilir.

¹⁶ İsmail Soysal; Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802), TTK Yayınları, Ankara, 1964, s. 53-54. Romen Tarihçi N. Jorga'nın yazdıklarına göre; Saint Remy ve Aubert, Topçuluk Okulunu yönetirken Kumbarahanenin başında bir İngiliz bulunmaktadır. Fransız le Roy ise Sultan III. Selim için dokuz gemi inşa etmiştir. Fransız mühendis la Fitte savunma istihkâmları inşa ederken Maurogenis de "Tuna Filosu"nun gemilerini inşa etmiştir. Bk. N. Jorga; Geschichte des osmanischen Reiches - Nach Quellen den Quellen dergestellt, (Herausgeber: A.H.L. Heeren, F.A. Ukert, W. Von Giesebrecht, K. Lamprecht), Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, Gotha, 1910, Fünfter Band, s. 54-55. Gündüz Akıncı'ya göre; Antoine Chabaut'nun bulunduğu dönemde ayrıca Türk kalelerini inceleyen Mühendis Poiret, Grand-Pere ve Aubert isimli topçu çavuşları da Türk hizmetindedir. Bk. Akıncı; s. 50. Süleyman Kocabaş'a göre ise Tott'un yardımcılığını yapmış olan Aubert, 1778'de İstanbul'dan ayrılmış; 1783'te tekrar hizmete girerken yanında yukarıda sözü edilen istihkâm subayı Antoine Chabaud ve coğrafya uzmanı Puare'yi de getirmiştir. 1784'te le Roy, Monnier, la Fitte, Saint-Remy, Dumorest gibi mühendis ve subayların gelişinin sebebi de Paris'ten ayrıca 12 topçu subayı istenmiş olmasıdır. La Fitte, "İstihkam Okulu"nu kurarken le Roy da gemi inşa tezgâhlarında bazı küçük tekneler inşa etmiştir. Aubert ve Çavuş Graper ise Fransız örneklerine göre top dökmeye başladıkları gibi, 100 civarında Türk topçusunu da eğitmişlerdir. Monnier'in görevi, süvari subaylarını eğitmektir. Puare ise Özi ve Hotin Kalelerinin savunma sistemini incelemiştir. Bk. Kocabaş; s. 112-113.

¹⁷ Akıncı; s. 50.

¹⁸ Kocabaş; s. 113.

¹⁹ Roderic H. Davison; Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923), (çev.Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 51.

içlerinde İsveç Elçiliğinden M. d'Ohsson ile Osmanlı ordusu hizmetindeki Fransız Topçu Subayı Bertrand'dan²⁰ Osmanlı kuvvetlerinin düzenlenebilmesi için ıslahat teklifi istenmiştir. 1793 başlarında, Fransa'daki Valence top dökümhanesi direktörü olan Guion Pompelonne yönetiminde, top ve hafif ateşli silahların üretimi için çalışmalar başlatılmıştır.²¹ 1794 başlarında, Thainville adlı bir uzmanla üç Fransız subayı²² İstanbul'a gelmiştir. Bunları, birkaç ay sonra Deniz Yüzbaşı Truller'in başkanlığındaki küçük rütbeli daha kalabalık bir grup izlemiştir. Bu grup İstanbul Boğazı'nın kara savunma tesislerinde çalışmıştır.²³ 1795-1798 döneminde, Hasköy dışındaki tüm Osmanlı silah fabrikalarının yönetimi, Fransız Aubert ve Cuny'ye bırakılmıştır.²⁴ 1795'teki istek üzerine Lifous, Albert ve Ranchaux isimli eğitimci Fransız subayları da İstanbul'a intikal etmişlerdir.²⁵

1796'da Yeni Fransız Elçisi General Jean-Baptiste Annibal Aubert du Bayet, beraberinde Cara-Saint-Cyr ve Menant adlı iki general ile Vaulaincourt adlı subayla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Onları iki Fransız fırkateyni ile tam teçhizatlı bir hafif topçu bölüğü (20 top, 4 subay ve bir hekim) ve bazı ustalar izlemiştir.²⁶ Bu arada Fransa'nın genç generali Bonaparte dahi kendi rızası ile Türk hükümdarının hizmetinde çalışmak istemiştir.²⁷ 1795'te bu konuda izin çıkmış, hatta hazırlıklar da başlatılmıştır. Ancak, Paris'te iç karışıklığın tehlikeli bir hâl alması üzerine Bonaparte, 4 Ekim 1895'te İçorduları Başkomutanlığına atanınca yapılacak çalışmalar gerçekleştirilememiştir.²⁸

III. Selim zamanında 1793'ten itibaren "Tersane-i Amire"deki yenileştirme hareketlerinde ve gemi inşa işlerinde, Fransız gemi inşa

²⁰ Türk kaynaklarında Bertrano şeklinde de geçmektedir.

²¹ H.H.Günhan Danışman; "Anadolu Enerji Teknolojileri Tarihçesi ve XVIII. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Yönetiminin Sanayileşmede Kaçırdığı Fırsatın Yeniden Değerlendirilmesi", Türk Teknoloji Tarihi, (Yay.Hzl.Emre Dölen, Mustafa Kaçar), Türk Bilim Tarihi Kurumu, İstanbul, 2003, s. 100-102. İsmail Soysal; Pampelonne'un General du Bayet'nin elçiliği döneminde 63 kişiyle birlikte geldiğini, bunların masraflarının iki ülke arasında sorun yarattığını, 1799 yılına kadar İstanbul'da kaldıklarını yazmaktadır. Bk. Soysal; s. 159.

²² Daha önce Türk hizmetinde bulunan Topçu Binbaşı Aubert, İstihkâm Binbaşı Monnier, İstihkâm Yüzbaşı Mazurier.

²³ Soysal; s. 158. Ayrıca bk. Kocabaş; s. 115. Romen N. Jorga, dönemle ilgili kitabının ayrı bir bölümünde; Sultan III. Selim döneminde istihkâmcı, mühendis ve harp eğitimi konularında la Fitte, Saint Remy, Monnier ve Toussaint, Kauffer, le Roy ve le Brun'un gelerek İstanbul'un savunmasını pekiştirdiklerini ve ayrı bir donanma inşa ettiklerini yazmaktadır. Ayrıntılar için bk. Jorga; Fünfter Band, s. 102-103.

²⁴ Danışman; s. 102.

²⁵ Fransa'dan celp edilen subay ve uzmanların sayılarının büyük oranda artış kaydetmesi üzerine, tüm bu Fransız unsurların yönetimi maksadıyla Fransız Generali Menant'ın tercümanı Digeon'la birlikte görevlendirildiği görülmektedir. Bk. Akıncı; s. 52.

²⁶ General du Bayet, ayrıca iki sahra topu ve bir havan topunu da Sultan III. Selim'e sundu. Bk. Soysal; s. 159.

²⁷ Enver Ziya Karal; "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", Belleten, C IV, S 13, TTK, Ankara, 1994, s. 177.

²⁸ Bk. Soysal; s. 162-163.

mühendislerinden Jacques Balthasard le Brun ile Jean Baptista Benoit ve Toussaut Petit adlarındaki iki yardımcısından yararlanılmıştır.²⁹ Sultan, bu Fransız ustaların inşa ettiği donanmayla gurur duymuştur.³⁰

1798'de Bonaparte'ın Mısır seferi üzerine Osmanlı ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş; 2 Eylül 1798'de Sultan III. Selim, 42 Fransız görevlisi ile 1800 Fransız uyruklunun sınır dışı edilmesi ya da tutuklanmasını buyurmuştur.³¹ Bonaparte'ın Mısır seferinin sona ermesinden bir süre sonra, iki ülke ilişkileri yeniden düzene girmiş ve 1807'nin başlarında Mühendis Antoine ile Baron de Juchereau Çanakkale Boğazı tahkimatı için rapor hazırlamıştır.³²

III. Selim'in ardından tahta çıkan Sultan II. Mahmut; 14 Haziran 1926'da, Avrupa stilinde üniformalarını giymiş olarak bir avuç subayın talim yaptırdığı "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adlı yeni askerî birliği kurmuştur. Bu birlik kısa bir süre içinde Fransız mühendis ve subayları ile Alman askerî müzisyenlerinin desteğinde, bizzat Sultan II. Mahmut'un izlediği talimlere başlamışlardır.³³ İlk kez Avrupai tarzda eğitim almaya başlayan Türk ordusunun askerleri; bu tarihten itibaren devşirme yerine, doğrudan halk kitlesinden seçilmeye başlanmıştır. Özellikle Fransız olmak üzere yabancı subaylar istihdam edilmiştir.³⁴

Sultan II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra, kuracağı yeni kuvvetler için yabancı subayların eğitime ihtiyaç duymuştur. Fransa, Avusturya ve Rusya aslında bu işe hevesli görünmektedir. Ancak Babıalinin endişesi, bu devletlerin büyüklükleri ve Osmanlı Devleti'yle çıkar

²⁹ Danişman; s. 102. Daha sonra İstanbul'a gelen denizcilerden bir diğeri de Descorches'di. Bk. Kocabaş; s. 115-116.

³⁰ N. Jorga'ya göre; Fransız mühendisler 7 büyük hat gemisi, 6 fırkateyn ve iki küçük deniz aracı inşa etmişlerdi. Bk. Jorga; Fünfter Band, s. 117. Aynı konuda Enver Ziya Karal; Sultan III. Selim'in 1789'da tahta çıktığında donanmaya verdiği önem sebebiyle Fransız Bahriyesi mühendislerinden le Brun, J. B. Benoit ve İsveçli Mühendis Klenberg ile İstanbul Tersanesinden Mimar İsmail ile Molla Mustafa'nın tersane ıslahı ve yeni gemi inşası için memur edildiklerini yazmaktadır. Bk. Enver Ziya Karal; "Selim III. Devrinde Osmanlı Bahriyesi", Tarih Vesikaları, C I, S 2, Ağustos 1941, s. 204.

³¹ Kocabaş; s. 116. Ayrıca bk. Hasan Berke Dilan; Türk-Fransız İlişkilerinde Saint-Benoit Lisesinin Misyonu, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 65.

³² Akıncı; s. 52.

³³ Davison; C.I, s. 37.

³⁴ Yeni ocağın kurulduğu yıllar, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış pek çok sorunla uğraştığı dönemdi. Bunlardan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı; asker alma işlemlerindeki güçlükler nedeniyle yeni yapının eksikliklerini göstermiş, üstelik pahalıya da mal olan bir tecrübe yaşanmıştı. Yalnız Müslümanların askere alındığı bu sistemle memleketin iktisadi hayatı, özellikle de Türk tebaa büyük bir yıkıma uğruyordu. Gönüllülük esasına göre asker alma işlemleri yapılmakta; o güne kadar görülmeyen ve sadece Müslümanlardan belli ölçütlerle devşirilen gençlerden, gönüllü olmayanlar zorla hatta kelepçelenerek askerlik yapmaya mecbur edilmekteydi. Genç yaşta silah altına alınan bu gençler, yıllarca memleket hasreti çektikten sonra şayet sağ kalabilmişlerse memleketlerine yaralı, hasta veya yaşlı biri olarak dönüyorlardı. Ayrıntılar için bk. Faruk Ayın; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1939-1914), Gnkur.Basımevi, Ankara, 1994, s. 2-3.

çatışmalarının mevcudiyetidir. O dönemde Gaillard isimli bir Fransız astsubayının “Piyade Talimnamesi”, Serasker Mehmet Hüsrev Paşa tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul’daki garnizonlarda uygulanmaya başlanmıştır. Temmuz 1835’te Paris’e gönderilen özel bir elçiyle ordunun yeniden yapılanması için subay gönderilmesi istenmiştir. Ancak Fransa, II. Mahmut’un bu isteğini yerine getirmemiştir.³⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde Türk ordusu, rahat ettirici özellikleri bulunan ve Fransız ordusundaki hafif piyade sınıfının (Zouave) kullandığı cinsten üniformalara kavuşmuştur.³⁶

Kırım Harbi’nden sonra ıslahat ve yeniden yapılanma ihtiyacı, Fransız subaylarıyla giderilmeye çalışılmıştır. 1870-1871 yılları arasında çıkan Almanya-Fransa çekişmesi ve savaşları öncesinde Osmanlı Kara Kuvvetlerinde ıslahat maksadı ile hizmet gören Fransız subaylar ülkeleri tarafından çağrıldığından Fransa’ya geri dönmüşlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda yaşanan hezimet üzerine Sultan Abdülhamit tarafından, Osmanlı Kara Kuvvetlerini iyileştirmek maksadıyla Fransa’dan askerî heyet talep edilmiş; ancak Fransa, bu talebi yerine getirmeye pek istekli görünmemiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamit de öteden beri sempati duymakta olduğu Alman Birliği’nin başlısı Prusya’dan subay getirtebilmek için de arayış içine girmiştir.³⁷

Abdülhamit, 1881’de Osmanlı hizmetindeki Fransız General Dreyse vasıtasıyla bir kez daha Fransa’dan askerî heyet talebinde bulunmuştur. Rusya ile dostluk ilişkileri adına bu isteğe de olumsuz cevap verilmiştir.³⁸

Fransa’nın bu olumsuz cevabı üzerine, Almanya’dan askerî heyet istenmesine karar verilmiştir. Neticede “Albay Kaehler Misyonu” adıyla dört kişilik ilk Alman askerî heyet, 1882’de İstanbul’a gelmiştir.³⁹ Alman askerî heyetinin Osmanlı Devleti’nde görev almasının ardından Osmanlı Devleti, büyük ölçüde Alman silahlarına yönelirken Kara Kuvvetlerinin hemen her

³⁵ Gizli kalması gereken bu talep İstanbul’daki Rus elçisi tarafından öğrenilmiş, Fransa’nın bu yardımına karşı çıkmıştı. Avusturya-Macaristan temsilcisi Baron Stürmer’in de bu gelişmeyi protesto etmesi üzerine, zaten Mısır’daki Mehmet Ali’ye karşı Osmanlı Devleti’ni desteklemeye pek istekli olmayan Fransa, isteği reddetmişti. Bk. Jehuda L. Wallach; *Anatomie einer Militäerhilfe*, Droste Verlag, Duesseldorf, 1976, s. 17.

³⁶ Kullanılan silahlar arasında ise Almanya’dan tedarik edilen ağır Krupp marka toplar yanında, Henry-Martini ve Schneider marka tüfekler bulunuyordu. Bk. Davison; C 2, s. 32.

³⁷ Edward Mead Earle; *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (çev.Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 51. Ayrıca bk. Rifat Önsoy, “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayinin Çıkarı (1871-1914)”, IX. Türk Tarih Kongresi, C 2, TTK, Ankara, 1988, s. 207.

³⁸ Bk. Kocabaş; s. 324-325.

³⁹ Bunlar; 16’ncı Sahra Topçu Alayından Yüzbaşı von Ristow, 4’üncü Dragon Süvari Alayından Yüzbaşı von Hobe, 6’ncı Hüsar Süvari Alayından Yüzbaşı von Kamphovener ve heyet başkanı olarak Albay Otto August Johannes Kaehler idi. Kaehler’in bir yıl içinde ölümü üzerine Sultan Abdülhamit’in bizzat ismini belirtmiş olduğu Binbaşı Freiherr Colmar von der Goltz İstanbul’a geldi. Bk. Tepedelenlioğlu; s.114.

sahasında Almanlara dönüş görülmüştür. 1890'lı yıllarda bu işlem daha da hız kazanmıştır. Hassa ahırlarının atlarının tedarik edileceği ülke konusunda bile Almanlar söz sahibi olmaya başlamıştır. 1892'de Hassa ahırlarına Fransa'da öğrenim gören İzzet Paşa'nın komutan olmasıyla, bu birlikteki Alman von Hobe'nin etkisi azalmıştır. Alman Büyükelçisinin şikâyetiyle Von Hobe 1894'te Almanya'ya geri çağırılmış; ancak onun olumsuz tutumları yüzünden Hassa Ahırları için alınacak 50 damızlık aygır, Almanya yerine Fransa'dan satın alınmıştır.⁴⁰ Muhtemelen bu alışverişte Fransa'da eğitim gören İzzet Paşa'nın eğilimi, önemli bir rol oynamıştır.

Alman askerî heyeti ile birlikte Erkânıharp sınıfının Alman subayı olan hocalarına ilaveten Türk hocalarının da önemli bir bölümü, Almanya'da kurmay eğitimi almış Türk subaylarıdır. 1896 yılında Erkânıharp sınıfının hocaları arasında bulunan nadir Fransız hocaları arasında Ferik (korgeneral) le Cok (Le Coq ya da Lecoq) Paşa, "Harp Tarihi ve Şimendifercilik" dersi; Mösyö Lupeau ise "Fransızca" dersi vermektedir.⁴¹

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki döneminde, büyük devletleri memnun edebilecek bazı düzenlemeler içinde bir Fransız subayının Jandarma Genel Müfettişi yapılması da vardı. Keza Haziran 1910'da, Soma - Bandırma demir yolu inşası için bir Fransız şirketine imtiyaz verilmiştir. Birinci Dünya Harbi öncesinde Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa, kendi çabasıyla İstanbul'da ve Paris'te şubeleri mevcut "Fransız-Türk Yakınlaşma Cemiyeti"ni kurmuştur. Bununla da yetinmeyen Cemal Paşa; ayrıca Fransa'nın Le Havre'deki tersanesinden altı muhrip, Creusot tersanesinden iki denizaltı, dağ topları ve 12 deniz uçağı siparişi vermiş; ayrıca deniz havacılık okulunun kurulması için heyet talebinde bulunmuştur.⁴²

Birinci Dünya Harbi öncesinde, Alman Generali Liman Von Sanders Türk Kara Kuvvetlerinin ıslahatıyla ilgili misyon şefliğine getirilirken Donanmada İngiliz Amiral Limpus ve Jandarmada da Fransız General Baumann bulunuyordu.⁴³ Türk jandarma teşkilatında Fransız izleri son derece belirgindir. Öyle ki 19 Nisan 1904 tarihli Jandarma Nizamnamesi, neredeyse 20 Mart 1903 tarihli Fransız Jandarma Nizamnamesi'nin birebir çevirisidir.⁴⁴

⁴⁰ Wallach; s.83.

⁴¹ Muharrem Mazlum; Erkânıharbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihçesi, Harp Akademisi Külliyyatından, Yıldız Hr.Ak.K. Matbaası, 1930, s. 41.

⁴² Ayrıntılar için bk. Ahmed Djemal Pascha; Erinnerungen eines türkischen Staatsmannes, Drei Masken Verlag, München, 1922, s. 108-109.

⁴³ age.; s. 106. Ayrıca bk. Roland Barellies; Osmanlı'nın Alacakaranlığı, (çev.Yeşim Türkmenoğlu), Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 294. Barellies, Baumann'ın rütbesini yüzbaşı olarak vermektedir.

⁴⁴ Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi; C I, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara, 2002, s. 172.

c. Fransa'nın Osmanlı Döneminde Türk Askerî Okullarına, Askerî Personele ve Askerî Tıbbiye Katkıları

Askerî eğitim alanında ilk Fransız girişimi; Baron de Tott'un çalışmalarıyla 1773'te Haliç'te Hasköy yöresinde, daha çok deniz mühendisi yetiştirmeye uygun "Mühendishane-i Bahri Hümayun"un açılmasıyla başlamıştır. Bu okulda daha sonra Mühendis Tondo da ders vermiştir.⁴⁵

Gemi inşa mühendisleri ve deniz subaylarını birlikte yetiştiren bu ilk deniz okulundan Fransız subayların ayrılmasıyla eğitimin aynı düzeyi ve ciddiyeti sürdüremediği görülmüştür. 1795 yılında Fransız le Brun'un görevlendirilmesi üzerine, Osmanlı öğretmenlerinden oluşan bir heyetle yeniden eğitime başlanmıştır.⁴⁶

Sultan III. Selim; özellikle askerî alanda olmak üzere eğitime önem vermiş, çeşitli Avrupa başkentlerine daimî Osmanlı elçilikleri kurdurmuştu. En önemli düşüncesi ise kuşkusuz, Avrupai tarzda ve üniformalı yeni bir düzenli ordunun kurulmasıdır.⁴⁷ "Nizam-ı Cedid" adı verilen bu kuvvetle birlikte, 1806-1807 döneminde General Sebastiani'nin başkanlığında Fransız tarzı eğitim doruk noktasına ulaşmıştır.⁴⁸

Fransa'nın Mısır'ı terk etmesinden sonra, Hidiv (Vali) Kavalalı Mehmet Ali Paşa; kısa bir süre içinde Mısır'da askerî, idari, eğitim, öğretim ve bayındırlık sahalarında büyük bir gelişme sağlamıştır. Eğitim ve öğretim alanındaki yenilikler ve Avrupai tarzdaki uygulamalar göz kamaştırmaktadır. Batı'nın eğitim ve öğretim sistemini benimseyen Mehmet Ali Paşa, bu işte Bonaparte'in işgal sonrası Mısır'dan ayrılan ordusundan geriye kalan Albay Seves'den çok yararlanmıştır. Müslüman olarak Süleyman Ağa adını alan Seves, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Başkomutan İbrahim Paşa'dan sonra ikinci önemli şahıs hâline gelmiştir.⁴⁹

⁴⁵ Deniz Harp Okulunun kuruluşu ve ilk eğitimler hakkında bk. Celalettin Yavuz; Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonerler, Deniz İkmal Grup K.İği Basımevi, İstanbul, 2000, s. 27. Ayrıca bk. Akıncı; s. 49-51.

⁴⁶ Yeni oluşumda iki bölüm vardı. 10 öğrenci gemi mühendisliği, 20 öğrenci ise deniz harekâtı ile ilgili bölüme alınmıştı; matematik dersi her iki bölüm için de ortaktı. Hazırlık sınıfının ardından üçer yıllık öğrenim süresi öngörülmüştü. 1805 yılına gelindiğinde deniz harekâtı bölümünde okuyan öğrencilerin sayısı 40'a ulaşmıştı. Bunların içinde Hristiyan veya başkaca bir gayrimüslim bulunmuyordu. Öğrenciler gemilerde stajyer olarak da görevlendirilmekteydi. Bk. Daniel Pansac; "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850)", Devletin Silahlanması - Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925), (der.Erik Jan Zürcher), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57-58.

⁴⁷ Davison; C I, s. 35-36.

⁴⁸ Ahmet Turan Alkan; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Matbuat ve Neşriyat AŞ, Ankara, 1992, s. 9.

⁴⁹ Mehmet Ali Paşa, 400 civarındaki genci Asuvan'a göndererek bu Fransız subayı tarafından eğitimlerini sağladı. Seves'in itinalı eğitimi sayesinde bu gençler, üç yıl içinde en iyi subay derecesinde yetiştiler. 1825'te ise "Medrese-i Erkânıharp" adıyla harp okuluna ilaveten bir de "Kurmey Mektebi" açtı. Aslında Mısır'da daha başka Fransız subaylar da görev almıştı. Ancak

Mehmet Ali Paşa, Avrupa'ya da kabileler hâlinde öğrenci gönderdiği gibi, Avrupa'dan da birçok mühendis ve uzman subay getirtmiştir. 1813-1825 yılları arasında Avrupa'ya gönderilen 28 öğrencinin çoğunluğunun adresi Paris'tir. Sultan II. Mahmut da Mısır'daki başarılı çağdaşlaşma faaliyetlerinin farkına varmış, hatta birkaç yetişkin subayın öğretmenlik yapmak üzere İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Mehmet Ali, "Mısır'da talimli ve tahsilli zabıt yoktur!" şeklinde olumsuz bir cevap vermiştir.⁵⁰ Mısır'dan 1818'de Fransa'ya gönderilen Osman Nureddin; Fransızca, İngilizce ve matematik öğreniminin sonunda Kahire'ye dönerek 1828'de Donanma Komutanlığına kadar yükselmiştir. 1926'da Mısır'ı ziyaret eden Fransız Donanma Komutanı Robillard'la görüşen Mehmet Ali Paşa, aynı yıl 44 öğrenciyi Fransa'ya eğitime göndermiştir. 1833'te öğrenci mevcudu 115'e ulaşan "Ecole Egyptienne"⁵¹ isimli okul Paris'te açılmış ve mezunlardan İskenderiyeli Hasan, Bahriye Nazırlığına kadar yükselmiştir.⁵²

1820-1821 yıllarında Cezayir'in ileri gelenlerinden Hamdan Efendi'nin oğlu Seyid Ali, Osmanlı Devleti hesabına Paris'te Sefir Reşit Paşa tarafından bir askerî idadiye kaydedirilmiştir. 1830-1831 döneminde Paris'e dört öğrenci gönderilmiştir. Bunlardan Ethem, "Institut Barbet"nin ardından 1835-1836 döneminde Ecole des Mines'e girerek 1840'da sınıf birinciliğiyle diplomasını almıştır. Türk kuvvetlerinde görev alan bu öğrenci, daha sonra siyaset ve bilim adamı Ethem Paşa olarak ün yapmıştır. Topçuluk öğrenimi görerek 1838'de Marsilya'dan dönen öğrencilerden Hüseyin, korgeneralliğe kadar yükselmiştir. Denizcilik eğitimi alan Ahmet isimli öğrencinin de bir süre Fransız gemisinde çalıştıktan sonra Osmanlı Bahriyesinde görev aldığı ileri sürülmektedir. Abdülatif isimli son öğrenci de albaylığa yükselmiştir. 1832'de Paris'e gönderilen "Asakir-i Mansure" kaymakamlarından Mehmet Reşit Bey, 1938'de dönerek Tophane'de ferik⁵³ rütbesiyle görev yapmıştır.⁵⁴

Sultan Abdülmecit; yeni yaptırmakta olduğu Pangaltı'daki Harbiye Mektebinde eğitim vermeleri için Fransız Kralı Louis Philippe'den Fransız öğretim görevlisi talebinde bulunmuş, neticede Manyau, Majino ve Dobrovil isimli üç subay görevlendirilmiştir.⁵⁵

bunların içinden bizzat Fransa'nın Mısır'daki Başkonsolosu Bernardino Drovetti tarafından Paşa'ya takdim edilmiş olan ve Napolyon'un orduları ile Waterloo'yu da yaşadığını iddia eden Albay Seves en yararlı olanıydı. Bk. Khaled Fahmy; "Ulus ve Asker Kaçakları: Mehmet Ali'nin Mısır'ında Zorunlu Askerlik", Devletin Silahlanması - Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925), (der.Erik Jan Zürcher), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 72-73. Ayrıca bk. Avcı; s. 24.

⁵⁰ age.; s. 24-25.

⁵¹ Mısır Mektebi.

⁵² Okul ve öğrencilerden bazılarının isimleri ve görevleri için bk. Adnan Şişman; Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), TTK, Ankara, 2004, s. 3-4.

⁵³ Korgeneral.

⁵⁴ Dokuz yıl topçuluk ve istihkâm eğitimi gören Seyid Ali; yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş, daha sonra Türk kuvvetlerinde müşirlik ve valilik yapmıştır. 1822'de gönderilen öğrenci ise Ali Rıza Paşa unvanını aldı. 1830-1831'de gönderilen öğrenciler Hüseyin, Ahmet, Abdülatif ve Ethem'dir. Ecole Egyptienne ise 1849'da kapatıldı. Bk. Şişman; s. 4-6.

⁵⁵ Yavuz; s. 65. Ayrıca bk. Akıncı; s. 53.

Osmanlı Hükûmetinin 1830'da Paris'e göndermeye başladığı öğrencilerin sayısı, 1839'a kadar 37'ye ulaşmıştır. Bu öğrencilerin tamamına yakını askerî öğrenim görmüştür. Bir süre Fransa'ya öğrenci gönderilmezken 1844'te Mısır Mektebinin açılmasıyla, 1847'de yeni öğrenci grupları gönderilmeye başlanmıştır. 1857'de askerî ve sivil uzman yetiştirilmesi maksadıyla Paris'te "Mekteb-i Osmani" açılınca Avrupa'daki diğer öğrenciler de bu okulda toplanmıştır. Ancak istenen hedefe ulaşamadığından okul, 1864'te lağvedilmiştir.⁵⁶

1827 yılında Paris'e dört askerî öğrenci göndererek yurt dışında eğitimin öncülüğünü yapan Sultan II. Mahmut, 1834'te "Mekteb-i Ulum-ı Harbiye"yi açmıştır. Böylece modern askerlik bilgisiyle teçhizli subaylar yetiştirilmeye başlanmıştır. Kara Harp Okulunun kuruluşunu simgeleyen bu okulda Fransızca bilme koşulu getirilmiştir.⁵⁷

1835'ten itibaren de yabancı ülkelerin askerî eğitim kurumlarına, öğrenci subaylar gönderilmiştir. 1835 yılında Viyana'ya Teğmen Abdi Efendi⁵⁸, Teğmen İbrahim Efendi⁵⁹, Çavuş Üsküdarlı Ahmet Efendi⁶⁰, Rüstem Efendi⁶¹; Paris'e Enderun'dan Tevfik Efendi⁶² gönderilirken Londra'ya da Humbarahaneden Alay Emni Emin Bey⁶³ ve Kolağası Selim Efendi⁶⁴ gönderilmiştir.⁶⁵

Daha sonra, Enderundaki gençlerden 150'sinin Avrupa'ya eğitime gönderilmesi buyruğuna medreseden karşı çıkılması üzerine bu girişim durdurulmuştur. Buna karşılık, Mayıs 1855'te Fransa'nın Mans şehri civarında La Flèche'teki "Prytanée Impérial Militaire" okuluna 20 Türk öğrenci gönderilmiştir.⁶⁶

1870 yılında Haydarpaşa Hastanesinde askerî hekimlere mahsus bir uygulama okulu teşkil edilmiş ve o yıldan itibaren mezun olan hekimlere, bu yeni birime devam etme mecburiyeti getirilmiştir. O tarihe kadar Tıbbiyede

⁵⁶ Bu öğrencilerin içerisinde askerlik yanında tıp, mühendislik ve hukuk alanlarında öğrenim görenler mevcuttu. En büyük kabile, 1856'da Islahat Fermanı'nın ardından gönderilen ve sayısı 47'yi bulan gruptu. 1839-1876 döneminde Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya gönderilen 166 öğrenciden 78'i gayrimüslimdi. 1880'li ve sonraki yıllarda da Fransa'ya madencilik, ziraat, hukuk, telgraf, mimarlık, tıp, hendese, baytarlık, güzel sanatlar gibi dalların yanı sıra askerî öğrenim için de öğrenci gönderildi. Ayrıntılar için bk. Adnan Şişman; "Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri", XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler, C 3, TTK, Ankara, 1999, s. 963-964.

⁵⁷ Alkan; s. 9.

⁵⁸ Daha sonra Serdar-ı Ekrem Çirpanlı Abdülkerim Nadir Paşa.

⁵⁹ Daha sonra Ferik İbrahim Paşa.

⁶⁰ Daha sonra Suriye Valisi Ahmet Paşa.

⁶¹ Rüstem Paşa.

⁶² Daha sonra Kurmay Başkanı Ressam Tevfik Paşa.

⁶³ 5'inci Ordu Müşiri Emin Paşa.

⁶⁴ Ferik Selim Paşa.

⁶⁵ Muharrem Giray; Şanlı Harbiye'nin Tarihi, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 8.

⁶⁶ Burada tarih olarak 1955 yazılmış, ayrıntıya da girilmemiştir. Bk. Gündüz Akıncı; Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 34-35.

dersler Fransızca verilirken buradaki uygulama bölümünde tedrisat, Türkçe yapılmaktadır. Uygulama bölümünün ilk hocaları da Miralay Volkoviç Bey⁶⁷, Miralay Nafilyan Bey⁶⁸, Kaymakam⁶⁹ Konstantin Globel Bey ve Mortman'dır.⁷⁰ 1872'de ilk dönem mezunlarına uygulanan bir sınav sonucunda, ilk 18 kişi Paris ve Viyana'da öğrenime gönderilmiştir. Dönerlerin bir kısmı Tıbbiye Mektebinde öğretim üyeliği yapmıştır.⁷¹ Fransa'ya tıp eğitiminin devamı için gönderilenler arasında, Prof.Dr.Sappey'in yanında çalıştıktan sonra 1874'te Paris'ten döner Mazhar Paşa da bulunuyordu.⁷² İstanbul Şehremini görevini alacak Askerî Tabip Cemil Topuzlu'nun gönderildiği, 11 kişilik 6'ncı dönem ve önceki beş dönemdekilerle birlikte, Fransa'ya tıp öğrenimini pekiştirmek için gönderilen genç tıbbiyelilerin sayısı 32'yi bulmuştur.⁷³

30 Eylül 1893'te Fransız olması muhtemel Dr.Chantemesse; "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane"nin ıslahıyla ilgili raporunu vermiş, ardından yeni kurulacak bakteriyoloji bölümü için Serasker Zeki Paşa ile 23 Aralık 1893'te sözleşme imzalamıştır. 1894'te bu kez Dr.Maurice Nicole hekimlere ve veterinerlere bakteriyoloji kursu vermeye başlamıştır.⁷⁴

Fransa'da eğitim görenlerden Ferit Ethem Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa "Ecole d'Etat-Major"dan mezun olan ve Türk ordusunda görev yapan ilk kurmay subaylardır. Fransa'da eğitim alanlar içinde Ferik Mazhar Paşa teşrih (anatomi), Mirliva Nuri Kenan ve Fevzi Paşa dâhiliye, Şakir Paşa fizyoloji, Miralay İbrahim Yusuf (Şevki) Bey sinir hastalıkları dallarında kuruculuk da dâhil olmak üzere önemli hizmetler görmüşlerdir.⁷⁵

ç. Osmanlı Kuvvetlerinde Fransız Harp Silah-Araçları

Türk askerî birlikleri için Sultan III. Selim döneminde hediye getirilen Fransız toplarıyla başlayıp Fransa'dan modern harp silah ve aracı tedariki, XIX. yüzyıl ve Cumhuriyet dönemi de olmak üzere XX. yüzyılda da devam etmiştir. Maliyet ve büyüklükleri itibarıyla donanma ve havacılık alanındakiler öne çıkmaktadır.

⁶⁷ Seririyatı Cerrahiye.

⁶⁸ Seririyatı Dâhiliye.

⁶⁹ Bugünkü "binbaşı" rütbesinin karşılığı.

⁷⁰ Seririyatı Ayniye.

⁷¹ Osman Ergin; Türkiye Maarifi Tarihi, Eser Matbaası, C 3-4, İstanbul, 1977, s. 1196.

⁷² Mazhar Paşa (1845-1920), Paris dönüşü anatomi doçenti olmuş, 1879'da aynı dalda profesörlüğe yükselmiş, 1908'de emekliliğini istemiş, emekliliğinin ardından da çalışmayı sürdürmüştür. Bk. Cemil Paşa (Topuzlu); İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, (Yay.Hzl.Cemalettin Topuzlu), 5. Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri Ltd.Ş., İstanbul, 2003, s. 32.

⁷³ Cemil Paşa (Topuzlu); s. 43.

⁷⁴ Ekrem Kadri Unat; "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Tophane Müşiri Mustafa Zeki Paşa", V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1998, s. 50.

⁷⁵ Bk. Şişman; s. 970.

Osmanlı Bahriyesine Fransa'dan, 1836'da "Peyk-i Şevket" buharlı geminin⁷⁶ alınması ile başlayarak 1914'e kadar birçok deniz harp silahı ve aracı tedarik edilmiştir. 1866'da Yenikapı römorkörü, 1865'te Feth-ül İslam, 1868'de Asar-Tevfik ve Necm-i Şevket zırhlıları; Lütf-ü Celil sınıfı korvet, 1874'te Kosova sınıfı nakliye gemisi, 1885'te Burhaneddin sınıfı stimbót, 1886'da Şemşir-i Hücum stimli torpidobotu Fransız tersanelerince inşa edilerek teslim edilmiştir. 1906-1907 döneminde dört adet Hisar sınıfı torpidobot, Samsun sınıfı dört muhrip (Samsun, Yarhisar, Taşoz, Basra) Fransız firmalarınca inşa edilmiştir. 1907'de Fransız yapımı Marmaris ve 1908'de Taşköprü sınıfı dokuz gambót, 1912'de Aydın Reis sınıfı dört ve 1914'te İsa Reis sınıfı dört gambót hizmete girmiştir. 1895'te Fransız firmalarınca inşa edilen Ecole ve Dofen sınıfı römorkörler, 1914'te Fransız Bahriyesinden satın alınarak Zonguldak'ta kullanılmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında 30 Ekim 1915'te Akbaş'ta karaya oturan 1908 yapımı bir Fransız denizaltısı ele geçirilerek "Müstecip Onbaşı" adıyla Türk donanmasında hizmete girmiştir.⁷⁷

1909 yılında bazı Fransız pilot ve baloncuların İstanbul'daki gösterileri sonucunda Mahmut Şevket Paşa iki kurmay subaydan Enver Bey'i⁷⁸ Almanya'ya, Fethi Bey'i⁷⁹ de Fransa'ya askerî ataşe olarak görevlendirirken bu ülkelerdeki askerî balonculuk faaliyetleri hakkında bilgi istemiştir. Özellikle Fethi Bey, Fransa'da o dönem ünlü olan Picardie tatbikatında gördüğü uçak kullanılması olayını Harbiye Nezaretine bildirmiştir. Osmanlı-İtalyan Trablusgarp Savaşı sırasında tarihte ilk kez, İtalyan uçaklarından 1 Kasım 1911'de bomba atılınca Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Avrupa'dan uçak ve balon satın alınması girişiminde bulunmuştur. Yüzbaşı Fesa ve İstihkâm Teğmeni Kenan Efendi, Paris'e havacılık eğitimine gönderilmiştir. İstanbul'da havacılıkla ilgili bir okul planlandığı gibi, Süreyya Bey başkanlığında bir heyet ve iki Fransız uzman tarafından Yeşilköy'de bir hava alanı yapılmasına karar verilmiştir. 1912'de Fransız Blériot Uçuş Okulunda eğitimlerini tamamlayan Yüzbaşı Fesa ve Teğmen Kenan, Tayyare Mektebine yerleştirilirken Fransa'dan iki adet çift kişilik Deperdussin uçağı satın alınmıştır. Temmuz 1912'de Fransa'dan, Tayyare Mektebinin Müdürlüğüne, Breson ve ayrıca demirci ve doğramacı ustalar getirilmiştir. Bu arada kısa süreli de olsa Avrupa'nın diğer ülkelerine olduğu gibi, Fransız R.E.P. uçak fabrikasına da askerî personel gönderilmiştir. 1913 yılında

⁷⁶ La Ciotat'ta, SA Chantiers Benet firması tarafından inşa edilen 465 tonluk teknedir. Bk. Bernd Langensiepen, Ahmet Güleriyüz; The Otoman Steam Navy 1828-1923, (Edited and translated James Cooper), Conway Maritime Pres, London, 1995, s. 166.

⁷⁷ Ayrıntılar için bk. Langensiepen; s. 156-184. Bu gemilerden Cumhuriyet döneminde de hizmette bulunanlar için bk. Cumhuriyet Donanması 1923-2005; (Editör: Y.Necdet Çelik, Erdoğan Yüceliş), Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2005.

⁷⁸ Enver Paşa.

⁷⁹ Fethi Okyar.

havacılığı yakından izleyen Türk kamuoyunda, Fransız havacılığına karşı hayranlık doruktadır.⁸⁰

1913 yılı içinde Türk havacılığında Belçika yapımı Catters ile Fransız Blériot, R.E.P., Deperdussin ve Briston marka uçaklar mevcuttur. 1913 yılı içinde bazı ünlü Fransız havacıları, Avrupa'dan İstanbul'a ve oradan da Orta Doğu'ya uçmuşlardır. Hatta bunlara, aralarında Fethi (Okyar) Bey'in de bulunduğu bazı Türk subayları da katılmıştır. Tüm bu gelişmeler, Türk havacılığının ilerlemesi için uyarıcı rolü oynamıştır. Tayyare Mektebinin geliştirilmesi için Fransız Hükûmetinin tavsiyesiyle Veli Bey başkanlığındaki Türk heyeti, tanınmış pilotlardan Marquis Louis ve Goys de Mezeyraki ile görüşmüştür. Mayıs 1914'te de Goys İstanbul'a gelerek Harbiye Nezareti ile iki yıllık sözleşme imzalamıştır. Eğitim ve onarım faaliyetlerini üstlenmiş, Tayyare Mektebinin müdürlüğüne atanmıştır. Türk havacıları için üniforma ve Türk havacılığı için uçak seçimi, Tayyare Mektebine bırakılmıştır. Uçakların tümü de Fransa'dan seçilmiştir. Fransa'ya gönderilen heyetçe 15'i deniz uçağı olmak üzere toplam 45 uçak siparişi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yeni bir hava kuvveti kurma girişimi; kısa bir süre sonunda Birinci Dünya Harbi'nin patlaması, Fransız havacılık uzmanlarının geri çağırılması ve sipariş edilen uçaklara Fransa'da el konulmasıyla yarım kalmıştır.⁸¹ Buna rağmen Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi açılmadan önce, dört eski Fransız Blériot sınıfı keşif uçağı ile üç Gnome motorunun kullanılabilir parçalarından iki yeni uçak meydana getirilmiş ve bunlardan biri Şubat 1915'te Çanakkale bölgesi, ikincisi de İstanbul Boğazı ve Karadeniz için ayrılmıştır.⁸²

2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Askerî Alanda Türk-Fransız İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk-Fransız askerî ilişkileri, daha ziyade Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı eğitim kurumlarında Fransız personelin iyileştirme çalışmalarında yardım ya da Fransız askerî eğitim birimlerine Türk askerî personelin gönderilmesi suretiyle yürütülmüştür. Keza, Fransa'dan Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı olan harp silah ve araçları da tedarik edilmiştir. Bu hususları kapsayan Türk-Fransız askerî ilişkilerine sırasıyla yer verilmiştir.

a.Cumhuriyet Döneminde Fransız Askerî Personelin Türk Silahlı Kuvvetlerinin İyileştirilmesindeki Faaliyetleri

Cumhuriyet döneminde Harp Akademilerinde, Alman subayların yanında Fransız subaylar da öğretim üyeliği yapmışlardır. Alman Dışişleri

⁸⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu; "Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış", Çağın Yakalayan Osmanlı-Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri, (Yay.Hzl.Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar), İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları, İstanbul, 1995, s. 530-540.

⁸¹ İhsanoğlu; s. 444-551.

⁸² Rudolf Holzhausen; Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları, (çev.Fahri Çeliker), Askerî Tarih Bülteni Eki, Gnkur.Basımevi, S 14, Ağustos 1982, s. 9-11.

Bakanlığı Müşaviri Freiherr von Richthofen'in 1927 yılı başlarındaki bir raporundan aktarılanlara göre; Türkiye'de sayıca fazla Alman subayın yanında dört Fransız subay; Harp Akademisinde savunma savaşı, istihkâm ve savunma hattı konularında ders vermektedir.⁸³

Cumhuriyet döneminde, deniz kuvvetleri açısından ileri gittiği bilinen bazı ülkeler gibi, Fransa'ya da harp akademisi öğrenimi dâhil, 1928-1935 yılları arasında iki subay gönderilmiştir.⁸⁴

1947 yılından itibaren Fransız Askerî Akademisine düzensiz aralıklarla Türk kurmay subayları eğitim için gönderilmiştir.⁸⁵ 30 Ağustos 1970'ten itibaren de karşılıklılık esasına göre, deniz ataşesi gönderilmiştir. Hâlen üç Türk askerî ataşenin Fransa'da görevlendirilmesine devam edilmektedir.

Günümüzde, Türk ve Fransa Silahlı Kuvvetleri arasında askerî eğitim ve iş birliği faaliyetleri; bir yandan NATO SOFA Anlaşması bir yandan da 1999'dan başlayarak ikili karargâh görüşmeleri ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan "Uygulama Planları"na istinaden yürütülmektedir. 1999 öncesinde Fransa'dan satın alınan "Circé" sınıfı mayın avlama gemileri personeline ilişkin eğitimler haricinde, askerî eğitim iş birliği faaliyeti icra edilmemiştir. İki ülke arasındaki askerî eğitim iş birliği faaliyetlerini düzenleyen "Çerçeve Anlaşması" Ocak 2000'de imzalanmıştır. Aynı yıl imzalanan "Uygulama Planları" kapsamında;

- Mart 2000'de üç subay, iki öğrenciden oluşan Fransız Deniz Harp Okulu heyeti Türk Deniz Harp Okulunu ziyaret etmiştir.

- "İnsan Gücü Yapısı, Personel Yönetimi, Yetiştirme, Terfi ve Atama Sistemi Konusunda Bilgi Değişimi" faaliyeti Haziran 2000'de Paris'te icra edilmiştir.

- "Mayın Avlama Gemisi Personel Mübadelesi" faaliyeti Haziran 2000'de bir personelin Fransız "Andromeda" gemisine katılımıyla gerçekleşmiştir. Fransız Silahlı Kuvvetleri ve firmalarından Fransız yapımı Circé, Aviso (Burak), Aydın ve Meltem sınıfı gemilere yönelik açılan muhtelif kurs/eğitimler alınmıştır.

Kasım 2000 tarihinde Ankara'da icra edilen "İkinci Türkiye-Fransa İkili Karargâh Görüşmeleri" kapsamında;

- Fransız Okul Gemisi Jeanne d'Arc'ta "Deniz Staj Eğitimi"ne katılım sağlanmıştır.

⁸³ Cemil Koçak; Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askerî ve Ekonomik İlişkiler, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 46.

⁸⁴Fransa'ya ilaveten ayrıca Almanya'ya 5, İtalya'ya 4, Japonya'ya 3, İngiltere'ye 3, ABD'ye 2 subay gönderildi. Bk. Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri; Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 205.

⁸⁵ Aynı yıldan itibaren ABD, Almanya, Kanada, Pakistan ve İran Harp Akademilerine de Türk subayları gönderildi. Bk. Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim; Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 296.

- Fransız DGA⁸⁶ Akademisinde açılan “Gemi İnşa” dalındaki yüksek lisans eğitimine iştirak edilmiştir.

- “Aviso Sınıfı Gemilerde Türk Personel Görevbaşı Eğitimi” verilmiştir.

2001-2008 yılları arasındaysa Türkiye-Fransa Silahlı Kuvvetleri arasında önemli herhangi bir faaliyet icra edilmemiştir.⁸⁷

b. Harp Silah ve Araçları Tedariki Alanında Türk-Fransız İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ihtiyaç duyduğu harp silah ve araçları ile bunlar için gereken cephaneyi; içlerinde Fransa'nın da bulunduğu, bu alanda gelişmiş ülkelerden satın aldığı gibi bazılarını da yurt içinde anılan ülkeler yardımıyla kurulan fabrikalarda üretmeye çalışmıştır. Fransız Melinit firması tarafından kurulan Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası bunlardan biri olup 27 Mayıs 1934'te Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.⁸⁸

TSK'nin ilk zırhlı araçları; 1928'de Fransa'dan satın alınan ve Maltepe (İstanbul)'deki Piyade Atış Okuluna verilen Renault FT-17 tanklarıdır. 1939 yılında Fransa'dan 100 Renault FT-17 tankı daha alınmıştır.⁸⁹ 1950'li ve 1960'lı yıllarda SS-10 ve SS-11 güdümlü tanksavar silahları, Fransa'dan tedarik edilmiştir. Son dönemlerde ise -1990'lı yılların sonlarından itibaren- Fransa-Kanada ortak üretimi Eryx tanksavar silahı tedarik edilmiştir.⁹⁰

Türk Deniz Kuvvetlerinde hizmete giren Fransız yapımı harp silah ve araçları şöyledir: 1946'da “Kaldıray” sınıfı bir ağ gemisi,⁹¹ 1949'da bir akaryakıt gemisi (TCG Akar)⁹², 1959-1960 yıllarında altı adet “K” sınıfı mayın arama tarama gemisi, 1972-1973 döneminde beş “E” sınıfı⁹³ ve 1970'de iki “S” sınıfı mayın arama tarama gemisi, 1972'de TCG Ülkü ve TCG Umurbey⁹⁴ isimli ana gemiler, 1980'de kurtarma gemisi “TCG Kemer-İl”, 1998-1999'da “Engin” sınıfı beş mayın avlama gemisi, 1999'da açık deniz römorkörü TCG

⁸⁶ Présentation de la Délégation Générale pour l'Armement (DGA).

⁸⁷ Bu bilgiler Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı “Dz.K.K.İği Bilgi Edinme Kısmı”ndan elmek ile 20.6.2008'de temin edildi.

⁸⁸ Mehmet Evsile; “Atatürk Devrinde Harp Sanayinin Kuruluşu ve Türkiye'nin Dış Politikasına Olan Etkileri”, XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler, C 4, TTK, Ankara, 1999, s. 1365.

⁸⁹ Fransa'ya ilaveten İngiltere'den de 16 adet Vickers-6 tankı alınarak 1940'da Lüleburgaz'da ilk tank alayı kurulmuştur. Bk. <http://www.sensizliksokagi.org/silahli-kuvvetler/49339-turk-silahli-kuvvetlerinde-zirhli-birlikler.html> (erişim: 19.6.2008)

⁹⁰ <http://en.wikipedia.org/wiki/ERYX> (erişim: 19.6.2008).

Eryx tanksavar silahının özellikleri ve ayrıntıları için bk. “ERYX Heavy anti-armour missile, France”; <http://www.army-technology.com/projects/eryx> (erişim: 19.6.2008).

⁹¹ Bk. Cumhuriyet Donanması 1923-2005; s. 192.

⁹² Türk Deniz Kuvvetlerinin “Dz.K.K.İği Bilgi Edinme Kısmı” yazısından alınmıştır. Ayrıca bk. Cumhuriyet Donanması 1923-2005; s. 128.

⁹³ age.; s. 103-104.

⁹⁴ Gemilerin inşa yılı ve Fransız donanmasındaki adları için bk. age.; s. 147.

Değirmendere,⁹⁵ 2001-2002'de altı adet "Burak" (A-69)⁹⁶ sınıfı Karakol gemisi ve 1995'te yedi adet TB-20 sınıfı eğitim uçağı.⁹⁷

XX. yüzyıl sonlarında ve XXI. yüzyıl başlarında TSK'nin ihtiyacı için Fransa'dan AGO makineleri,⁹⁸ mayın avlama gemilerinin mayın avlama cihazı "PAP"ın malzemeleri, Thales ekipmanları⁹⁹, ASA uçaklarının bazı teçhizatı, Kara Kuvvetlerinin COUGAR helikopterleri, Türk tipi tank modernizasyonu¹⁰⁰, GIAT kule ve muhtelif Renault araçları tedarik ve onarım hizmetleri alınmıştır.

Yukarıdakilere ilaveten bazı deniz gözetleme kabiliyetli uçakların görev sistemleri ile "Uzun Ufuk" projesi kapsamındaki bazı sahil gözetleme radar ve elektronik destek sistemleri, Fransız Thales firmasından tedarik edilmiştir.¹⁰¹

Hava Kuvvetlerinde nakliye maksatlarıyla kullanılan Transall uçakları Alman-Fransız ortak yapımıdır. 1990'lı yılların başında Thomson firması tarafında askeri alanda "mobil radar" ihalesi kazanılmıştır.¹⁰² Bunu telemekanik, elektrik ve diğer alanlarındaki iş birliği izlemiştir.

Sonuç

Türk-Fransız askerî ilişkileri, ABD ve Almanya gibi ülkeler dikkate alındığında nispeten daha düşük düzeyde seyretmektedir. Bu duruma etkileyen hususlardan birisi, kuşkusuz Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından ayrı olması iken, bir diğeri ve önemlisi de siyasi ilişkilerin inişli çıkışlı seyretmesinden kaynaklanmaktadır.

XX. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'nın, Türkiye'nin dış politika sorunlarında (Kıbrıs, Türk-Yunan gerginliği vb.) olumsuz bir politika izlemesi, bu arada sözde "Ermeni soykırımı" konusunda çıkardığı yasa¹⁰³, AB giriş sürecinde Türkiye'yi engelleyici tutumunu ısrarla sürdürmesi, askerî ilişkileri de olumsuz etkilemektedir.

⁹⁵ Ayrıntılar için bk. age.; s. 172.

⁹⁶ Fransız "D'ESTIENNE D'ORVES" sınıfı (Type A-69) korvet. Gemiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cumhuriyet Donanması 1923-2005; s. 61.

⁹⁷ Uçakların özellikleri için bk. age.; s. 217.

⁹⁸ AB botları ve Sahil Güvenlik Komutanlığı SAR-35 botları için.

⁹⁹ Özellikle ex. Sextant ve Thomson-CSF malzemeleri.

¹⁰⁰ M48'ler.

¹⁰¹ Türk Deniz Kuvvetlerinin "Dz.K.K.İği Bilgi Edinme Kısım".

¹⁰² Aynı yıllarda Türkiye'nin sivil kesiminde de Airbus A-340, haberleşme uydusu, Eskişehir Sivil Havacılık Okulu, enerji nakil hatları ve telekomünikasyon alanlarında da Fransa ile iş birliği alanları genişletildi. Bk. Eric Rouleau; "Yeniden Kurulan Dostluk Dönemi", İstanbul Sanayi Odası Dergisi Fransa Eki, Yıl 26, S 310, İstanbul, 22.12.1991, s. 6.

¹⁰³ 1972'de Marsilya'da dikilen Ermeni anıtındaki sakıncalı ifadeler ve o yıllardan itibaren Ermeni ASALA terör örgütünün Türk diplomatlarına saldırılarını sürdürmeleri üzerine, iki ülke ilişkileri büyük hasar alarak inişli çıkışlı bir seyir izledi. Bk. Hamit Batu; "Türk Fransız İlişkileri: Geleceğe Bakarken", İstanbul Sanayi Odası Dergisi Fransa Eki, Yıl 26, S 310, İstanbul, 22.12.1991, s. 16.

METE HAN DÖNEMİNDEN SELÇUKLULARA KADAR TÜRK ORDU TEŞKİLATI VE YAPISI

Yrd.Doç.Dr.Remziye OKKAR*

1. Eski Ön Asya ve Anadolu'da Ordunun Gelişimine Bir Bakış

İki milyon yıl öncesiyle Buz Çağının sonu, yani MÖ 13.000 arasındaki dönemde mızrak; Neolitik Çağda (MÖ 8000-4000) ise yay, ok ve sapan kullanılmıştır. Ayrıca yaralı hayvanları öldürmek için de hançerden faydalanmışlardır. Fakat Mısır'da paleolitik döneme ait mezarlardaki cesetlerde yapılan incelemelerde; muhtemelen baskın ve pusuların eseri olarak ok ve mızrak yaralarına rastlandığı gibi, neolitik dönemin başlarına ait mağara resimlerinde de daha örgütlü savaşların izlerine rastlanmıştır. İspanya, Morella la Villa'da bulunan neolitik döneme ait meşhur mağara resmi, iki okçu grubu arasındaki çatışmayı açıkça göstermektedir. Avcılıkla savaş arasındaki ilişkiye dair en güvenilir kaynaklar hem av hem askerleri bir arada bulunduran törenlerdir. Bu törenler; Sümerlerin tarih sahnesine çıktığı dönemde (MÖ 3000) ve Çin'de Şang Hanedanı döneminde (MÖ 1765-1027) düzenlenmiş hanedan avları veya yine Çin'deki Batı Chou Hanedanı döneminde (MÖ 1027-771) düzenlenen büyük av oyunlarıdır.¹ Bir erken dönem Chou şii, mevsim değişmesini şöyle ifade etmektedir:

“İkinci ay (şubat) büyük buluşma zamanıdır,

Savaş için talim yapma zamanı.”

Genel kabul görmüş fikre göre; savaş, yerleşik yaşama geçişin başladığı dönemde avcı-toplayıcı gruplar ve yerleşik insanlar arasında ortaya çıkmıştır (Muhtemelen MÖ 6500'de Batı Asya'da). Bu durumda çatışmanın sebebi; köylerdeki yiyecek ve malların gezici, avcı-toplayıcı gruplarca çalınmaya çalışılması olmalıydı.

Bir başka görüşe göre örgütlü savaş, daha geç bir dönemde ve artan nüfusa bağlı olarak yeni toprakların ele geçirilmesi ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yaklaşık 4-5 bin yıl önce, Avrupa'da neolitik çiftçiler yeni alanlara yerleşince mezolitik toplayıcılarla çatışmış ve onları dışarıda tutmak için bölgelerini hendeklerle çevirmişlerdir. Benzer şekilde geç neolitik dönemde kuzey Mezopotamya'da Samara kültürü gibi köyler, tam da köylerin yeni verimli araziler elde edebilmek için yayılmaya ve rekabet etmeye başladıkları bir dönemde, kendilerini korumak için duvarlar ve hendekler inşa etmeye başlamışlardı. Kuzey Çin'deki Lungşan kültürü halkı da (MÖ 3000-2000) köylerini; toprak setler ve geniş, derin hendeklerle koruyorlardı.

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı

¹ I.Archer Christan; Dünya Savaş Tarihi, (çev.Cem Demirkan), Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 9.

MÖ 3500-3200 yılları arasında surlara ve hisarlara sahip şehirlerin kurulmaya başlandığı, sonraki toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mezopotamya'da Ürdün Vadisi'nin güneyindeki Eriha (Jericho) şehrinin sakinleri, tarihte kendilerini korumak amacıyla istihkam inşa eden ilk kişiler olarak kabul edilmişlerdir (M.Ö 7000). Bu nedenle şehir istihkamlarının MÖ 3500-3200 arasında başlandığı fikri, hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Hindistan'daki İndus Vadisi'nde kurulmuş Harappa ve Mohenjo Daro gibi şehirlerdeki gelişmeyi açıklayabiliriz. Bu şehirdeki savunma, hisardan ibaretti; şehir de surlara çevrili olmadığından burada asıl amacın şehri savunmak değil, şehirde otoriteyi tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır.

MÖ 3200'lerde Sümerler, başlayan yazılı tarih sayesinde toplumun askerî yönleri daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Bu halk, Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki Aşağı Mezopotamya'da yaşamakta ve farklı diller konuşmaktaydı.² Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş gibi bir grup şehir devleti birbirleriyle mücadele hâlindeydi ve dinî bir kralın seçildiği nispeten demokratik bir yapı hâkimdi. Komşu Elam Krallığı'nın baskısı; tüm şehirleri idare edecek hanedan devletlerin kurulmasına yol açmış, paralel bir gelişmeyle savaşlar da bireysel kahramanlık eylemleri olmaktan çıkarak çok daha sistemli ve düzenli bir hâle gelmiştir.³

Savaşa dair en eski ve en önemli iki temsil, kralların savaşta kendi halklarına nasıl önderlik ettiğini gösteren Ur Sancağı (MÖ 2500) ve Lagaş Akbabalar Anıtı'dır (MÖ 2460). Askerlerin düzeni, disiplin ve bağlılık bilincinin mevcut olduğunu gözler önüne sermektedir. Daha da önemlisi, savaşa dair bu iki resimli kaynak -biri duvar kaplaması, diğeri de kireçtaşı anıt- MÖ 3000'lerin ortasında savaşların nasıl yapıldığını göstermektedir.⁴ Ur sancağında, bitişik düzende savaşan mızraklı piyade ve savaş arabalarından oluşma bir ordu görülmektedir.

Bu savaş arabaları, iki kişilik bir yapıya sahipti. Bunlar, sürücü ve mızrakçıydı. Bu arabaların savaşta görevleri tam olarak bilinmemektedir. Çünkü mızrakçının sürücünün hemen arkasında yer alması, onun sadece yan taraflara cirit atabilmesine müsaade etmekteydi. Hayvanların engellerden ürkmesi ve arabaların önünde bir mil üzerinde dönebilen dingilin bulunmaması sonucu dönüşlerin çok geniş açılı ve hantal bir şekilde yapılması nedeniyle düşman saflarına doğrudan bir saldırı, imkânsız olmalıydı. Ayrıca arkadaki mızrakçının balta taşıdığı da görülmüştür ki bu, savaşçının arabadan inip yakın savaşa katıldığının bir göstergesidir. Görünüşe göre; bu savaş arabaları düşman saflarına doğrudan saldırmak yerine, bu saflara paralel bir şekilde hareket ederek düşman saflarına mızrak fırlatmaya yarıyordu.

² Muazzez İlmiye Çığ; Tarih Sümer'de Başlar, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 30-31.

³ Christan; s. 11.

⁴ age.; s. 11.

Ayrıca savaş arabaları, geri çekilen düşmanın takibinde ve yüksek rütbeli subayların savaş alanına getirilmesinde de kullanılıyorlardı. Üstelik düşmanda bu tip bir araç yoksa düşmanı psikolojik açıdan çökertmeye yarıyordu. Bu açıdan bakıldığında Ur sancağının sol üst tarafında görülen hanedana ait savaş arabasının daha yüksek ve güçlü görünmesinin sebebi budur.⁵

İlk savaş arabasının kullanıldığı yer bir Sümer kenti olan Uruk'tur. Bunun da kanıtı MÖ 4000'den kalma bir resim yazısıdır. Burada kızaktan tekerleklerle geçiş, açık bir şekilde belirtilmiştir. MÖ 3000'e ait olan Ur sancağında ise dört yaban eşeğinin çektiği, dört tekerlekli aracın üzerinde kralın durduğu, balta, kılıç ve mızrak gibi yakın dövüş silahlarının kullanılması için bir platform görülmektedir.

Savaş arabaları, İlk Çağın en önemli askerî gelişmesidir. Bu savaş araçlarının ortaya çıkışı, iki medeniyet unsuruna dayanır. Birisi atın etkin bir şekilde kullanılması, diğeri de savaş alanına hızlı ve etkin manevra yapabilecek arabanın mekanik düzeneğinin yaratılmasıdır.

Resmin orta sırasında bulunan mızraklı piyadelerin tümü de aynı metal miğfer ve düğmeli pelerinelere sahiptir. Üst üste binmiş çok sayıda mızrak görüntüsü, falanksı ya da yanaşık düzendeki piyadeyi andırmaktadır. Pelerinlerinin altında muhtemelen hançer de taşımaktaydılar. Resmin üst kısmındaki saray muhafızları, ek olarak balta ve mızrakla donanmışlardı.

Sümer ordusunun oldukça düzenli ve disiplinli olduğu ortadaydı. Sümerlerin savaş taktiği, düşman hatlarında bir gedik açmak ve ardından yanaşık düzendeki disiplinli mızraklı piyadelerle bu noktaya yüklenerek düşmanı dağıtmak esasına dayanıyordu. Piyadeler birlikte hareket edip mızraklarını aynı anda düşmana yönelterek hem düşman üzerinde en büyük etkiyi hem de her bir piyadenin en iyi şekilde korunmasını sağlıyorlardı.⁶

Savaş taktiklerinde sadece 40-50 yıl içerisinde, Ur sancağında görülenden farklı bir gelişmenin yaşanması dikkat çekicidir. Akbabalar Anıtı'nda, Lagaş Kralı Eannatum'un piyadelerinin çok daha sıkı olduğu görülmektedir. Bu düzen, 1800 yıl sonra ortaya çıkacak olan Yunan hoplit falankslarında görülebilecek bir düzendi. Resmin üst kısmında; metal miğferli, büyük dikdörtgen kalkanlarını bir duvar gibi bir araya getirmiş, uzun mızraklı ve altı sıra hâlinde ilerleyen askerler görülmektedir. Bu askerlere sağ elinde orak şeklinde bir kılıç, sol elinde bir mızrak taşıyan Kral Eannatum bizzat komuta ediyordu.

Anıt'ın büyük bir bölümü tahrip olduğundan Lagaş ordu düzeni tam olarak bilinmemektedir. Ama saldırılarda, yanaşık düzende piyadenin başı çektiği açıktır. Savaşlar muhtemelen savaş arabalarının cirit saldırılarıyla başlıyor, bunu hafif piyadenin saldırıları izliyor ve son olarak yanaşık

⁵ Gordon Childe; Doğunun Prehistoryası, TTK Yayınları, Ankara, 1971, s. 103-104.

⁶ Christan; s. 12.

düzende piyade çatışmaya girerek muharebeyi sonlandırması şeklinde yapılıyordu. Bu sistem alt panelde anlaşılmaktadır. Burada kralın savaş arabasının yanında, kalkansız uzun mızrak ve balta taşıyan hafif piyadeler görülmektedir. “Bu nedenle savaş arabaları ve hafif piyadeden sonra sıranın falankslara geldiğini ve yüzlerce yıl sonra hoplitlerde olduğu gibi, onların da kalkanlarını birbirine kenetleyerek yılmadan ilerleyip düşman saflarına daldıklarını kabul etmek makul olacaktır. Safları dağılan düşmanın işini, yine savaş arabaları ve hafif piyade bitirecekti.”⁷

Lagaş ordusunun dönemine göre bir süper güç olduğu ortadaydı. Tahminlere göre düzenli bir orduyu ve Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki ticaret yollarını, egemenliği altına almaya çalışan Lagaş hanedanının yayılmacı politikasına hizmet ediyordu. Sümer ordusunun kullandığı silahlar bin yıl geçmesine rağmen değişmemişti: Mızrak, balta, hançer, savaş arabaları için cirit ve henüz silahlı üretimde kullanılabilecek dayanıklılıkta bronz dökülemediğinden dolayı sadece törensel amaçlar için kullanılan orak kılıçlar.

Ur sancağı ve Akbabalar Anıtı'nda eksik olan silahlar yay, sapan ve topuzdu. Topuz, metal miğferlerin kullanıma girmesiyle yerini baltaya bırakmıştı. Sapan, uzun süreli bir eğitim gerektiriyordu ve miğfer ile kalkanın kullanılmaya başlamasıyla bir gereği kalmamıştı. Buna karşın, her iki eserde de görülmemesine rağmen yekpare yayların MÖ 3000'lerden itibaren Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir.⁸ Yay, avcılıkta ve savaşlarda kullanılan en eski silahlardan biridir. Ancak Akadların genişleme döneminde -yani Lagaş otokrasisinin çöküp Basra ve Akdeniz arasındaki bölgenin Büyük Sargon ve halefleri tarafından fethedildiği dönemde- birleşik yayın (composite bow) icat edilmesine kadar yay, etkili bir silah olamamıştır.

Yenilmez Lagaş ordusu, Sargon komutasındaki Akad ordularının uyguladığı bir taktikle dize getirildi. MÖ 2350'li yıllarda, Sümer ülkesinde ekili arazilerin tuzlanması nedeniyle başlayan ekonomik kriz ülkeyi kasıp kavururken Sargon'un ordusu da kuzeyden Sümer topraklarına doğru ilerlemeye başlamıştı. Sargon ordusu, Lagaş ordusundan daha üstündü; çünkü ordusunda uzun menzilli karma yay taşıyan askerler vardı.

Akad ordusu; Sargon, Rimus ve Naramsin Zafer Anıtlarında resmedildiği şekliyle hafif zırhlarla donanmış, üç farklı birimden -okçular, baltalı ve mızraklı piyadeler- oluşmaktadır. Üç anıtta da savaş arabasına yer verilmemiştir. Sargon'un ordusunun temeli, hafif piyadelerden oluşmaydı. En önemli birimi karma okçular olsa da taktikleri, üç farklı askerî birliğin koordinasyonuna dayanıyordu. Sargon bu orduyla, Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir ordu kurmayı başardı. Sargon'un yayılma stratejisi; ondan öncekiler ve sonrakiler gibi ticaret yollarını ve sedir, kalay, gümüş gibi ham madde kaynaklarını ele geçirmeye yönelikti. Sargon ve

⁷ age.; s. 3.

⁸ age.; s. 14-15.

Akadlı halefleri; eyaletlere vali atama ve Ur'da Ay Tanrısı'na bağlı kadın rahiplerden bir dinî otorite oluşturarak merkezî bir din kurma gibi yeniliklere rağmen, merkezden uzakta yer alan bölgeleri yönetme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Akad İmparatorluğu, iç ve dış etkenlerden dolayı MÖ 2154'te ortadan kalktı.⁹ Daha sonra Üçüncü Ur Hanedanı adıyla, Akad-Sümer kültürünün sentezi olarak yeniden kurulacaktı (MÖ 2112-2004). Bu hanedan, Fırat ve Dicle Nehirlerince kesilen 270 kilometre uzunluğunda bir sur inşa ederek Amoritleri ve Elamlıları durdurmaya çalıştı; ama düşmanları Ur şehrinin surlarını aşip şehri yerle bir ettikten sonra, son Ur kralını köle olarak Elam şehrine götürdüler. Akadların bu sistemini Çinliler, Türklere karşı koymak için kurduğu Çin Seddi sistemine uyarlamışlardır (MÖ 221-MS 608, İmparator Qin Shi Huang döneminde başlamıştır ve 3000 kilometrekaredir.).

2. Genel Olarak Türk Ordusu

Bozkır¹⁰ Türk devletinde, hemen her Türk savaşa hazır olduğundan ve askerliğe hususi meslek gözüyle bakılmadığından, Türk ordusu ile diğer bütün yerleşik ve orman kavimlerinin orduları arasında şu üç büyük fark dikkati çeker:

Türk ordusu “ücretli” değildi. Diğer milletlerde askerî kuvvet, çoğunlukla para ile tutulan kimselerden teşkil edilirken -ki bu sistem dünyada son asırlara kadar sürüp gelmiş ve İlk ve Orta Çağlarda birçok Türk genci de Roma, Bizans ve Abbasi hilafet ordularında ücret karşılığı hizmet görmüşlerdir- Türklerde ordu, devletin tabii savunma gücü sayılırdı (Yalnız daha ziyade ticaret işleriyle meşgul Hazar Hakanlığı'nda yabancı ücretli asker de istihdam edilmiştir.).

Türk orduları daimi idi. Zira kadın-erkek, yaşlı-genç herkes, her an savaşabilecek durumda olup bu durum bozkırlının en doğal hayat tarzının bir gereği idi. Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî egzersizler ve aynı zamanda eğitim niteliğinde idi. Hükümdarın özel muhafız kitaları dışındaki merkez orduları, barış devresinde yüksek bir devlet adamının -kumandanın- sorumluluğu altında bulunurdu.

Türk orduları temelde süvarilerden kurulu idi. Yani atlı kuvvetler yanında yer alan ve daha ziyade yardımcı olarak iş gördürülen “yaya”lar sayıca pek azdır. Bundan dolayı da Türk ordularının yetiştirme tarzları, hazırlık eğitimleri ve muharebe taktikleri yabancılarınkinden tamamen farklıydı.

Eski Türk ordusunda en büyük askerî birlik, 10.000 kişilik kuvvet idi. Bu birliğe Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlarda “tümen” adı veriliyordu. Tümenler binlere, yüzlere, onlara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı

⁹ V.Diakov - S.Kovalev; İlkçağ Tarihi, Ankara, 1987, s. 88-91.

¹⁰ Necati Ulunay Ucuşsatar; Tarih Boyunca Türklerde Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi, C I, Derin Yayınları, Ankara, 1986, s. 35.

kumandanlar -binbaşı, yüzbaşı, onbaşı- tayin edilmişti. Türk tesirindeki yabancı ordularda da görülen bu onlu teşkilat, ilk olarak Asya Hun İmparatoru Mete Han devrinde (MÖ 209-174) tespit edilmektedir. Bütün yerleşik kavimlerde görülen hareketsiz kütle muharebesi usulüne göre yetiştirilmiş ağır teçhizatlı orduların aksine, hafif silahlı ve oynak süvarilerden kurulu bozkırlı Türk ordularının uyguladığı süratli, ani ve şaşırtıcı hücumlara dayanan ve dağınık muharebe sisteminde birlikler arasındaki iş birliği, ancak küçük birliklerin birbirleriyle olan bu iç bağlantıları ile sağlanabilirdi. Ayrıca sağ ve sol (doğu ve batı) başbuğlarının yüksek idaresi altında eğitilen ve onların emirlerinde savaşımlara katılan ordunun bu onlu sistem içinde, onbaşılardan tümenbaşılara doğru belirli bir kumanda zincirinde birbirine bağlanması; eski Türk siyasi kuruluşlara sosyal bakımdan ayrılıkçı ve kabileci kalıptan kurtarıp “devlet” bütünü hâline getiriyor ve devletin bütün gücünü barışta ve savaşta ortak gayeler etrafında birleştiriyordu. Her çağın tekniğine göre en tesirli silahlar ile donatılmış Türk ordularında -mesela; “reflexe” yaylar, ısıklı oklar, çengelli temrenler (ok uçları); Sabarlarda “görülmemiş savaş aletleri”, Kumanlarda neft atan yangın mermili mancınıklar- başlıca silah, ok ve yay idi. Ok ve yay, bir av aleti olarak eski çağlarda hemen hemen bütün topluluklarda görülür. Fakat Türkler, ok ve yayı etkili bir savaş silahı hâline getirmiş ve kendi muharebe taktikleri için en iyi şekilde değerlendirmişlerdir. Yay, süratle koşan at üzerinde etkili bir muharebe aracı olarak kullanmak suretiyle “uzak savaş” usulünü, muharebe taktikleri sistemine bir yenilik olarak getirmişlerdir. Miğfer giyen, kendileri ve muharebe atları için zırh (yarık) kullanan bozkır Türkleri; at sayesinde süratli manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaşı tercih ederlerdi. Ayrıca Türkler, at üzerinde geri dönerek ok atma tekniğini de çok iyi kullanıyordu. Hatta Türk devletlerinden olan Avarların bayrağı, at üzerinde ters ok atan savaşçı şeklindedir. Türk ordularının çeşitli yayları vardı. Bunlarda gerilmesi en güç fakat vuruculuğu en fazla olanı, tersine gerilmek suretiyle kullanılan çift kavisli “reflexe” yaylardı. Oklar da çeşitli idi. Bunlar arasında da Hunların yaptığı ve ilk defa Mete zamanında kullanıldığı bildirilen ısıklı (vızıldayan) oklar, en korkunç olanı idi. Türkler; doludizgin giden at üzerinde her dört cihete (yöne) isabetli ok atmakta usta idiler. Düz, yivli veya çengelli temrenler (ok uçları) kullanan ve iyi kement atmasını da bilen Türkler; aynı zamanda yakın muharebede kargı, mızrak, süngü, kalkan ve kılıç¹¹ kullanırlar ve birliklerine göre değişen şekillerde flamalar taşırlardı. Kutsal Türk sancağı, tuğ (başında bir demet at veya yaban sığırı kuyruğun dalgalandığı ve ipek kumaş şeritlerinin asılı bulunduğu sırk bayrak) idi. Ayrıca türlü bayraklar vardı.

Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre belirli kanatlarda mevki alıyorlardı. Bunun dört kozmik cihete (yönle) ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Eski Türklerin savaş zamanlarında en çok çekindikleri

¹¹ Bahaeddin Ögel; Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü, DTCF Dergisi, C VI, S 1-2, Ankara, 1948, s. 431-460.

husus, yağmur yağması ile yaylanın ıslanarak işe yaramaz hâle gelmesi idi. Asya Hunlarından beri bozkırlı Türklerin gece seferlerinde “dolunay” zamanını yani açık havayı tercih etmeleri, bu yüzden olmalıdır. Türklerin savaşta ölen kişilerin cesetlerini düşman elinde bırakmamaya çalışması da önemli bir husustur, böyle cesetleri alıp getirenlere ölünün malları verilir.

a. Turan Taktiği (Kurt Oyunu)

Büyük çoğunlukla okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri; at sayesinde sağlanan süratle, ağır hareketli ve sıkı saflar hâlinde kütle muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstünlük kazanıyorlardı. Kendi taktiklerini uygulamak için ordularını daima taarruz esasına göre düzenleyen ve eğiten Türklerin savaşında en belirgin özellik, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan “baskın” şeklindeki taarruzlardır. Böylece birkaç saat içinde netice almayı tercih ederlerdi. Uzunca bir süre savaşmak gerektiği zamanlarda Türk birlikleri, aldıkları emri çarpışmanın ve muharebe sahasının icaplarına göre icraatta kendi inisiyatiflerini kullanmakta ve tam hareket serbestliği içinde mütemadiyen dağılıp birleşmekteydiler. Bozkır savaş tarzını görerek tasvir etmelerine rağmen iyi kavrayamayan Batılı ve Doğulu yazarlara nizamsız ve telaşlı gibi görünen bu akıcılık, Türk ordularının en büyük avantajı idi.¹² Bozkır muharebe usulünün sahte ricat ve pusu olmak üzere iki mühim hususiyeti vardı. Yani kaçıyor gibi geri çekilerek düşmanı çembere almak üzere pusu kurulan yere kadar çekmek (kurt oyunu). Bu savaş usulüne, Türk yurdunun kadim adından dolayı “Turan Taktiği” denilmiştir. Türkler bozkır devresi boyunca kazandıkları büyük savaşların çoğunda, üstün bir fiziki gücü ile fevkalade kuvvetli bir iç organizasyon ve disiplini gerektiren bu taktiği tatbik etmişlerdir. Hatta daha sonraki çağlarda bile -1071 Malazgirt Savaşı, 1396 Niğbolu Savaşı, 1526 Mohaç Savaşı vb.- bu taktiği kullanmışlardır.

Türklerin eskiden beri uyguladıkları harp stratejileri, keşif seferleri ve yıpratma savaşları olmak üzere iki esasa dayanıyordu. Ele geçirilmesi planlanan ülkelerin önceden küçük müfrezelerle gözden geçirilmesi, bu memleket ne kadar uzak olursa olsun ilk şart idi ve akıncılar vasıtası ile düzenlenen keşif mahiyetindeki seferler -bir nevi karşı taraftan bilgi toplamak amacıyla- bazen yıllarca sürerdi. Buna örnek olarak Hunlar tarafından Orta Avrupa'nın zaptını ve Oğuzlar tarafından Ön Asya bölgesinin fethini vermek mümkündür. Müspet sonuç alınan keşiflerden sonra da yıpratma harekâtına girilirdi.

Çin kaynaklarına göre; MÖ 62 yılında Hun imparatorunun idaresinde tertiplenen bir süre avına, 100.0000 süvari katılmıştı. Diğer bir süre avında 350 km'lik bir çevre kuşatılmıştı. Altaylarda çok eskiden beri bilinen kayakçılık, bazı araştırmacılara göre oralardan her tarafa yayılmıştır. Türklerin bazı süre avlarında ve at ile yaptığı sporlarda, eğitim ve atış talimi

¹² İbrahim Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1994, s. 202.

gibi uygulamalar yaptığı görülmektedir. Örneğin; Mete Han döneminde ordunun disiplini ve eğitiminde bu tür uygulamalara rastlamaktayız.¹³

Araştırmacıların Türk tarihi ile ilgili çalışmalarında ulaşılan en eski devlet, Asya Hun Devleti ve bu devletin bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır. Teoman zamanında Hunlar, esas olarak taarruz taktiğini benimsemişlerdi. Güneye sürekli düzenlenen akınlar, Çinlileri önlemler almaya zorlamıştı. Özellikle Çin'e yapılan akınlar, yıldırma ve yıpratma hareketlerini kapsıyordu. Bu akınlar büyük, toplu ve görkemli ordularla sefer düzenlemekten ziyade; küçük kuvvetlerle Çin'in hayati bölgelerine nüfuz etmeye çalışmak şeklindedir. Akıncılar, Sarı Irmak'ın tüm bölgelerine sızarak kuzeybatıdan Çin'e gelen bütün kilit mevkiileri hâkimiyetleri ve kontrolleri altına almayı başardılar. Böylece Teoman, kendi zamanında stratejik bakımdan Türk ulusunun geleceğine sağlam iki temel unsur hazırlamış oluyordu. Bunlardan birincisi, birlik ve beraberlik (güç birliği) ilkesi; ikincisi, zayıf olunan devirde sessizlik, güçlenince ve düşman taraf zayıflayınca saldırı idi. Taktik alanda ise küçük gruplar hâlinde cesur savaşların ilk harcının da Teoman'la konulmuş olduğu kabul edilebilir. Çünkü önceki kaynaklarda açıklık mevcut değildir. Öyle ki Türk hakanının bu sızma ve akın taktikleri; oğlu Mete'ye intikal edecek, Mete de sağlam bir yapı ile devraldığı devletini ve ordusunu daha ileriye götürecektir.

10.000 kişilik disiplinli, itaatli ve askerliği benimsemiş ordusu ile Mete, babasını alt edince Çinliler için ilk tehlikeli Türk kasırgası esmeye başlamıştır. Mete'nin ilk hareket noktası Teoman'dan kalan birlik ve beraberliği perçinlemek, daha sonra esasen taarruz harekâtı benimsemiş bir kuvvet oluşturmaktır.¹⁴ O çağlarda Yüeciler; Hunlar kadar savaşçı, cesur ve stratejik yolları kontrol altında bulunduran bir diğer Türk kavmi idi. Mete Han, rehin kaldığı süre içerisinde Yüecilerden de birçok bilgi kapmış ve bu bilgilerini, savaş taktik ve stratejisini babası Teoman'ın ilkeleri ile geliştirmiştir.¹⁵ Prof.Dr.Bahaeddin Ögel'in "Büyük Hun İmparatorluğu" adlı kitabında bu husus şöyle belirtilmektedir: "Mete, Yüecilerin elinden kaçıp geri döndüğünde üstün yetenekleri (babası) Teoman tarafından övüldü. (Teoman, oğlu Mete'nin) 10.000 atlı birliğe komuta etmesi için bir buyrultu çıkardı."

Mete Han, aynı zamanda hareket muharebesinin ruhunu kavramış bir komutandı. Oluşturduğu atlı birlikler "akın ve saldırı düzenleme" taktiği ile eğitilmiş; bu taktik at kullanma mahareti, ok atma, yay ve kılıç hâkimiyeti ile de pekiştirilmişti. Muharebe alanlarında kuvvetlerine kesin durum üstünlüğü sağlayan bu tarz bir eğitim ve disipline, Mete'nin ordusunun nasıl hazırladığı dikkate şayandır. Türk kuvvetleri; süvari taktiğinde yeteneklerini oldukça artırmışken Çin ordusunda birlikler, henüz yaya muharebe esaslarına göre

¹³ Ucuzsatar; s. 35.

¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu - Yaşar Çağlayan; Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri, Ankara, 1976, s. 305-308.

¹⁵ Bahaeddin Ögel; Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981, s. 315.

hareket etmekteydiler. Mete Han'ın güney istikametinde geliştirdiği korkunç saldırılar, müstahkem mevki savunma stratejisinin geliştirilmesine neden oldu. Çinlilerin Türk tehditleri ile meydana getirdikleri surlar dizisi, Mete Han'ın ordularının Çin topraklarını istila etmesini önleyememiştir. Bu durum, Fransızların meşhur Majino hattı (Maginot Line) ve Almanların Sieg Fried hattının savunma rolünde başarısız kalmasına benzetilebilir. Ancak burada belirtilmesi ve vurgulanması gereken nokta, müstahkem savunma stratejisinin oluşmasında Türklerin oynadığı roldür. Mete Han'ın babası Teoman'dan kendisine kalan temeller üzerinde, Baykal Gölü civarında yaşayan bütün kavimlerden güç oluşturan Mete Han; Altay kavimlerini bir araya getirip esnek süvari birlikleri kurunca savaş alanlarında sürat ve baskın ilkelerini deneyen ilk Türk komutanı oldu. Bu birlikler, asıl kuvvetleri ile Çin Seddi'nin gerisinde toplanan Çin ordusunu imha için başlangıçta hedef ele geçirme amacı gütmeksizin akıncı tarzda oluşturulmuş kuvvetlerle yıpratma taktiği uyguladılar ve surlarda gedikler açtılar. Düzenli ve dalga dalga gelen Türk süvarileri, Çin Seddi'nin zayıf noktalarını keşfettiler. Sürat ve kuvvet kullanmaktaki esneklik konsepti yerleşince muharebede manevra uygulamak, Mete'nin olağan savaş taktikleri hâline geldi. Mete Han; İkinci Dünya Harbi'nde Alman savaş stratejisinin dayandırıldığı zırhlı ve motorlu birliklerle düşman kuvvetlerinin zayıf noktalarından geliştirilen kuşatma ve imha taktiklerini, hızlı süvari birlikleri ile Çinlilere milattan önce ikinci asırda uygulamış oldu. En son akında Çin Seddi'nin en zayıf noktasından -Ordos bozkırından- müstahkem hatta girmeyi ve yarmayı başaran Türkler; büyük Çin ordusu ve Çin İmparatoru Kao-ti'yi surlar gerisinde Peteng Kalesi'nde kuşattı. 320.000 kişilik ordusunun imha olacağını anlayan imparator, kuzey eyaletlerini Mete'ye bırakmak ve vergi vermeyi kabul etmek suretiyle ordusunu imhadan kurtarmayı başardı. 34 yıllık hükümdarlığı sırasında Teoman'dan devraldığı Türk devletini, dünyanın en geniş ve güçlü imparatorluğu hâline getiren Mete Han; Hindistan, Hazar Denizi ve Asya'yı fethetti. Mete, uyguladığı yayılma stratejisinin ilk adımında Çinlilerin durumunu iyi değerlendirmiştir. Sürat ve manevrayı kullanarak kuvvetlerinin tamamını atlı hâle getirmişken Çin Krallığı, ancak taklit suretiyle 10.000 atlı oluşturabilmiştir. Teknik açıdan Mete Han'ın orduları, Çin kuvvetlerinden ileri idiler. Silah yapımı ve dericilik ileri düzeye erişmiş, süvarileri iyi donatılmıştır. Ok, yay, kılıç ve mızrak bu zamanda atlı orduların esas silahları olmuştur.

Türk akıncılarının ve ordu teşkilatının henüz milattan önce ikinci asırda modern anlamda askerlik anlayış ve teşkilatını uygulamış olması da ilginç olan bir başka husustur. Devlet geleneğine göre, her erkek asker idi ve herhangi bir seferberlik durumunda ordu her daim hazırды. Mete Han'ın ordusunda disiplin anlayışı ve itaat vasıfları, son derece önem arz etmekteydi. Bugün harp prensibi olarak kabul edilen manevrayı, muharebe alanlarında ustalıkla kullanan Mete; dünyanın en kalabalık ordusunu ve oynak birliklerini kendi zamanında meydana getirmiştir. Büyük ve kalabalık Çin ulusuna rağmen bir avuç kadar süvarisi ile Çin bozkırlarında sürekli akınlar yapan Mete, sonuçta büyük bir Türk devleti kurmuştur. Stratejik

açından Mete; teşkilatçılık, sürat, esneklik ve manevra ilkelerini çok iyi uygulamıştır.

Ordunun eğitimine baktığımızda, tümen komutanlığını devraldığı 10.000 kişilik ordusu ile Mete Han'ın başlattığı ilk atılım, eğitimdi. Eğitimed sert, acımasız ve katı disiplin anlayışıyla askerlerini yorum yapmadan derhâl itaat edecek cesur bir savaşçı düzeyine eriştirecek ilkeleri uygulamakta son derece usta olan Mete, bütün bu faaliyetlerde bizzat askerlerinin başında bulunuyordu. Mete, “ısıklık çalan” bir ok yaptı. Kendi okçu atlılarına eğitim yapmalarını, bir buyrultu ile emretti ve ordusuna şöyle dedi: “Isıklık ok nereye atılırsa herkes kendi okunu da aynı hedefe atacaktır. Okunu bu hedefe atmayanların ise başları kesilecektir.” Mete'nin prensibi kısaca; yapmak ve yaptırmak, göstermek, kesin emir vermek, verilen emirden taviz vermemek, tereddütleri katı kurallarla gidermek, yapılan hatayı affetmemek, ödüllendirmek ve cezalandırmak şeklindedir. Mete Han, ordusu tarafından güvenilir bir hükümdardan ziyade bir komutandı.¹⁶ Mısırlılarda askerî eğitime baktığımızda; Mısır askerlerinin yaşamı sefer döneminde, rutin veya oldukça çetindi. Askerlerin yaşamının hiç de kolay olmadığını belirten “Kâtip Olmak” adlı bir Mısır eğitim kitabı, askerlik hizmetinin neye benzediğine ilişkin bir fikir vermektedir. Kimi şanssız askerler, çöle gitmek zorunda kalsa da savaşların büyük bir kısmı, Nil Nehri'nin ve deltanın varlığı nedeniyle deniz savaşı şeklinde cereyan etmekteydi.¹⁷ Roma'yı tarihin en güçlü imparatorluğu yapan sistemlerden biri de ordunun aldığı eğitimidir. Roma ordusunun aldığı eğitim, disipline dayalıydı. Bu disiplin sayesinde saflarını ve düzenini asla bozmuyor, savunma anında topluca kapanıyor ve taarruzda koordineli bir şekilde hücumu geçiriyorlardı.¹⁸ Yakın tarihimizde; Büyük Önderimiz ATATÜRK'ün her fırsatta ulusuna ve ordusuna olan güvenini veciz sözleriyle ifade etmesi, elde ettiği zaferlerle yargısında yanılmadığını göstermiştir. Ancak bunu hazırlayan, ordusunun ve ulusunun bünyesinde var olan cevheri de ortaya çıkaran kendisi olmuştur. Günümüzde Türk Kara Kuvvetlerinin eğitimine baktığımız zaman, esas yönetici kadrosunu oluşturacak geleceğin subay adayları için gerekli eğitim ve öğretim faaliyetleri çerçevesinde; sistem mühendisliği akademi programı uygulaması başlatılarak bilim dalında lisans düzeyinde öğrenim görmüş subayların yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹

Ordu teşkilatına baktığımızda; Türk askerî teşkilatının çekirdeğini meydana getiren kuruluşun ne tipte, hangi tarihte ve kimin zamanında oluşturulduğu hakkında kaleme alınmış pek çok eser vardır. Eserlerdeki farklılıklar ne olursa olsun, askerlik sistemimizin temelleri oldukça eski çağlarda atılmış ve esas orijinini muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir. Mete'nin on bin kişilik atlıya komuta etmesi için babası Teoman'ın buyrultu çıkarması, tümen teşkilatının daha o zaman var olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihçiler, Türklerin en büyük ulusal dehâlarından bir

¹⁶ age.; s. 215-216.

¹⁷ Christan; s. 18-21.

¹⁸ Ntv Tarih Dergisi; Kasım 2008, s. 21.

¹⁹ <http://www.kkk.tsk.mil.tr/>

diğerinin de “teşkilatçılık vasıfları” olduğunda birleşirler. Küçücük Türk boylarının yabancı ülkelere girerek büyük devletler kurmaları ve teşkilatlanmaları, tarihte sıkça rastlanan olağan hadiselerdendir. Gerçekleştirilen ve tatbik edilen bu sistemin önemli bir özelliği de basit olmasıdır. On askere komuta edene “onbaşı”, yüz askere komuta edene “yüzbaşı”, bin askere komuta edene de “binbaşı” denmesi gibidir.

Mete zamanında Hunlarda büyük birlikler on binlik, küçük birlikler ise binliktir. Hunların hayatı ve devlet teşkilatı ile ilgili olan Çin kaynaklarında, tümen teşkilatından ve devlet yapısından bahsedilmektedir.²⁰ Yılmaz Öztuna; Hunlar döneminde subayların tümen beyi, binbaşı, yüzbaşı, ellibaşı rütbelerinde olduklarını ve orduda yirmi dört tümenin mevcut olduğunu ileri sürmektedir.

O hâlde Mete, kendi çağında aslında var olan bir sistemin içine yirmi dört tümenin bir tanesinin komutanı olarak girmiş; ancak teşkilatlanma, onun zamanında devletin genişlemesi ve büyümesi ile belirginleşmiş bir Türk vasfı olarak ortaya çıkmıştır. Türk askerî teşkilatının temeline ilk harcı katan bu çekirdek kuruluş, Göktürklerde daha sonra devam edecek ve sistemin ana hatları değişmeden Selçuklulara oradan da Osmanlılara geçerek günümüze kadar ulaşacaktır. Selçukluların ordu teşkilat sistemini incelediğimiz zaman; bu sistemin temelinde askerî “ikta” sisteminin olduğunu görürüz. Selçuklular, askerlerini imparatorluğun her tarafına dağıtarak toprak vergilerine (Mal-i Hakk) bağlı bir ordu vücuda getirirken devletin imarına ve idaresine de yeni bir imkân bulmuşlardır. Askerî iktalar sayesinde Selçuklu Devleti, maaş ödemedi büyük bir orduyu beslemekte; mühim bir Türkmen nüfusunu toprağa ve devlete bağlayarak iskân etmekte ve istihsalin artmasına, halk ile hükûmet arasına yeni askerî ve idari bir kadroya da sahip bulunmaktadır. Büyük Selçukluların en kudretli zamanlarında 400.000 kişiye baliğ olan Türk ordusu, feodal esaslara göre imparatorluk ülkelerine dağılmış bulunuyordu. Selçuklular, eski devletlerden farklı olarak memleketin menfaatlerini ahenkleştiren bir ikta idaresi sayesinde kudretli bir askerî ve idari teşkilata sahip olmuşlardı.²¹ Mısır’ın askerî teşkilatına baktığımız zaman Mısır firavunlarının idaresi altındaki ordu; küçük kalkan, balta, hançer, küçük mızrak ve ciritle donanmış, hafif piyadeler tarafından desteklenen, büyük ve geniş bir kalkan taşıyan ve mızrak kullanan ağır piyadelerden oluşmaktaydı. Mısırlılar, Orta Krallık’ın son dönemine kadar kendi okçu güçlerini oluşturmadılar ve orduya Nübyalı okçuları aldılar. Roma ordusunun temel birimi ise “Legio” yani lejyon, 4000-6000 askerden oluşurdu. 6000 askerden oluşan bir lejyonda 10 kohort bulunur ve her kohortta 600 asker, 1 subay ve 6 centurion (yüzbaşı) yer alırdı.²² Hunlar döneminde çeşitli kaynaklarda,

²⁰ Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C 1, Ötüken Yayınevi, Ankara, 1979, s. 50.

²¹ Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, 1969, s. 308-310. Laszlo Rasonyi; Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S 39, Ankara, 1971, s. 389.

²² Ntv Tarih Dergisi; s. 21.

değişik açılardan incelenen bu konunun kapsamı, bu kadar da değildir. Asker gözüyle bakıldığı zaman kapsam içinde görev bölümünün de yer aldığı hemen görülebilir. Bir kere her ünitenin komutanı, kendi birliğini eğitecektir ve disiplini sağlayacaktır. Muharebe alanlarında onu sevk ve idare edecek ve kendisine verilen görevleri yapacaktır. Direktifler hem devlet başkanı ve hem de başkomutan olan Türk hakanı tarafından verilecektir. Bu durum; bütün dünyada sadece büyük Türk milletine has, yüzyıllarca yaşatılmış ve çağımızda Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na kadar intikal etmiş²³ “asker-devlet”, “ordu-millet” yapısının ve bu yapının dayandığı kavramın esasıdır. Teşkilat, millet kökenlidir. Ulus, ordusunun kendisidir. Askerdir. Askerlerin lideri, başkomutandır. Başkomutan aynı zamanda, askerlerden oluşan milletin de başkanıdır. Devlet başkanı ve başkomutan vasıflarının bir kişide toplanması, geleneksel olarak tarihimizin her safhasında görülmektedir. Bu sistemin şüphesiz, faydalı ve zararlı tarafları vardır. Ulus; sağlam bir itaat duygusuyla liderlerine bağlanır. Liderler şahsiyetsiz ve iktidarsız olursa devlet çöker, aksi takdirde ise devlet yücelir. Türk tarihini iyi bilen Ulu Önderimiz ATATÜRK'ün TBMM'de Büyük Taarruz'dan önce, başkomutanlık ve devlet başkanlığı sıfatlarını ve tüm yetkilerini kendisinde toplamış olması da yukarıdaki açıklamaya olumlu yönde bir örnek teşkil etmektedir. Tarih boyunca yüce ulusumuzun kaniyla, canıyla, tam bir itaat ve yüksek bir fedakârlık duygusuyla bağlandığı devlet, onu temsil eden şahsiyetlerin sağlam düşünce ve inançlarına yansımış; güzel vatanımızın ve devletimizin geleceği, kötü emeller peşinde koşan düşmanlarımızın her türlü çabalarına rağmen karanlık olmamıştır. Türkler, devlet yapısının temeli saydıkları millete ve milliyetçilik anlayışına da ilgili çağlarda büyük saygı duymuşlardır. Öyle ki bu idrak ve kavrayış; Türk toplumunun sosyal yapısıyla tamamen yoğrulmuş, son derece kuvvetli bir ahlak ve ulusal birlik tutkusunun yapısı durumuna gelmişti. Göktürkler zamanından kalan kitabelerden bugün tercüme ile bizlere aktarılan “bodun” (millet) kelimesi, bu tarihî yapıtlarda o kadar çok kullanılmıştır ki her şeyin, her planın ve stratejinin onun geleceği için hazırlandığı ve uygulandığı yargısına kesin olarak varılmıştır. Aslında Mete Han döneminde bütünüyle açığa çıkmış olan milliyetçilik ve devlet tutkusunu, milattan önce birinci yüzyıldaki olayları anlatan Çin kaynaklarında açıkça görmek mümkündür.²⁴ Hun Hakanı Çi-Çi, kardeşi Ho-Han-Yeh'in aksine Çin esaretini kabul etmedi. MÖ 36 senelerinde Çi-Çi Yabgu, Çinlilerle savaşa girmeden evvel ordusuna şöyle seslenmiştir: “Çinlilere tabii olmayacağız. Çünkü biz Hunlar; geleneksel olarak kuvveti takdir eder, başkalarının buyruğu altına girmeyi adilik sayarız. Atlı savaşçı hayatımız sebebiyle, adı bütün yabancı kavimleri titreten bir millet olduk. Biliriz ki savaşçının mukadderatı, cenkte ölmektir. Biz ölsek de kahramanlığımızın meydana getirdiği şöhret ve şanımız baki kalacak,

²³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 117'nci maddesi “Başkomutanlık, TBMM'nin manevi varlığından ayrılmaz ve cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.” demektedir.

²⁴ Kafesoğlu; s. 63.

çocuklarımız ve torunlarımız diğer bütün kavimlerin efendisi olacaklardır.” Ulus ve devlet kavramlarının bütünüyle bilinçli bir biçimde yer ettiği eski çağların bu Türk boylarında teşkilatın temelini ulus olduğu, ulusun bu sistem içinde askerlerden oluştuğu, böylece vücut bulan ordunun da hakana bağlı olmasıyla devletin teşekkülünün sağlandığı anlaşılmaktadır. Böylece devlet, aynı zamanda siyasal bir hüviyet kazanmaktadır. Hakanın ulus (ordu) adına aldığı kararlar uygulanmakta ve diğer kavimlerle (ya da devletlerle) ilişkiler, anlaşma ve savaşlar bu suretle yürütülmektedir. Her ne kadar devlet adına bütün karar ve uygulamanın sahibi ilk bakışta Türk hakanı gibi görülüyorsa da onun karar ve fikirlerini olgunlaştıran -ulus adına- bir kurmay heyeti de -kurultay- vardı. Bu heyetin bulunması da kuruluşun demokratik yönünü meydana getirmektedir. Özetle teşkilat, sonraki sistemlere temel olacak şekilde böyle gerçekleştirildiği gibi “teşkilatçılık” da Türklerce bir ilke olarak benimsenecek ve bu prensip sayesinde kurulan imparatorluk asırlarca sarsılmadan ayakta duracaktır.

Orduda disipline baktığımızda, Hunlar için normal yaşantılarında geçerli olan disiplin kuralları oldukça katıdır. Bu kurallar; askerlik sistemi içerisinde geçerli olduğu gibi, bütün Hunların sosyal yaşantısına da yansımıştır. Toplumun günlük faaliyetlerinde sürekli bir aktivite içinde bulunması, devamlı çalışmayı gerektirmekteydi. Aynı zamanda bu bitmez tükenmez çabalar içinde bilinçlenen Türk çocukları da yeni tarz çaba ve faaliyetlerden geri kalmamaktaydı. Disiplin düzeni ve eğitim birbirinden ayrılmaz iki etken olarak aynı yaşam biçimi bünyesinde şekillenir, verilen emirlere tam ve kesin olarak uyulması sağlanırdı. Mete zamanında disiplin sağlanması için bazı yöntemler uygulanırdı. Bu yöntemler içinde ilk bakışta “ceza usulü”nün ağır bastığı görülse de kaynaklar incelendiğinde bunun yanlış olduğu görülmektedir. Eğitim bahsinde de geçtiği gibi, disiplinin oluşturulmasında izlenen ilk adım önce ölmektir. İkinci adım, halk ve ordu üzerinde güveni sağlamak; üçüncü adım, itimat telkin etmek; dördüncü adım ise ceza ve ödüllendirme usulünü uygulamaktır. Böylece başlangıçta idareciler tarafından oluşturulan bu tarz bir güven ortamı; disiplinin sağlanmasında bir hızlandırıcı görevi yapar, bunun yanında kesin, sert ve bazen acımasız disiplin kurallarının uygulanmasıyla da sarsılmaz bir itaat duygusu sağlardı. Hunlar için yaşam, kıyasıya yarışmak demektir (Güzel ok atmak, av partileri, atı maharetle kullanmak vb. gibi.). Yarışlar, müsabakalar, spor onlar için güncel yaşantının vazgeçilmez bir parçasıydı. Zaten sürekli olarak idarecilerin teşvik ettiği bu sistem içinde zekâ, fizik ve yetenekler gelişir; bütün bu potansiyel, bilinçli güç oluşturma ve ulusal birlik anlayışının tesisi için kullanılırdı. Çocuklar koyunlara ve atlara binip kuşlara, gelinciklere, tavşanlara ve farelere ok atarlardı. Savaşçıların güç ve yetenekleri, yay çekmelerindeki ustalıkları ile ölçülürdü. Erkekler savaş için eğitim yaparlardı. Sıklıkla baskın ve saldırılarda bulunurlardı. Özellikle bazı savaşlarda, gece baskınlarını iyi bir şekilde uyguluyorlardı. Hititlerde MÖ 2000’de Kral Anitta’nın gece baskını yaparak Meşa şehrini almasıyla Hunların yaptığı

baskınlar birbiriyle örtüşmektedir. Romalılarda ordu disiplini, son derece önem taşırdı. Roma ordusu için “Önce disiplin ve mühendislik, sonra fetih gelir.” diyebiliriz. Roma’daki personel bürosunda, subayların ve centurionların (yüzbaşı) kişisel kayıtları saklanırdı. Komutanlar, bürokrasi tarafından düzenli olarak denetlenirdi. Subaylar, her gün askerlerini denetler ve levazım subayının sahtekârlık yapmasını engellemek için yemeklerin tadına bakardı. Generaller; sefer sırasında askerlerin yüklerini kontrol eder, gereksiz eşyaları atardı. İmparator ise sınırdaki birlik ve kaleleri teftiş ederdi.²⁵

Mete Han’ın stratejisine baktığımızda çetin koşullarda savaşıyan Türk süvarilerinin en büyük özelliği; Tatung Meydan Muharebesi’nde de tetkik edildiği üzere askerî strateji yönünden az kuvvetler ile kendilerinden sayıca çok üstün orduları yenik düşürmek olmuştur. Denilebilir ki Mete Han; MÖ 334 yılı ilkbaharında Çanakkale Boğazı’nın doğu kıyısından hareketle Asya seferine hazırlanan İskender’den ve Roma İmparatoru Sezar’dan, stratejideki dehasıyla ve global planları bakımından daha üst düzeyde esaslarla yola çıkmıştır. Mete’nin elde ettiği sonuçla ulaştığı geniş alanlar ve uzak sınırlar, Roma ve Pers İmparatorluklarını geçmiştir. Ayrıca hem İskender hem de Sezar, ılıman iklim bölgelerinde harekât yapmalarına rağmen Mete’nin cesaret ettiği geniş alanlara atılamamışlar; askerlik ilmi, askerî strateji ve taktik açısından Mete ile kıyaslandığında oldukça sönük kalmışlardır. Stratejik yayılmaya elverişli koşullar, MÖ 334’te Filip’ten oğlu İskender’e kalmışken büyük Türk hakanına babası Teoman’dan kalmamıştır. Çünkü Teoman; oğluna ancak birlik ve beraberliğini tesis ettiği bir devlet düzeni hazırlayabilmiş, kurduğu bu devletini ağır koşullar ve kıt kaynaklardan kurtaramamış veya kurtarmaya ömrü yetmemiştir. Öte yandan Filip, imparatorluk tesis edebilecek uygun kaynakları da oğlu İskender’e devretmiştir. Bu nedenle Mete’nin hakanlığının ilk seneleri, kötü arazi ve iklim şartlarıyla mücadele etmekle geçmiştir. Askerî dehası, teşkilatçılığı ve devlet adamlığı ile bu mücadelelerden muzaffer çıkmayı bilen Türk hakanı, Türk-Hun çağını sonradan Göktürklerle kadar uzanacak sağlam bir yapıyla kapatacaktır.

Hunların stratejisinin birinci safhası, küçük kuvvetlerle Çin bozkırlarına devamlı akınlar düzenlemek suretiyle düşmanın yıpratılmasını öngörüyordu. Akıncı kuvvetler, sık sık sözü edildiği gibi süvari birlikleri olup ok atma, yay ve kılıç kuşanmada üstündüler. Düşman topraklarının derinliğine dalarak oluşturdukları saldırılarda verdirdikleri ağır kayıplardan sonra tekrar üslerine dönmeleri, başlangıçtan itibaren zayıf duruma düşürdükleri düşman kuvvetlerini kendilerini takipten alıkoyuyordu. Düzenlenen her akın, başlangıçta baskın sağlıyor; sürekli hareket ve şiddet, düşman kuvvetlerini dağıtıyordu. Mete, yıpratma taktiklerinin meydana getirdiği kazançlardan sonra asıl kuvvetleriyle harekete geçip düzenlediği seferleriyle yıldırılmış olduğu bölgeleri kendisine ve devletine bağlıyordu. Bu hareketler; Hunların

²⁵ Christan; s. 95-96.

doğuda Büyük Kingan Dağları'nı kontrol altına almalarını, Mançurya'yı elde edip Japon Denizi'ne açılmalarını, Altay Dağları ve Tanrı Dağları'ndan egemenlik kurmalarını ve güneydoğuda Sarı Deniz'e dökülen Hoang-ho Nehri'ne kadar olan bölgelere nüfuz etmelerini sağlamıştır.

Tarihte, Türk-Hun çağının taktik strateji ve harp sanatı bakımından önemi pek büyüktür. Nitekim Mete; Peteng Savaşı'nda 40.000 kadar seçkin süvarisiyle Çin ordusunun arasına girmiş, imparatorla ordusunun bağlantısını koparmıştı. Sıkışan imparator, yanında bulunan bir kısım orduyla Peteng Dağı'ndaki kaleye çekilerek orada korunmaya çalıştı. Mete, ordusunu dört kola ayırarak bu dağı kuşattı. Böylece Çin ordusu ikiye bölünmüş, imparator bir kısmı ile dağa sıkıştırılmıştı. İmparatorun ordusu yiyecek yokluğundan zorlanıyordu. Bu meşhur kuşatmanın felaket ve açlık dolu günleri, "Peteng Kalesi altındaki felakette 7 gün ekmek bulunmadı, asker yay çekmedi." diye başlayan bir halk türküsünde söylenerek yüzyıllarca Çinlilerin belleğinde yaşamıştır.²⁶

Aynı şekilde bu taktik, MÖ 1296 Kadeş Savaşı'nda Hitit Kralı Suppilulima'nın Ramses'in ordusunu ikiye bölmesiyle ve savaşı büyük bir ganimetle kazanmasında da karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Tarihî İpek Yolu'na hâkim olan Hunlar, aynı zamanda Doğu ve Batı kavimleri arasında kültür arayışına neden olmuştur. İpek Yolu ticareti sayesinde son derece zenginleşmişler, devlet ve ordu teşkilatını bu sayede üstün bir düzeye çıkarmışlardır. Askerî ve aristokrat bir bünyeye sahip olan Hunlar, gerçekleştirdikleri askerî sistemlerde şovenizme büyük önem vermişlerdir. Muharebe alanlarında kahraman olan her askere "Alp" unvanının layık görülmesi, yükselme işlerinde liyakat prensibinin uygulandığını gösterir. Bu prensiple harp alanlarında yüksek başarılar elde edilmiştir. İtaat, disiplin ve donatımlarıyla, bizzat yetiştirdikleri kıvrak, çevik ve sağlam atlarıyla Türk Hun İmparatorluğu; Kore'den Avrupa kapılarına kadar bütün bölgelere barış, refah ve sükûnet götürmüştür. Mete döneminde gerçekleştirilen sefer ve savaşlarda ortaya konan doktrin ve prensipler, gelecek için dikkate değer esaslar ortaya çıkarmıştır. İlgili çağlarda Hunlar tarafından tamamen benimsenmiş ve savaş ortamından elde edilen tecrübelerle pekiştirilmiş olan bu esaslar, gelecek savaşlar içinde geçerliliğini muhafaza eder niteliktedir. Hun askerlerinin stratejisi; hazırlık, hareketlilik, sürat, yaratma, güç birliği, manevra gibi belli başlı kriterlere dayandırılmış ve bunlar, birer harp prensibi olarak uygulanmıştı. Mısır ordusunun stratejisiyle ilgili örnek verecek olursak Orta Krallık'ın aktif bir savunma stratejisi uyguladığını söylemek mümkündür. Bu stratejiye göre; Filistin ve belki de kuzeyde Asi Nehri'ne kadar saldırılar düzenlenmeli, kuzeydoğuda Süveyş Kıştağı'nda bir dizi kale inşa edilmeli ve içeride birinci ve ikinci Nil Şelalesi arasında yine kalelerden oluşan ikinci bir savunma hattı kurulmalıydı. Bu tip stratejiyi uygulayabilmek için hareketli, disiplinli ve kuşatma tekniklerini iyi bilen bir orduya ihtiyaç vardı. Bunun

²⁶ Ayni Mutlu, Türk Tarihinin Büyük ve Şanlı Savaşları, İstanbul, 1975, s. 6-10.

²⁷ Afet İnan; Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayinevi, Ankara, 1992, s. 135-140.

sonucunda Mısırlılar, kendi okçularını eğitmeye başladılar. Çünkü kuşatma savaşlarında kendi askerleri kaleye hücum ederken onlara destek sağlayacak ve uzun menzilli silahları kullanacak askere ihtiyaç vardı.²⁸ Hititler de çok sayıda baskın ve saldırıda bulunurlardı. Özellikle bazı savaşlarda gece baskınlarını etkili bir şekilde uygulamaktaydılar. Hititlerde Anitta'nın bu tür gece baskını yaparak Neşa şehrini almasını bununla bağdaştırabiliriz.

Orta Çağı kapatıp Yeni Çağı açması sebebiyle dünya tarihinde önemli bir yeri olan İstanbul'un Fethi, Fatih Sultan Mehmet tarafından 29 Mayıs 1453 tarihinde meydana gelmiş ve zaferle sonuçlanmıştır. Savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan teçhizat, döneminde eşi benzeri görülmemiş olan büyük çaplı toplardır.

b. Hilal Taktiği

Türk tarihinde kullanılan savaş taktiklerinden biri de "Hilal" taktiğidir. Hilal taktiğinde, düşmanın etrafı sarılarak düşman ortaya alınır ve hepsi ölene kadar savaşa devam edilir. Mete döneminde ortaya çıkan ve Osmanlılar zamanında en mükemmel hâlini alan bir savaş taktiğidir. Bu taktikle 29 Ağustos 1526'da Macarlarla yapılan Mohaç Meydan Muharebesi'ni Osmanlılar kazanmıştır.²⁹ Ayrıca bu taktikle 1071 Malazgirt Savaşı ve 1396 Niğbolu Savaşı kazanılmıştır.

İlk savaş arabasının kullanıldığı yer, bir Sümer kenti olan Uruk'tur. Bunun kanıtı, MÖ 4000'den kalma bir resim yazısıdır. Burada kızaktan tekerliklere geçiş, açık bir şekilde belirtilmiştir.³⁰ Bir savaş aracı olarak at ve hareketli Hun okçu birliklerine baktığımızda Hunlar zamanında atlı birlik konseptinin önemi çok fazla idi. Mete'ye kadar ilkel, bilinçsiz ve dağınık bir şekilde Türk kavimlerinde kullanılmış olan atlı birlik sisteminin ilk yaratıcısı ve uygulayıcısı Mete olmuştur. Kendisine aktarılan Hun askerî gücüne yeni bir şekil vermiş, Çinlilerin yaya ve savaş arabalı birliklerine karşı atlı muharıplerini yeniden düzenlemek suretiyle atları birer savaş aracı olarak kullanma taktiğini geliştirmişti. Sabırlı ve güçlü bir muharebe eğitimi önce yerde ok, yay ve kılıç kullanma gibi bir kısım safhalardan geçiyor; böylece ata bindirilmiş okçu askerler, hareketli ateş gücünün ilk düzenli, mantıklı ve teşkilatlı uygulayıcısı hâline geliyordu. Turan taktiğinde (kurt oyunu) büyük çoğunlukla okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri; atlarla sağlanan sürat sayesinde, ağır hareketli ve sıkı saflar hâlinde kitle muharebesi yapan yabancı ordulara karşısında üstünlük kazanıyorlardı. Kendi taktiklerini uygulamak için ordularını daima taarruz esasına göre düzenleyen ve eğiten Türklerin savaşında en belirli özellik, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan "baskın" şeklindeki taarruzlardı.³¹ At üzerinde savaş ustalıklarını giderek geliştiren bu askerler, ayrıca deriden yapılmış zırhlarla korunuyordu. Ok ve

²⁸ Christan; s. 61.

²⁹ Mutlu; s. 49-55. Kafesoğlu; s. 273.

³⁰ Christan; s. 12.

³¹ Kafesoğlu; s. 274. Mutlu; s. 65.

yay, uzaktan yapılacak muharebelerin silahı; kılıç ve kalkan da yakın muharebenin silahıydı. B.Laufer'in dediği gibi "Mete, hiçbir prensibe dayanmayan ve sürü hâlinde akın yapan Hun atlı birliklerini; savaşın hızlı ve çevik manevra üniteleri hâline getirmişti. Böylece Hun askerleri; Mete'nin dehasıyla açılıp yayılabilen, başlarındaki komutanların emirleri ve inisiyatifi ile savaşabilen bindirilmiş okçu sanatını tarihe armağan etmiş oluyordu. At üzerinde geliştirilmiş olan bu hareketli ateş gücü konsepti, doğal olarak askerlik sanatı açısından bir kısım faktörlerin de doğuşuna ortam hazırlamıştır."³²

Hunlar, stratejik bakış açısından hedefi olgunlaştırmak üzere oluşturdukları ve kullandıkları akın tipi hareketi imha amacıyla uygulamamışlardır. Bir çeşit yıpratma doktrini gibi beliren bu esas, daha sonra elde edilecek hedeflere ve gayelere ortam hazırlama görevini yerine getirmiştir. Büyük (asıl) kuvvetlerle harekete geçmeden önce küçük kuvvetlerle sürdürülen akın ve yıpratma harekâtı, asıl kuvvetlerin riskli savaş alanlarına itilmesini önlemiştir. Çünkü akıncılar, hedefi olgunlaştırmak üzere giriştikleri hareketlerin sonunda ve üslerine dönüşlerinde, düşman hakkında değerli bilgileri de beraberinde taşımışlardır.

Hunların harpte durum üstünlüğünü sağlamak için tatbik ettikleri plan ve başarıları, süratli ve hareketli atlı birliklerle kuvvet kullanmada elde edilen esneklik, bütün muharebelerde önemli ölçüde avantaj sağlamıştır. İntikal, yayılma, taarruz ve toparlanma gibi hareketler; düşman kuvvetleri karşısında savaş alanında durum üstünlüğü sağlarken küçük ve büyük çaplarda manevra ile çevirme ve kuşatma taktikleri maharetle uygulanmıştır. Hunlar döneminde parlak bir tarzda ortaya konan sürekli ve hareketli kuvvetler ile manevra uygulamak ve durum üstünlüğü sağlamak konsepti; Hun askerlerine çeşitli muharebe koşullarında yeni yeni bir kısım taktik ve teknikleri de uygulama fırsatı vermiştir.

Kuvvetleri riskli savaş alanlarına sürmeden sonuç alma -stratejik esirgeme- planları ve sonuca varmaları, Hunlarda önce hedefi olgunlaştırma daha sonra harekete geçme stratejisi, Mete'nin harp tarihine eklediği dâhice bir buluştu. Bu buluş, Türklerin büyük kuvvetlerini kayıplara uğratmadan düşmana sürekli üstün olma ve asıl gücü muhafaza edip giderek daha kuvvetlenme avantajını daima ellerinde bulundurmalarını sağlamıştır. Çin tarihçilerinin belirttiği üzere Hunlar, kaçmaktan ve geri çekilmekten utanmıyorlardı. Amaç; yapmacık geri çekilme hareketiyle düşman kuvvetlerini kandırmak, esas muharebe güçlerini takibi esnasında düşmana hissettirmektir. Sahte geri çekilme manevrasını uygulayan Hun askerleri, takipten vazgeçen düşmana bunu hissettikleri anda ısıklı oklarıyla saldırıyorlar ve zayıf verdireyorlardı.

³² L. Ligeti; Bilinmeyen İç Asya, (çev.Sadrettin Karatay), TTK Yay., Ankara, 1986.

Hun harp sanatının ilkelerine baktığımızda, ilk hedeflerden birinin hareketlilik olduğunu görüyoruz. Hunların askerî alandaki başarılarından en önemlisi de harp alanlarında ordularını hareketli kılacak bütün yöntemleri uygulamış olmalarıdır. Eğitimden kuvvetlerin sevk ve idaresine kadar tatbik edilmiş bütün sistematik kaidelerin özünde, hareket faktörü mevcuttur. Hareketlilik; bütün askerlerin tek tek canlılık, ataklık, cüret ve cesaret kazanmalarını sağlamış, bu ruh ile savaş alanlarına sürülen bu kuvvetler kısa zamanda düşman tarafa galebe çalmıştır. Yapısının temeli hızlı hareketlilik üzerine oturtulmuş olan Hun askerî teşkilatı, bunun doğal sonucu olarak sürekli atak hareket tarzlarını benimsemiştir.³³ Ordunun esas savaş aracının at olması ve muharebelerin devamlı bir süvari eğitimi görmesi, askerî stratejide ilke olarak benimsenen hareketliliğin etkinliğini artırmış; böylece zaferin daha kolay elde edilmesi sağlanmıştır.

Hunlarda sürat, hareketlilik ilkesinin sonucunda tezahür etmiştir.³⁴ Hareketli ve çevik kuvvetler, bu şekilde saptanan planların uygulanması sayesinde süratli hareket tarzlarıyla hedeflerini elde etmişlerdir. Denilebilir ki hareketlilik ve sürat, harp alanlarının ruhunu teşkil eden çabukluğun temel iki unsurudur.

Esneklik ise Hun harplerinde sevk ve idare edilen kuvvetlerin hareket yeteneklerinin ortaya çıkardığı bir harp sanatı ilkesidir. Değişik alanlarda ve değişik savaş ortamlarında yer alan kuvvetler hareketli ve çevik olunca arzu edilen yer ve zamanda güç oluşturmak, son derece olası hâle gelmiştir. Hunlarda birliklerin yer değiştirmeleri, düşman karşısında çekilmeleri ya da ani bir tarz dönüşle tekrar muharebeye girmeleri esnek kullanma konsepti ile bir ilke olan esnekliğin son derece hünerli şekilde harp alanlarının egemen bir unsuru olarak kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Esirgeme; asıl kuvvetleri bilinmeyen koşullarda riske sokmadan durum aydınlanıncaya kadar kollama ve daha sonra kesin sonuç çıkarma yeri ve zamanında kullanma ilkesidir.

Hun harp sanatının temel unsurlarından biri olarak parlayan bu ilke, Hun harplerinden elde edilen tecrübelerin önemli bir bölümünü teşkil eder. Ana güç unsurunun dışında kalan esirgeyici kuvvetler; düşmanı olgunlaştırmakla birlikte değerli ve sağlam bilgileri elde etmeli, yıpratma ve haber alma ile birlikte sürekli yanıltma taktikleri uygulamalıdır. Bu tarz bir yaklaşım; düşmanı esas kuvvetler hakkında şüphe ve tereddütlere sevk ederken gerçek savaş ortamı hakkındaki bilgileri de beraberinde getirecek, böylece kuvvetlerin erimesini ve yıpranmasını önleyecektir.

Yanıltma ise düşmana yanlış bilgiler aşılama suretiyle arzu edilen hareket tarzlarının uygulanmasını sağlamaktır. Hunların yanıltma ilkesinin önemli bir özelliği de inandırıcı olmasıdır. Bu düşünceden hareketle Hunlarca savaş sahnesine konulan taktikler, harpte hilenin ne derece büyük bir yer

³³ Mutlu; s. 65.

³⁴ age.; s. 67-68.

işgal ettiğini gösterir. Yanıltma planlandığı gibi ikna edici tarzda Hunlarda olduğu gibi uygulandığı zaman, düşmanın başlangıçta gösterdiği şüphe ve tereddütleri yok eder; düşmanı inandırır ve arzu edilen yöne çeker. Tereddütleri bu şekilde yok edilen düşman, inandığı ve saptırılmış emaretlelerin etkisi altında sürekli ve bilinçsiz olarak karşı tarafın planına uygun bir şekilde hareket eder. Bu hareketlerin kısa zamanda ortaya koyacağı sonuç, ibret ve örnekleriyle senelerce düşmanların zihninden silinemeyecek dersleri vermekte gecikmeyecektir.

Hunlar; kendilerine has askerî strateji anlayışıyla bir kısım ilkeler ortaya koyarken manevra, taarruz, baskın, sıklet merkezi, emniyet, kuvvet tasarrufu gibi klasik harp prensiplerini girdikleri tüm savaşlarda uygulamışlardır. Bilinen bu prensiplerin dışında, kuvvetlerin harbe hazırlığı ve bu hazırlıkların savaşlar öncesinde tamamlanmış olmasına da ayrı bir önem verilmiştir. Akın, pusu, baskın ve aldatma taktiklerinin yanında Hun askerlerinin cesur bir tarzda icra edebilecekleri çevirme, kuşatma vb. manevra şekillerini uygulamada ustalaşmışlardır. Hazırlık; hem taktik hem de stratejik seviyede bir faktör olarak kullanılmış ve eğitim, donanım, teşkilatlanma yeteneklerinin geliştirilmesi, prova ve tatbikatlar gibi hazırlıkların tümünü kapsamıştır.

Stratejik görüş açısından Mete Han'ı İskender, Annibal, Sezar ve Pers Kralı Darius'tan üstün kılan özelliklerden biri de zamanında uyguladığı bu global sefer ve yürüyüşlerdir. Bu yürüyüş ve seferlerde hayatın nasıl devam ettirildiği ve lojistik desteğin nasıl sağlandığına dair ilgili yapıtlarda, açık ve yeterli bilgi bulunamamıştır. Ancak bu desteğin; Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nde yaptığı gibi, yürüyüş yolu üzerinde harekâttan önce teşkil edilmiş ikmal üsleri metodu ile sağlandığı değerlendirilmiştir.

Mete Han'ın Asya Hun İmparatorluğu tahtına çıkma tarihi olan MÖ 209, ayrıca Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılını da teşkil etmektedir. Mete Han; Türk tarihi açısından yaptığı stratejik ve savaş taktikleri ile önemli bir mevki edinmiş, özellikle orduyu son derece disiplinli ve düzenli bir şekilde donatmıştır. Bu icraatı, kendinden sonra gelen Türk hükümdarlarına örnek olmuştur. Askerî onluk sistemi, sadece Türk devletlerine değil; tüm dünya ordularına da örnek olmuştur. Aynı zamanda bu sistem, günümüzde hâlâ kullanılan sistem olma özelliğine sahiptir. Ayrıca millet olma bilinci ve devletin kutsallığını ilk kez, Mete Han'ın icraatlarında görmekteyiz.

Malazgirt Savaşı; 26 Ağustos 1071 tarihinde, Büyük Selçuklu Hükümdarı Alp Arslan ile Bizans İmparatoru IV. Romen Diyojen arasında gerçekleşmiştir. Alp Arslan'ın zaferiyle sonuçlanan Malazgirt Savaşı, Anadolu'nun kapılarını Türklere açmıştır.

Sakarya Savaşı'nda ise ATATÜRK ve silah arkadaşlarının kahramanlığı sayesinde Anadolu kurtulmuştur. Malazgirt'te Alp Arslan ve ordusu, Anadolu'nun kapılarını Türklere açarak Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamıştır. Sakarya Savaşı'nda da bilindiği gibi düşman kuvvetlerine karşı kahramanca savaşılmış ve Anadolu kurtarılmıştır. Bu iki

savaşı karşılaştırdığımızda Anadolu'daki Türk varlığının oluşması ve devamı, bu iki savaş neticesinde kazanılmış ve bu sebepten ötürü tarihimiz açısından çok büyük önem kazanmıştır.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Kütahya'ya bağlı Dumlupınar köyü yakınında 30 Ağustos 1922'de Türk ve Yunan orduları arasında olmuştur. Diğer adı, Dumlupınar Meydan Savaşı'dır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından şahsen yönetildiği için "Başkomutanlık Meydan Muharebesi" olarak anılır. Kurtuluş Savaşı'nın kesin bir Türk zaferiyle sonuçlanmasını sağlayan bu savaşın yıl dönümü, Türkiye'de ulusal bayram olarak kutlanmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın son evresi, 26 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz ile açılmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi; yalnızca düşman ordularını denize dökmek ve ülkeyi kurtarmakla kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluşunu hazırlamıştır.

Kaynaklar

AKAD, Mehmet Tanju; Strateji Üzerine, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2003.

AKAD, Mehmet Tanju; XX. Yüzyıl Savaşları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

CHRISTAN, I. Archer; Dünya Savaş Tarihi, (çev.Cem Demirkan), Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2006.

CHILDE, Gordon; Doğunun Prehistoryası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye; "Sümer'de Askerlik ve Krallık", Ekim Dergisi, S 76, 2007.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye; Tarih Sümer'de Başlar, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye; Kuran İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yay., İstanbul, 1995.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye; ATATÜRK ve Türkiye'de Çivi Yazıları Bilimin Başlaması, C VI, Erdem Yay., Ankara, 1982.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye - KRAMER, S.N; Tarih Sümer'de Başlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

ÇİMEN, Ali - GÖĞEBAKAN, Göknur; Tarihi Değiştiren Savaşlar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

DOMİNİQUE, Valbella; Eski Mısır'da Yaşam, (çev.Cem Muhtaroglu), İletişim Yay., İstanbul, 1992.

EBERHARD, W.; "Muahhar Han Devrin (MÖ 25-MS 270) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış", Belleten, C IV, 1940.

ARIN, Engin; Sümer Türkleri, Atatürkçülük Kültür Yay., İstanbul, 1968.

GÜNALTAY, M.Şemseddin; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937.

İNAN, Afet; Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent; Eskiçağ Tarihin Ana Hatları, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1977.

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1994.

KALKAN, Mustafa; Orta Asya Devletlerinde Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri, Kaynak Yayınları, İzmir, 1995.

KEEGAN, John; Savaş Sanatı Tarihi, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

MUTLU, Avni; Türk Tarihinin Büyük ve Şanlı Savaşları, İstanbul, 1975.

MÜTERCİMLER, Erol; Geleceği Yönetmek, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

Ntv Tarih Dergisi; Kasım 2008.

ÖGEL, Bahaeddin; Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., C I, Ankara, 1981.

ÖGEL, Bahaeddin; "Hunlar", Türk Ansiklopedisi, C 19, MEB Yay., Ankara, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin; Çin'in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1947.

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü, DTCF Dergisi C VI, S 1-2, Ankara, 1948.

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C I, İstanbul, 1997.

ÖZTUNA, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, C 1, Ötüken Yayınevi, Ankara, 1979.

RASONYI, Laszlo; Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S 39, Ankara, 1971.

TANİLLİ, Server; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş, Cem Yay., Ankara, 1987.

TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, 1969.

UCUZSATAR, Necati Ulunay; Tarih Boyunca Türklerde Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi, C I, Derin Yayınları, Ankara, 1986.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin; Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

VERCOUTFER, Jean; Eski Mısır, (çev.Emine Su), İletişim Yay., İstanbul, 1992.

DİAKOV, V. - KOVALEV, S.; İlkçağ Tarihi, Ankara, 1987.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet - ÇAĞLAYAN, Yaşar; Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri, Ankara, 1976.

ÖZER,Yusuf Ziya; Mısır Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1939.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE (1908 - 1918) OSMANLI ORDUSUNDA ORDU - SİYASET İLİŞKİLERİ

Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Askerî temeller üzerine kurulan Osmanlı Devleti için ordu, en önemli unsurdur. Zamanla devletin ekonomisinde, siyasi ve sosyal durumunda görülen yozlaşma, orduda da kendini hissettirmiştir. Buna paralel olarak ülkenin iç ve dış güvenliği sarsılmıştır. Batı'nın erişmiş olduğu düzeyden kopukluğun geriliğe yol açtığı anlaşıncı bu kopukluğu gidermek için ilk önlemler ordu tarafından alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı ordusunda, Batılı manada teşkilat değişikliklerine ilk defa III. Selim devrinde başlandığı bilinmektedir. II. Mahmut devrinde, Yeniçeri Ocağının kaldırılışından sonra, yeni ordunun kurulması için çalışmalara başlanmıştır. İstanbul ve çevresinde subay yetiştiren okullar, 1834 yılında Harbiye Mektebi adı altında birleştirilmiştir.¹ Ordunun yeniden düzenlenmesi konusundaki faaliyetler, Tanzimat Döneminde de devam etmiştir. Serasker Rıza Paşa'nın gayretiyle hazırlanan Tanzimat Döneminin ilk askerlik kanunu, 1843'te yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiştir.² Bu arada Osmanlı ordusu; hassa askerlerinden oluşan 1'inci Ordu, Dersaadet Ordusu şeklinde nitelenen 2'nci Ordu, Rumeli Ordusu, Anadolu Ordusu ve Arabistan Ordusu olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Bu değişikliklere zaman içinde pek çok ilave yapılmıştır. 1868 yılında yapılan idari ve mülki taksimata paralel olarak 1869 yılında orduda da birtakım yeni düzenlemelere gidilmiş, ordu merkezleri yeniden tespit edilmiş ve bu düzenleme Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir.³ II. Abdülhamit döneminde, orduyu modernleştirme ve Batı standartlarına yaklaştırma gayretleri artarak devam ettiği gibi, ordu mevcudunun da artırılması yoluna gidilmiştir.⁴ Bu zamana kadar orduda uygulanan ve çeşitli ülkelerden alınmış olan karma teşkilat ve taktik terk edilerek bunun yerine Alman teşkilat ve usulü benimsenmiştir. Almanya'dan

* ATAREM Genel Sekreteri

¹ J.C. Hurewitz; Ortadoğu Siyaseti: Askerî Boyutlar, (çev.Nusret Özselçuk), Ankara, 1980, s. 36. Harbiye Mektebinin tarihçesi için bk. İsrail Kurtcephe - Mustafa Balcıoğlu; Kara Harp Okulu Tarihi, Ankara, 1993.

² Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra asker alma konusunda hazırlanan kanunlar hakkında genel bir bilgi vermesi açısından bk. Faruk Ayın; Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839 - 1914), Ankara, 1994. Ayrıca bk. Musa Çadircı; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi", Askerî Tarih Bülteni, S 18, Şubat 1980, s. 60.

³ Bu yeni düzenlemeye göre; 1'inci Ordu İstanbul, 2'nci Ordu Edirne, 3'üncü Ordu Manastır, 4'üncü Ordu Erzurum, 5'inci Ordu Şam, 6'ncı Ordu Bağdat, 7'nci Ordu San'a'da bulunacaktı. Bk. İhsan Hün; Osmanlı Genelkurmayının Ne Suretle Teşekkül Ettiği, İstanbul, 1952, s. 25. Ziya Şakir (Soku); Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi, İstanbul, 1952, s. 32. Ayrıca bk. Ayın; s. 22 vd.

⁴ Musa Çadircı; "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Ordusu", Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s. 36-45, s. 47'deki çizelgede ordunun mevcudu gösterilmiştir.

getirilen askerî uzmanlar⁵, orduda Alman nüfuzunun artmasına sebep olmuştur.⁶ Ayrıca askerî okullarda Avrupalı öğretmenlerin sayısı artırılmıştır.⁷ Bunlar arasında, Osmanlı Erkânıharbiyei umumiye Reisliğinin İkinci Başkanlığına kadar getirilen Von der Goltz Paşa da bulunmaktadır. Goltz Paşa, askerî okullardaki öğretmenliği sırasında yetişen subaylar üzerinde müspet etki bırakmış ve Osmanlı askerî gücünü, âdeta Alman ordusunun doğu birlikleri hâline getirmiştir.⁸ Bundan başka piyade, topçu ve süvari dairelerinin başkanlıkları da Alman subaylara devredilmiştir.⁹ Goltz Paşa'nın gayretleriyle kurulan Harp Akademileri, en yetenekli ve iktidar heveslisi subayları bünyesinde toplamıştır.¹⁰ Daha sonra Cumhuriyet'i kuracak olan subaylar da bu akademilerden yetişmiştir. Goltz Paşa ve yardımcılarının eğittiği bazı subaylar, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarında yer almasında önemli rol oynamıştır.¹¹

1. II. Meşrutiyet Devrinde Ordudaki Islahat Hareketlerine Bir Bakış

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda, kara ordusunun iskeletini ve çekirdeğini teşkil eden yedi ordu ve bunlara ilave olunan iki bağımsız tümen, nizamiye denilen en genç ve güvenilir askerlerden meydana gelmektedir.¹² Bunlara, bağımsız tümenler ve redifler de eklendikten sonra ordunun kadrosu tamamlanmıştır.¹³ Nizamiye ve redif ordularının yanında, Doğu Anadolu'nun genel yapısı göz önüne alınarak II. Abdülhamit devrinde

⁵ II. Abdülhamit döneminde Almanya'dan ilk defa bir askerî heyetin getirilmesi 1880 yılında düşünülmüş; bilahare politika gereği Almanlara yaklaşmak gereği hissedilince bu heyetlerle birlikte gelenlerin sayısı zamanla artmıştır. II. Abdülhamit dönemindeki bu ilk askerî heyetin faaliyetleri için bk. Kemal Beydilli; "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", Türk Dili, S 32, Mart 1979, s. 481-494.

⁶ İlber Ortaylı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul, 1983, s. 71-76. Osmanlı ordusunda Almanların rol ve etkinliği için bk. Jeduha L. Wallach; Bir Askerî Yardımın Anatomisi, (çev.Fahri Çeliker), Ankara, 1985.

⁷ 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra ordu komutanları hükûmete sundukları raporlarında, Osmanlı Devleti'ne komşu olan ülkelerin askerî güçlerinin büyük bir tehdit unsuru olduğunu hatırlatarak kuvvetli bir ordunun kurulmasını istiyorlardı. Bk. BOA - YEE; Evrak nu.: 1236, Kısım: 14, Zarf: 126, Karton: 1. Öte yandan kurulması tavsiye edilen ordunun son sistem silahlarla donatılması, bu konuda Almanlarla temasa geçilmesi ve maliyenin mümkün mertebe zorlanması gerektiği ifade edilmekte idi. Bk. BOA - YEE; Evrak nu.: 2627, Kısım: 9, Zarf: 72, Karton: 4.

⁸ Goltz'un mektupları için bk. Hayri Mutluçâğ; "Dost Bildiklerimiz ve Ordumuzu Islah İçin İçimizde Bulundurduğumuz Marifetleri", BTDD, S 12, Eylül 1968, s. 34-41.

⁹ Peter Mansfield; Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, (çev.N.Ülken), İstanbul, 1975, s. 34.

¹⁰ age.; s. 34-37.

¹¹ Almanların yanında yer almamızı eleştiren kişilerden biri de o dönemin kurmay subaylarından biri olan Ahmet İzzet Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa'nın yorumları hakkında bk. Ahmet İzzet Paşa; "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", Akşam, nu.: 3430, 30 Nisan 1928.

¹² Gnkur.ATASE Arşivi; 1907 - 1908 yılı ordu kuvve cetveli.

¹³ Redif ordusu zabıtları ile devamlı, efradı bakımından ihtiyat ordusunu teşkil ediyordu.İhtiyaç hâlinde büyük ölçüde askere sahip olmak fikrinden hareketle bu ordu meydana getirilmiştir. Balkan Savaşları'nı takip eden dönemde bu teşkilata son verilmiştir. Geniş bilgi için bk. J.Denny; "Redif", İslam Ansiklopedisi, C IX, s. 666-667.

kurulan Hamidiye Hafif Süvari Alayları¹⁴; ilk devirlerde amaca uygun faaliyet göstermişse de Birinci Dünya Savaşı'nda cepheden kaçmaları, eşkıyalık ve vurgunculuk yapmalarından dolayı 3'üncü Ordu Komutanlığının aldığı bir kararla lağvedilmiştir.¹⁵

II. Meşrutiyet Döneminde, Silahlı Kuvvetlerin ıslahı için bazı tedbirler alınmıştır. 9 Temmuz 1910'da yayımlanan "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi", ancak 1911 yılında yürürlüğe konmuş ve 1913'e kadar yürürlükte kalabilmiştir.¹⁶ Bu nizamname ile Osmanlı ordusunda -Batı ülkelerinde olduğu gibi- modern askerî teşkilata geçilmiş oluyordu. Bu düzenlemelerin sonunda ordu komutanlıkları ve geniş karargâhlar kaldırılarak yerlerine yetkileri daraltılmış ufak karargâhların teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Balkan Savaşları'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, ordunun yeniden düzenlenmesi için 14 Şubat 1913'te "Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi"ni neşretmiştir. Buna göre kara ordusu; dört ordu müfettişliği, bağımsız kolordu ve tümenlerden meydana gelecekti.¹⁷ Düşünülen bu yeni düzenleme, uygulamaya konamamıştır. 1914 yılında Birinci Dünya Harbi seferberliğinin başlaması üzerine, müfettişlikler lağvedilerek ordu komutanlıklarının yeniden teşkili gündeme gelmiştir. Türk ordusu, bu yeni düzenleme ile dokuz orduya çıkarılmışsa da her bir ordunun mevcudu, bir barış kolordusu kadar olamamıştır.

Ordunun mevcuduna bakıldığı zaman, sayının şartlara göre artıp eksildiği dikkati çekmektedir. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında 544.000 kişiyi geçen kara ordusu¹⁸, Balkan Savaşları sırasında 305.000 kişiye indirilmiştir.¹⁹ Bu eksilmenin sebepleri arasında, ordudaki tasfiye hareketinin

¹⁴ Hamidiye Aşiret Süvari Alayları Nizamnamesi için bk. BOA YEE; Kısım: 37, Evrak: 47/27, Zarf: 47, Karton: 113. Bilindiği gibi, Hamidiye Süvari Alayları Doğu Anadolu'da Ermeni meselesinin ortaya çıkışından sonra düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur. 1878 Yılından sonra müzminleşen bu mesele hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet Küçük; Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878 - 1897, İstanbul, 1984.

¹⁵ Hamidiye Süvari Alayları hakkında geniş bilgi için bk. Bayram Kodaman; "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", Türk Dili, S 32, İstanbul, 1979, s. 427-480. Öte yandan Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde (1910) Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının isminin "Oğuz Alayları" olarak değiştirilmesi teklif edilmiş; M.Şevket Paşa da "... Güzel ama, söylene söylene Uyuz Alayları olur! En iyisi Aşiret Alayları olsun." demiştir. Bk. Fahrettin Altay; On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), İstanbul, 1970, s. 57.

¹⁶ 1910 tarihli bu düzenleme ile ordu komutanlıkları kaldırılıp yerlerine ordu müfettişlikleri kurulmuş, üçer piyade tümenli kuvvetli kolordular teşkil edilmiş, bir kolordunun 41.000 kişiyi bünyesinde barındırması gerektiği tespit edilmiş ve Müslim olsun gayrimüslim olsun herkesin askerlik vazifesini yapması şartı getirilmişti. Bk. Düstûr; C I, 2'nci Tertip, Dersaadet, 1329, s. 30.

¹⁷ 14 Şubat 1913 (1 Şubat 1329) tarihli ve gizli kayıtlı Nizamname için bk. Askerî Müze Kütüphanesi; nu.: 5612. Ayrıca bk. Balkan Harbi; C II, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1993, s. 80-152.

¹⁸ II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında ordunun genel mevcudu 23.870 subay, 366.881 küçük zabıt ve er, sefer zamanı bunlara ilave olunun 33 tümen redif efradı ile sayı 544.000'i buluyordu. Bk. Gnkur.ATASE Arşivi; Evrak nu.: A, 1/69, Dolap: 10, Göz: 14. Gnkur.Harp Tarihi Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (TSK Tarihi), C III/6-1, Ankara, 1971, s. 128-129.

¹⁹ Gnkur.ATASE Arşivi; 1912-1913 yıllarına ait 38 numaralı kuvve cetveli.

olduğu kadar, askerin siyasileşmesinin de etkisinin olduğunu belirtmek lazımdır. Bilindiği gibi, büyük ümitleri beraberinde getiren ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan, yolsuzluklardan ve türlü buhranlardan kurtuluşun yakın olduğu inancını hâkim kılan II. Meşrutiyet hareketi, ordunun mağlubiyetleri yanında ekonomik ve sosyal problemlerin artması ve Şark Meselesi'nin²⁰ yeniden güçlenmesi ile kısa sürede zaafa uğramıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde, orduda Enver Paşa ile birlikte yeni bir değişim rüzgârı esmeye başlamıştır. Bu dönemin önemli hadiselerinden biri de Erkânıharp Kaymakamı Enver Bey'in kısa sürede rütbeleri aşarak 4 Ocak 1914 tarihinde mirliva rütbesi ile Harbiye Nazırlığına getirilmesidir.²¹ Ordunun dinamik ve bilgili komutanlar elinde yükselebileceğine inanan Enver Paşa, kara ve deniz ordularında geniş ölçüde bir tasfiye hareketini başlatmıştır.²² Özellikle Balkan Savaşları'nda başarı gösteremeyen subay ve paşaların yaşlı, ehliyetsiz ve bilgisiz olanları emekliye sevk edilmiştir.²³ Böylece orduda; gençleştirme hareketi başlatıldığı gibi, ordunun siyaset dışı kalmasını temin edecek köklü tedbirlerin kaçınılmaz olarak ele alınması, genç subaylarda bir inanç hâline gelmiştir.²⁴

Orduda kontrolü ele geçiren genç subaylar, süratle kuruluş ve teşkilat düzenlemelerine girişmiştir. Bu düzenlemelerde 1913 yılında Almanya ile yapılan askerî anlaşma çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde hizmete giren Alman General Liman Von Sanders'in de payının olduğu önemli bir gerçektir. Yapılan bu düzenlemelerle öncelikle ordunun sayıca artırılması fikri gündeme gelmiştir. Kâmil Paşa'nın sadareti sırasında 292.291 kişi civarında olan Osmanlı ordusunun²⁵ Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde göreve başlamasından itibaren sayıca artırılması için çareler aranmaya başlanmıştır. Ordu genel olarak her biri üçer tümenli kolordulardan, tümenler de üçer piyade ve birer topçu alayı ve diğer sınıflardan ibaret bağlı birliklerden teşkil edilmiştir. Tasarlanan bu kadroların tamamlanabilmesi için 450.000 kişiye ihtiyaç vardır. Hâlbuki ordunun iâşe kadrosu ise 200.000'i geçmemekte idi.²⁶ Bu yüzden eldeki imkânlar mümkün olduğunca artırılıp en

²⁰ Şark Meselesi hakkında geniş bilgi için bk. Edouard Driault; Şark Meselesi, (çev.Nazif), İstanbul, 1328, s. 17-19.

²¹ BOA DÜİT; nu.: 4, Evrak: 760, s. 6. Ayrıca bk. Şevket Süreyya Aydemir; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C II, İkinci Baskı, İstanbul, 1981, s. 430. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına tayini esnasında cereyan eden faaliyetler için bk. M.Hanefi Bostan; Said Halim Paşa, İstanbul, 1992, s. 42-44.

²² Ali Fuat Türkeldi; Görüp İşittiklerim, Üçüncü Baskı, Ankara, 1984, s. 111.

²³ Feroz Ahmet; İttihat ve Terakki (1908-1914), (çev.N.Ülken), İstanbul, 1986, s. 240.

²⁴ A.Fethi Okyar; Üç Devirde Bir Adam, (Haz.Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 200. Ali Fethi Okyar, subaylığının ilk yıllarında da ordunun siyasetle uğraşmaması gerektiğini savunuyor ve bu yolda yazılar yazıyordu. Bk. Erkânıharp Binbaşısı Ali Fethi; "İnkılâb-ı Âhir ve Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Mühahalesi", Asker Mecmuası, İstanbul, 1324, s. 133-137.

²⁵ Kâmil Paşa'nın sadareti (Kısım 1912 - Ocak 1913) döneminde nizamiye ordusunun mevcudu 222.512, bahriye 18.191, topçu 10.908, jandarma da 40.680 kişi olarak tespit edilmiştir. Bk. BOA YEE; Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, Dos: 86/37, Nu.: 3626.

²⁶ TSK Tarihi; C III/6-1, s. 221.

iyi şekilde kullanılmıştır. Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti, bu durumda birtakım kısmi tedbirlerle birlik mevcutlarını ve seferî kadroları yükseltmeye çalışmıştır. Bu arada 2 Ağustos 1914'te imzalanan Türk - Alman Askerî İttifak Antlaşması'ndan bir gün sonra genel seferberlik ilan edilmiştir.²⁷ Osmanlı Devleti savaşa girince savaş gereği Almanların etkisi ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın sınırsız istekleri, ordunun genel kuruluşunda birtakım değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır.²⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cepheleri artıp istekler çoğaldıkça orduların adedini arttırmakla her şeyi çözebileceğine inanan Osmanlı Genelkurmayı, yanıldığını ancak harbin sonunda anlayabilmiştir.

2. II. Meşrutiyet Devrinde Ordu - Siyaset İlişkileri

Modern anlamda ordunun teşkilat ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler; zabıtların görevlerini standartlaştırdığı gibi mali, idari görev ve yetkileri kaldırmış ve bunları sadece askerî alanla sınırlandırmıştır. Harbiye Mektebinde verilen eğitimle beraber Batı kültürü, sınırlı kaynaklarla da olsa artık zabıt adaylarının ilgisini çekmeye başlamıştır. Ordunun geniş ölçüde kalkınmasını sağlamak maksadıyla daha başka çarelere de başvurulmuştur. Bilhassa Avrupa'da askerî alanda ileri durumda olan ülkelere hem eğitim ve öğretim yapmak hem de yenilikleri takip etmek amacıyla subayların gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹ Avrupa'nın değişik ülkelerine eğitim için subay gönderilmesi, sırf Avrupa devletlerine hoş görünmek ve Almanya'ya yanaşmadığı hissini verme hedefini taşıyordu. Avrupa ülkelerinde tahsil gören subaylar; modern siyasi fikirleri, hürriyet ve eşitlik, vatan sevgisi ve devlet şuuru gibi değerlerin kaçınılmaz olarak etkisi altında kalmıştır. Osmanlı aydınlarının yıkılmakta olan devletin kurtarılmasını hedefleyen fikir ve düşünceleri, subayları da etkileyerek siyasi ortama atılmalarına neden olmuştur. Osmanlı ordusunun siyasileşmesinde 1880'lerden 1920'lere uzanan ve son derece değişken, hareketli ve sarsıcı bir dönem olarak adlandırılan kırk yıllık bir tarih sürecinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Öte yandan, adı geçen dönemin sosyal, iktisadi ve askerî buhranları içinde sürüklenen Osmanlı subayı, bir dizi içtimai şokun ürünüdür.³⁰ Bu dönemde askerî öğrenciler ve genç subaylar arasında çeşitli fikirler hatta materyalist cereyanların varlığı bile dikkati çekmektedir.³¹ Neticede, modernleşme sürecinde ordu değişirken subayların da bu değişimden

²⁷ Joseph Pamiankowski; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 Birinci Dünya Savaşı", (çev.Kemal Turan), İstanbul, 1990, s. 65.

²⁸ Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, Birinci Dünya Savaşı'na girişimizi anlatırken Enver Paşa'yı da şu şekilde tasvir etmiştir: "... En azılı deliler kadar hayalî, oldukça gabî ve hayli cahil olan Enver'in azim ve kanaati ve buna kuvvet veren yalancı şöhreti, bu bedbaht milleti tekrar savaşa sürükledi. Bu çocuk, kendisinden çok zeki adamları ve hatta yalancı şöhratinin yaratıcılarını bile aldattı." bk. Ahmet İzzet Paşa; Feryadım, (Yay.Haz.Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Kanar), C I, İstanbul, 1992, s. 185-186.

²⁹ Düstür; C I, s. 108. Takvim-i Vekayi (TV); nu.: 821, 30 Nisan 1325.

³⁰ Ahmet Turan Alkan; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara, 1992, s. 25.

³¹ Rıza Nur; Hayat ve Hatıratım, (Yay.Haz.A.Dilipak), C I, İstanbul, 1992, s. 96-99 ve 113-117.

nasibini alması kaçınılmaz olmuştur. Bu geçiş döneminde neferler de siyasi ortama girmeye başlamıştır.

Batılılaşma hamlesinin devlet tarafından ele alınıp uygulanmasına disiplinli askerî kadrodan başlanması, imparatorluğun gerçek manada aydınlarının askerlerden oluşmasına yol açmıştır. Ordunun tüm gücünün silaha dayanmakta aranmasına son verilip kafa yapısının, düşüncelerinin olgunlaştırılmasına itina gösterilmiştir. Harbiye Mektebinde hürriyetçi fikirlere mensup öğretmenlerin "...Bu ülkede aydın kişiler komitesine muhtacız."³² telkinleri ile eğitilen ve düşündükleri ideal topluma Sultan Abdülhamit devri toplumunun uymadığını, kendilerini içtimai bir tabip hüviyeti ile devletin kurtarıcıları olarak gören³³ subay adaylarının fikirleri; Batı etiketli kültürle tam bir tarih şuuruna ulaşamamış, içinde yaşadığı topluma yabancılaşmıştır.³⁴ Bütün bunlara rağmen bu girişimler, çok geçmeden semeresini vermiş, orduda ileriye görebilen düşünce yapısına sahip bir kadro oluşmuştur. Bunun ispatını, II. Meşrutiyet'in ilanında ordunun oynadığı rolde ve askerî tıbbiye öğrencilerinin kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyetinde bulmak mümkündür. Nitekim, Genç Türklerin kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti³⁵, büyük ölçüde ordu mensuplarınca desteklenmiştir. XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan "Makedonya Meselesi"nden dolayı³⁶ büyük devletlerin yaptığı baskılar³⁷, Osmanlı idarecileri tarafından reddedilince Avrupa ve Amerika kamuoyu Türklerin aleyhine çevrilmiştir.³⁸ Reval Mülakatı'nda³⁹, büyük devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine aldığı kararlar protesto edilmiş⁴⁰ ve bu durum, İttihat ve Terakki Cemiyetini endişeye düşürmüştür. 3'üncü Ordunun

³² Asım Gündüz; Hatıralarım, (Haz.İhsan İlgar), İstanbul, 1973, s. 21-22.

³³ Şerif Mardin; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 - 1908, İstanbul, 1983, s. 16-17.

³⁴ Ahmet Bedevi Kuran; Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul, s. 15.

³⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasi Partiler, C I, İstanbul, 1984, s. 19-37. Şükrü Hanoğlu; Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 - 1902), İstanbul, 1985, s. 173-202. Feroz Ahmet; İttihat ve Terakki, (çev.Nuran Yavuz), İstanbul, 1986, s. 17-36.

³⁶ Makedonya Meselesi, büyük devletlerin Balkanlar'da kalan son Osmanlı topraklarını da almak amacıyla suni olarak ihdas ettikleri bir problemdi. Özellikle bu konu hakkında son dönemlerde pek çok araştırma eser kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk. Mahir Aydın; Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara, 1992. Güler Kıvrak; Makedonya Meselesi, MÜ Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997. Ayrıca tarafımızdan da o dönemde kaleme alınmış olan bir vesika değerlendirilmiştir. Bk. Zekeriya Türkmen; "Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika", Türk Dünyası Araştırmaları, S 61, Ağustos 1989, s. 85-106.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C I/1, Ankara, 1983, s. 183-185. Tahsin Uzer; Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1987, s. 84.

³⁸ BOA - YEE; Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı nu.: 3136, Dos: 86/32.

³⁹ 8-9 Haziran 1908'de İngiltere ve Rusya delegeleri Reval'de bir görüşme yaparak Makedonya ve Boğazlar konusunda birtakım gizli kararlar alarak Osmanlı idarecilerini endişeye düşürmüşlerdi. Bk. M.S. Anderson; The Eastern Question 1774-1923, New York, 1966, s. 271. Lord Kinross; ATATÜRK: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu, (çev.Necdet Sander), İstanbul, 1981, s. 58.

⁴⁰ Ali Cevat Bey; II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, (Yay.Haz.Faik Reşit Unat), Ankara, 1983, s. 158.

büyük ölçüde desteğini sağlamış olan cemiyet, -rejim değiştirerek büyük devletlerin baskısının azaltılabileceği düşüncesi ile- bir hükûmet darbesi yaparak Meşrutiyet'i ilan etmek için⁴¹ bütün gücüyle harekete geçmiştir.⁴²

Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine cereyan eden bu siyasi gelişmeler, ordu mensuplarının siyasi fırkalara daha fazla sempati duymasına imkân tanımıştır. Memleketin içinde bulunduğu kötü talihinin ancak siyasi yollarla çözümleneceği fikri, subayların İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelmelerini hızlandırmıştır⁴³. Meşrutiyet'in ilanından on gün önce saraya bir telgraf çeken Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa; 3'üncü Ordu subaylarının hemen hepsinin cemiyet ile alakası olduğunu yazmış, siyasi suçlardan dolayı tutuklu bulunan subayların bırakılmasını istemiştir.⁴⁴ Cemiyet ve ordu, Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile bütün problemlerin hallolunacağı görüşünü savunmuştur. Bu fikirden hareketle II. Abdülhamit idaresine karşı ilk fiilî hareket, 3'üncü Ordu subaylarından Resneli Niyazi Bey tarafından başlatılmış⁴⁵ ve saraya çekilen telgraflarda Anayasa'nın yürürlüğe konması istenmiştir.⁴⁶ 3'üncü Ordu ve Rumeli halkı tarafından bu hareket tasvip görünce cemiyet kendiliğinden Meşrutiyet'i ilan etmiş; bunun üzerine II. Abdülhamit Anayasa'yı yürürlüğe koymak mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁷ Sırtını orduya dayayan cemiyet, bütün devlet işlerine el atmaya başlayınca saray - hükûmet - cemiyet arasında mücadele, birtakım bunalıma yol açmıştır. Cemiyet tarafından "meşrutiyet bekçisi, koruyucusu" ilan edilen 3'üncü Ordu tamamen siyasileşmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra birçok subayın siyasi faaliyetlere devam etmekte ısrarlı olması, ordudaki disiplin ve hiyerarşi anlayışını sarsmıştır. Ordunun siyasetle uğraşması, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefetin giderek güçlenmesine sebep olmuştur. Bu arada ordudaki mektepli subayların artması⁴⁸, II. Meşrutiyet'i takip eden dönemde yeni bir

⁴¹ C.R. Buxton; Turkey In Revolution, London, 1909, s. 53-54. Sir Edward Pears; Forty Years In Constantinople, London, 1916, s. 287.

⁴² Ahmet Bedevi Kuran; İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1948, s. 248-249.

⁴³ Bu sırada Harbiye Nezareti ise ordu mensuplarının siyasetten ayrılmasını istemiş ve bu yolda sık sık emirler yayınlamıştır. Bk. TV; nu.: 136, 15 Şubat 1324.

⁴⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı; "1908 Yılında II. Meşrutiyet Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", Belleten, C XX/70, Ankara, 1955, s. 135.

⁴⁵ Resneli Niyazi, 200 kadar gönüllü askeri ile 3 Temmuz 1908 dağa çıkarak Meşrutiyet'in yürürlüğe konmasını istemiştir. Bk. Kolağası Resneli Niyazi; Hatırat-ı Niyazi, İstanbul, 1326, s. 73.

⁴⁶ BOA - YEE; Kısım: 23, Evrak: 2046, Zarf: 12, Karton: 71. Ayrıca bk. İsmail Hami Danişment; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C IV, İstanbul, 1972, s. 360-361.

⁴⁷ Bayur; C I/2, s. 20-21. Danişment; s. 356. Ahmet İzzet Paşa da hatıralarında Meşrutiyet'in ilanının büyük ümitleri beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Bk. Ahmet İzzet Paşa; "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", Akşam nu.: 3433, 3 Mayıs 1928.

⁴⁸ II. Abdülhamit'in ilk yıllarında ordudaki mektepli subayların sayısı 3000 iken ihtilafı da olsa en az yarım milyonluk bir ordu için bu sayı çok azdı. Bk. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu; Ordu ve Politika, İstanbul, 1967, s. 107.

düzenlemeye gidilmesine neden olmuştur. Alaylı diye tabir olunan⁴⁹ subayların tensikat yoluyla tasfiyeleri “mektepli - alaylı” çatışmasını da beraberinde getirmiştir.⁵⁰ Alaylı subayların İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup subaylar tarafından dışlanarak ordudan atılması, onların muhalefet saflarına geçmesine yol açmıştır. Bu sırada muhalefeti temsil eden ve alaylıları da yanına çekmeye çalışan en güçlü siyasi teşkilatlanma, Derviş Vahdeti tarafından kurulmuştur. Derviş Vahdeti, dinî duyguları da kullanarak küstürülmüş ordu mensuplarını yanına çekmekte gecikmemiştir. Volkan gazetesi, yaptığı yayınlarla dinî duyguları ön plana çıkartmış ve özellikle sivil kesimde dindar olarak tanımlanan kitleler üzerinde etkili olmuştur. Volkan gazetesinin bu tür yayınları, kısa sürede irticanın tüm başkent ve civarına yayılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim; Osmanlı ordusunun siyasetle içli dışlı olması; basında sık sık tenkit edildiği gibi⁵¹, II. Abdülhamit’in Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey de siyasetin ordu efradı ile zabitanın arasını açtığını, Osmanlı Devleti gibi ordusundan başka dayanağı olmayan bir devlet için bu ayrılığın kötü sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.⁵² Öte yandan, Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiyeumumiye Reisinin tavsiyeleri de fayda vermeyince 31 Mart Olayı patlak vermiştir.⁵³ Bu olayın bastırılması için gönderilen Hareket Ordusu⁵⁴, İstanbul’a girdikten sonra bir hükûmet darbesi ile cemiyetin zedelenmiş olan itibarına yeniden kavuşmasını sağlamıştır. Bu olaydan sonra ordu, artık siyasetin kilit noktasını oluşturmaya başlamıştır. Kamuoyunun ve muhalefetin tepkisini biraz olsun azaltabileceği düşüncesi ile yola çıkan Hareket Ordusu Komutanlığı, ordudan yapılan bu ihraçların bir kanuna uydurulmasını gerekli görerek⁵⁵ Meclisi Mebusanın bir “Tasfiye-i Rütbe Kanunu” çıkarmasını sağlamıştır.⁵⁶ Bu Kanun’la ordu mensupları, tasfiyeye tabi tutulanlar ve tamamen emekli maaşı dahi bağlanmayıp ordudan ilgileri kesilenler olarak ikiye ayrılmıştır.⁵⁷ Aynı şekilde rütbelerde de yeni düzenlemeler yapılmış⁵⁸, birçok subayın rütbeleri indirilmiştir.⁵⁹

⁴⁹ Ordudaki hizmeti neferlikle başlayıp gösterdiği liyakat üzerine rütbe alarak subay kadrosuna geçirilmiş, çoğu okuma yazma bilmeyen, pratik uygulamalarıyla veya sadakati ile tanınmış bir tür Osmanlı zabitidir.

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Zekeriya Türkmen; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993, s. 20-21.

⁵¹ İkdâm; nu: 5340, 7 Nisan 1909 tarihli nüshasında ordunun siyasetle iştigal etmesi şöyle tenkit edilmiştir: “... Ordunun siyasiyat ile meşgul olması zaaf-ı millîyi husule getirecek en muzır sebeplerden ma’dud olduğu cihetle bu mazeretin ordumuzdan ref’i için pek çok vesaya-yı halisanede bulunulduğu hâlde yine bazı taraflarda bu nokta-i mühimmeye riayet edilmediği görülüyor.”

⁵² Ali Cevat Bey; s. 23-24.

⁵³ Geniş bilgi için bk. Sina Akşin; 31 Mart Olayı, İstanbul, 1972, s. 40-65.

⁵⁴ Hareket Ordusunun faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Türkmen; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993.

⁵⁵ BOA BEO; Meclisi Mebusan Giden nu: 266309.

⁵⁶ Tasfiye-i Rütbe Kanunu, 25 Temmuz 1325 / 7 Ağustos 1909 tarihlidir. Bk. Düstûr; s. 421.

⁵⁷ Gnkur.ATASE Arşivi; 9-3411, Kls: 14, Dos: 71, Fih: 1-39.

⁵⁸ Düstûr; C I, s. 324. TV; nu.: 718, 28 Aralık 1326.

⁵⁹ Ali Cevat Bey; s. 68’deki ikinci dipnot. Ahmet İzzet Paşa; Feryadım, C I, s. 45-46.

Çoğunluğu II. Abdülhamit taraftarı olarak bilinen alaylı subayların bu Kanun'a dayanarak ordudan ihraçları⁶⁰, orduda yükselme istidadı gösteren erbaşlar da dâhil olmak üzere tüm alaylıların İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun bel kemiği konumunda olan mektepli subaylara düşman olmalarına sebep olmuştur.⁶¹ Öte yandan dönemin padişahı Sultan V. Mehmet Reşat ise askerlerin itaatkâr olmalarını, siyasetten uzak durarak -ordunun siyaset içerisinde yüzdüğünden âdetâ habersizcesine- kanun ve nizamlara uymalarını tavsiye etmiştir.⁶²

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından siyasetin içine çekilen ordu; sosyal, siyasi ve psikolojik şartlar bakımından politikaya tamamen uyum sağlamıştır. Rumeli'de bulunan 3'üncü Ordu, siyasi beklentilerin askerî kuvvetle birleştirilmiş şekli olarak rejimin âdetâ güvencesi niteliğindeydi. Ordunun siyasete bulaşmasından sonra bu defa, askerlerle siviller arasında farklı bir bakış açısı belirmeye başladığı gibi, asker - sivil mesafesi giderek açılmıştır.⁶³ Bnb.Ali Fethi (Okyar) Bey ise bu sırada Asker Mecmuası'nda yazdığı makalesinde; askerlerin politika ile uğraşmamaları gerektiğini belirttikten sonra, askerî vazifelere siyasi işlerin karıştırılmamasını tavsiye etmiş ve siyasi mücadeleye atılan bir askerin asli görevini layıkıyla yerine getiremeyeceğini açıklamıştır.⁶⁴ Subayların siyasileşmesinde etkili olan unsurlar ise mali şikayetler⁶⁵, terfi şikayetleri⁶⁶, psikolojik rahatsızlıklar⁶⁷ ve asker - sivil kıyaslaması şeklinde sıralanmıştır.⁶⁸

⁶⁰ Alaylı subay, askerlik vazifesi için orduya girip de gösterdiği kabiliyet ve çalışkanlığı ile temayüz eden ve rütbe alan zabıtlere denir. Bunlar mevcut olan iktidarın (Padişahın) ordu kademesindeki muhafızları idi. Çoğunluğunun tahsili dahi olmayan alaylı subaylar, mekteplilerle devamlı çatışma hâlindeydiler.

⁶¹ Türkmen; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması, s. 123-124. Bu sırada alaylıların kadro haricine çıkarılmasının getirdiği tartışmalara dönemin Harbiye Nazırı Salih Paşa şöyle cevap vermiştir: "... Ordu içinde mektepli olsun, alaylı olsun bütün ümera ve zabitanın ilmen, ahlâken, disiplin ve kapasite bakımından bir değerlendirmeye tabi tutularak alaylılar yanında mektepliler de açığa alınmıştır." Bk. BOA BEO; Meclisi Mebusan Giden nu.: 266180. BOA BEO; Harbiye Gelen nu.: 265280.

⁶² Sultan Mehmet Reşat, 29 Mayıs 1909 tarihli nutkunda Meşrutiyet'in ilk hükümdarı olduğunu, kanunlara sadık kalacağını ve memleketin menfaati için her türlü sebebe başvuracağını ifade etmiştir. Bk. Gnkur.ATASE Arşivi; 9-3411, Kls: 71, Dos: 13-A, Fih: 1-14. Bu nutuk basında da yayımlanmıştır. Bk. TV; nu.: 266, 17 Mayıs 1325.

⁶³ Yzb.Hamdi; "Şikâyet", Asker, S 16, İstanbul, 1324, s. 167-176.

⁶⁴ Bnb.Ali Fethi; "İnkılâb-ı Âhirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", Asker, İstanbul, 1324, s. 124.

⁶⁵ Ahmet Refik; İnkılâb-ı Âzim, 10 Temmuz 1324, Dersaadet, 1324, s. 64-65. Nizamettin Delilbaş; Hatıralarım, İstanbul, 1946, s. 61. Hasan Amca; Doğmayan Hürriyet: Bir Devrin İçyüzü 1908-1918, İstanbul 1989 (İkinci Baskı), s. 46.

⁶⁶ Resneli Niyazi; s. 33. Delilbaş; s. 61. Tahsin Paşa; Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1990, s. 135. E.E.Ramsaur; Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, (çev.Nuran Ülken), İstanbul, 1972, s. 136.

⁶⁷ Süleyman Külçe; Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, İzmir, 1944, s. 69. Asaf Tugay; İbret, Kısım II, İstanbul, 1962, s. 231.

⁶⁸ Yzb.Hamdi; s. 167 vd. Bnb.Ali Fethi; s. 127. Tahsin Paşa; s. 136. Bayur; C I/1, s. 435.

Kuruluşundan beri ordu ile ilgisini izah etmekte güçlüklerle karşılaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti, haklı olarak "İttihat ve Terakki Cemiyetinin ordusundan çok, ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti"⁶⁹ görüntüsünden kurtulamamıştır. Niyazi Berkes'e göre; cemiyetin asıl önemli unsurunu oluşturanlar, idealist Osmanlı toplumunun önde gelenleriydi ve hiçbiri çoğunluğu temsil etmiyordu. Tek güçleri vardı; o da ordu idi.⁷⁰ Cemiyetin orduya bağımlılığı ilk günlerin coşkulu atmosferinde, tantanalı bir tarzda inkılap edebiyatına da kaydedilmiştir.⁷¹

Öte yandan Balkan Savaşları arifesinde cemiyet önderleriyle ordu hiyerarşisinin tepesinde yer alan yüksek rütbeliler arasında kurumlaşmış emir komuta zincirine uymayan bir gerginlik, su yüzüne çıkmaya başlamıştır.⁷² Bu disiplinsizliğe ordunun dayanması mümkün değildi. Ordu - cemiyet iç içeliği, daha ziyade ordu hiyerarşisinden gelen eleştirilerle tartışmaya açılmış; özellikle Balkan Savaşları'ndaki bozgundan sonra bu tenkitler giderek artmaya başlamıştır.⁷³ Gerçi bu eleştirilerden birkaç yıl önce, 1909 yılı Ekim ayında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde, ordu - cemiyet ilişkileri ilk defa bir problem şeklinde ele alınmış ve ordunun politika yapmasının mahzurlu olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim; bu fikirler, kabul görmemiş ve ordunun siyasetten ayrılmasını ileri süren subaylar, merkezden uzak bölgelere tayin ettirilerek susturulmaya çalışılmıştır.⁷⁴ Bu arada cemiyete mensup subaylar arasındaki dayanışma⁷⁵, memnun olmayan ve dışlanan kitlenin belirgin bir kuvvet hâline gelmesine sebep olmuştur.

Bütün bu gelişmeler olurken İttihat ve Terakki Cemiyetinin basındaki en önemli sözcüsü konumunda bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın) ise Tanin gazetesinde neşrettiği bir makalesinde, cemiyet - ordu ilişkisini meşrutiyet rejiminin muhafazası noktasından hareketle açıklamaya çalışıyordu.⁷⁶ Orduyu rejimin bekçisi olarak değerlendiren bu görüş, daha uzun yıllar boyunca ordunun politikaya bakışında değişmez bir fikir olarak kalacaktır. Bu noktada cemiyetin ordunun siyasete karışmasında önemli bir unsur olduğunu

⁶⁹ M.Şükrü Hanioğlu; Kendi Mektuplarında Enver Paşa, İstanbul, 1989, s. 11.

⁷⁰ Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 397.

⁷¹ Cemil; Mahşerde Bir Hutbe: Tarihçe-i İnkılâp, İstanbul, 1331, s. 10-11'de; "... Evlâd-ı vatandan ve birçok hamiyetli mücahitler birleşip İttihat ve Terakki Cemiyeti namıyla mukaddes ve mübeccel bir cemiyet kurup şanlı ordumuzun dahi himmetiyle Kanun-ı Esasî'mizi istirdat ettiler." Öte yandan Osman Senaî; "Üçüncü Orduya Selam", Asker, S 1, İstanbul, 1324, s. 5 adlı makalede; "... Zabitanımız bu Cemiyet-i İttihadiyeye dehaletle onun icra-yı âmâline canıyla, silahıyla muavenet edeceklerine söz verdiler." İfadesi yer almaktadır. Cemiyet, siyasi hayatta ordunun desteğinden mahrum kalınca siyasete karışmama edebiyatına başlamıştır. Bk. Hasan Sadi (Birkök); İttihat ve Terakkinin İflası, İstanbul, 1328, s. 9.

⁷² Falih Rıfkı Atay; Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 77.

⁷³ Ordu hakkındaki şikâyetler için bk. Ahmet Hamdi; Türk Ordusunun Esbab-ı Mağlubiyeti ve Arnavutlar, Mısır, 1329, s. 5.

⁷⁴ Atay; s. 59. İsmet İnönü; Hatıralar, (Haz.Sabahattin Selek), İstanbul, 1985, s. 55.

⁷⁵ Okyar; s. 160-161.

⁷⁶ Tanin; nu.: 412, 13 Teşrinievvel 1325.

söylemek mümkündür. Cemiyet, asker üyeleri arasında bir de fedailer zümresi oluşturarak her krizde bunları ön safa çıkararak iktidar yolunu açık tutmuştur.⁷⁷ Bilindiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti, fedaileri vasıtasıyla gerçekleştirdiği siyasi cinayetlerle iç politikada çirkin bir çığır açmıştır.⁷⁸ Orduyu siyasete sokmanın zaruri akıbeti, ordu içinde sivrilen bir kuvvetin günün birinde büsbütün memleket yönetimini ele almasına sebep olmuştur.⁷⁹ İttihat ve Terakki Cemiyetinin ne olursa olsun askerleri fırka içinde tutma kararındaki ısrarı, cemiyetin orduya bağımlılığının en önemli göstergesi olmuştur.⁸⁰ Kısacası cemiyet, 1908 - 1918 yılları arasında ismini ordu ile özdeşleştirmiş durumdadır.

Bu arada 1912 yılında çıkan “Arnavutluk İsyanı”, siyasi muhalefet ve ordu arasında gelişen ilişkileri su yüzüne çıkaran bir hadise olmuştur.⁸¹ Seçimlerdeki yolsuzluklar, muhalefeti bütün gücü ile iktidarı elinde bulunduranlara yöneltmiştir.⁸² Arnavutluk İsyanı, siyasi muhalefetin orduyla olan ilişkilerini artırırken Arnavut asıllı zabitler harekete geçerek hükûmetten birtakım taleplerde bulunmuştur.⁸³ Bu hareket; hükûmetin siyasi ağırlığını sarstığı gibi, Küçük Sait Paşa’nın⁸⁴ istifasına sebep olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri arasında da maneviyat kırıcı bir etki uyandırmıştır.⁸⁵ Arnavutluk İsyanı’nın bir sonucu olarak kabul edilen “Halaskâr Zabitan Hareketi”, Osmanlı ordusunun gündelik siyasetle en fazla iç içe olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Nitekim; ittihatçı subayların özlük haklarını elde etmede gördükleri kolaylık, itibar ve nüfuz sahibi olmaları sonucu ortaya çıkan imtiyazlı zabitler grubuna tepki olarak Halaskâr Zabitan Grubunun doğduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Grup mensupları arasında, “Tasfiye-i Rüteb

⁷⁷ Erik Jan Zürcher; Millî Mücadelede İttihatçılık, (çev.Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987, s. 96.

⁷⁸ İbrahim Hilmi Çığıracan; Türkiye’de İhtihap Usulleri ve Parti Mücadeleleri, İstanbul, 1946, s. 13. Mustafa Ragıp Esatlı; İttihat ve Terakki, İstanbul, 1975, s. 395 vd.

⁷⁹ Muhittin Birgen; “İttihat ve Terakkide On Sene”, Son Posta, 24 Teşrinievvel 1936.

⁸⁰ “Hurşit Paşa’nın Kabine Hatıraları”; Hayat Tarih Dergisi, S 10, 27 Şubat 1964, s. 15.

⁸¹ Mahmut Şevket Paşa’nın Arnavutluk isyanı karşısındaki tavrı son derece katıdır. Ahmet İzzet Paşa bu durumu anılarında dile getirirken Mahmut Şevket Paşa’nın kendisine itidal tavsiye edilmesine rağmen, “Kardeş bunlar dayaksız olmaz.” cevabıyla karşılaştığını belirtmiştir. Ahmet İzzet Paşa, hükûmetin Arnavutluk harekâtında olduğu gibi Yemen’de de yanlış hareket ettiğini açıklamaktadır. Bk. Ahmet İzzet Paşa; “Mareşal Ahmet İzzet Paşa’nın Hatıratı”, Akşam, nu.: 3441-3442, 11-12 Mayıs 1928.

⁸² Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi; Muhalefetin İflası, Kostantiniyye, 1331, s. 32.

⁸³ MMZC; Sene: 1328/1912, D: II, 23’üncü İctima, C VI, s. 183. Ahmet Bedevi Kuran; İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 302. Tunaya; C III, İstanbul, 1988, s. 322. İbnülemin Mahmut Kemal İnal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C II, s. 1089.

⁸⁴ Küçük Sait Paşa ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Zekeriya Kurşun; Küçük Sait Paşa: Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri 1838 - 1914, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.

⁸⁵ MMZC; C VI, s. 683. Tanin; nu.: 1418, 8 Ağustos 1328. Asaf Tugay; s. 72.

⁸⁶ Tunaya; C I, s. 313-336. Feroz Ahmet; İttihat ve Terakki 1908 - 1914, (çev.Nuran Ülken), İstanbul, 1971, s. 131-132. Asaf Tugay; s. 60-64. Bayur; C II/1, s. 249.

Kanunu" sonucu mağdur durumda kalan zabıtların varlığı dikkat çekicidir.⁸⁷ Bu arada siyasi sistemdeki tikanıklık, askerî bir komite faaliyeti ile aşılmalı çalışılacaktır.

Bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Halaskâr Zabitan Grubunun amacı; İttihat ve Terakki Cemiyetinin gayrimeşru hükümet ve meclisinin iktidarını yıkmak, serbest seçimlerle meşru olan Anayasa'yı yürürlüğe koymaktır. İşin ilginç yanı, Meşrutiyet devrindeki bütün muhalefet partileri gibi bu askerî ihtilalci grup da ordunun politikadan çekilmesini istiyordu. Şüphesiz ordu, yine ordunun bozduğunu onarmak zorunda kalabilirdi; daha sonra hükümeti, politikacılar ve memurlara bırakıp asli görevine dönebilirdi. Grup; bu ilkeye bağlı kalarak hiçbir sivil üye kabul etmediği gibi, üyelerinin hiçbirinin devlet memuriyeti kabul etmesine izin vermemiştir.⁸⁸ Programlarında bu fikirlerin olmasına rağmen Halaskâr Zabitan Hareketi mensupları, şaşırtıcı bir şekilde siyasete müdahale etmişlerdir.⁸⁹ Nitekim; 1912 yılı Temmuz ayında aktif siyaseti başlatan Halaskâr Zabitan Grubu, birtakım tehditlerde bulunduktan sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesinin istifasını istemiştir.⁹⁰ Bu arada Halaskâr Zabitan Grubu, 25 Temmuz 1912'de meşru bir kuruluş izlenimi ile program ve beyannamesini neşretmiştir.⁹¹ Bu beyannamede özetle; meşrutiyete sadık kalınmadığından, devletin itibarının sarsıldığı ve bu yüzden orduya görev düştüğü belirtilmiştir. Beyannamede yer alan görüşlere bakılırsa ittilatçı bir subay ile halaskâr bir zabıt arasında dünya görüşü, entelektüel seviye ve mantık yürütme açısından büyük bir fark yoktur. Onları muhalif cereyanlara iten, içtihat farklılıklarından doğan küçük amillerdir.⁹² Halaskâr Zabitan Grubunun Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakından bir ilişkisi olmasa bile uzaktan bağlantılarının olabileceği kanaati hâkimdir.⁹³ Halaskâr Zabitan Hareketinin en vahim sonuçlarından biri, ordunun tekrar siyasete karışmasının yanı sıra ordu içindeki kampaşmanın iyice belirginleşmesidir. İki grup arasındaki farklılık, zabıtlardan erlere kadar yansıdığı gibi, birbirlerine düşman nazarıyla bakmalarına da sebep olmuştur. Bunun sonucunda siyasi gerekçelerle ordunun önemli mevkilerine tecrübesiz kişilerin getirilmesi, ordunun zaafını artırmıştır.

⁸⁷ Cafer Tayyar (Eğilmez); Vesaik-i Resmîye Müstenid Arnavutluk Harekâtı, Bursa, 1334, s. 35'te pek çok subayın siyasete bulaştığını ifade etmiştir. Ayrıca bk. Samih Nafiz Tansu; İttihat ve Terakki İçinden Dönerler, (Anlatan: Galip Vardar), İstanbul, 1960, s. 88-89.

⁸⁸ Tunaya; C I, s. 337-340.

⁸⁹ Ali Birinci; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, İstanbul, 1990, s. 167.

⁹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil; Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965, s. 318.

⁹¹ Beyanname metni için bk. MMZC; C VI, s. 722. MAZC; 1327-1330, D: II, Sene: 1, 25'inci İctima, s. 224. TV; nu.: 1181, 5 Temmuz 1328. Sabah, İkdâm; 12 Temmuz 1328. Tunaya; C I, s. 337-344.

⁹² Alkan; s. 139.

⁹³ Feroz Ahmet, Halaskâr Zabitan Grubunun Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilişkisi olduğu kanaatindedir. Bk. İttihat ve Terakki; s. 165-166. Ayrıca bk. Macit Adil; İşlerin İçyüzü, İstanbul, Tarihsiz, s. 9.

Meşrutiyet'in ilanında en önemli rolü oynayan bir güç olan Osmanlı ordusunun siyasi cereyandan kendini uzaklaştırması çok zor olmuştur. Siyasi hayattaki gelişmeler, ordudaki yüksek rütbeli subaylardan başlayarak erbaş ve erlere kadar siyasi beklenti ve ümitlerin hızla yayıldığını göstermektedir. Ordunun üst düzeyinde odaklaşan ve çatışmayı giderek arttıran siyasi görüş farklılıkları, 1911'deki Trablusgarp Savaşı ve 17 Ekim 1912'de başlayıp 1913'e kadar sarkan Balkan Savaşları'nda olumsuz etkilerini göstermeye başlamıştır.⁹⁴ Osmanlı Devleti, siyasi ve askerî açıdan birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyaç duyduğu dönemde bu savaşlara girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin lider kadrosu ise kamuoyunu harekete geçirecek savaş çığırkanlığına çoktan başlamıştır.⁹⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı basında, harp arzusunu kamçılayıcı yazıların yanı sıra⁹⁶ ordunun tenkit edilecek noktaları -ordunun sevk ve idaresi, donanımı, moral durumu ve savaş kabiliyeti- oldukça çoktur. Hâlbuki basında ve kamuoyunda oluşan atmosfer oldukça iyimserdi. Bu iyimserlik, yabancı gözlemcilerde de mevcuttur.⁹⁷ Nitekim dönemin sadrazamı Küçük Sait Paşa, ordunun siyasi telkinler ve bölünmeler sonucu gücünden çok şeyler yitirdiğini görünce "Ben, ordunun bu derekeye geldiğini bilmiyordum."⁹⁸ derken içinde bulunduğu zor durumu izah etmekte güçlük çekmiştir. İşte, Balkan Savaşı arifesinde, ordunun siyasi gruplaşmadan dolayı büyük bir zaaf içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹

Yukarıda izah edilmeye çalışılan zaafiyetten başka, Osmanlı ordusunda askerlerin zabıtlara bağlılığı ve zabıtların maiyetlerine olan güveni kırıldığı gibi, emniyetsizlik de her iki tarafı manevi açıdan birbirinden ayırmıştır. Bazı birliklerde neferlerin hizmet süreleri dolduğu hâlde terhis edilmemeleri isyanlara sebep olmuştur. Orduyu zaafa uğratan bir diğer konu da Avrupa'nın Balkan Savaşı'na izin vermeyeceği görüşünden hareketle 100.000 civarında askerin terhis edilmesidir.¹⁰⁰ Nitekim savaş çıkınca ordu tuhaf bir durumda kalmıştır. Tecrübeli askerler terhis edilirken alınan yeni

⁹⁴ BOA DH KMS; Dos: 63/25, 9 Şevval 1331.

⁹⁵ Tanin; nu.: 1460, 21 Eylül 1328. Ayrıca bk. Operatör Cemil Topuzlu (Paşa); Hatıralarım, İstanbul, 1945, s. 77. Türkgeldi; Görüp İşittiklerim, Ankara, 1984, s. 57-58, 60. Yücel Aktar; II. Meşrutiyet Devri Öğrenci Olayları, İstanbul, 1990, s. 85-86.

⁹⁶ Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ünlü kaleminden Lütfi Fikri Bey; "... Dünyanın teveccühü bizden yana, o hâlde harbe girmeliydik." demiştir. Bk. Tanzimat; nu.: 380, 1 Teşrinievvel 1328. İhsan Adlî ise aynı gazetede "Terane-i Harp" başlıklı şiirinde; "Sen Ey Osmanlı merdi / O namerdanı vur ez! / Reh-i azminde Sofya / Teklifsizce git gez" demiştir. Tanzimat; nu.: 382, 3 Teşrinievvel 1328. Lütfi Fikri Bey yine aynı gazetede "... Hudutları neden genişletmeye hakkımız olmasın?" diye sormuştur. Bk. Tanzimat; nu.: 383, 4 Teşrinievvel 1328.

⁹⁷ İngiliz Lord Kitchner de bu görüşte idi. Bk. Mahmut Muhtar Paşa; Maziye Bir Nazar, Berlin Muahedesi'nden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye - Almanya Münasebatı, İstanbul, 1341, s. 172.

⁹⁸ Mahmut Şevket Paşa; Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 49.

⁹⁹ BOA DH KMS; Dos: 3/4, 3 Zilhicce 1331 / 3 Kasım 1913.

¹⁰⁰ Rifat Uçarol; "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s. 267.

kıta lar hiçbir eğitime tabi tutulmadan cepheye sürülmüştür.¹⁰¹ Öteden beri var olan siyasi kadrolaşma, orduda birçok kıtanın boş kalmasına sebep olurken¹⁰² ilk bozgunlarla zaten henüz tesis edilememiş olan disiplin ve birlik ruhu da bozulmuştur.¹⁰³ İlginç olan taraf, bazı zabıt ve neferler birliklerini dahi kaybetmiştir. Ordunun tenkit edilecek yanları bu sırada pek çoktu. Tüfek doldurmayı dahi bilmeyen bu askerlerle savaşı kazanmak hayaldi. Mağlubiyetin asıl sebepleri arasında ikmal noksanlığı olduğu kadar, komuta kadrosunun yetersizliği de yer almaktadır;¹⁰⁴ fakat bütün kaynakların hemen hemen birleştiği bir nokta vardı ki o da bu savaşta, ordunun mağlubiyetinin en büyük sebebi olarak siyasetle uğraşmasının gösterilmiş olmasıdır.¹⁰⁵

Ordunun komuta heyetinde şiddetlenen siyasi çatışma ve anlaşmazlıklar, şiddetli kıskançlıklar ve çekemezlik gibi şahsi garazların da birleşmesi; huzursuzluk ve disiplinsizliğin boyutlarını artırmıştır. Ordu, cephede muharebe ederken yüksek rütbeli subayların geride ittihatçı - itilafçı tartışmasıyla birbirlerine silah çektikleri görülmüştür.¹⁰⁶ Nitekim; bazı cephelerde bu çatışmalar, istifa tehditlerini beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷

Öte yandan Birinci Balkan Savaşı'ndaki yenilgi, siyasi çözüm arayan Bnb.Enver Bey önderliğindeki İttihatçı asker ve sivillerin 23 Ocak 1913'te "Babıali Baskını" diye bilinen olayla yönetime el koymalarına sebep olmuştur. Babıali Baskını; meşrutiyetin siyasi hayatına -Hareket Ordusunun İstanbul'daki icraatında olduğu gibi- hükümet darbesi kavramını iyice yerleştirdiği gibi, bir avuç fedai grubu ile iktidarın değiştirilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Böylece darbe yoluyla iktidara geçmek, meşru olmasa bile fiilî geçerliliği kabul edilmiş bir yol olarak iktidara namzet olanların tercih listesine girmiştir.

3. Orduyu Siyasetten Ayır Tutma Çabaları

Osmanlı ordusunun bu derece siyasete karışması, yüksek rütbeli bazı subaylarla sivil bürokrasinin önde gelenlerini harekete geçirerek¹⁰⁸ 10 Ekim 1913 tarihinde Meclise "Askerlerin Siyasetle Uğraşmasını Men Eden

¹⁰¹ Talat Paşa; Talat Paşa'nın Anıları, (Haz.Alpay Kabacalı), İstanbul, 1990, s. 27.

¹⁰² Mahmut Muhtar Paşa; s. 170.

¹⁰³ Ali Fuat Cebesoy; "Millî Mücadele'yi Hazırlayan Sebepler ve ATATÜRK", Hayat Tarih Dergisi, S 1, Şubat 1965, s. 81.

¹⁰⁴ A. İhsan; Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?, İstanbul, 1329, s. 51.

¹⁰⁵ Ayrıca bu konu, Âyan Meclisinde de gündeme getirilmiş ve tartışma konusu olmuştur. Bk. MAZC; 1327-1330, D: II, 19'uncu İctima, s. 148-150 Ayrıca bk. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi; Hatıra-i Siyasiye, Dersaadet, 1336, s. 47. Ahmet Hilmi; Muhalefetin İflası, s. 8. Atay; s. 56.

¹⁰⁶ Rahmi Apak; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988, s. 70.

¹⁰⁷ Balkan Savaşları'nda yaşanan bu olaylar hakkında daha geniş bilgi için bk. Gnkur.ATASE Başkanlığı; Balkan Harbi, C I-VII, Ankara, 1993. Ayrıca bk. Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü; s. 26-28. Zürcher; s. 110.

¹⁰⁸ BOA DH KMS; Dos: 63/25, 9 Şevval 1331/11 Eylül 1913. Bu belgeden de anlaşıldığına göre; tecrübeli Osmanlı paşalarının büyük bölümü İttihatçı değildi. Ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile içli dışlı olmasını hiçbir zaman hoş karşılamamışlardı. Siyasetin ordunun iç birlik ve beraberliğini sarsacağını bildiklerinden adı geçen Kanun'un çıkartılmasında etkili olmuşlardır.

Kanun"u teklif etmelerine sebep olmuştur.¹⁰⁹ Askerî Ceza Kanunu'nda siyasi cürümlere karşı bir müeyyide olmadığı için bu Kanun tasarlanmıştır. Bu Kanun, Mecliste uzun tartışmalara sebep olurken basında çıkan yazılarda da güncelliğini korumuştur.¹¹⁰ Nitekim bu Kanun; kabinenin istifası ile kabul edilmediği gibi, yeni kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ise çıkardığı muvakkat kanunlarla sadece askerlerin değil, memurların da siyasetle işgalini yasaklayan bir dizi tedbirler almıştır. Buna göre subaylar, siyasetle uğraşmayacaklarına dair yemin edeceklerdi.¹¹¹ Ayrıca askerî personelin seçme ve seçilme hakkı da yasaklanacaktı.¹¹²

Balkan Savaşları'nda şan ve şerefini kaybettiğine inanılan Osmanlı ordusunda, savaştan sonra yeniden bir düzenleme başlatılmıştır. Yapılan tensikatta, İttihatçı kadro, muhalif gördükleri pek çok subayın tekaüde sevkini gerçekleştirmiştir.¹¹³ Bu yolda tenkitler yapılmışsa da başarılı olamamıştır. Ordunun gençleştirilmesi değil; her şeyden önce siyasetin dışında tutulmasını temin edecek köklü değişimlerin yapılması, genç zabitlerde kesin bir inanç hâline gelmiştir.¹¹⁴

Bundan başka ordunun donanımı, son derece yetersiz durumdadır. Yarım milyona yakın bir insan gücüne sahip olan Osmanlı ordusunun iâşe ve ikmal konusu da en başta gelen problemlerden biridir. Osmanlı - Rus Savaşı'nda ordunun eksiklikleri açıkça görülünce devlet, gerekli ikmalın yapılması için teşebbüse geçerek 1894 yılında "Teçhizat-ı Askeriye Nezareti"nin kurulmasına öncülük etmiştir.¹¹⁵ Osmanlı ordusunu veya diğer bir ifade ile Savunma Sanayisini desteklemek için milletin yardımına güvenen idareciler, halka neşredilen beyannamede ordu için toplanacak olan

¹⁰⁹ Bu kanun metni için bk. "Mensubîn-i Askeriye'nin Siyasiyat İle Men-i İstigali Zımında Askerî Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Layiha-i Kanuniye" TV; nu.: 1251, 27 Eylül 1329/10 Ekim 1913.

¹¹⁰ İfham'da çıkan bir makalede askerin siyasetle alakasını kesmesinin imkânsız olduğu, daha önceki tecrübelerle dayanılarak açıklanmıştır. Bk. İfham; nu.: 291-107, 18 Haziran 1328.

¹¹¹ "Bilumum memurîn ve müstahdemîn ile muallimînin fırka ve cemiyât-ı siyasiyyeye memnuiyet-i intisabı" hakkında çıkan 13 Eylül 1328 tarihli İrade-i Seniyye için bk. TV; nu.: 1315, 5 Kânunuevvel 1328.

¹¹² Askerî personelin siyasetle uğraşmaması, seçme ve seçilme yasağı hakkında çıkan Kanun metni için bk. TV; nu.: 1215, 2 Eylül 1328. Ayrıca bk. Serkis Karakoç; Tahşiyeli Kavanîn, C II, İstanbul, 1329, s. 29-103.

¹¹³ Türkgeldi; s. 111. Mehmet Selahattin; İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, (Yayımlayan: Ahmet Varol), İstanbul, 1989, s. 78.

¹¹⁴ Okyar; s. 200.

¹¹⁵ II. Abdülhamit devrinde kurulan ve ilk defa tarafımızdan tespit edilen Teçhizat-ı Askeriye Nezareti, 10 Ekim 1896'da komisyon olarak kurulmuş ve 16 Mart 1902 tarihinde nezaret hâline getirilmiştir. Bk. BOA Y-A-RES; Nu.: 72/34, 10.4.1312. BOA BEO; Teçhizat-ı Askeriye: 136053. Ayrıca bk. Salname-i Devlet-i Aliyye; 58'inci sene, Dersaadet, 1318, s. 410. Teçhizat-ı Askeriye Nezaretinin kuruluşu, amacı ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Zekeriyâ Türkmen; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", Prof.Dr.Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, MÜ Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1995, s. 479-493.

yardım parasının miktarını¹¹⁶, bu paranın nasıl muhafaza edileceğini¹¹⁷, nerelerde harcanacağını¹¹⁸ açıklamak ihtiyacını hissederek bir başka beyanname neşrettirmişlerdir. Osmanlı ordusu, alınan birtakım tedbirler¹¹⁹ sonucu modern araç ve gereçlerle donatılmıştır. Bu nezaretin yaptığı etkili ve yerinde propagandalarla Osmanlı Devleti'ndeki her kesimden halkın ordunun eksikliklerini tamamlamak üzere gerekli desteği sağlanmıştır. Hatta bu dönemde gerçekleştirilen silah alımları ile Osmanlı Devleti, kendisini büyük bir askerî güç olarak göstermek gayretinde idi. II. Meşrutiyet devrinde kaldırılınca kadar ordunun silah, araç ve gereç ile diğer ihtiyaçlarını karşılama konusunda büyük hizmetlerde bulunan Teçhizat Nezaretinin lağvedilmesi üzerine kısa bir durgunluk yaşanmıştır.¹²⁰ 1909 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde, orduya büyük ölçüde bir ödenek ayrılarak gerekli donanımın tamamlanması planlanmıştır. Öte yandan Balkan bozgunu, ordunun büyük miktarda silahının düşman elinde kalmasına sebep olmuştur.¹²¹ Osmanlı ordularının evvelki asırlarda dost ve düşmanları hayret ve gıpta içinde bırakan başarı ve zaferlerini, askerlik sanatının olumlu birçok faktörleriyle birlikte, başta gelen ikmal sistemlerinde gösterdiği yeterlilik ve pratik uygulamalarla kazandıkları bilinmekteydi. İkmal sistemlerindeki bozulmalar, askerî yenilgilerle paralel olmuştur. Balkan Savaşları'ndan önce Osmanlı Erkânıharbiyeumumiye Riyaseti, Alman sevk ve idare usulüne göre lojistik sistemin düzenlenmesi için faaliyete geçmiştir.¹²² Ancak yapılanlar; tüzük, emir ve talimatların Türkçeye çevrilmesinden öteye gidememiştir. Millî bünyeye uymayan bu modern esaslara dayanılarak yapılan -iaşe ve ikmal konusundaki- türlü hazırlıklar, memleket ve ordu için bir özenti olmaktan ileriye gidememiştir.

¹¹⁶ Ceride-i Askeriye; nu.: 18, 2 Şubat 1896.

¹¹⁷ BOA Y-A-RES; Nu.: 85/27, 27.9.1314.

¹¹⁸ BOA Y-A-RES; Nu.: 85/27, 27.9.1314.

¹¹⁹ II. Abdülhamit, dünyadaki silahlanma yarışını yakından takip ederek Osmanlı Devleti'ni de bu yarışın içerisine dâhil etmek için derhâl faaliyete geçilmesi emrini vermiştir. Almanya'dan silah alımı için kurduğu komisyonlara Mahmut Şevket Paşa'dan başka silah bilgisi olan genç subayları seçmiştir. Bk. Türkmen; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", s. 137-138. Ordunun silahlanması için Teçhizat-ı Askeriye Nezaretinin kurulmasını gerçekleştirmiştir. BOA Y-A-RES; nu.: 72/34, 10.4.1312; 83/38, 19.5.1314; 85/27, 27.9.1314.

¹²⁰ BOA BEO; Teçhizat-ı Askeriye, nu.: 253982. Ayrıca bk. Düstûr; s. 67. Türkmen; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", s. 488.

¹²¹ Balkan Harbi'ndeki hatalarımız hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan biri de bu savaşlarda 17'nci Selanik Redif Fırkası Komutanı Muhiddin Paşa'nın hatıralarıdır. Mirliva Muhiddin Paşa'nın elimizde bulunan notlarına bakılırsa bu savaşta tam bir bozguna uğrayan Osmanlı ordularının kaybettiği silah ve malzemenin haddi hesabı yoktur. Bk. Muhiddin Paşa; Balkan Harbi Hatıraları (1328), s. 125.

¹²² II. Meşrutiyet Döneminde Erkânıharbiyeumumiye Reisliği yapan Ahmet İzzet Paşa, anılarında orduda Alman subaylarından yararlanarak köklü bir değişiklik yapmaktan yana olduğunu belirtirken Harbiye Mektebinin ıslah edilmesinin, orduda numune alayların kurulmasının, zabitan talimğâhlarının açılmasının, küçük zabıt mektebinin açılmasının gerekli olduğunu ve bu maksatla büyük gayretler harcadığını ifade etmiştir. Bk. Ahmet İzzet Paşa; "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", Akşam, nu.: 3453, 23 Mayıs 1928.

Diğer taraftan ordunun istihbarat teşkilatının son derece yetersiz olması, düşman hedef ve hareketlerinin saptırılmasında etkili olamadığı gibi, her türlü bilginin dışarıya sızmasını da önleyememiştir. Dolayısıyla lojistik desteği yetersiz, istihbarat ağı son derece zayıf bir ordunun harp kabiliyetinin yüksek olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Öte yandan silahlı kuvvetler, yaptıkları harplerde düşman derinliklerine gidemedikleri gibi, yeterli istihbaratı da toplayamamıştır. Bu suretle ordu, daha barıştan itibaren alınması gereken savunma tedbirlerinden mahrum bırakılmıştır. Harbiye Nezareti, kıt imkânlarıyla da olsa günün askerî yeniliklerini öğretmek amacıyla talimgâh ve kurslar açarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.¹²³ Buna ilaveten, ordunun harp kabiliyetini arttırmak için yapılacak manevraların daha esaslı uygulanması ve gerçek faydalarının sağlanması maksadıyla, 1914 yılı başında bir talimat hazırlanıp uygulamaya geçirilmiştir. Bu talimata göre; manevraların tümen, kolordu ve ordu manevraları şeklinde düzenlenmesi gerekiyordu.¹²⁴ Bütün bu olumsuzluklara rağmen; harp kabiliyetini kaybetme noktasına gelen, siyasi çekişmelerden dolayı iyice yıpranmış olan bu ordudan yeni bir şevk, heyecan ve canlılıkla bu kabiliyeti tekrar kazanması beklenmiştir.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'ne gelene kadar ordunun genel görüntüsü, yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız şekildedir. Bu dönemde eski orduyu modern hâle getirmek için sürdürülen gayretler, zaman zaman semeresini vermişse de çoğu hedefine ulaşamamıştır. Almanların kışkırtması ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin politikasının savaştan yana olması sonucu Birinci Dünya Harbi'ne giren Osmanlı Devleti; umduğunu bulmak şöyle dursun, elindeki pek çok şeyini yitirmek durumunda kalmıştır. En önemlisi memleketi savunacak ve koruyacak olan ordu yenildiği gibi, perişanlık diz boyu olmuştur. Bu yüzden mağlup olan bu orduya, yeni bir şevk, heyecan veya yeni bir ruh kazandırmak gerekiyordu. Mütareke döneminin o karışık ortamında ülkenin kurtuluşu için ordunun yeniden yapılanması, zorunluluk hâlini almıştır. Balkan Savaşları gibi yakın bir geçmişin acı tecrübelerini yaşamış olan bir ordunun kendine yeniden çekidüzen verirken bazı şeylere dikkat etmesi gerekmekteydi. Artık siyasetten tamamen uzak ve milleti ile bütünleşmiş bir orduyu vücuda getirmenin zamanı gelmişti. Bu da Mütareke Döneminde ordunun yeniden yapılanması ile mümkün olmuştur.

¹²³ Erkânıharbiyeumumiye Riyaseti (EHUR); Zabitan Talimgâhları Talimatnamesi, Askerî Matbaa, İstanbul, 1329, s. 2-3.

¹²⁴ EHUR; Manevraların Suret-i İcrasına Dair Talimat-ı Muvakkata, İstanbul, 1330, s. 3-5. Yapılan manevraların üst rütbeden subaylar tarafından değerlendirilmesi yolunda bir ordu emri de yayımlanmıştır. Bk. EHUR; Ordu Emirnamesi, nu.: 1, İstanbul, 1 Mart 1330, s. 3-7.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA GÖREV ALMIŞ YUNAN KOMUTANLARIN ANILARINDAN HAREKETLE TÜRK VE YUNAN ORDUSUNDA ORDU GELENEĞİ VE KOMUTANLIK ANLAYIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğ.Alb.Kadir Türker GEÇER*

Giriş

Tarih boyunca büyük devletler kurmuş, dünyaya yön vermiş olan milletler; büyük millet olmanın bir ön koşulu ve devlet geleneği olarak nitelendirdiğimiz çok köklü bir siyasi, toplumsal, askerî ve bunların doğal bir sonucu olarak ekonomik altyapıya sahip olmuştur. “Devlet Geleneği” sahibi olma, tarihte önemli rol oynamanın bir sebebi ve sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle devlet geleneği, çağlar değişse de o milletin fertlerinin her türlü davranış kalıbını belirleyen en temel etken olarak görülmektedir. Çok sağlam ve köklü temellere dayanan milletler, bunun bir sonucu olarak her dönemde siyasi bağımsızlığını sağlayan güçlü devletler kurmuşlardır.

Bu milletlerin tarihleri incelendiğinde hükümdarın (veya devlet başkanının), hiyerarşik sıra ile devlet bürokrasisinde yer alan en üst makamdan en ast makama kadar devlet görevlilerinin, toplumsal anlamda önderlik eden kişilerin, hatta aile içinde anne, baba ve evlatların belli davranış kalıpları çerçevesinde hareket ettikleri görülür. Milletler ve medeniyetler arasında çok ciddi farklar olsa bile aynı millet ve medeniyet; farklı çağlarda, değişik devlet yapılarında olsalar da birbirine benzer davranışlar sergilemişlerdir.

Tarihte merkezî otoritesi güçlü devletleri kurmuş olan milletler, bu merkeziyetçiliğin gücünü sağlayan ordular ve devlet geleneği ile birebir uyumlu şekilde oluşan ordu geleneğine sahip olmuşlardır. Ordu geleneği, ast-üst ilişkisinden başlamak üzere, ordunun savaş taktiklerine varana kadar bir dizi yazılmamış (veya daha sonradan yazılı hâle getirilmiş) kurallardan oluşur.

Bu kapsamda Asya Hun Devleti'nden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne kadar geçen tarihsel süreç içinde Türk milleti; “Türk Devlet Geleneği” ve onun birebir yansıması olan “ordu geleneği” sayesinde merkezî otoritesi güçlü, bulunduğu coğrafyada etkin ve söz sahibi olan, tarihi şekillendiren birçok devlet ve siyasi oluşum meydana getirmiştir. Bu siyasi yapıların ve genel anlamda “Devlet Geleneği”nin temelinde iki ana nitelik göre çarpılmaktadır: Güç ve adalet. Gücün ve adaletin dengeli bir biçimde devlet yapısında yer alması, bu iki unsurdan herhangi birinde zaaf meydana gelmediği sürece Türk devletini ayakta tutmuştur. “Türk düşüncesi; yer ve zaman şartlarına göre işleyen, bu sebeple serbestliğini korumayı bilen bir düşüncedir. Bu düşüncüyü sınırlandıran Türk karakter özellikleri arasında;

* Kara Harp Okulu Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük Öğretim Elemanı

derin bir disiplin duygusu ve devlet yapısındaki hiyerarşiye saygı, lidere ve adalete bağlılık vardır.”¹ Bütün bu nitelikler, özde “töre” adını verdiğimiz yazısız hukuk kuralları ile düzenlenmiştir. Türk tarihi incelendiğinde, hükümdarından en küçük bireyine kadar töreye bağlılığın sorgulamasız uygulanan bir davranış biçimi olduğu görülür. Töreye uygun hareket etmemek ise süreç ne olursa olsun, o siyasi yapının yıkılmasıyla son bulmuştur. Ancak devlet geleneğinin gücü, hemen yeni bir siyasi yapı altında örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir. “Türk Devlet Geleneği”nde, bu geleneği oluşturan kuralları içeren töre; vazgeçilmez, reddedilmez bir niteliğe sahiptir.

Bu kapsamda Türk devlet yapılarında, devlet geleneğinin bir alt unsuru olarak güçlü bir ordu geleneği gelişmiştir. Devlet geleneği içinde sayılan niteliklerin hepsi, ordu geleneği için de geçerlidir. Türk devlet ve dolayısıyla ordu geleneğinde, tarihsel süreç içinde pek çok devlette karşılaştığımız ücretli asker gibi bir anlayış genellikle yoktu. Devletin doğal savunma gücü olan ordu, toplumun bizzatı kendisiydi ve daimiydi. Bozkırın yaşam tarzının bir gereği olarak erkek, kadın, genç, yaşlı herkes her an savaşılabilecek bir toplumsal yapı içinde yaşıyordu. Türklerin sporları, eğlenceleri, avlanmaları hepsi birer savaş tatbikatı niteliğinde idi. Toplumsal yaşamın içindeki hiyerarşik yapı, muharebe esnasında aynı zamanda ordunun emir komuta zincirini oluşturuyordu. Emir komuta zinciri; en üstte bulunan hükümdardan en altta bulunan ferde kadar uzanan, doğal hiyerarşi içinde dikey bir sisteme sahipti. Bu sistem içinde herkes görevini ve sorumluluğunu çok iyi biliyordu. Toplumsal yaşam içindeki hiyerarşi ve bunu meydana getiren disiplin, olmazsa olmaz niteliklerden biriydi. Disiplin içinde bir sisteme sahip olmadan bozkır yaşam tarzına dayanabilmek de mümkün değildi.² Doğa şartlarının zorladığı disiplinli yaşam anlayışı, devlet ve ordu hiyerarşisinden aile içi ilişkilere kadar tüm yaşamı şekillendiriyordu.

İslamiyetten önce var olan bu siyasi/toplumsal yapı, İslamiyetin benimsenmesinden sonra da devam etmiş; Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nin de siyasi/toplumsal ve dolayısıyla ordu yapısını oluşturmuştur. Burada; bu devletlerin ordu sistemlerine ilişkin ayrıntıya girilmeden günümüz Türk ordusunda da var olan üstten alta doğru devam eden etkin hiyerarşik yapı, bu yapının temel uygulayıcısı durumunda olan subay veya komutan niteliklerinin Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde de nasıl etkin bir biçimde uygulandığı, bunun tarihsel süreç içinde kuşaktan kuşağa aktarılacak getirilen ordu geleneğinin ana unsurlarından biri olduğu ve bu niteliklere sahip olmayan Yunan ordusu karşısında bize nasıl belirgin bir üstünlük sağladığı üzerinde durulacaktır.

Bu değerlendirme yapılırken bizler tarafından zaten bilinen Türk ordu, subay ve komutanlık anlayışları üzerinde çok fazla durulmadan Yunan ordu,

¹ Aydın Taneri; Türk Devlet Geleneği Dün - Bugün, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 116.

² İbrahim Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 269.

subay ve komutan anlayış ve algılamaları, Türk Kurtuluş Savaşı'nda görev almış olan Yunan komutanların anıları referans alınarak incelenecek ve yine Yunan komutanların Türk ordusu ve subayları hakkında yaptıkları değerlendirmelere değinilecektir. Yunan ordusu ve komutanlarının askerlik anlayışımıza çok ters gelen, anlayışımızı zorlayan ve tüm bunlar neticesinde bizim karşımızda Yunan ordusunu felakete sürükleyen uygulamaları üzerinde durulacaktır.

1. Yunan Siyasi Sistemi

Ege havzasında yaşayan Yunanlar, tarih boyunca “şehir devleti” anlayışı çerçevesinde siyasi ve toplumsal bir sisteme sahip olmuşlardır. Bunda ana geçim kaynaklarının ticaret olmasının önemli bir rolü vardır. Bu durum da merkezî otoritesi ve ordusu güçlü bir devlet anlayışının ortaya çıkmasını engellemiştir. Doğal olarak tarihte güçlü devletler ve ordular oluşturamamışlardır. XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşadıkten sonra, 1821 yılında başlayan Mora İsyanı ve Avrupalı devletlerin lütfu ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu süreçte Türk ordusuna karşı kazandıkları tek bir askerî başarıları yoktur. Balkan Savaşları söz konusu edilirse bu savaşta Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum, hasım kuvvetlerin etkili muharebe gücünden ziyade bizim kendi hatalarımız nedeniyle ordunun dağıldığı gerçeği ile ortaya konulabilir. Bu savaşta Tahsin Paşa tarafından Selanik'in savaşılmeden Yunanlara teslim edilmesi de göz önünde bulundurulduğunda bu yargı hiç de yanlış olmaz.

XX. yüzyılın başlarında ise Yunanistan, başta bir kralın bulunduğu meşrutî-monarşik bir devlet yapısına sahiptir. Anayasal olarak kral, devlet yönetiminde sorumsuzluğa sahiptir. Yasama yetkisi meclise, icra yetkisi ise hükûmete aittir. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde bu esaslara birebir uygun olarak hareket edilmiş ve kral, karar mekanizmasında görünüşte yer almışken asıl kararlar hükûmet tarafından alınmış ve uygulanmıştır.

2. Yunan Askerî Eğitim Sistemi

Yunanistan'da ilk askerî eğitim kurumu, 1828 yılında Yunanistan'ın ilk başkenti olan Napflio'da kurulan Harp Okuludur. Bu okul; 1854-1857 yılları arasında Atina'da günümüzde Bizans Müzesi olarak kullanılan binaya taşınmış, 1994 yılında ise Pire/Evelpidon'daki yeni kampüse yerleşmiştir.³

Asıl konumuzu teşkil eden Türk Kurtuluş Savaşı'nda görev yapan komutanların yetiştiği dönemde, lise bölümü de dâhil olmak üzere eğitim süresi yedi yıldır. Bu okulu bitiren subaylar asteğmen rütbesi ile orduya katılıyordu. Bu okuldan piyade, topçu ve süvari sınıfı subaylar yetişir; bu subayların bir kısmı alacakları üst eğitimle paralel olarak bazı teknik hizmetleri de yerine getirirlerdi. Bu okuldan mezun olan subayların biyografileri dikkate alındığında, Harp Okulu sonrası ihtisas eğitimi veren kurumların yetersizliği nedeniyle mezun subaylar, ağırlıklı olarak Fransa ve

³ 2007 yılında Türk Kara Harp Okulu heyetine verilen brifing metninden alınmıştır.

Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerindeki sınıf okullarına ve kurmay subay yetiştiren akademilere gönderiliyorlardı. Aynı zamanda bu ülkelerin ordularında rütbeli olarak staj yapma imkânı da buluyorlardı.⁴

Bu eğitim süreci incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin subaylarına verdiği eğitimden -şekilsel anlamda- çok da farklı olmadığı gibi yanıltıcı bir sonuca varılabilir. Burada edindikleri bilgiler, günün koşullarına uygun olsa da bu bilgileri uygulamaya geçirme konusunda Türk subaylarıyla karşılaştırıldıklarında, ortaya ciddi zaafılar çıktığı görülmektedir. İki ordunun subaylarının eğitimlerinin birbirlerine çok paralel olmasına rağmen edinilen nitelikler, subaylık ve komutanlık anlayışları, sevk ve idare yeteneği açısından ortaya çıkan belirgin farklılık; "Türk Devlet ve Ordu Geleneği" ile "Yunan Devlet ve Ordu Geleneği" arasındaki farktan, kısacası Yunanlarda bizim anladığımız anlamda bir devlet ve ordu geleneği bulunmamasından ileri gelmekteydi.

3. Yunan Komutanların Türk ve Yunan Ordusu ve Subayları İle İlgili Değerlendirmeleri

Yunan komutanların Türk subaylarını değerlendirmelerine, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olanlarla başlayabiliriz. Yunan Anadolu Ordusu İkmal Şube Müdürü olarak bütün muharebelerde görev yapmış olan Albay Spridonos, kendi komutanları ile Mustafa Kemal Paşa arasında; "Yunan ordusunun saygıdeğer başkumandanlarında, Mustafa Kemal'de olduğu gibi Cengiz Han hücreleri mevcut değildi."⁵ şeklinde bir karşılaştırma yapmaktaydı. Aslında Spridonos, pek de farkında olmadan Cengiz Han örneği ile kendi devlet ve ordu geleneğindeki eksikliklerini itiraf etmektedir. Spridonos, anılarının ilerleyen bölümlerinde yine Mustafa Kemal Paşa için "müstesna bir şef", "kaya adam", "bir bükülmez arzu sembolü", "gayet keskin görüşlü bir kurnaz"⁶ nitelendirmelerinde bulunmaktadır. Yine anılarında Lawrence'den alıntı yaparak "Türk askeri, köylü olduğu için sabırlıdır. Başına gelenleri tarihin bir cilvesi olarak sızlanmadan kabullenir. Koyun gibi hiçbir kusuru, hiçbir meziyeti yoktur; güvendiği birinin yanında sırt üstü yatar ve kımıldamaz. Kumanda altında çok itaatlidir, zor kullanılarak rahatsız edilmezse bir dost olur ve civanmert bir düşman olur. Kumanda altında en zor yoksulluklara, iyi veya kötü hâllere tahammül gösterir. Her türlü teşebbüs kabiliyetinden mahrum olmakla beraber dayanıklı ve disiplinli bir askerdir."⁷ nitelemesi sonucunda kendi değerlendirmesi ile "Türklerin muharip olarak bilinen becerikliliğini de kabul ederiz."⁸ diyordu.

⁴ Nikolaos Trikoupi; General Trikoupi'sin Hatıraları, (çev.Ahmet Angın), Kitapçılık Ltd. Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 26.

⁵ Yorgos L. Spridonos; Harp ve Hürriyetler, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 3.

⁶ age.; s. 41-44.

⁷ age.; s. 8.

⁸ age.; s. 4.

Yarbay Kannelopoulos ise şu değerlendirmeleri yapıyordu: “Türk ordusunun kuvvetli görünmesinde başlıca rolü subaylar oynuyorlardı. Subay kadrosu iyi teşkil edilmiş olup kendilerinde zafer hakkında kati fikirleri vardı. Sözü geçen Türk subayları, en zor anlarda bile orduyu dağılmaktan kurtarmaya muvaffak oldukları gibi onu, son ana kadar savunmaya mecbur edip zor harekâtlara ve kanlı taarruzlara sokuyorlardı. ... Türk’ün harp kudretine dair şöhreti dünyaya yayılmıştı. Tarihi, kahramanlık vakalarıyla dolu olup savunmadaki muvaffakiyetleri dünyaca tanınmıştı. Türkler bu vaziyetlerini, dinlerinin yarattığı ruhi tesire ve yaradılışlarına borçludurlar. Bundan dolayı tehlikelere ve ölüme doğru çekinmeden yürüyorlardı. Sabırlı, fevkalade mukavemete sahip, inatçı, kanaatkâr olan Türk askeri; dünyanın en iyi askerlerinden biridir. ... Türk subay kadrosunun kıymeti, açıklanmalıdır. Dünyanın en iyi orduları ile boy ölçüşen ve ekseriyetle muvaffak olan, kanlı ve devamlı harplerden elde ettikleri tecrübeden başka, yeter derecede nazari bilgilere de sahip idiler. Bilhassa Türk kurmay subaylarının oluşturduğu ayrı bir kısım iyi teşkil edilmişti. Türk idaresi, büyük ve küçük birliklerin kumandanlarını çok dikkatli bir şekilde seçti. Seçilenler genç, çalışkan ve tehlikeden korkmayan kimselerdi. Bu subayların işgal ettikleri makam, rütbelerinden çok daha üstün idi. Mesela tümen kumandanları ekseriye yarbaylar ve kolordu kumandanları da albaylar tarafından teşkil ediliyordu. General rütbesinde olanlar gayet azdı. Bazen ölümler arasında bulunan tümen kumandanlarının rütbeleri, yüzbaşı veya yarbay idi. Buna mukabil Yunan ordusu tecrübeli kurmay subaylardan mahrumdu. Hiçbir kursa tabi tutulmayan muharip sınıf subayları alınıp Yunan karargâhlarına dâhil ediliyordu. Tabii olarak bir şeyler yapmak arzusunda olmalarına rağmen Türk meslektaşlarıyla mukayese edilmeleri imkânsızdı.”⁹

Yunan ordusu ve subaylarının içine düştüğü acıklı durumdan büyük rahatsızlık duyan Evzon Alayı Komutanı Tuğgeneral G.Th.Fessopoulos; yaşadıklarını, ordunun ve subayların içine düştüğü kaosu “Subaylarımız Arasında Anlaşmazlık ve Küçük Asya’da Ordumuzun Dağılması” adını taşıyan ve 1934 yılında Atina’da basılan kitabında dile getirmiştir. Fessopoulos “1922 Felaketi” olarak nitelendirdiği Yunan bozgununu S.Galiastiras’ın “1922 Felaketlerinin Sebepleri” adlı eserinden alıntı yaparak şu şekilde maddelendirmiştir:

- Büyük, küçük rütbeli subayların sevk ve idare yetersizliği,
- Ordunun ahlak ve maneviyatını bozan, laubali ve anormal hareketler,
- Harekâtı idare edenlerin mesleki bilgilerinin noksan ve harp tekniğinden bihaber olmaları, taraflı uygulamaların subaylar arasına nifak sokması.¹⁰

⁹ K. D. Kannelopoulos; Küçük Asya Mağlubiyeti (Ağustos 1922), Bölüm 1, Atina, 1936, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 41-43.

¹⁰ G.Th.Fessopoulos; Subaylarımız Arasında Anlaşmazlık ve Küçük Asya’da Ordumuzun Dağılması, Atina, 1934, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 9.

Fessopoulos'a göre bir subayda bulunması gereken ve yeterince geliştirilmediği için Yunan ordusunun felaketine sebep olan özellikler şunlardır: "Askerce düşünmek hasleti, savaşçı olmak hasleti, vazife sevgisi, büyüklere (üstlere) saygı, adalet, itimat, ciddiyet, iş birliği, arkadaşça ve kardeşçe duygulanmak (silah arkadaşlığı), misafirperverlik, hakkaniyet, disiplin, feragat."¹¹

Fessopoulos, Yunan ordusunun Birinci Dünya Savaşı sürecinde ordunun içine siyaset girmesiyle bu niteliklerin tamamen kaybedildiğini ve orduyu oluşturan subayların tam anlamıyla bir çöküntüye uğradığını ise şu sözlerle ifade ediyor: "Husumet ruhumuzda yuva kurmuş, âdet ve ananeler inkâr edilmiş, seciyemiz müptezel olmuş, şuurumuz uyuşmuş ve karanlıkta kalmıştır. Bize hâlâ mazi kumanda ediyor, efalimizde de faziletsizlik ve rezalet hüküm sürüyor. Ruhlarımız o derece zehirlenmiştir ki kardeş kavgasını yatıştırarak selamet limanına ulaşmak ve yeni hayata doğru birkaç adım atmak için, sarf eylediğimiz büyük gayretler boşa gidiyor."¹²

Spridonos ise yüksek rütbelilerden başlamak üzere kendi ordusunun yöneticilerini şu sözlerle eleştiriyor: "Küçük Asya macerasında hiçbir siyasi şef, dökülen kanları ve her ailenin katlandığı fedakârlığı hesap etmemiş ve yalnız 'Acaba nasıl yapsam da adıma büyük sıfatını eklesem?' den ibaret tek bir hedef peşinde koşmuştur."¹³ "Karanlık görünümlü bazı rütbelilerin benliklerinde, bizlerde hoşnutsuzluk yaratan zecri islahat istekleri vardı. Birçok rütbeli, bir sabah evvel üstleri olanların asları olduklarını ve işlerin kötüye gittiğini bizzat görmüşlerdir. Yine birçok rütbeli, birliklerin muharebe kuruluşuna göre teşkili zahmetine katlanmışlarken birdenbire birliklerinin alt üst edilmesini görerek uzaklaşmayı ve istifa etmeyi göze almak istemişlerdi. Bu birlikler, garip maksatlar için defne dalı isteyen yeni kumandanlar elinde kalmışlardı. Bunların hiçbirisi, birliklerin teşkilatı ile meşgul olmamışlardı. Zaten yeni gelenler, daha iyi olduklarından değil; partinin gözdesi olduklarından birliklere kumandan olmuşlardı."¹⁴

Yunan komutanların kendi orduları, komutanları ve subayları ile ilgili bu olumsuz değerlendirmelerin sebebi; Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan'ın uğradığı hezimettir. Bu hezimete sebep olan olayların başlangıcı 1915 yılına dayanmaktadır.

4. Birinci Dünya Savaşı, Grey-Venizelos Projesi ve Yunanistan'da Siyasi Çalkantı

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere; Balkanlar'da müttefik kazanmak, Yunanistan ve Bulgaristan'ı aynı anda İtilaf devletleri safında savaşa katabilmek için bir proje geliştirmiştir. 23 Ocak 1915 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey; Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir

¹¹ age.; s. 171-172.

¹² age.; s. 181.

¹³ Spridonos; s. 30.

¹⁴ age.; s. 33.

Francis Elliot aracılığı ile Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'a, Yunanistan'ın İtilaf devletleri safında savaşa girmesi karşılığı olarak İzmir'in ve Batı Anadolu'nun kendilerine verileceği taahhüdünde bulunmuştur. "Yunan Megali İdea"sının yılmaz savunucusu olan Venizelos, 30 Ocak 1915 tarihinde Kral Constantine'e yazdığı mektupta; "Sir Edward Grey'in öğütlediği gibi, Yunanistan'a Anadolu'da verilecek imtiyazların Bulgaristan yararına bazı özverilerde bulunmayı kabul etmemiz hâlinde, Balkan Savaşları'ndan galip çıkarak iki kat büyüyen Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve daha az zengin olmayan bir Yunanistan'ın eklenmesini sağlayacak kadar geniş olacağı kanısındayım." demektedir. Bu sözleri, İngilizlerin teklifini büyük bir hararetle desteklediğini göstermektedir.¹⁵ Yapılan teklifin özeti şuydu: Henüz savaşa girmemiş olan Bulgaristan'ın İtilaf devletleri safında savaşa girmesini sağlamak için Balkan Savaşları sonrası Yunan egemenliğine girmiş olan Drama ve Kavala Bulgaristan'a bırakılacak; Yunanistan savaşa girmenin, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf devletleri safında savaşmanın ve bazı topraklarından vazgeçmenin karşılığı olarak İzmir ve Batı Anadolu'yu alacaktı.¹⁶

Venizelos bu projenin askerî boyutunu incelemek için Yunan Genelkurmay Başkan Vekili Ioannis Metaxas'tan bir rapor istedi. Metaxas; çağdaşı pek çok Yunan komutan ile karşılaştırıldığında tamamen mantıklı, gerçekçi, duygularının ve özellikle "Megali İdea"nın etkisi altında kalmayan, stratejik düşünebilen bir komutandı. Kendisine verilen görev üzerine Metaxas; Anadolu'ya düzenlenecek bir askerî harekâtı nüfus yapısı, sosyolojik ve topoğrafik yapı açısından bütün yönleri ile inceledikten sonra 31 Ocak 1915 tarihinde Venizelos'a bir rapor şeklinde sunmuştur. Bu rapor; Anadolu'ya düzenlenecek bir askerî harekâtın kalıcı başarılar elde edemeyeceğini, bu maceranın sadece bir felaket getireceğini ve sonunda Yunanistan'ın ve Anadolu Rumlarının mahvolmasına sebep olacağını bildirmiştir. Duygulara kapılmayan ve gerçekçi olan bu değerlendirmeler, başta Venizelos olmak üzere "Megali İdea" rüyaları görenler tarafından nefretle karşılandı. Metaxas, "budalalık" olarak nitelendirdiği bu harekâtın sorumluluğunu üstlenmektense istifa etmeyi tercih etti ve Yunanistan'da barınamayarak Paris'e gitmek zorunda kaldı. Böylece Yunan ordusu, aklının sesini dinleyen ve ona göre hareket eden tek askerden de yoksun kalmıştı. Savaşa girme yanlısı olan Venizelos, 02 Mart 1915 tarihinde Kral Constantine'e bu konuda bir muhtıra verdi. Ancak Constantine, Metaxas raporu nedeni ile savaşa girilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Venizelos 06 Mart 1915 tarihinde başbakanlık görevinden istifa etti. Kral Constantine, 1917 Haziranına kadar savaş karşıtı politikasını sürdürdüyse de İtilaf devletlerinin baskısı üzerine Yunanistan'ı terk ederek Paris'e sürgüne gitmek zorunda kaldı.¹⁷

¹⁵ Michael Llevellyn Smith; Yunan Düşü, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 59.

¹⁶ Spridonos; s. 21-22.

¹⁷ Alexander Anastasios Pallis; Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30-37.

Kral Constantine'i tahtı terk etmeye zorlayan olay, Venizelos yanlısı bazı subayların Selanik'te başlattıkları ayaklanma olmuştur. Bu ayaklanmayla Selanik'te bir hükûmet kuran isyancı subaylar, Atina'daki yönetimi zor durumda bırakmışlar ve Kral Constantine'i ülkeyi terk etmeye zorlamışlardır. Bu hükûmet darbesi sonrası Venizelos Yunanistan'a dönmüş, Constantine'in küçük oğlu Alexander'i tahta geçirerek tüm yönetimi kendi eline almıştır. Bu andan itibaren Yunan siyasi, idari ve askerî sistemine büyük bir darbe vurulmuş, pek çok siyasetçi, memur ve subay saf dışı edilerek bir kısmı hapse atılmış, bir kısmı Yunanistan'ı terke zorlanmış bir kısmı ise memuriyetten uzaklaştırılmıştır. Bu arada 2000 civarında başta generaller olmak üzere pek çok subayın da ordu ile ilişkisi kesilmiştir. "Apotaktoi"¹⁸ olarak nitelenen bu subaylar; küskün bir biçimde köşelerine çekilmek zorunda kalmış, onlardan boşalan makamlar -nitelikten çok- "Venizelist" harekete bağlılığı ile değerlendirilen subaylar tarafından doldurulmuştur.¹⁹ Venizelos'un ilk yaptığı iş, Yunanistan'ı İtilaf devletleri safında savaşa sokmak olmuştur. Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'ya dokuz tümen ve Ukrayna'ya iki tümen gönderilmiştir.²⁰

1916 Selanik ayaklanması subayları; ihtilali destekleyen Venizelosçular (Amynacılar=Millî Savunmacılar), ihtilale karşı olan Kral Constantine taraftarları yani Kralcılar (Apotaktoiler) ve politikayla ilgilenmeyen, kendi asli işi olan birlik komutanlığı ile uğraşanlar olmak üzere üçe bölündü.²¹ Bu bölünmüşlük zaten devlet ve ordu geleneğinden yoksun olan Yunanistan'ın ve Yunan ordusunun üzerinde öylesine yıkıcı bir etki yaptı ki bu yıkıcı etki, Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Yunan ordusunun başına gelen felaketin ana sebebi olmanın yanı sıra, 1922 sonrasında Yunanistan'ı büyük bir kaosa sürükledi. Bu kaos kapsamında 1916 ile 1927 yılları arasında Yunanistan'da on iki ihtilal ve ihtilal girişimi meydana gelmiştir.²²

Bu çerçevede, 1908 sonrası Türk ordusunun da siyasi çekişmeler içinde kaldığı ve özellikle Balkan Savaşları'nda bu yüzden çözülme yaşandığı değerlendirmesi yapılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu sorunun temel nedeni, 1909-1912 sürecinde orduya yönelik olarak yapılması planlanan reform hareketlerinin yeterli hızla yapılamaması ve alaylı subayların tasfiye edilememesidir. Balkan Savaşları sonrası hızla yaşama geçirilen önlemlerle Birinci Dünya Savaşı başlangıcında bu sorun tamamen giderilmiştir. Türk ordusu, sağlam ordu geleneği ile bu sorunun üstesinden gelmesini bilmiştir. Yunanistan'ın yaşadığı sorunun çok kısa bir sürede giderilemeyerek âdeta kangren hâline gelmesinin sebebi, zaten bu çalışmanın temel konusu olan Yunan ordu geleneğinin olmamasıdır.

¹⁸ Apotaktoi: Ortodoks manastırlarında dünya nimetlerinden elini çekmiş bir şekilde yaşayan din adamlarına verilen bir isim.

¹⁹ Smith; s. 91.

²⁰ Spridonos; s. 31-32.

²¹ Fessopoulos; s. 14-17.

²² age.; s. 152.

5. Paris Barış Konferansı, İzmir'in İşgali, Sevr Barış Anlaşması

İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde mağlup devletlerle imzalanacak barış anlaşmalarını şekillendirmek amacıyla 1919 yılının başlarında Paris Konferansı'nı toplamışlardır. Konferansa Yunanistan'ı temsilen Başbakan Venizelos katılmıştır. Venizelos buraya Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf devletleri safında katılmanın karşılığını almaya, meyvelerini toplamaya ve Batı Anadolu ile Doğu Trakya konusunda kendisine verilen sözleri hatırlatmaya gelmiştir.

İngiltere Başbakanı Lloyd George da Yunanistan'a verilen sözlerini yerine getirmeye, bu konuda Fransa ve İtalya ile mücadele etmeye hazırdı. Lloyd George, Türk topraklarının Yunanistan'a verilmesi konusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Yunanlar, Doğu Akdeniz'in müstakbel milletidir. Akıllı ve çok hareketli olarak barbar Türklere karşı Hristiyan medeniyetini temsil etmektedirler. Şimdi 5-6 milyon nüfusa sahiptirler. Düşünüldüğü gibi genişlerlerse elli yılda yirmi milyon olurlar. Çok iyi denizci olduklarından, deniz kuvveti teşkil edeceklerdir. İngiliz konfederasyonunun birliğini temin eden büyük yolun ilk muhafızları olacaklardır."²³

İtilaf devletleri, 12 Mayıs 1919 tarihinde Lloyd George'un yoğun çabaları sonucu İzmir ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmışlardır.²⁴ Bu karar üzerine Venizelos, orduya yayımladığı beyannamede; "En büyük felaketler karşısında bile yılmayarak bu mesut günü asırlarca bekledik."²⁵ demiştir.

Yunanlar hemen işgal hazırlıklarına başlamıştır. İzmir'in işgal edileceği İzmirliiler tarafından da haber alınmıştır. İzmir Valisi Kambur İzzet ise böyle bir işgalin kesinlikle olmayacağı ve herkesin işiyle gücüyle uğraşması gerektiğini tavsiye eden bir tebliğ yayımlamıştır.²⁶ Ancak Kambur İzzet'in bu tebliğine rağmen 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlar İzmir'i işgale etmeye başlamışlardır.

15 Mayıs 1919 sabahı şafak sökerken Yunan donanmasına ait Atromitos ve Patris gemileri İzmir Limanı'na girerek rıhtıma yanaşmıştır. Albay Zafiriou komutasındaki²⁷ Yunan birlikleri rıhtıma ayak bastıktan sonra İzmir Metropolit Hrisostomos tarafından takdis edilmiştir. Yunan birlikleri yürüyüş koluna geçtikten bir süre sonra bir el silah sesi duyulmuştur. Bu silah sesiyle ortaya çıkan kargaşada Yunan birlikleri, halkın üzerine ve kışlalarda bulunan Türk askerlerine karşı yayılım ateşi açmışlardır. Öğleden

²³ Spridonos; s. 59-60.

²⁴ Smith; s. 120.

²⁵ Mihail L.Roda; Yunanistan Küçük Asya'da (1918-1922), Atina, 1950, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 29.

²⁶ Ergun Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986, s. 140. Ayrıca bk. Haydar Rüştü Öktem; Mütareke ve İşgal Anıları, (hızl.Zeki Arıkan), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 73.

²⁷ Roda; s. 25.

sonra kargaşa sona erdiğinde yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa başta olmak üzere birçok subay ve asker tutuklanarak hapisane olarak kullanılacak olan Patris gemisine götürülmüşlerdir.²⁸

Daha karaya ilk ayak basış sırasında meydana gelen bu olaylar üzerine Venizelos; İtilaf devletleri karşısında zor durumda kalacağını anlayarak eski dostu, güvenilir adamı Epir Valisi Stergiadis'i İzmir Yüksek Komiseri ve Genel Vali olarak görevlendirmiştir. Stergiadis, 21 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e gelerek görevine başlamıştır.²⁹ Ayrıca Selanik'te bulunan Genel Karargâh Komutanı Korgeneral Leonidas Paraskevopoulos, 15 Şubat 1920 tarihinde İzmir'e gelerek işgal kuvvetlerini düzene sokmaya çalışmıştır.³⁰ Ancak bütün bunlara rağmen Aydın, Manisa, Menemen ve Bergama'ya doğru işgallerini genişleten Yunan birlikleri; âdeta intikam alırcasına halka saldırmaya başlamışlardır.

Bunun üzerine, Yunan işgali sırasında meydana gelen olayları araştırmak için müttefik devletler temsilcileri Amiral Bristol (ABD), General Binust (Fransa), General Hair (İngiltere) ve General Dalolio (İtalya)'dan oluşan bir komisyon görevlendirilmiştir. Komisyon üyeleri yaptığı araştırmayı, 07 Ekim 1919 tarihinde kırk yedi maddelik gizli bir rapor hâlinde kendi hükûmetlerine sunmuştur. Raporda; Yunanların komuta zafiyeti ile İzmir'e çıkışta asayiş sağlamadığı, Yunan işgal kuvvetleri komutanı Albay Zafiriu'nun Yunan birliklerinin İzmir'de yürüyüşü esnasındaki disiplinsizlikleri karşısında gerekli önlemleri almadığı, yerli Rumların taşkınlıklarına engel olunmadığı, hatta İzmir Metropolit Hrisostomos'un Yunan askerlerini takdis ederek Türkleri kışkırttığı, Türk subaylarına hakaret edilerek "Zito Venizelos" diye bağırtılarak Patris gemisine yürütüldüğü, insanlık dışı muamele edildiği ve bağırmaı reddeden Türk subaylarının süngülenerek denize atıldığı, çatışma sırasında 300 ile 400 arasında Türk'ün öldürüldüğü, Adriyatik gemisinden sandıklar dolusu silah ve mühimmat çıkarılarak yerli Rumlara dağıtıldığı, Rumların bu silahlarla İzmir'de ve çevre köylerde yağma ve çapulculuk yaptığı, kadınlara tecavüz edildiği, Türk evlerinin yakıldığı, yanan evlerden kaçmaya çalışan Türklerin vurularak öldürüldüğü, Yunan subaylarının kendilerini haklı göstermek için sahte raporlar düzenleyerek araştırma komisyonunu kandırmaya çalıştığı açıkça yazılmıştır.³¹ Heyet raporu; yaşananların büyük bir kısmının Yunan işgal komutanlığının zaafiyeti, kasti hareketi ve asker ile yerli Rumlar üzerinde gerekli disiplini sağlayamamasından kaynaklandığını açıkça vurgulamıştır. Yunan komuta sistemi, Anadolu'ya ilk adım atışta kendi niteliksizliklerinin bir sonucu olarak çok kötü bir sınav vermiştir.

²⁸ age.; s. 30-33.

²⁹ Spridonos; s. 55.

³⁰ Kostas Misailidis; Küçük Asya Seferi, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 399.

³¹ Roda; s. 98-106.

Bu arada Sevr Barış Anlaşması için yapılan çalışmalar da devam ediyordu. Bu anlaşmanın esasları, İtilaf devletlerinin 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da düzenlemiş oldukları konferansta tespit edilmiştir. Bu konferansta İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'ne ve Türk halkına kabul ettirecekleri konuları ayrıntılı bir şekilde görüşmüştür. Burada Osmanlı saltanatı ve Padişahın durumu, İzmir ve Trakya, Boğazlar, bağımsız Ermenistan, Kürtlere verilecek bölge ve statüsü, kapitülasyonlar ve mali meseleler olmak üzere pek çok konu görüşülerek karara bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin önüne konacak anlaşma metni şekillendirilmiştir. Ermenistan sınırları konusunda karar birliğine varılamayınca bu sınırın belirlenmesi yetkisi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson; imzalanacak anlaşmaya esas olmak üzere Giresun'un doğusundan ve Erzincan'ın batısından geçen, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'yu içine alan ve hiçbir geçerli gerekçeye dayanmayan bir harita belirlemiştir.³²

11 Mayıs 1920 tarihinde Paris'e çağırılan Türk heyetinin başkanı Tevfik Paşa'ya San Remo'da esasları belirlenen anlaşma metni verilmiş ve Osmanlı Devleti'nin cevabı için 25 Haziran tarihine kadar süre tanınmıştır. Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin karşı tekliflerini 28 Haziran ve 08 Temmuz tarihlerinde İtilaf devletlerine bildirmiştir. Ferit Paşa'nın teklifinde; genel olarak Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerin Osmanlı Devleti sınırları içinde bırakılması, savaş zararlarının ödenmesi, savaş suçlularının cezalandırılması, bir miktar toprağın Ermenilere verilmesi, Kürtlere özerklik tanınması kabul ediliyordu. Bu teklif karşısında İtilaf devletleri, 17 Temmuz 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir ültimatoma vermişlerdir. Bu ültimatoma; Osmanlı Devleti'nin savaşa girerek savaşın iki yıl uzamasına neden olduğu, sekiz yüz bin Ermeni'nin öldürüldüğü, iki yüz bin Rum'un göçmen duruma düşürüldüğü belirtildikten sonra İzmir ve Trakya'nın Osmanlı egemenliğinden alınarak Yunanistan'a verileceği, Osmanlı Devleti'ne verdikleri esaslar çerçevesinde anlaşma imzalanmazsa Türklerin ve Osmanlı hanedanının İstanbul'dan tamamen çıkarılacağı belirtilmiştir.³³

Bu durumda idam fermanı hazırlanmış, Türklerden de idam sehpasına çıkması istenmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'daki siyasi temsilci Amiral de Robeck'e çektiği telgrafta; "Türk Hükûmetine tavsiyem; şu anda barış şartları tespit edilmiş olduğuna göre, ilacı mümkün olduğu kadar çabuk yutmaktır."³⁴ demiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti, 10 Ağustos 1920 tarihinde kendi idam fermanını imzalamıştır. Yunanistan'ın Anadolu'daki "Megali İdea" hayalleri artık uluslararası bir anlaşmaya bağlanmış ve bu hedef adım adım gerçekleşmeye başlamıştır.

³² Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 176-178.

³³ age.; s. 209-211.

³⁴ Taner Baytok; İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 133.

Ama Yunanistan'ın siyasi ve askerî yapısı böyle bir amacı gerçekleştirebilecek nitelikte miydi? Bu sorgulanmamıştır. Nitekim Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra, devrik Kral Constantine'in maiyetinde bulunan Çarepis ve Kiriakis adlarındaki iki subay Venizelos'a Paris İstasyonu'nda suikast düzenlemiş, Venizelos bu suikastten yaralı olarak kurtulmuştur.³⁵ Ayrıca Yunanistan muhalefet liderlerinden İonos Dragoumis, Atina'da Kifisya Meydanı'nda vurularak öldürülmüştür.³⁶ Bu olaylar, Yunanistan'ın siyasi anlamda bir bütünlüğe sahip olmadığı gibi çok ciddi ayrılıklara da gebe olduğunun bir göstergesiydi. Bu durumda kendisini hiçbir zaman siyasetin yıpratıcı etkisinin dışına çekememiş olan ordu ne yapacaktı?

Yunanistan'da Albay Metaxas'ın bütün uyarılarına rağmen Venizelos'un politikalarıyla ordu İzmir'e çıkarılmıştı. "Küçük Asya seferi, Birinci Dünya Savaşı'nın faizi" idi.³⁷ Tahsilat zamanı gelmişti. Ancak, "Küçük Asya harekâtı; askerî bir harekât olarak, bir muharebe teşebbüsü olarak, evvelden mütalaa edilmemiş, hazırlıksız bir işti."³⁸ ve ideallerle yola çıkmıştır. Ancak ideallerle ve boş laflarla idare edilecek dönem geçmiştir. Yunan ordusu artık "Mikra Asia"dadır.

6. Yunanistan'da Yapılan Kasım 1920 Seçimleri, Venizelos'un İktidardan Düşmesi, Kralcıların İktidara Gelmesi

Venizelos önderliğindeki Yunanistan'da, Batı Anadolu'nun işgali ile bir siyasi gerginlik içinde de olsa bahar havası yaşanırken Ekim 1920'de yaşanan bir olay her şeyi değiştirmiştir. Constantine tahttan indirilerek sürgüne gönderildikten sonra tahta geçirilen ve Venizelos'un oyuncağı olan Kral Alexander, bir maymunun kendisini ısırmasından sonra hastalanmış ve vefat etmiştir.³⁹

Venizelos, hanedan üyelerinden bazılarıyla görüşerek onları tahta geçmeye ikna etmeye çalışmış; ama başarılı olamamıştır. Yunanistan artık bir siyasi kargaşa içindedir. Venizelos, bu kargaşadan çıkış yolu olarak Yunan halkının kendisine olan güvenini tazelemek ve yapılacak seçimlerle daha güçlü bir şekilde iktidara gelerek yönetimle ilgili istediği tasarrufla bulunabilmek amacıyla genel seçimlerin yapılması kararını almıştır.⁴⁰

Ama olaylar hiç de onun planladığı gibi gelişmemiştir. 1920 Kasımında yapılan seçimleri muhalifler kazanmıştır. Venizelos Yunanistan'ı terk ederek Paris'e gitmek zorunda kalmıştır. Sürgünde bulunan eski Kral Constantine, Yunanistan'a dönerek tahta yeniden geçmiştir. Yeni hükûmeti Dimitrios Rallis

³⁵ Roda; s. 125.

³⁶ Fessopoulos; s. 20.

³⁷ Spridonos; s. 6.

³⁸ Viktor Dusmanis; Küçük Asya Harbinin İçyüzü, C 1, Atina, 1928, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 3.

³⁹ Spridonos; s. 95.

⁴⁰ Smith; s. 205.

kurmuştur. Rallis'in aldığı ilk kararlardan biri, ordu hizmetinden uzaklaştırılmış olan kral yanlısı 2000 civarındaki subayın (Apotaktoiler) tekrar ordu hizmetine çağırılması olmuştur.⁴¹

Apotaktoilerin dönüşü ile yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar; ordu hizmetinde olmadıkları süre hesaplanarak önceki rütbelerinden çok üst rütbelerde göreve başlatılmış, kayıpları böylece giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ordu hizmetinde bulunan pek çok Venizelist subayın ve komutanın yerine ordu hizmetine geri dönen subay ve komutanlar atanmıştır. Ancak uzun süren hizmet dışı yaşamları nedeni ile özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya ve Ukrayna'daki muharebelerde görev almamış olmaları, ciddi tecrübe eksikliğini de beraberinde getirmiştir.⁴²

Aslında seçimlerden sonra yeni hükûmetin kurulması ve Kral Constantine'in sürgünden dönmesi, Yunanistan'ın Anadolu'da girdiği bataktan çıkması için bir fırsat olmuştur. Ancak "Megali İdea" söylemleriyle uyuşturulmuş ve etki altına alınmış bir toplumda, siyasi-askerî yapıda bunu düşünebilecek veya buna cesaret edebilecek bir kişi çıkmamıştır. Spridonos bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Yunanistan ve Küçük Asya'daki Yunanları ayaklandıran heyecanın tesiri altında kalmayarak insanüstü bir kuvvet ve iradeye sahip ve geri dönmeyen sorumluluğunu üzerine alacak bir başvekilin bulunamayacağını, o devreyi yaşamış bir kimse olarak iddia edebiliriz."⁴³ Yunanistan'da toplumları gerçeklerle bağdaştırmayacak idealler peşinde koşturmanın acı bir açmazı yaşanıyor, ülke göz göre göre bir felakete sürükleniyor; ancak hiç kimse bunun farkına varamıyordu.

İktidar değişimi ve kralcı subayların ordu hizmetine geri dönmesi yıkıcı etkilerini hemen göstermeye başlamış; Anadolu ordusunda görev yapan Venizelist dört general ve elli subay, seçimler sonrası ordudaki görevlerini terk ederek İstanbul'a kaçmıştır. Zaman içinde bu subaylar, İstanbul'da oluşturdukları AMYNA (Millî Savunma) örgütü ile kral yanlısı politikaları ve komutanları eleştirmeye ve propaganda yapmaya başlamışlardır. Bu propaganda ve eleştiriler de zaman içinde ordu üzerinde ciddi bir yıkıcı etki yaratmıştır.⁴⁴

Bu süreçte siyasi düşünceler, ordu içine de sızarak orduyu zehirlemiştir.⁴⁵ Seçimler sonrası Yunan ordusunun disiplini çok büyük ölçüde zaafa uğramıştır.⁴⁶ Yunan ordusu, en üst komutanından erine kadar siyasi çekişmenin ve anlaşmazlığın içine sürüklenmiştir. Orduyu ordu yapan bütün nitelikler, bir anda ortadan kaybolmuş ve ordu siyasi çekişmenin merkezi hâline gelmiştir. Kralcı subayların ordu hizmetinde geçmeyen süreleri ilave edilerek aldıkları yeni rütbelere ve bu subayların orduda hak etmedikleri

⁴¹ Spridonos; s. 102-103.

⁴² age.; s. 105-106.

⁴³ age.; s. 59.

⁴⁴ age.; s. 107.

⁴⁵ age.; s. 98.

⁴⁶ age.; s. 137.

komutanlıklara getirilmeleri, ordu içindeki subaylar arasında adalet duygusunun zedelenmesine ve subaylar arasında düşmanlığa sebep olmuştur. Ordu geleneği ile oluşturulabilecek ve orduyu ayakta tutacak disiplin, silah arkadaşlığı ve meslek sevgisi gibi değerler Yunan ordusunda zaten yeterince gelişmemişken bu süreçte yerle bir olmuştur.

Komutanların görev değişimleri sırasında yaşanan bazı olaylar, Türk ve Yunan ordu geleneklerinin karşılaştırılması açısından dikkate değer veriler sağlamaktadır. Buna örnek olarak General Trikoupi's'in anlattıkları verilebilir. 1920'de Kasım ayının ortalarında Soma'da 3'üncü Tümen Komutanı olan General Trikoupi, Anadolu'daki Yunan Orduları Başkomutanı General Papoulas'tan derhâl Bursa'ya hareket ederek 3'üncü Kolordunun komutasını devralması emrini almıştır. Bu değişikliğin gerekçesini araştırdığında; Bursa'da 3'üncü Kolordunun Komutanı olarak bulunan General Yoannu'nun seçimler sonrası ordunun üst kademelerindeki değişiklikleri öğrenince "Buraya ordu komutasını devralmaya gelecek olanı bağlarım." şeklinde konuştuğunu, bu tehdidin Başkomutan Papoulas'ın kulağına gitmesi sonucu böyle bir değişikliğin yapıldığını öğrenmiştir. Emri alan Trikoupi, derhâl Bursa'ya hareket etmiş ve Kolordu Karargâhında General Yoannu ile görüşmüştür. Yoannu, komutayı teslim etmeyeceğini Trikoupi'e söylemiş ve "Ben, benden genç olan Papoulas'ı mı dinleyeceğim? ... Komutayı sana teslim etmemi istiyorsun. Hayır, teslim etmem ve icabında dağa çıkarım. Kısacası komutayı teslim etmem." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Trikoupi, yeni kolordu komutanı sıfatıyla bir emir yayımlayarak ertesi günü bütün kolordu karargâh personelinin başka bir yerde göreve başlaması emrini vermiştir. Bir sonraki gün yeni yerde tüm kolordu personeli, yeni komutan Trikoupi'le göreve başlamıştır. Trikoupi, tümenlere emir göndererek kolordu komutanlığı görevini devraldığını ve bundan sonra sadece kendi emirlerinin geçerli olduğunu bildirmiştir. Bu durum karşısında General Yoannu yaverini göndererek Kolordu Komutanlığı görevini devredeceğini bildirmiş ve gerekli devir teslim işlemleri yapılmıştır.⁴⁷

Benzeri bir görev değişikliği, Büyük Taarruz öncesi Türk ordusunda da yaşanmıştır. Birinci Ordu Komutanlığı görevine atanan Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın görevi devraldıktan bir süre sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile ters düşmesi ve ordu içinde olumsuz bazı propagandalar yaptırması üzerine, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından hakkında soruşturma açılmak ve İstiklal Mahkemesine sevk edilmek üzere görevine son verilmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından bu emir, şifre telgrafla Ali İhsan Paşa'ya tebliğ edilmiştir. Birinci Ordunun komutasını devralmak üzere de Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa görevlendirilmiştir. Fahrettin Paşa, hemen Birinci Ordu Karargâhının bulunduğu Çay'a hareket etmiş ve 21 Haziran 1922 tarihinde Çay'da kendisini kurmay başkanı ve Ali İhsan Paşa'nın yaveri karşılamıştır. Ardından Ali İhsan Paşa ile görüşmüş ve Ordu Komutanlığını devralmıştır. Akşam kendisine bir veda yemeği verilmiş

⁴⁷ Trikoupi; s. 62-66.

ve ertesi gün de Ankara'ya uğurlanmıştır. Ali İhsan Paşa, hakkında soruşturma yapılacağını ve yargılanacağını bile bile ordu komutanlığı görevini devretmiştir. Nitekim Ankara dönüşü Divan-ı Harp'te yargılanarak suçlu bulunmuş ve emekliye sevk edilmiştir.⁴⁸

Yunan ordusu içindeki bu uyuşmazlıklar, siyasi çekişmeler ve kavgalar; muharebe süreci içinde, belli bir amaç için çalışma gerçeği ile karşı karşıya kalınca geri plana itilip hedefe yoğunlaşılacağına; zaman içinde daha da artmış ve içinden çıkılmaz bir hâle gelmiştir.

7. Yunan Siyasi-Askerî Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi

Yunanistan, "Anayasalı Monarşi" şeklinde yönetiliyordu. Yunan siyasi-askerî sistemindeki hiyerarşik sıra şöyledir: Kral -Anayasa'ya göre hiçbir yetkisi dolayısıyla sorumluluğu yok-, Başbakan, Savunma Bakanı, Anadolu Ordusu Başkomutanı, Kolordu, Tümen ve Alay Komutanları. Genelkurmay Başkanlığı, Türk askerî sisteminde olduğu gibi ordu komutanlıklarına emir komuta etme yetkisine sahip bir üst komutanlık değil; Savunma Bakanına danışmanlık yapan, ihtiyaç duyulduğunda ise Anadolu Ordusu Başkomutanına kurmay hizmeti veren bir kurum hâlindeydi. Bu hiyerarşik yapı içinde, askerî bir planla veya alınması gereken bir kararla ilgili operasyonel olarak tüm yetkiyi Başbakan adına Savunma Bakanı üstleniyordu. Böyle bir siyasi yetki ve sorumluluk nedeni ile Anadolu Ordusu Başkomutanı sorumluluk almaktan kaçınarak askerî bir konuda verilecek kararı, Savunma Bakanının onayına sunuyordu. Atina'da bulunan Genelkurmay Başkanı ise hem hükümet tarafından hem de Anadolu Ordusu Başkomutanı tarafından pek de dikkate alınmayan raporlar hazırlıyor ve önerilerde bulunuyordu.⁴⁹ Bu dönemde Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Tümgeneral Viktor Dusmanis bu konuda, "Askerî meseleler, siyasi bir şahıs olan Vekilin (Savunma Bakanı) önüne konulmakta ve bu şekilde önüne gelen meseleler çözülmekteydi."⁵⁰ şeklinde açık bir değerlendirme ve eleştiri yapmıştır. Bu durum; daha sonraki bölümlerde görülebileceği gibi, karar alıp uygulama konusunda Yunan ordusunda büyük bir zaafa sebep olmuştur.

Buna karşılık Türk siyasi-askerî sistemi ise şu şekildedir: Başta egemenliği kayıtsız şartsız millet adına kullanan TBMM ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Cephe Komutanı (Doğu ve Batı Cephesi), Kolordu (Büyük Taarruz'da Ordu) Komutanları, Tümen, Alay, Tabur ve Bölük Komutanları. Dikey olarak işleyen bu sistem, Türk Devlet ve Ordu Geleneğinin bir sonucudur. Tarih boyunca olduğu gibi, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde de siyasi otorite orduya genel bir çerçeve çizmiş; ordu -bu anlamda Batı ve Doğu Cephesi Komutanları- operasyonel konularda askerliğin gereği olan

⁴⁸ Fahrettin Altay; İmparatorluktan Cumhuriyete, (hzl.Taylan Sorgun), Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004, s. 262-268. (Fahrettin Altay'ın aynı içerikli anıları, daha önce İnsel Yayınları tarafından 1970 yılında "10 Yıl Savaş ve Sonrası" adıyla yayımlanmıştır.)

⁴⁹ Dusmanis; s. 51. Ayrıca bk. Roda; s. 142.

⁵⁰ Dusmanis; s. 185.

kararları almış ve uygulamışlardır. Bu yapı, -Yunan ordusuna kıyasla- Türk ordusuna müthiş bir manevra avantajı sağlamıştır.

Yunan sisteminde kararların alınıp uygulanmasındaki kendine özgü sistem, sorumluluğun kime ait olacağı konusunda da belirsizlik yaratmıştır. Komutanlar, gelecekte itham edilmenin verdiği endişe ile kararlar alıp bu kararları emre dönüştürerek astlarına emretme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Bu nedenle Yunan komutanların anıları incelendiğinde, ne istediği pek anlaşılamayan bazı emirlerle karşılaşmaktadır. Bu tarzdaki emirleri alan ast birlik komutanları da hiç inisiyatif almadan gelecekte kendi başlarına pek iş açmayacak uygulamalar yapma eğiliminde olmuşlardır. Yunan komutanların anılarında dikkat çekici bir biçimde en çok kullanılan ifade, “mesuliyet” olmuştur. Bu ifadenin ortak bir biçimde çok sık kullanılmasının sebebi, Yunan komutanların geleceklerine ilişkin duydukları endişedir. Bu nedenle savaş sonrası yazdıkları anılarında daima birbirlerini suçlamışlardır.

Türk Devlet ve Ordu Geleneğinden kaynaklanan bir biçimde Türk ordusunda bu sorun, kesin bir biçimde çözümlenmiştir. Türk ordusunda, “Yapılan ve yapılmayan her şeyden komutan sorumludur.” anlayışı kökleşmiştir. Sorumluluk konusu daha en baştan çözümlendiği için, Türk komutanların anılarında en çok kullandıkları ifade “vazife” olmuştur.

“Mesuliyet” barajını aşır “vazife” konusuna gelemeyen Yunan komutanların bu anlamda Türk komuta sistemi ile rekabet edebilme ve üstünlük sağlama olanağı yoktu. Bu belirgin farklılık, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Türk subay ve komutanının Yunan subay ve komutanına daima üstün gelmesinin en belirleyici etkenlerinden biri olmuştur.

Yunan askerî sisteminin en önemli zaaflarından biri de sürekli olarak komutan değiştirmeleridir. İzmir’in işgalinden sonra Yunan Anadolu Ordusuna başkomutanlık yapmış olan subaylar ve bu subayların görev tarihleri şöyledir:

- Albay Nikolau Zafiriu: 15 Mayıs 1919 - 02 Haziran 1919
- Tümgeneral Nider: 02 Haziran 1919 - Aralık 1919
- Tümgeneral Komnimos Miliotis: Aralık 1919 - Eylül 1920
- Korgeneral Leonidas Paraskevopoulos: Eylül 1920 - 03 Kasım 1920
- Korgeneral Anastasios Papoulas: 03 Kasım 1920 - 05 Haziran 1922
- Tümgeneral Georgios Hacıanestis: 05 Haziran 1922 - Ağustos 1922
- Tümgeneral Nikolaos Trikoupi: Ağustos 1922 - 02 Eylül 1922
- Tümgeneral Polimenakos: 07 Eylül 1922

Benzeri komutan değişimleri; sadece Başkomutanlık düzeyinde kalmamış, ast birlik komutanları da sürekli olarak değiştirilmiş ve bu durum, komuta bütünlüğünü ciddi biçimde zaafa uğratmıştır.

Benzeri bir durum, Yunan Hükûmetinde de yaşanmış; Venizelos'tan sonra sırasıyla Rallis, Kalegeropoulos ve en son olarak da Gounaris Başbakanlık yapmıştır.⁵¹

8. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri

Venizelos'tan sonra kurulan Rallis Hükûmetinin istifasıyla yeni hükûmeti kuran Başbakan Kalegeropoulos; Yunan ordusunu Anadolu'dan çekmek gibi mantıklı bir iş yapacağına, "Megali İdea" rüzgârı ile bu harekâta dört elle sarılmıştır. Bu kapsamda 1921 yılı Ocak ayında Savunma Bakanı Theotokis, o sırada Londra'da bulunan Başbakan Kalegeropoulos'tan aldığı gizli telgrafı Başkomutan General Papoulas'a göndermiştir. Telgrafta Eskişehir - Afyon hattının işgal edilip edilmeyeceği sorulmaktadır. Papoulas 5000 kişilik bir birlikle takviye edilmesi koşuluyla havalar düzeline böyle bir taarruzda bulunulabileceğini taahhüdünde bulunmuştur.⁵² Papoulas, Hükûmetten aldığı talimat çerçevesinde henüz vaat edilen takviye birlikler gelmeden taarruz emri vermiştir. Yunan 3'üncü Kolordusu, 06 Ocak 1922 tarihinde Bursa - Yenişehir - Bilecik ve Bursa - İnegöl - Bozüyük hattından Eskişehir istikametine doğru harekete geçmiştir. Bu bölgede bırakılan Türk örtme ve emniyet birliklerini muharebelerle geri atarak 09 Ocakta İnönü mevzilerini taarruz etmeye başlamıştır. Uşak'taki Yunan 1'inci Kolordusu ise Dumlupınar - Afyon istikametine doğru ilerlemişse de Türk birlikleri ile temasa geçememiştir. Esasen bu birliklerin görevi, kuzeyde Eskişehir istikametine yapılmakta olan Yunan taarruzunu gizlemeye yönelik gösteriş hareketidir.⁵³ İnönü mevzisinde, üstün Yunan kuvvetleri ile çok sert muharebeler olmuştur. Türk mevzileri, Yunanların alışık olmadığı bir biçimde büyük bir direniş göstermiştir. Kuvayimillîye birlikleri ile muharebe etmeye alışmış olan Yunan kuvvetleri, bu sert direniş karşısında bocalamaya başlamıştır. İnönü'nün kuzeyinde bulunan Poyra'ya kadar yer yer Türk mevzilerinin içine giren Yunan birlikleri olmasına rağmen bu hareketin takviye birlikleri ile desteklenememesi, Yunan taarruz gücünün kırılması ve Türk direnişinin çözülememesi üzerine; Yunan birlikleri açısından imha edilme tehlikesi baş göstermiştir. Bunun üzerine Yunan Orduları Başkomutanı General Anastasios Papoulas, 11 Ocakta Yunan ordusunun derhâl eski mevzilerine geri çekilmesi emrini vermiştir. 12 Ocaktan itibaren Türk süvari birliklerinin takibi altında olan Yunan ordusu, âdeta kaçarcasına geri çekilmiştir.⁵⁴

⁵¹ Roda; s.142.

⁵² Anastasios Papoulas; General Papoulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s. 41.

⁵³ Selahattin Selişik; Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13.

⁵⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); C 4, Birinci Kısım, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1984, s. 426-431.

Yunanların, Birinci İnönü Muharebesi'ndeki Türk zaferini küçültmek için "Bu bir cebri keşif seferiydi." demelerine rağmen bu hezimet, Yunanları tam anlamıyla şok etmiştir. Artık karşılarında çeteler yoktur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki ucuz muharebelerden sonra Yunan ordusu, ilk kez çetin bir savaş tecrübesi yaşamış ve Türk ordusuna boyun eğmiştir.

Birinci İnönü Muharebesi, başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerini de şaşırtmıştır. Zaman kazanabilmek amacıyla alelacele Londra Konferansı'nı toplamışlar ve TBMM'yi bu konferansa resmen davet ederek TBMM'nin hukukî ve siyaseten varlığını tanımışlardır.

Konferansın toplanmasından önce 21 Şubat 1921 tarihinde, İtilaf devletlerinin temsilcileri ile Yunan Hükûmeti temsilcileri arasında, son durumun değerlendirilmesi için bir toplantı yapılmıştır. Başbakan Kalegeropulos ve Yunan Anadolu Ordusu Kurmay Başkan Yardımcısı ve Harekât Şube Müdürü Albay Sarıyannis⁵⁵, İtilaf devletleri temsilcilerine üç ay içinde Türk ordusunu yok ederek Anadolu'yu temizleyeceklerini ileri sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız ordularının başkomutanlığını yapmış Mareşal Ferdinand Foch'un Güney Cephesi Muharebelerinde Türklerin Fransız ordusunu nasıl zor durumda bıraktığını örnek göstererek Yunanları uyarması üzerine Albay Sarıyannis'in "Yunan askeri, Fransız askeri gibi değildir Mareşalim!"⁵⁶ şeklindeki kibirli cevabı, bu toplantıya damgasını vurmuştur. Yunanlar, Fransız ve İtalyanları ikna edemeseler de İngiliz Başbakanı Llyod George; Yunanların İngiliz çıkarları için gönüllü olmasından memnun olduğundan Yunanların istedikleri diplomatik ve parasal desteği sağlamıştır.

Bu arada Yunan ordusu ikinci bir taarruz için hazırlıklarını sürdürmekteydi. Savunma Bakanı Theotokis, 19 Martta Papoulas'a gönderdiği telgrafta; üç sınıf askerin silah altına alınacağını⁵⁷, 5000 kişilik takviye birliğinin hazırlanarak gönderileceğini, ilk etapta Atina'da bulunan 2500 kişilik bir Evzon Alayının yola çıkarılacağını bildirmiştir.⁵⁸ Bu destek vaatleri ve İtilaf devletlerinden alınan izinle Papoulas, istediği takviye gelmeden Savunma Bakanının zorlamasıyla 23 Martta taarruzun başlamasını emretmiştir.⁵⁹ Bunun üzerine Yunan ordusu, Eskişehir - Afyon hattına bir kez daha taarruz etmiş ve Birinci İnönü Muharebesi'nde yaşanan bir sonla karşılaşmıştır. En son savaş tecrübesini Balkan Savaşları'nda yaşamış olan kral yanlısı subay ve komutanların sevk ve idarede gösterdikleri zaafılar ve yaptıkları hatalar, Yunan ordusunun hezimetini de beraberinde getirmiştir.⁶⁰ Spridonos, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Son harbin tecrübelilerinden mürekkep kolordu, tümen komutanı

⁵⁵ Bütün savaş planlarını yapan subaydır.

⁵⁶ Prens Andre; Felakete Doğru, (çev.Hüseyin Rahmi), İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul, 1932, s. 62.

⁵⁷ Papoulas; s. 42.

⁵⁸ age.; s. 42.

⁵⁹ age.; s. 43.

⁶⁰ Spridonos; s. 109.

generaller yerine, sekiz yıl evvelki muharebelerde bir piyade veya topçu taburuna kumanda etmiş subaylar verilmesi, cezasız kalacak bir iş değildi elbette. ... Bunlar Papoulas'ın seçtiği yüksek rütbeli kifayetsizlerdi.”⁶¹

Bu muharebelerde görev yapan komutanların niteliksizliği ile ilgili bir örneği de Trikoupis vermiştir. İkinci İnönü Muharebesi'nde 10'uncu Tümen Komutanı General Leonardopoulos, kendi tümenine verilen bir emri yanlış değerlendirmiş ve bu emirle ilgili olarak General Trikoupis'e serzenişte bulunmuştur. Trikoupis'in emri ayrıntılı bir şekilde açıklaması üzerine özür dilemiş ve acı bir eda ile savaş tecrübesi olmadığını, bu yanlış anlamanın bu nedenle gerçekleştiğini açıklamıştır. General Trikoupis, arkadaşının içine düştüğü bu acı durum karşısında onun gönlünü almaya çalışmıştır. Sonuçta, İkinci İnönü Muharebesi'nde savaş tecrübesi olmadığı için üzülen General Leonardopoulos'un 10'uncu Tümeni, Türk taarruzu karşısında bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kalan ve savaşın genel seyrini değiştiren ilk Yunan birliği olmuştur.⁶²

01 Nisan sabahı savaşın sonu artık belli olmuştur. General Vlahopoulos komutasındaki 3'üncü Kolordu ve General Leonardopoulos komutasındaki 10'uncu Tümen; çok güçlü olan Türk savunmasına çarpmış, ihtiyatlarını tamamen yitirmiş, önce ilerlemesini durdurmuş ve daha önceki mevzilerine doğru geri çekilmeye başlamıştır. Papoulas, geri çekilmenin gece yapılması emrini vermiştir. Bu çekilme esnasında Türklerin karşı taarruzu, 3'üncü Kolordunun 3'üncü Tümenini Türk ordusunun baskısı altında geri çekilmek zorunda bırakmış ve büyük kayıplara neden olmuştur.

Yine aynı gün yani 01 Nisanda beklenen Evzon Alayı, Mudanya'ya gelmiştir. Derhâl cepheye hareket etme emri aldıysa da hazırlıkların yapılması sonucu bu kuvvetler ancak 11 Nisanda hareket edebilmiştir. Zaten bu tarihte taarruz eden birliklerin hemen hemen tamamı eski mevzilerine geri dönmüştür.⁶³

Papoulas anılarında, “Birliklerin muharebede gösterdikleri son gayrete ve subaylar arasında pek az istisna ile subay ve eratın nefislerinden feragat derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesinde gösterilen gecikme hasebiyle bu harekât, muvaffakiyetsizliğe mahkûmdur.”⁶⁴ diyerek Savunma Bakanı Theotokis'i suçlamıştır. Ayrıca istediği desteğin gecikmesi konusunda da Savunma Bakanının danışmanı gibi görev yapan ve asıl görevinin ne olduğu tam anlaşılamayan General Xenefon Stratigos'u, yenilginin asıl sorumlusu olmakla suçlamaktadır.⁶⁵ Bütün bunlara rağmen ordunun başkomutanı kendisidir. Ordu yeterince hazır olmadan taarruz etme

⁶¹ age.; s. 115-116.

⁶² Trikoupis; s. 67-68.

⁶³ Papoulas; s. 54.

⁶⁴ age.; s. 51.

⁶⁵ age.; s. 57-58.

düşüncesine karşı siyasi baskı ve telkinlerle mücadele ederek orduyu bir felakete sürüklemeye sorumluluğu da Papoulas'a aittir.

İnönü Muharebeleri için söylenecek en etkili söz, Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Viktor Dusmanis'e aittir: "Feci muvaffakiyetsizlik."⁶⁶

9. Kütahya - Eskişehir ve Sakarya Meydan Muharebeleri

Zaferle sonuçlanan İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun kuzey grubu, Bursa bölgesinde; güney grubu ise Dumlupınar mevzisinin doğusunda yani Uşak bölgesinde bulunuyordu. Bu durum, Anadolu'yu işgal etmek için karaya çıkarıldıkları ve Türk ordusunun henüz kurulmadığı ilk günden beri devam eden bir durumdur. Birinci ve İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Yunan ordusu hiçbir şey elde edememiş, maddi ve manevi yönden sarsılmış bir biçimde eski pozisyonlarına geri dönmüştür. Batı Cephesi birliklerimiz ise kuzeyde Eskişehir, güneyde Kütahya - Afyon hattında iki grup hâlinde durumunu koruyordu.⁶⁷

Yunan Orduları Başkomutanı General Papoulas, kapsamlı bir harekât için ordunun büyük ölçüde takviye edilmesini hükûmetten istemiştir. Yunan Hükûmeti de Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde karşılaşılan hezimete benzer bir hezimetle karşılaşmamak ve Yunan "Megali İdea"sının "Küçük Asya" ayağını tamamen yok etmemek için bu isteği ciddiye almıştır. Yunan Hükûmeti hummalı bir biçimde çalışmaya başlamış, başta İngiliz bankaları olmak üzere kredi alınabilecek bütün kaynaklar seferber edilmiştir. Seferberlikle yeni askerler alınmış ve acilen Anadolu'ya gönderilmiştir. Silah, mühimmat ve teçhizat için büyük çaba sarf edilerek ordu donatılmıştır. Batı'nın bütün fabrikaları, Yunanlara çalışmıştır.⁶⁸

Cepheyi gezen İngiltere'nin Atina Askerî Ataşesi Albay E.S.Hoare Nairne, Yunan ordusunun nasıl mükemmel olarak donatıldığını 15 Haziran 1921 tarihinde hükûmetine verdiği raporda şu şekilde belirtmiştir: "Pek etkili bir savaş makinesi."

Yunan taarruzu 08 Temmuzda Bursa'nın güneyinden, Çongra'dan Beyce istikametinde; 10 Temmuzda Bursa'dan Yenişehir ve İnegöl yoluyla Eskişehir istikametinde, Uşak'tan Gediz istikametinde ve Afyon demir yolunun güneyi ile Sandıklı arasından Afyon istikametinde ilerlemiştir.⁶⁹ Düşman ordusu, 10 Temmuzdan itibaren Türk birlikleriyle temasa geçmeye başlamıştır. Afyon'da bulunan zayıf kuvvetlerimizi geri atan Yunan ordusu, Afyon'u almış ve kuzeye doğru çark ederek Kütahya mevzilerimize yaklaşmaya başlamıştır. 14 Temmuz sabahı 15.000 kişinin savunduğu Kütahya mevzilerimize, 40.000 kişilik Yunan kuvveti taarruza geçmiştir. 15

⁶⁶ Dusmanis; s. 18.

⁶⁷ Fahri Aykut; İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 3.

⁶⁸ Smith; s. 297.

⁶⁹ Aykut; s. 111.

Temmuz günü Yumruçal - Nasuhçal hattını tutan birliklerimizle temas sağlayan Yunan ordusu ile kuvvetlerimiz arasında yapılan sert çarpışmalar sonucunda, 4'üncü Tümenimizin savunduğu bölgeden cephemiz yarılmıştır. 4'üncü Tümen Komutanı Yarbey Nazım Bey de şehit olmuştur. Cephemizin yarılması ve bu bölgedeki birliklerimizin kuşatılması tehlikesinin ortaya çıkması üzerine; Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 16 Temmuzda orduya Eskişehir'e çekilerek bir savunma hattı oluşturulması emrini vermiştir.⁷⁰ Yunan kuvvetlerinin çok ağır ve dağınık hâlde takip hareketleri yapması, Eskişehir - Seyitgazi hattında duran ordumuzun bu fırsatlardan yararlanarak karşı taarruz yapabilmesini sağlamıştır.⁷¹ Ancak Yunan kuvvetlerinin sayı ve silah açısından üstün olması, bu taarruzun başarıya ulaşmasını engellemiştir. İsmet Paşa'nın cephe komutanı olarak yaptıklarını yeterli gören Mustafa Kemal Paşa, TBMM Reisi olarak inisiyatifi ve sorumluluğu alarak 18 Temmuz 1921 tarihinde Türk ordusuna Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme için bir emir vermiştir.⁷²

Yunan ordusu Anadolu'da nihayet bir başarı elde etmişti. Ancak beklendiği gibi bu başarı, Yunan ordusunu moral açısından güçlendireceğine tam tersine bir sonuç vermiştir. "Ordu subaylarının ifrat derecesine varan politik faaliyetleri ve yüksek rütbelilerin mesleki kabiliyet ve liyakatsizliklerini ve askere karşı takındıkları haysiyet kırıcı tavır ve hareketleri"⁷³ disiplini büyük ölçüde zedelemiştir. Fessopoulos'un "üniformalı politika cambazları"⁷⁴ olarak nitelediği subayların faaliyeti orduyu çözüyordu. Askerler uzayan vazifelerinden dolayı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermeye başlamışlar ve bunu Eskişehir'de Kahramanlık Madalyası dağıtma töreninde Kral Konstantin'e duyurmaktan da kaçınmamışlardır. 1921 Haziranında yayımlanan resmî ordu tebliğinde şöyle denilmiştir: "Kraliyet arabası tören yerine giderken yol kenarında toplanan askerlerin şöyle bağırarak işitiliyordu: Terhis! Terhis!" Aynı resmî ordu tebliğinin belirttiğine göre o zamanın Başkumandanına karşı da aynı şekilde hareket edilmişti: "Başbakan, refakatinde Millî Savunma Bakanı olduğu hâlde Eskişehir'den ayrılırken 9'uncu Tümenin önünden geçmiş ve bu tümendeki askerler 'Yaşa' diye bağıraraklarına, başbakanın otomobili yavaş yavaş geçerken şöyle bağırıyorlardı: Terhis! Terhis!"⁷⁵ Subaylar ve erler, Kral Constantine için alenen "Dul kadının oğlu Koço" ve "O... Y..."⁷⁶ gibi hakaret içeren sözler söylemişlerdir.

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri öncesi ordunun takviyesi için Yunanistan'da bulunan birçok subay, Anadolu ordusuna tayin edilmiştir. Ancak bu subayların büyük bir kısmı, Yunanistan'ı terk etmemiş ve tayin

⁷⁰ Belen; s. 328-334.

⁷¹ Aykut; s. 116.

⁷² ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, (hzl.Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 413.

⁷³ Fessopoulos; s. 91.

⁷⁴ age.; s. 83.

⁷⁵ Trikoupis; s. 83. Ayrıca bk. Spridonos; s. 201.

⁷⁶ Fessopoulos; s. 92.

edildikleri birliklere katılmamışlardır. Bunun üzerine Savunma Bakanı Theotokis; 28 Mayıs 1921 tarihinde yayımladığı bir emir ile bu subayların kırk sekiz saat içinde birliklerine katılmalarını, aksi taktirde cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Ancak subayların önemli bir kısmı, bu emre rağmen görev yerlerine gitmemişlerdir.⁷⁷

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında, sevk ve idare yetersizliği nedeniyle gereksiz pek çok kayıp verilmiştir. Bu kapsamda Yunan Cephe Komutanlığının 19 Temmuz 1921 tarihli tebliğinde; bir birliğin başlarındaki komutanın sevk ve idare yetersizliği nedeniyle bir üsteğmen, bir teğmen ve üç yüz erin ölümüne neden olduğu bildirilmiş ve bu konuya dikkat çekilmiştir.⁷⁸ Evzon Alayı Komutanı Tuğgeneral Fessopoulos, 21 Temmuz 1921 tarihinde Alaya yayımladığı emrinde; yirmi kişilik bir Türk çetesinin tam teçhizatlı bir Yunan taburunu; tabur komutanının sevk, idare ve öngörü yetersizliği nedeni ile sekiz gün mevzilerine mihladığından şikâyet ediyor ve bu tür olayların yaşanmaması için uyarıda bulunmuştur.⁷⁹ Fessopoulos, “Rütbenin mukavvadan bir koltuğu vardır. Mertçe davranmak suretiyle erlerin kalbini kazanmaya çalışalım. Muvaffak olduğumuz gün, granitten tahtımız olacaktır.”⁸⁰ şeklinde yayımladığı emirlerde, hamasi bazı ifadelerle ast birlik komutanlarını uyarmaya çalışmıştır.

Bu arada geri çekilmekte olan Türk ordusunun moral durumu ve disiplini ise üst düzeydedir. Xsenofon Stratigos, bu konuda şöyle demiştir: “Erlerin (Türk) morali, mevcut subayların sayıca çok fazlalığı ile almış olduğu çok sıkı tedbirlerle denge sağlayabiliyordu.”⁸¹

Bu dönemde Başbakan, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa; 30 Temmuz 1921 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı ayrıntılı açıklamada mevcut durumu şu şekilde değerlendirmektedir: “Askerimizin manevi kuvveti mükemmeldir. Subaylar mağlup bir ordu subayları değil, manevra yapan bir ordunun subayları gibi hareket etmektedir. ... Üstlerinden uzaklaşmaları, Yunan kuvvetlerinin sürekli zayıflamalarına sebep olacaktır. Fakat biz geri çekildikçe geriden gelen kuvvetlerimizle ordumuz kuvvetleniyor. ... Düşmanın zaafa düşmesi kaçınılmazdır. ... Ordumuz yeni mevkilerinde muharebeyi büyük bir emniyetle kabul edecek kabiliyet ve kuvvettedir.”⁸² Aslında ordumuz, Kütahya - Eskişehir Muharebeleri'nde yenilmiş ve geri çekilme kararı almıştır. Ancak Yunan ordusu, moral çöküntüsü içine sürüklenirken Türk ordusu, hiçbir moral bozukluğu yaşamadan Yunanlara karşı koyacağı yeni mevzilerine ilerlemiştir. Yunan komutanların da takdir ettiği gibi bu durum, subaylarımızın başarısıdır.

⁷⁷ Roda; s. 155-156.

⁷⁸ Fessopoulos; s. 63.

⁷⁹ age.; s. 65.

⁸⁰ age.; s. 84.

⁸¹ Xenefon Stratigos; Yunanistan Küçük Asya'da, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), s. 33.

⁸² TBMM Gizli Celse Zabıtları; C 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 118.

Spridonos ise Türk ordusunun geri çekilmesiyle ilgilenmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Kemal ve onun kurmayı; herhâlde, taarruz eden ve akılsızca, bitmeyen derinlikler içinde sürüklenen bir ordunun nasıl kudretten düşürüleceğini pek iyi bilirlerdi. ... Türk Genekurmayı uyanıktı. Çok tecrübeli ve mükemmel subayları bulunan ordunun Yunan ordusu kumandanına fırsat verecek yanlış hareketler yapmayacağı, harekâtın cereyan tarzından anlaşılıyordu.”⁸³

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Başkomutan Papoulas, ne yapacağına karar vermeye çalışıyordu. Bu amaçla 26 Temmuz 1921 tarihinde, Kütahya’da karargâhı ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda; muhtemel taarruz hakkında, karargâh personelinin görüşünü sormuştur. Kurmay Başkan Yardımcısı ve Harekât Şube Müdürü Albay Sarıyannis, beklemeksizin Türk ordusuna taarruza devam edilmesi fikrini savunmuştur. İkmal Şube Müdürü Albay Spridonos ise başta mühimmat olmak üzere, her türlü malzemenin ikmalinde yaşanacak güçlükleri öne sürmüş ve gerekli ikmalin yapılamaması durumunda ordunun mağlup olmasının çok büyük bir ihtimal olduğunu belirterek taarruz kararının bu görüşler dikkate alınarak verilmesini istemiştir. Kurmay Başkanı Pallis ise yardımcısı Sarıyannis ile aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Bu görüşler sonrası Papoulas, taarruz kararı vermiş ve 28 Temmuz 1921 tarihinde “eğer” ifadeleriyle dolu, kendini muhtemel yenilginin sorumluluğundan kurtaracak, kesin hükümlerden kaçınan ve kararı hükûmete bırakan bir raporu Savunma Bakanlığına göndermiştir.⁸⁴ Bu rapor şu ifadeleri içermektedir: “Ankara’yı ele geçirmek için yapılacak diğer bir hamle, arzu edilen gayeye ve kati neticeye ulaşılmasını sağlayabilirse de bir felaket de getirmesi ve bugüne kadar elde edilmiş başarıları, aynı zamanda siyasi durumu temelinden sarsacak şekilde acı bir mağlubiyet de getirmesi mümkündür. Diğer bir ileri harekete girişmeyi sonraya bırakarak Sakarya’nın gerisinde savunmaya geçmek veya bunun doğusunu tahkim ederek burada da tutunmak mümkündür. Fakat bu şekil, meseleyi kökünden halletmeye kâfi değildir. Genel siyasi durumdan tamamen habersiz bulunan ordu; Ankara’nın ele geçirilmesinden umulan faydaların her türlü fedakârlığa katlanarak tehlikeye düşmesine değip değmediğine, velev ki bu faydaların mağlubiyet tehlikesini ve mağlubiyet dolayısıyla bütün Anadolu seferinin başarısızlığa uğramasını göze almaya ve yahut şimdiye kadar elde edilmiş olan başarıdan hükûmetin tam manasıyla faydalanmasına kâfi gelip gelmediğine karar verecek bir durumda değildir. Bunun için hükûmetin bu husustaki emirlerinin beklendiği, sadece verilecek kararın düşmanın asker alma işlerinde öncelik kazandığı, yeni takviye kuvvetleri aldığı ve tahkimatını kuvvetlendirmekte olduğu, ilerleyen mevsimin biraz sonra harekâtı pek güçleştireceği mülahazası ile bir an evvel bildirilmesi rica edilmektedir.”⁸⁵

⁸³ Spridonos; s. 140-141.

⁸⁴ Spridonos; s.1 60-162.

⁸⁵ Stratigos; s. 35-36. Ayrıca bk. Spridonos; s. 190.

31 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'da Kral Constantine, Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis, Başkomutan Papoulas ve Kurmay Başkanı Pallis'in katıldığı bir savaş konseyi toplanmıştır. Konseyde Kurmay Başkanı sıfatıyla Pallis; Ankara üzerine yapılması muhtemel taarruzun planını takdim etmiş, Başbakan ve Savunma Bakanının bazı sorularına cevap vermiş ve ordu yönetiminin bu taarruza taraftar olduğunu ifade etmiş; ancak yine de kararı hükûmete bırakan yuvarlak ifadeler kullanmıştır. Böylesine önemli bir toplantıda Başkomutan olarak bulunan Papoulas, olumlu veya olumsuz tek söz dahi söylememiştir.⁸⁶ Venizelos'tan devraldıkları "Megali İdea" bayrağını çok daha ilerilere taşıyarak şan ve şöhret peşinde olan ve askerî gerçeklerden haberdar olmayan -belki de haberdar olmak istemeyen- Gounaris ve Theotokis; bu taarruzun yapılmasını gönülden istemiştir. Constantine ise anayasal olarak karar mekanizmasında yer almadığı için ve olası bir yenilgide sorumlu tutulmamak için toplantıda sesini çıkarmamıştır. Başbakan Gounaris ise Anayasa'ya göre karar verme yetkisi kendi hükûmetine ait olmasına rağmen, sorumluluğu paylaşmak ve gerekirse başarısızlıkla itham edebilmek için Kral Constantine'i Kütahya'ya kadar getirtmiştir. Kısacası herkes başarıdan pay kapmak için hazır; ama olası bir başarısızlık durumunda bir diğerini suçlayabilmek için de tetikte beklemektedir.

Savaş konseyi, Türk ordusunu yok ederek Yunan emellerini dikte ettirmek için, Ankara'ya kadar ilerlemeye karar vermiştir. Bu kararı aldırın Yunan düşüncesine göre; Ankara'nın işgaliyle içeride isyanlar çıkacak, Ankara'nın doğusunda demir yolu bulunmadığından Türkler mühimmatın tamamını kaçırmayı başaramayacaktır. Sonuçta maddi ve manevî açıdan hırpalanmış olan Türk ordusu; Kayseri, Sivas ve Harput'a atılacak, kuzeyden Pontus Rumları, doğudan Ermeniler, batıdan da Yunan ordusunun arasında sıkıştırılacak ve yok edilecektir.⁸⁷ Yunan Başkomutanlığının düşüncesine göre, 18 Temmuz itibarıyla Türk ordusu bozguna uğratılmış ve geri çekilmeye mecbur edilmişti. Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlayacağı 23 Ağustos'a kadar, yaklaşık bir ay gibi kısa bir süre içinde Türk ordusunun bir "savaş makinesi" olarak nitelendirilen muhteşem Yunan ordusu karşısında direnebilecek bir güce ulaşması mümkün değildir. Yunanlar, elini kolunu sallaya sallaya Ankara'ya girecekler ve Türk Millî Mücadelesi'ni yok ederek "Megali İdea"yı geri dönülmez bir biçimde gerçekleştireceklerdir.

Yunan Hükûmeti ve Başkomutanlık bu hayalleri görürken Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre; Türk ordusunun muntazam bir biçimde geri çekildiğini, başta süvariler olmak üzere örtme kuvvetleri ile Yunan ordusuna büyük zararlar vererek takip hareketlerini güçleştirdiklerini bizzat yaşamaktadır. Prens Andre, Yunan Hükûmetinin ve Başkomutanlığının bu basiretsizliğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Türk ordusu; tam bir düzen içinde

⁸⁶ Spridonos; s. 166. Ayrıca bk. Dusmanis; s. 104-106.

⁸⁷ Baki Vandemir; Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 1-2.

doğuya geri çekiliyor, bu hareketini artçı ve yancılarla himaye ediyor ve bu şekilde geri çekilmeyi durdurmak isteyen birliklerimizi hırpalıyordu. ... Yüksek Kumandanlık, Kütahya'da düşmanın hezimetinin tamamlanmış olduğunu ve bu hezimetin neticesinde düşman geri çekilmesinin düzensiz bir kaçış hâlinde olduğunu zannediyordu. ... Onlar son meydan muharebesinin düşman artçılarına karşı değil, düşmanın büyük kısmına karşı kazanılmış olduğuna inanmış idiler. ... Bu fikir çocukçasına bir fikirdi.”⁸⁸

Yunan taarruzu ile 23 Ağustos sabahından itibaren Türk ve Yunan kuvvetleri temasa geçmeye başlamıştır. Yunan ordusunun en önemli hedefi, hâkim mevki olarak büyük bir öneme sahip olan Mangal Dağı ile Türbe Tepe idi. 2'nci Kolordumuzun 5'inci Tümeni Mangal Dağı'nı, 9'uncu Tümeni ise Türbe Tepe'yi savunmuştur. 23 Ağustostan itibaren Mangal Dağı'na yapılan şiddetli Yunan taarruzunu kırmak için yeterli ihtiyat kuvveti olmadığı için, 5'inci Tümen'e destek sağlayamayan 2'nci Kolordu, bir alayını Mangal Dağı'nda bırakarak geri çekilmiştir. 24 Ağustos sabahı Mangal Dağı, Yunanların 1'inci Tümeni tarafından ele geçirilmiştir.⁸⁹ Böylece sol kanatta kritik bir arazi kesimi düşman eline geçmiştir. 25 ve 26 Ağustosta Yunan ordusu, Mangal Dağı'nın kuzeyine ve doğusuna taarruzlarına devam ettiyse de fazla bir başarı elde edememiştir. Yunan taarruzu karşısında yer yer gerçekleştirilen geri çekilmelerle tutulmakta olan mevzilerin inatla savunulması yapılırken Yunan kuvvetlerine de ağır zayıat verdirilmiştir.⁹⁰ Bunun amacı, artık bir dengeye oturmuş olan muharebelerde Yunan ordusuna en ağır darbeleri vurmak ve bir ordunun kaldıramayacağı büyüklükte zayıat verdimektir. General Stratigos, Türk savunmasını şu sözlerle değerlendirmiştir: “Yunan ordusu, bu siperlerin gerisindeki düşmanı ve onun baş eğmeyen iradesini, daha evvel kestirilmesine imkân olmayacak derecede yüksek bulmuş, bu inatçı mukavemeti kırmak için sarf ettiği her türlü gayret boşa gitmişti.”⁹¹

Prens Andre ise Türk ordusunun kırılmayan direnci ve Yunan ordusunun içine düştüğü durumu şu sözlerle açıklamıştır: “Hakikat şudur ki biz, artık umumi bir çıkmaza saplanmıştık.”⁹² ... Daha düşmanın birinci müdafaa hattının zapt edilmesinden evvel, Yunan ordusu mevcut kuvvetinin üçte birini zayı etti. Eğer ikinci ve hatta üçüncü bir müdafaa hattının zapt edilmesine teşebbüs edilirse ordunun geriye kalan kısmı da zayı edilecek ve işin sonunda Başkumandan yalnız başına Ankara'ya girebilecektir.”⁹³

Yunan ordusunun bir batağa saplanmak üzere olduğunu anlayan General Papoulas, taarruza devam edilirse ordunun imha olma ihtimalini belirterek geri çekilme emri vermek için hükûmetten izin talebinde bulunmuş

⁸⁸ Andre; s. 40 / 47-48.

⁸⁹ Belen; s. 350-353.

⁹⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); s. 471.

⁹¹ Stratigos; s. 35.

⁹² Andre; s. 129.

⁹³ age.; s. 131.

ve bu talimatın gelmesi için beş gün beklemiştir.⁹⁴ Ardından gerekli talimatın gelmesi üzerine 11 Eylülde verdiği emirde ordunun acilen Sakarya Nehri'nin batısına çekilerek bu bölgede mevzilenmesini istemiştir.⁹⁵ Türk ordusunu bozguna uğratarak Ankara'ya rahatlıkla gireceğini düşünen Yunan ordusu, Sakarya'nın doğusunda bir kez daha utanç verici bir biçimde yenilmiş, geri çekilişini gizlemeye çalışarak kendini Sakarya'nın batısına atmaya çalışmıştır.

Yunan ordusu, bu geri çekilmeyi 13 Eylülde tamamlamıştır. General Papoulas; Türk Millî Mücadelesi'nde Birinci İnönü, İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusuna komuta etmiştir. Bu muharebelerinin tümü dikkate alındığında verdiği en doğru emir, Yunan ordusunun Sakarya'nın batısına geri çekilmesi emridir.⁹⁶ Prens Andre, geri çekilmeye ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Çok şükür ki Sakarya'dan geçişimizi düşman bilmiyordu, eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına topçu değil; fakat birkaç makineli tüfek olsun indirmiş olsaydı hareketimiz panik değilse bile kaçışa dönmüş ve mağlubiyet kati ve tamam olmuş olurdu."⁹⁷

Yunan komutanlar, Sakarya Harekâtı ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

a. Albay Spridonos

- "Yunan Başkumandanlık karargâhı, tam bir yanlışlık içindeydi."⁹⁸
- "Sakarya Harekâtı'nda Papoulas ve karargâhı, daima kararsız bir şekilde hareket etmiş ve bu doğrultuda emirler vermiştir."⁹⁹
- "İki hasım ordu arasında muharebecilik bakımından bir eşitlik bulunduğu kabul edilse bile iki başkumandan arasında eşitlik yoktu ve bu fark maalesef, Yunan ordusu aleyhinde idi."¹⁰⁰
- "Kolorduların icra ettikleri taarruzlarda beraberliğe hiç değer vermedikleri çok şaşılacak bir konudur. Bu kusur, büyük birliklerin kumandanlarında vardı. Her biri komşu birliğin ilerlemesini veya bunun kendi cephesi hizasına gelmesini beklemişti ki muharebede bunu devamlı olarak başarmaya imkân olamazdı. Ordu Komutanlığı da bu hatayı kökünden kazıyacak tedbirleri almada maalesef gecikmişti."¹⁰¹
- "Hükûmetin 'ne olursa olsun' şeklindeki Ankara'yı işgal için gösterdiği inat ve ısrar, 25.000 Yunanın kanı ile pahalı ödenmişti. Daha pahalı ve zararlı olan cihet; ordumuzun yeni taarruzlar için, bütün kabiliyetini

⁹⁴ Dusmanis; s. 157.

⁹⁵ age.; s. 158/162

⁹⁶ Belen; s. 359.

⁹⁷ Andre; s. 165.

⁹⁸ Spridonos; s. 148.

⁹⁹ age.; s. 150.

¹⁰⁰ age.; s. 168.

¹⁰¹ age.; s. 202.

kaybetmesi olmuştu. Yüksek rütbeli kurmay subayların, çeşitli Yunan diplomatlarının, yabancıların telkinlerine kapılarak Ankara'yı işgal edersek Kemal'in kurduğu devletin yıkılacağına inanmaları şaşılacak şeydi. Bu hükûmet ne Bursa'yı işgal ettiğimiz ne de Türkiye'nin en önemli ulaştırma ve düşüm noktası olan Afyon ve Eskişehir'i ele geçirdiğimiz zaman hiç sarsılmamıştı."¹⁰²

b. Tümgeneral Dusmanis

- "Küçük Asya ordusu kurmayının faaliyeti ve harekâtı, düşmanın iradesini yenecek bir mahiyet taşımaktan çok uzaktı."¹⁰³

- "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Papoulas, Sakarya'dan geri çekilme esnasında tam bir panik hâli içindeydi."¹⁰⁴

c. Tuğgeneral Fessopoulos

- "En mükemmel silahlarla tahkim ve takviye edilmiş mevziler, jeolojik arızalar ve Türk kumandanlarının sevk ve idaresinde, son sistemde top ve makineli tüfeklerle teçhiz edilmiş tümenlerin mermileri, cehennemi bir ateş hâlinde, Yunan piyadesinin üzerine ölüm saçıyordu. ... Ordu dağılıyor ve âdeta tavşanlar gibi kovalanıyor; kahraman ve fedakâr Yunan askeri, tıpkı inekler gibi teslim oluyor. Az evvel muzafferane geçtiği kasaba, şehir ve yollar, bu defa onun feci esaret ve hüsrânına şahit oluyor! ... Yüzlerce toplar, binlerce tüfekler, hesapsız mühimmat, sürü ile kamyonlar ve envai erzaklarla dolu ambarlar, düşmanın eline geçiyor! ... Askerlerimiz fevkalbeşer bir varlık değil idi. Bedenen ıstırap çekti, ruhen daima zehirlendi ve neticede kuvvei maneviyesi sarsıldı."¹⁰⁵

- "Ankara'ya karşı icra kılınan taarruz hareketlerinin muvaffakiyetsizliğe uğramasına ve millî kuvvetlerin büyük ölçüde zayıf vermesine ve millet servetinin yok yere heder olmasına ve vatan çocuklarının da boş yere harcanmasına sebep olan, ordu kumandanlığının mecnunane hareket ve tedbirleri; iyi kalpli, civanmert ve yurtsever subayları son derecede muzdarip kılmıştı."¹⁰⁶

- "Askerlerimizin manevi kıymetini bilmeyenler, vicdan ve mesleki kabiliyetten mahrum kumandanlardır. Onlar ki o kahramanı Küçük Asya'da; aç, sefil ve dağ başlarında başıboş hayvanlar gibi, kar ve soğuğa karşı mukavemet vasıtalarından mahrum bırakarak insan yerine koymamışlardı."¹⁰⁷

¹⁰² age.; s. 205.

¹⁰³ Dusmanis; s. 122.

¹⁰⁴ age.; s. 160.

¹⁰⁵ Fessopoulos; s. 98.

¹⁰⁶ age.; s. 91.

¹⁰⁷ age.; s. 97.

- “Sakarya’ya karşı girilen taarruz hareketleri esnasında kumandanların liyakatsizliği, büyük ölçüde subay ve kahraman askerlerimizin canlarına mal oldu.”¹⁰⁸

ç. Tümgeneral Stratigos

- “Sorumluluktan kaçanlar, duruma o kadar değişik bir istikamet vermiştir ki tarihî hakikat uğruna bu yanlışlığın düzeltilmesi için bunun yeniden ve tamamıyla tahlil edilmesine, aydınlanmasına lüzum vardır.”¹⁰⁹

- “Yunan enerjisinin son derece gerilmiş olan sinirleri, Ankara önündeki siperler karşısında gevşemiş; Yunan ruhunun o eşsiz hamlesi duraklamış, Yunan iradesi Kemal’in daha üstün iradesi önünde baş eğmiş, silahların kaderi ve iradelerin bu korkunç çarpışmasının tesirleri son dakikaya kadar ordu saflarından silinmemiş ve yine bu tesirler ondan çok şey götürmüş, onu hırpalamış, harap etmişti.”¹¹⁰

d. Yarbay Kannelopoulos

- “Sakarya Meydan Muharebesi’nde en kıymetli subaylar ile en iyi muharipler, muharebe dışı kılınmışlardır. Yunan ordusu kuvvetinin % 50 sini muharebe meydanında terk etti.”¹¹¹

Sakarya Meydan Muharebesi’nde uğradığı hezimetten sonra Yunan ordusu, Afyon-Eskişehir hattına kadar geri çekilmiştir. Bu geri çekilme esnasında Yunan kuvvetleri aslında bir ordu olmadıklarını, bir yağmacı grubu olduklarını göstermişlerdir. Fessopoulos bu konudaki “Disiplinsizlik nedeniyle Yunan birliklerinin Türk köy ve kasabalarındaki yağma ve soygunculuk hareketleri her geçen gün artıyordu.”¹¹² sözleriyle bu yargıyı desteklemektedir. Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan geri çekilmesi sırasında Polatlı-Eskişehir arasında Yunan kuvvetleri tarafından yapılan mezalimi köy köy tespit etmiş ve aynı yıl “Orta Anadolu’da Yunan Mezalimi”¹¹³ adıyla bastırmıştır. Bu eserde köylerde yapılanlar, ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bunları basit bir disiplinsizlik olarak açıklamak mümkün değildir. Bu mezalim, Yunan ordusunu sevk ve idare edenlerin vahşiliğinin yanı sıra, subay ve komutan nitelikleriyle hiçbir ilgilerinin olmadığını da göstermektedir.

10. Büyük Taarruz

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası dönemde Yunan ordusu, Afyon-Dumlupınar ve Eskişehir istihkâmlarında savunma mevzileri hazırlarken Yunan Hükûmeti ise “Megali İdea” rüyaları yüzünden içine düştükleri durumdan bir çıkış yolu aramaya çalışmıştır. Bu çıkış yolu, TBMM ile

¹⁰⁸ age.; s. 62.

¹⁰⁹ Stratigos; s. 13.

¹¹⁰ age.; s. 32.

¹¹¹ Kannelopoulos; s. 9.

¹¹² Fessopoulos; s. 95.

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Orta Anadolu’da Yunan Mezalimi; Garp Cephesi Erkânıharbiyesi 2’nci Şubesi Neşriyatından, Cüz 3, Orhaniye Matbaası, Teşrinievvel, 1337.

yapılacak bir anlaşmadan geçiyordu. Bu nedenle Başbakan Gounaris; Londra, Paris ve Roma'nın kapılarını çalmış ve Yunanistan'ın kaderini bu devletlere havale etmiştir. 1922 yılının Nisan-Mayıs aylarında Anadolu'da içine düştükleri çıkmazdan kurtulmak için, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlerin desteği ile TBMM'ye barış önerisinin sunulması sonucu alınan "Anadolu'yu tamamen boşaltmak kaydıyla barış görüşmelerine başlamaya hazırız." mesajı, müttefikleri -özellikle de Yunanistan'ı- dönülmez bir yola sokmuştur.¹¹⁴

Sakarya hezimetini; İstanbul'daki Venizelosçu AMYNA örgütünü de harekete geçirmiş, daha aktif bir biçimde Yunan Hükûmetinin aleyhine çalışması sonucunu doğurmuştur. AMYNA, tam anlamıyla Venizelos'un direktiflerine göre çalışmaktadır.¹¹⁵ Yunan Hükûmeti tam bir açmaz içindeyken diğer taraftan İstanbul'daki AMYNA'cı subaylar, General Papoulas'la irtibata geçerek ondan mevcut Hükûmete karşı bir ihtilal yapması ve yönetimi devralması talebinde bulunacaklardır. İlginç olan, Papoulas bu talebe her zaman olduğu gibi ne olumlu ne de olumsuz sayılabilecek bir cevap verecek, kararsız tutumunu yine sürdürecektir.¹¹⁶ Yunanistan'ın içine düştüğü kaos yetmezmiş gibi AMYNA'nın Anadolu'da bir ihtilal yapmak fikri, daha sonra Yunanistan'da Kral Constantine'i devirerek topyekûn bir ihtilal yapma planlarına kadar götürecektir. Bu durum; subaylar arasındaki bölünmüşlüğü daha belirgin bir hâle getirecek, kaosu daha da büyütecektir. İç savaş pahasına da olsa Yunanistan'daki idarenin devrilmeye çalışılması ve bu konuda yapılan yazışmaların Rumca yayım yapan gazetelere aksetmesi; Türk Genelkurmayı için bulunmaz bir psikolojik harekât malzemesi olacak, bu yayınlar Türk uçakları ve keşif kolları tarafından Yunan birliklerine ulaştırılarak Yunan ordusunun morali büyük ölçüde bozulacaktır.¹¹⁷

Yunan ordusu Afyon-Eskişehir ekseninde 600 km'lik bir cephede, bir yıl hareketsiz kalmıştır. Sakarya Muharebesi'nin yıpratıcı etkisi, Anadolu soğuşunda kışın çadırda yaşamak, yiyeceklerin kötü ve yetersiz oluşu ve ordu içinde Venizelosçuların ve komünistlerin yaptığı propagandalar ordunun maneviyatını yok etmiştir.¹¹⁸

Yunanistan'daki birlik ve karargâhlarda görev yapan subaylar ile Anadolu ordusunda savaşan subaylar arasında adaletli bir görev değişimi olmaması, subayların maneviyatını önemli ölçüde sarsmıştır.¹¹⁹ İzinli olarak Yunanistan'a giden subay ve erler geri dönmemiş, bu durumda aile fertlerinin ciddi sağlık sıkıntıları nedeniyle bile izin talebinde bulunan subaylar ve

¹¹⁴ Stratigos; s. 103.

¹¹⁵ age.; s. 145.

¹¹⁶ age.; s. 115-130.

¹¹⁷ age.; s. 139-142.

¹¹⁸ Spridonos; s. 231-234.

¹¹⁹ Fessopoulos; s. 99-100.

erlerin bu taleplerinin reddedilmesine neden olmuştur.¹²⁰ Kanellopoulos bu sorunu şöyle anlatmıştır: “Maneviyat üzerinde çok büyük bir tesiri olan diğer bir mesele de izin olmuştur. Sakarya Muharebesi’nden sonra askerlere kısa süreli izinler verildi. İzine giden birinci parti geriye döndüğünde ikinci, üçüncü partiye izin verilmesi tasarlanmıştı. Fakat ilk hatta bulunanlardan çok az kimseler geriye döndü. Bundan sonra cephedeki birlikler izin vermeyi kaldırmaya mecbur oldular. ... O devirde Yunan ordusunun hâletiruhiyesi düşük vaziyette idi. ... 10 senelik mücadelede yorulmak bilmeyen Yunan askeri tükendi. Belki yorulmaktan fazla cesaretini kaybetmişti. Asker, Yunan kuvvetinin üç sene zarfında yaptığı kanlı muharebelerin Küçük Asya duvarını boş yere zorladığını görüyordu. ... Küçük Asya derinliklerinde kaybolmuş bir vaziyette bulunuyordu.”¹²¹ 1922 yılı başından itibaren -özellikle Ağustos ayı ortalarında- Yunan ordusundan firar eden erlerin sayısı dikkat çekecek bir biçimde artmıştır.¹²² Fessopoulos ordunun içinde bulunduğu durumu “Subay ve asker olarak ordu birliğinin zafer çiçeği soldu.”¹²³ diyerek açıklamıştır.

Daha önce ele alındığı gibi General Papoulas’ın muhalif AMYNA’cılarla irtibata geçmesi ve onların tekliflerini reddetmek yerine sessiz kalması üzerine hükûmet, yaş haddini doldurduğu ve emekliliğini istediği gerekçesi ile General Papoulas’ı Anadolu Ordusu Başkomutanlığı görevinden almış ve emekliye sevk etmiştir.¹²⁴ Anadolu Ordusu Başkomutanlığına kimin getirilmesi gerektiği konusunda Savunma Bakanı Theotokis tarafından Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Dusmanis’ten görüş istenmiş, o da askerî harekât hakkında ayrıntılı bilgisi olduğu için Anadolu ordusunun koldu komutanlarından birini önermiş; ancak önerisi dikkate alınmamıştır.¹²⁵

Hükûmet, Papoulas’ın yerine Trakya’daki birliklerin komutanı Tümgeneral Georgios Hacıanestis’i Anadolu Ordusu Başkomutanlığı görevine atamıştır. Böylece Yunan ordusu, bu en kritik dönemde bir kez daha komutan değiştirerek Anadolu harekâtı ve ordunun durumu hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmayan bir başkomutanla muhtemel Türk taarruzuna hazırlanmaya çalışmıştır.

Kanellopoulos’a göre; “Yeni kumandanın gelişi bazıları tarafından sevinçle karşılandı. Hacıanestis’in sert karakterine ve tükenmiş orduya hayat verecek ideal bir asker olduğuna inandılar.”¹²⁶

¹²⁰ age.; s. 104.

¹²¹ Kanellopoulos; s. 26-27.

¹²² Stratigos; s. 176.

¹²³ Fessopoulos; s. 101.

¹²⁴ Stratigos; s. 150.

¹²⁵ Dusmanis; s. 209.

¹²⁶ Kanellopoulos; s. 28.

General Hacıanestis, 05 Haziran 1922 tarihinde Yunan ordusunun başkomutanlığını devralmak üzere İzmir'e çıkmıştır. Spridonos, Hacıanestis ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Akınlı yalnız ve aralıksız olarak işgal eden şey; altın yaldızlı kemeri ile süslü kafalı, Anadolu'nun yedi başlı ejderi olmaktı. Koyu bir Hristiyan olarak çok rüya görürdü. Bunda, kendisini süslü bir kurtarıcı gibi gelin odasına girmek için giyinmiş görürdü."¹²⁷

General Hacıanestis; göreve gelir gelmez müttefikler arasındaki dengeleri tamamen göz ardı ederek Trakya'daki birlikler ile İstanbul'un işgal edilmesi ve Türkleri barış yapmaya zorlamak amacıyla bir plan yapmış, bu planını hükûmete kabul ettirmiş ve uygulamak için Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet bile kaydırmıştır. Ama bu plan, başta Fransa olmak üzere müttefik devletlerin şiddetli itirazı ile karşılaşmış ve suya düşmüştür.¹²⁸ Bu girişim, Yunan ordusunun başına kararsız, dirayetsiz Papoulas'tan sonra gerçeklerden tamamen habersiz, hayalperest bir komutanın geçtiğini göstermektedir.

General Hacıanestis göreve başladıktan sonra bir kolordudan -3'üncü Kolordu¹²⁹- oluşan ve "Kuzey Grupmanı" olarak adlandırılan Eskişehir istihkâmlarıyla iki kolordudan -1'inci ve 2'nci Kolordu- oluşan ve "Güney Grupmanı" olarak anılan birliklerde denetleme yapmıştır. Güney Grupmanı aslında 1'inci Kolordu Komutanı General Trikoupi'sin emrine verilmiştir. Ancak General Hacıanestis, bunu bir benlik sorunu hâline getirerek bu Grupmanı dağıtmış ve 2'inci Kolorduyu doğrudan kendine bağlamıştır.¹³⁰ Hacıanestis'in kaprisi sonucu oluşturulan bu yapılanma, Büyük Taarruz'da 2'nci Kolordunun 1'inci Kolorduya ihtiyat desteği verememesi ve dolayısıyla cephenin çöküşüne sebep olmuştur.

Hacıanestis'in sert ve dengesiz davranışları da zaten zor koşullar altında görev yapan ast birlik komutanlarının morallerini bozacak, sevk ve idare anlamında başkomutana duyulması gereken güven oluşmayacaktır.

Hacıanestis, Türk ordusu konusunda da öngörüsüz yaklaşımlar sergileyecektir. Ona göre Türk ordusunun durumu; "Berbat... Yüreklere acısı... Yerinden kımıldamaya bile takati yok... Şayet Türk ordusu taarruz etmeye kalkışacak olursa mağlup olacaktır." şeklindedir.¹³¹

Hacıanestis'in bu iyimser tavrına karşılık Türk ordusu, bir yıl boyunca taarruz için hazırlanmış ve Yunan ordusunu en güçlü olduğu yerden -Afyon istihkâmlarından- bir vuruşta parçalamak için, ağustos ayı içinde bu istihkâmların önüne önemli ölçüde birlik kaydırmıştır. Bu birlik intikalleri, alınan önlemler sonucu Yunanlar tarafından istihbar edilememiştir. Bu

¹²⁷ Spridonos; s. 217-218.

¹²⁸ Stratigos; s. 150-152.

¹²⁹ Büyük Taarruz sırasında kuruluşu göre bir Yunan Kolordusunun karşılığı, bir Türk ordusu idi.

¹³⁰ Spridonos; s. 220. Ayrıca bk. Trikoupi; s. 79-80.

¹³¹ Stratigos; s. 153.

hazırlıklar karşısında Hacıanestis'in duyarsızlığını Spridonos; "Yunan ordu karargâhı, 'Harekât mevsimi olan yazın başlamasıyla Türk taarruzunun tehlikesi daha da yaklaşmıştır.' şeklinde telakki edenlere rağmen cepheden 500 km mesafede hareketsiz duruyordu."¹³² şeklinde değerlendirmektedir.

26 Ağustos 1922 sabahı Türk taarruzu başladığında Afyon'daki 1'inci Kolordu Komutanı General Trikoupis, Hacıanestis'i asıl taarruzun Eskişehir'e değil; Afyon'a yapıldığına inandıramamıştır. Taarruz sabahı Yunan komuta sisteminin içinde bulunduğu acıklı durumu, Spridonos şu sözlerle açıklamıştır: "Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Cephe Kumandanı İsmet ve 1'inci Ordu Kumandanı Nurettin; 26 Ağustos sabahı şafak sökerken Kocatepe gözetleme yerinde bulunuyorlardı. ... Türk komutanlığı böylesine uyanık ve kararlarını hemen alma durumunda ve birbirini aynı gözetleme yerinden desteklerken Yunan ordusu komutanlığı İzmir'de muharebe meydanından 420 km uzakta bulunuyor, gözü başka şeyler görüyor, haberler alıyor, emirler veriyor, bunlar da telsizle en aşağı dört saatte yerine varıyordu (şifreleme, yollama, şifrenin çözülmesi ve okunması). Hâlbuki durum, her çeyrek saatte bir değişiyordu."¹³³

Bu durumun bir sonucu olarak taarruzun ilk anlarında General Trikoupis, ihtiyatta ordu emrinde bulunan General Digenis'in 2'nci Kolordusundan bazı birliklerin Afyon-Dumlupınar istihkâmlarına yardıma gelmesini emretmiş; ancak General Digenis, bunun için Başkomutan General Hacıanestis'in emri olması gerektiğini bildirmiştir. Trikoupis bu sefer, Hacıanestis'e baş vurmuş; ancak Digenis kuvvetlerini kafasındaki hayali taarruz için düşünen Hacıanestis, bu isteği reddetmiştir. Kanellopoulos, bu emri "Yunan ordusunun Küçük Asya'da üç sene müddetle yaptığı muharebelerde hiçbir emir, Yunan ırkının istikbali için o kadar feci neticelere sebep olmamıştı." şeklinde değerlendirmektedir. Daha sonra işin ciddiyetini anlayan Hacıanestis; General Digenis'e, Trikoupis'e destek olunması için gerekli emri vermiştir.¹³⁴ Ancak savaşın kaderini değiştirecek önemdeki bu haberleşmeler sürüp giderken Afyon'daki cephe yarılmış ve temin edilen ihtiyat desteği, hiçbir işe yaramamıştır. Hacıanestis, İzmir'de boş yere cepheden haber beklerken her iki kolordu komutanı da -General Trikoupis ve General Digenis- birlikleri ile birlikte esir olmuştur.

Yunan komutanlar, Büyük Taarruz ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

a. Yarbay Kanellopoulos

- "Yunanlar, kuvvetlerinin 5/7'sini ilk hatta bulunduruyorlardı. Türkler ise 2/7. Yunanlar, kuvvetlerinin 2/7'sini ihtiyatta bulunduruyorlardı. Türkler ise 5/7."¹³⁵ (İhtiyatta tutulan ve gerektiğinde ihtiyaç olan yerlere kaydırılan

¹³² Spridonos; s. 224.

¹³³ age.; s. 240.

¹³⁴ Kanellopoulos; s. 82-86.

¹³⁵ age.; s. 41.

birliklerle Türk ordusunun Yunan ordusuna kıyasla büyük bir hareket serbestliği elde ettiğini vurguluyor.)

- “Büyük ölçüde tahsis edilen tahkimat maddeleri ve bir ordunun bir senelik çalışması sonunda meydana getirilen savunma tertibi, düşmanın yalnız otuz altı saatlik bir gayreti sonunda imha edildi.”¹³⁶ (Büyük Taarruz’da söylemiştir.)

- “Yunan ordusunun feci bir mağlubiyete uğraması, sevk ve idare hatalarından ileri geldi.”¹³⁷

c. Tümgeneral Trikoupis

- “Bu savaşa katılan askerler, ordumuzun uğradığı büyük kayıpları ifade için Âli Viran Savaşı’na (Başkomutan Meydan Muharebesi) ‘Ölüm Çukuru’ adını vermişlerdi.”¹³⁸

ç. Tümgeneral Stratigos

- “Kendiliğinden harekete geçmek sorumluluğunu yüklenmeye cesaret edememek, aynı zamanda olayların süratle inkişafı yüzünden daha evvel verilmiş olan emirlerin tatbikinin menfaatlerimize uymadığı anlaşıp bunların değiştirilmesi icap ettiği zaman ise üst komutanlık (Başkomutan Hacıanestis) yerinde bulunamıyordu.”¹³⁹ (Büyük Taarruz sırasında söylemiştir.)

- “Bazı rütbeli şahısların şeref ve vazife yolundan sapmaları, aynı zamanda disiplin bağlarının çok fazla gevşemesine ve sonuç olarak geri çekilme sırasında kıtaların dağılmasına sebep olmuştur.”¹⁴⁰

d. Albay Spridonos

- “Ordu sevk ve idaresinin yokluğu, genel yıkılma ve felaketi mucip olmuştur. ... Öte yandan son buhranlı muharebeler esnasında başkumandanın yaptığı vakitsiz müdahaleler, kolordu kumandanlarının başkumandana karşı takındıkları isteksizlik ve gergin hassasiyet, bunların astlarındaki güveni de sarstığı için yanlış tevellere ve karşılıklı itaatsizliklere sebep olmuştu. ... Kolordu kumandanları, bilhassa güney grupmanındakiler, hasım ordusu cephe kumandanı İsmet Paşa’yı taklit etselerdi (Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası alınan inisiyatifle Sakarya Nehri gerisine çekilerek ordunun imhadan kurtarılmasını kastediyor.) vazifelerini tümü ile yapmış olacaktı.”¹⁴¹

e. Tuğgeneral Fessopoulos

- “Subaylar arasında düşmanlık son haddini bulmuştu. Şayanı esef olan bu anarşinin harekâtı idare edenler tarafından müsamahası ve devam

¹³⁶ age.; s. 20.

¹³⁷ age.; s. 27.

¹³⁸ Trikoupis; s. 98.

¹³⁹ Stratigos; s. 183-184.

¹⁴⁰ age.; s. 184.

¹⁴¹ Spridonos; s. 283.

ettirilmesi, pek tabii olarak Anadolu'da ordunun inihilalini ve 1922 millî felaketini intaç edecekti. Subayların bu felaketten sonra da siyasetle uğraşmaya devam etmeleri ve particilik zihniyeti ile sık sık yerlerinden oynatılmaları, orduda gruplaşmaların çoğalmasına sebebiyet verdi. Tesadüfün ve kaderin lütfuna terk edilmiş, maneviyatsız bir topluluk ve partilere arka verecek yalnız şahsi menfaatlerini düşünen, şerefsiz ve faziletsiz insan zümreleri türemişti.”¹⁴²

- “Vatanı müdafaa eden kılıç, Anadolu'da kendi ellerimizde parçalandı.”¹⁴³

f. Tümgeneral Dusmanis

- “Felaketin sebebi, bedbaht idarecilerin ve bilhassa siyasi liderlerin vaziyeti iyi anlamamış olmalarıydı. Bu siyasi şahsiyetler, bu duruma vatanseverlikleri yüzünden ve siyasi taahhüt ve vaatlerini devam ettirmek hissi ile girişmişlerdir. Bu taahhüt ve vaatleri ise Yunanistan kendisine sorulmadan ve ihtiyarı haricinde deruhte etmişti. Deruhte edişe sebep olan kararları düşünmeyen (tartmayan), güzel fakat faydasız rüyaları gerçekleştirirken karşılaşılacak tehlikeleri hesaplamayan bir politikacı (Venizelos) ve onun teşebbüsleri idi.”¹⁴⁴

11. “Denize Doğru İnış”¹⁴⁵

Yunan ordusunun Büyük Taarruz'da hezimete uğraması sonucu Yunan birliklerinin önemli bir kısmı imha veya esir edilmiş, bu sondan kurtulabilenler de başta İzmir olmak üzere Ege ve Marmara Denizi'ndeki limanlara âdeta kaçarcasına geri çekilmeye başlamıştır.

Bu geri çekilme esnasında komutanların birlikleri üzerindeki disiplin ve kontrollerinin tamamen kaybolması üzerine, geri çekildikleri istikametteki yerleşim yerlerini ateşe vermişler; halka ise yapmadıkları eziyet kalmamıştır. Spridonos, ordu irtibat subayı olarak görev yapan Bnb.Panayakos'un Yunan ordusunun Uşak'tan Alaşehir'e çekilme esnasındaki olayları anlatan bir yazısından şu alıntıyı yapmıştır: “Kaçakların yarattığı dağılma havası, birliklerin geri kaçmalarının büyümesine tehlikeli surette sebep olmaktadır. Kaçak yığınları, yangınlar çıkarmakta ve duyulmadık haydutluk ve öldürmeler yapmaktadır. Şehirde (Banaz) hiçbir düzenli birlik olmadığından bu cinayetler önlenememektedir.”¹⁴⁶ Spridonos ayrıca, bu yazıyı kastederek “O kadar iğrenç sahneler yazılmıştır ki onları buraya aktarmaya imkân görmüyorum.” diyerek şu eklemeyi yapmıştır: “Maalesef silah altındaki Yunanlar arasında, nispet itibarıyla az fakat hepsini lekeleyen, insanlıktan ve insanlık düşüncesinden uzak, mahrum birçok kimse mevcuttu. Bunları ne

¹⁴² Fessopoulos; s. 8.

¹⁴³ age.; s. 9.

¹⁴⁴ Dusmanis; s. 2-3.

¹⁴⁵ Spridonos; s. 264.

¹⁴⁶ age.; s. 265.

doğuran anaları ne de yetiştiren öğretmenler, hatta Allah sevgisi; kötü benliklerindeki ikide bir şahlanan vahşi hayvanlara mahsus canavarlıktan kurtararak düzeltibilmişlerdir. İzmir'e doğru yürümekte olan kütle içindeki bu hırsız, yangıncı, haydut ve katiller; temizlenmesi mümkün olmayan birer lekedirler.”¹⁴⁷ Bu konuda pek çok Yunan kaynağında, Yunan askerlerinin Anadolu'da yaptığı mezalimle ilgili ayrıntı bulunmakla beraber konumuzla ilgisi; sadece Yunan komutanların sevk ve idaresiyle ilgili değerlendirme yapma olanağı vermesi açısından bu mezalim, kısa bir biçimde örneklenmektedir. Yunan ordusunun yaptığı bu mezalim, zaten ciddi bir zaaf içinde olan Yunan komuta sisteminin Büyük Taarruz sonrası tam anlamıyla çöktüğünü, Yunan birliklerinin kütleler hâlinde ve şuursuz bir biçimde çevresindeki her şeyi yok ederek kaçtığını göstermektedir.

Bu kaçış sonucu, dağınık bir hâlde Türk ordusundan kaçabilen ve limanlara yığılan Yunan birlikleri, buraya gönderilen gemiler ve çeşitli teknelerle en yakın Ege adalarına sevk edilmişlerdir. Kısacası, Yunanların “Küçük Asya Macerası” tam bir felaketle son bulmuştur.

12. Felaket, İhtilal ve Altıların Yargılanması

Yunanistan'ın içine sürüklendiği felaket, 09 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle son bulmamıştır. Bu feci yenilgi, Yunanistan'ı tam bir kaosa sürüklemiştir. Venizelos yanlısı olan Albay Nikolaos Plastiras, Albay Stylianos Gonatas ve Lemnos savaş gemisinin kaptanı Yüzbaşı Dimitrios Phokas; bir ihtilal komitesi oluşturarak Yunanistan'da yönetime el koymuşlardır. Kral Constantine, tahtını terk ederek Yunanistan dışına kaçmak zorunda kalmış; Başbakan Dimitrios Gounaris, hükümet üyelerinden Georgios Baltazzis, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Petros Protopapadakis ve Yunan Orduları Başkomutanı General Georgios Hacıanestis “Goudi Mahkemesi” olarak bilinen mahkeme tarafından yargılanarak idam cezasına çarptırılmış ve 28 Kasım 1922 tarihinde idam edilmişlerdir. Amiral Michael Goudas ve General Xenefon Stratigos ise ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁴⁸

Küçük Asya felaketi sonrası Yunanistan'da siyasi yaşam daha da içinden çıkılmaz hâle gelmiş; sürekli ihtilaller, diktatörlükler, iç savaş ve askerî yönetimlerle geçen elli yılın sonunda, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile başlayan süreçte demokrasi kurulabilmiş ve istikrar sağlanmıştır. İlginçtir ki Türkler Yunanistan'ı hem kaos ve kargaşaya itmiş hem de yine bu ortamdan onları Türkler çıkarmıştır.

Sonuç

Yunanlar, son birkaç yüzyıl “Megali İdea” düşüncesi ile yetiştirilmişlerdir. Bu düşünce, Batılı devletlerin desteğiyle bir bağımsız bir

¹⁴⁷ age.; s. 266.

¹⁴⁸ Smith; s. 440-465.

Yunanistan devletinin doğuşunu sağlamış ve yine Batılı devletlerin siyasi ve askerî desteği ile topraklarını genişletmişlerdir. Bu süreçte, Türk ordusuna karşı kazanılmış net bir zaferleri yoktur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında önlerine Batı Anadolu teklifi gelince sonunu düşünmeden bu maceraya atılmışlardır. Bunun gerçek dışı bir hayal olduğu konusundaki birkaç cılız ses de şiddetli bir biçimde susturulmuştur. 15 Mayıs 1919'da bu düşüncelerini hayata geçirmek için İzmir'e asker çıkarmışlar ve bu tarihten itibaren karşılarında, Türk milletini ve onun ordusunu bulmuşlardır.

Merkezî devlet sistemi içinde, köklü bir devlet ve ordu geleneğine sahip olan Türk milleti ile tarihin hiçbir döneminde böylesine bir devlet ve ordu geleneğine sahip olmayan Yunanlar Anadolu'da karşı karşıya gelince köklü devlet ve ordu geleneği doğal olarak galip gelmiştir.

Yunan komutanların yazdıkları anılar incelendiğinde; Yunan ordusunun emir komuta sistemi, subaylık ve komutanlık anlayışları, ast - üst ilişkileri, meslek sevgisi, disiplin, itaat, silah arkadaşlığı, sorumluluk ve vazife bilinci açısından Yunan ordusunun Türk ordusu ile kıyas edilemeyecek kadar kötü durumda olduğu açıkça görülür. Ordu geleneği; binlerce yıllık tarihten süzülerek gelen, yaşanmış zaferlerin, yenilgilerin, sevinçlerin, acıların sonucunda oluşan bir mücadele ruhu ve davranış biçimidir. Bu davranış biçimi ve bu duruş, sonradan yapılan çalışmalarla edinilemez. Siyasi, iktisadi ve askerî üstünlük bu ordu geleneği ile karşılaştırıldığında çok da fazla bir anlam ifade etmez. Ordu geleneği ya vardır ya da yoktur.

Yunan siyasi liderlerinin Anadolu'yu işgal ederken göz ardı ettikleri bu önemli unsur, Yunan ordusu ve milletin felaketine sebep olmuş; Yunanistan'ı da yaklaşık elli yıl sürecek olan kaos ortamına sürüklemiştir.

Bu konuda günümüze yönelik bir değerlendirme yapılacak olursa 2005 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Yunan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Andonis Andonyadis'in emekli olduktan sonra "Üniformayı Asarken" adıyla yayımladığı anılarında; "2005 Ocak ayının ikinci yarısında Türkiye'yi ziyaret etmem için davet geldiğinde çok sevindim. Ülkemin yetkili devlet görevlilerinin ilk kez bir Yunan Deniz Kuvvetleri Komutanının Türkiye'yi ziyareti ile ilgili refleksleri, yine klinik açıdan ölü sayılan birinin refleksleri gibiydi. Türk Genelkurmay Başkanı ile görüştüğümde sonra, Türk Silahlı Kuvvetlerinin başında günlük tüketim uğruna ucuz vatanseverlikler yapmayan, siyasi maliyeti düşünmeyen, ciddi ve millî stratejik hedefleri olan insanlar bulunduğunu idrak etmiştim. Yunan tarafı ile kıyaslırsak şartlar çok farklı da olsa durum bizim için cesaret kırıcıdır."¹⁴⁹ şeklindeki saptaması, bugün de Yunanistan'da "Devlet ve Ordu Geleneği" açısından bu çalışmada ele alınan anlayışta çok da fazla bir değişiklik olmadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

¹⁴⁹ Hürriyet Gazetesi; 1 Ekim 2008.

Kaynaklar

ALTAY, Fahrettin; İmparatorluktan Cumhuriyete, (hızl.Taylan Sorgun), Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, (hızl.Zeynep Korkmaz), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

AYBARS, Ergun; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986.

AYKUT, Fahri; İstiklal Savaşında 4'üncü Kolordu, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BAYTOK, Taner; İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

BELEN, Fahri; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

DUSMANİS, Viktor; Küçük Asya Harbinin İyüzü, C 1, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (Basılmamış Çeviri), Atina, 1928.

FESSOPOULOS, G.Th.; Subaylarımız Arasında Anlaşmazlık ve Küçük Asya'da Ordumuzun Dağılması, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), Atina, 1934.

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986.

KANELLOPOULOS, K.D.; Küçük Asya Mağlubiyeti (Ağustos 1922), Bölüm 1, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri), Atina, 1936.

MİSAİLİDİS, Kostas; Küçük Asya Seferi, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri).

Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi; Garp Cephesi Erkânıharbiyesi 2'nci Şubesi Neşriyatından, Cüz 3, Orhaniye Matbaası, Teşrinievvel, 1337.

ÖKTEM, Haydar Rüştü; Mütareke ve İşgal Anıları, (hızl.Zeki Arıkan), TTK Yayınları, Ankara, 1991.

PALLİS, Alexander Anastasius; Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

PAPOULAS, Anastasios; General Papoulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.

PRENS ANDRE; Felakete Doğru, (çev.Hüseyin Rahmi), İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul, 1932.

RODA, Mihail L.; Yunanistan Küçük Asya'da (1918-1922), Atina, 1950, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri).

SELIŞIK, Selahattin; Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

SMİTH, Michael Llewellyn; Yunan Düşü, (Çev.Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

SPRİDONOS, Yorgos L.; Harp ve Hürriyetler, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri).

STARATİGOS, Xenefon; Yunanistan Küçük Asya'da, Gnkur.ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, (basılmamış çeviri).

TANERİ, Aydın; Türk Devlet Geleneği Dün - Bugün, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; C 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TRİKOUPİS, Nikolaos; General Trikoupis'in Hatıraları, (çev.Ahmet Angın), Kitapçılık Ltd.Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); C 4, Birinci Kısım, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1984.

VANDEMİR, Baki; Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Gnkur.ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Hürriyet Gazetesi; 1 Ekim 2008.

EK-1

YUNAN SİYASİ YÖNETİCİLERİ

**Yunan Kralı Constantine I
(1913-1917 / 1920-1923)**

**Yunan Kralı Alexander I
(1917-1920)**

**Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos
(1910-1915 / 1917-1920 / 1928-1933)**

**Yunan Başbakanı Dimitrios Gounaris
(1915 / 1921-1922)**

EK-2

YUNAN ANADOLU ORDUSU BAŞKOMUTANLARI

Albay Nikolau Zafiriu: 15 Mayıs 1919 - 02 Haziran 1919

Tümgeneral Polimenakos: (07 Eylül 1922)

General Nider: 02 Haziran 1919 - Aralık 1919

Tümgeneral Komnimos Miliotis: Aralık 1919 - Eylül 1920

**Korgeneral
Leonidas Paraskevopoulos
(Eylül 1920 - 03 Kasım 1920)**

**Korgeneral Anastasios Papoulas
(03 Kasım 1920 - 05 Haziran)**

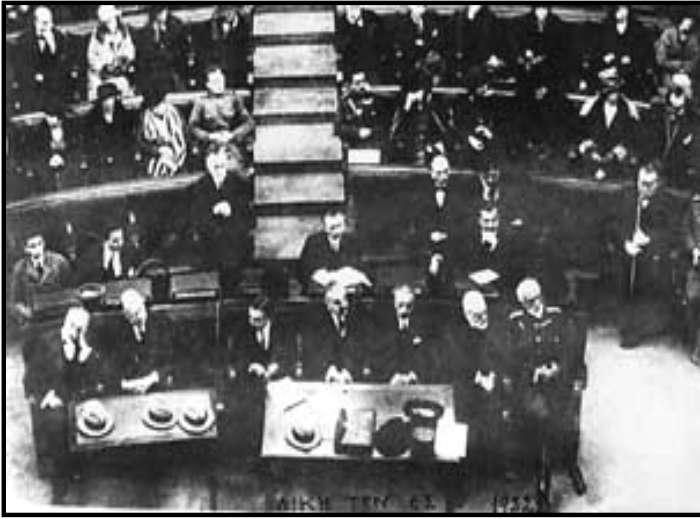
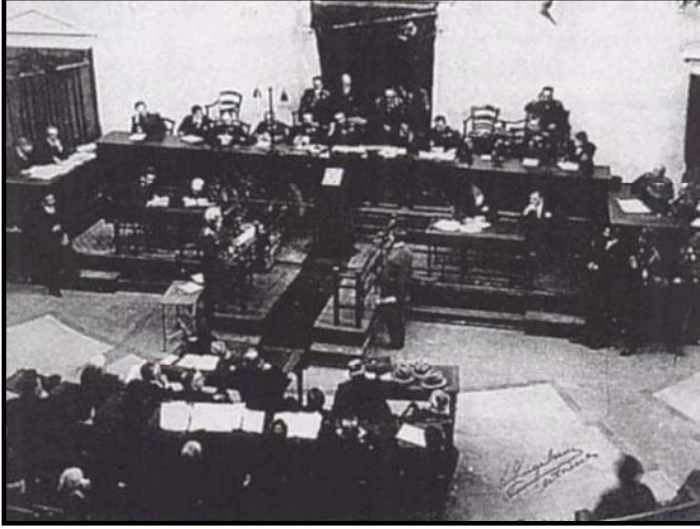
**Tümgeneral
Georgios Hacıanestis
(05 Haziran 1922 - Ağustos 1922)**

**Tümgeneral
Nikolaos Trikupis
(Ağustos 1922 - 02 Eylül 1922)**

EK-3

ALTILARIN YARGILANMASI (GOUDİ MAHKEMESİ)

Altılar (Goudi Mahkemesi) Yargılaması: Soldan sağa; Amiral Michael Goudas, Georgios Baltazis, General Xenefon Stratigos, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Petros Protopapadakis ve General Georgios Hacıanestis. (Dimitrios Gounaris, tifo hastalığına yakalandığı için duruşmalara katılamamıştır.)

1911 - 1945 YILLARI ARASINDA TÜRK HAVA HARP SANAYİSİ

Dr.Hv.Öğ.Bnb.Osman YALÇIN*

Giriş

Uçmak, insanoğlunun eskilerden beri amaçlarından biri olmuştur. Çok farklı yerlerde, farklı zamanlarda veya aynı zamanda yaşayan insan topluluklarının yaşadıkları mekânlara dönemin imkânlarına göre kuşlar gibi uçmaya olan isteklerini belirten resimler çizmeleri, işaretler yapmaları; bunun yanında kutsal değerlerini göklerde aramaları hep aynı özlemin ürünüdür.

Tarihte pek çok bilim insanı, uçuşla ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Yunan, Çin, Avrupa, Hint ve Türk tarihinde bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Papaz ve matematik bilgini Doktor John Wilkins (1614-1672)'in asırlar öncesinde bir gün insanların aya bile çıkabileceklerini ve insanların uçacağını iddia etmesi, oldukça anlamlıdır. Doktor John Wilkins, Türklerin uçuş yaptıklarından bahseden nadir bilim adamlarındandır.¹

Türk tarihinde XI. asırda İmam Cevheri, XIII. asırda Doğulu Siracettin, XVII. asırda ise Lagari Hasan Çelebi ile Hazarfen Ahmet Çelebi ve daha sonra İbrahim Hakkı'nın yaptığı çalışmalar, oldukça önemli gelişmelerdir. Bunlara ilaveten pek çok Türk'ün de çalışması bulunmaktadır.

1. Modern Havacılığın Doğuşu

Batı dünyası, önce İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nin sonucunda kas gücü yerine buhar gücüyle çalışan hava araçlarının tasarımı çalışmalarında ciddi atılımlar yapmıştır.² Batı'da havacılık ile alakalı onlarca çalışma yapılmıştır.

Ancak asıl gelişme, Montgolfier Kardeşler vasıtasıyla balonculuk alanında yaşanmıştır.³ XVIII. asrın en önemli gelişmesi, balonculuk alanında olmuştur. Balon, 1780'li yıllarda savaşta keşif amacıyla ilk defa Fransızlar tarafından Avusturyalılara karşı kullanılmıştır.⁴

XIX. asırda planör kullanımı da bir diğer önemli gelişmedir. Havacılık kademeli olarak gelişmiştir. Ancak bütün çalışmaların nihai amacı; daha çok sürat, daha yükseklerle çıkabilmek ve teknolojiyen yararlanmayı arttırmaktır.

* Hava Kuvvetleri Komutanlığı Genel Sekreterlik Tarihçe Şubesi

¹ Yavuz Kansu - Sermet Şensöz - Yılmaz Öztuna; Havacılık Tarihinde Türkler, Hv.K.K.İği Basımevi, Ankara, 1971, s. 27-28.

² Toktamış Ateş; Siyasal Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.67-75, 190. Sanayi Devrimi ile bilimsel bilginin edinilmesi, bilimsel bilginin ürün tasarımı için kullanılması, tasarlanan ürünün üretim tekniklerinin belirlenmesi ve üretime dönüştürülmesi kavramları teknolojik gelişmeyi hızlandırmıştır. Aytekin Ziyilan; Hedef Ulusal Teknoloji Yeteneğinin Yükseltilmesi Olmalıdır, Ankara, 2000, s. 9.

³ Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 46-50.

⁴ İhsan Tayhani; Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii 1923-1950, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.160-164. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 90-94.

Nihayet uçaklar ile ilgili çalışmalar, Batı'da ve Amerika'da yoğunlaşmaya başlamıştır. XX. asırda gerçekleştirilen önemli gelişmelerden biri, uçağın icat edilmesidir. XX. asır, motorlu uçakların çağı olarak başlamıştır.

2. Avrupa'da Askerî Havacılık ve Hava Harp Sanayisi Alanında Önemli Gelişmeler

Wright Kardeşler'in denemeleri başarılı olmuş; ama Amerikan Hükûmeti, Wright Kardeşler'in çalışmasına ilgi göstermemiştir. Fransız Hükûmeti, çalışmaların ihtiralarını satın almıştır.⁵ Ancak kısa süre içinde yeni icadın önemli olduğu kabul görmüştür. İlk uçuştan sonra, 5-6 yıl gibi bir süre içinde pek çok devlet uçak üretmeye başlamıştır. Ferdî teşebbüsler, bu alanda önemli bir yer tutmaktadır. Ferdî girişimciler, ticari gayelerle uçak imal etmişler ve satmaya çalışmışlardır. Bu maksatla 1909 yılı Aralık ayında Baron de Catters, Voisin tipi tayyaresi; Louis Blériot de Blériot tipi tayyaresi ile İstanbul'a gelerek uçuş gösterilerinde bulunmuşlar ve uçaklarını Osmanlı Devleti'ne satmaya çalışmışlardır.⁶

Fransa ve İngiltere de aynı tarihlerde, askerî teşkilatlarında hava sınıfını oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti ve İngiltere, 1911; Almanya ve Avusturya, 1912'de askerî teşkilata hava unsurunu dâhil etmişlerdir.⁷

Sonuç itibariyle 1909-1912 yılları arasında, gelişmiş devletlerin hava unsurunu ordu teşkilatına dâhil ettikleri görülmektedir. Kısa sürede hızlı bir gelişme kaydeden havacılık çalışmaları; başta keşif, daha sonraları ise beyanname atma, bomba atma ve yıldırma amacıyla askerî hedefler için kullanılmaya başlamıştır.⁸

3. Osmanlı Devleti'nin Havacılıkla İlgilenmesi

1909 yılı Aralık ayında Baron de Catters Voisin tipi tayyaresi, Louis Blériot de Blériot tipi tayyaresi ile İstanbul'a gelerek uçuş gösterilerinde bulunmasını takiben, Osmanlı ordusu tarafından oluşturulan bir askerî heyet tarafından hazırlanan raporda, uçaklar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Raporda, uçakların yakın bir gelecekte harp meydanlarında alacağı muhtemel roller belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelerden yararlanmasının önemi ifade edilmiştir.⁹

⁵ Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 85-92.

İhtira Beratı: Bilinen araç, gereç ve yaratıcı güçle yeni bir şey bulana, bulduğu şeyden bir süre yalnız kendisinin yararlanması için devletçe verilen belge. Türk Dil Kurumu; Türkçe Sözlük, Ankara, 2005, s. 943.

⁶ Ajun Kurter; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1914-1916, C II, 2. Baskı, Hv.K.K.İğ. Basımevi, Ankara, 2006, s. 40-41. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 115-116. Ergüder Gediz; Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi 1911-1918, C I, Tarihçe Ş.Md.lüğü, Ankara, s. 4-6. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 115,116.

⁷ Ajun Kurter; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1910-1914, C I, 2. Baskı, Hv.K.K.İğ. Basımevi, Ankara, 2006, s. 50-150.

⁸ Yaşar Özdemir; Atatürk ve Türk Havacılığı, Hv.K.K.İğ. Basımevi, Ankara, 1981, s. 13.

⁹ Kurter; C II, s.40-41. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 115-116. Gediz; s. 4-6. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 115-116.

Osmanlı ordusu, 1910'da Trakya/Karıştıran taraflarında bir tatbikat yapmıştır. Burada yapılan ordu manevrasında, mavi kuvvetler ile kırmızı kuvvetlerin mücadelesinde ilginç bir olay yaşanmış; mavi tümenlerden biri geceleri uzun yürüyüşler yaparak gündüzleri ise gizlenerek kırmızı kuvvetlerin karşısında cepheye dâhil olmuştur. Oysa uçak olsaydı bu durumun mümkün olmayacağı değerlendirilmiş ve bu olay üzerine, Avrupa'nın ve çevre ülkelerin ordularında yeni yeni yer aldığı bilinen balon veya uçakların Osmanlı ordusunda da kullanılması durumu ele alınmıştır.¹⁰

1910 yılında Fransa'da yapılan Picardie Manevralarında uçakların nelere muktedir olduğu, Osmanlı Paris Ataşemiliteri ve Yzb.Mustafa Kemal'in de dâhil olduğu gözlemci heyeti tarafından olumlu değerlendirilmiş ve İstanbul'a konuyla ilgili detaylı raporlar gönderilmiştir.¹¹

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 1910 yılı başında Avrupa'ya gönderdiği ataşemiliter iki kurmay subaydan -Kur.Bnb.Ali Fethi Okyar Paris'e, Kur.Bnb.Enver Bey Berlin (Almanya)'e ataşemiliter olarak gönderilmiş- havacılık hakkında bilgi toplamalarını istemiştir.¹²

a. Türk Askerî Havacılığının Kurulması

Osmanlı Devleti, havacılık alanındaki çalışmalara önem vermiş ve havacılık ile görevlendirilen Kur.Yb.Süreyya İlmen, askerî ataşelikler vasıtasıyla önemli bilgiler toplamıştır. Ancak elde edilen verilerin sonucunda, havacılığın bir subay vasıtasıyla yürütülemeyecek kadar geniş bir saha olduğunun ortaya çıkmasıyla Kur.Yb.Süreyya (İlmen) Bey, İstihkâm Müfettişliğine bağlı bir "Havacılık Komisyonu"nun¹³ kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklifin uygun görülmesiyle Süreyya Bey başkanlığında; İs.Yb.Refik Bey, İs.Bnb.Mehmet Ali Bey ve İs.Bnb.Zeki Bey'den müteşekkil bir kurul oluşturulmuştur. 1 Haziran 1911'de kurulduğu kabul edilen "Havacılık Komisyonu" veya "Tayyare Komisyonu", Türk ordusunda havacılığın kuruluş günü olarak kabul edilmektedir¹⁴ ve bugün 1 Haziranda havacılığın resmî kuruluş günü kutlanmaktadır.

¹⁰ Mazlum Keyüsk; Türk Havacılık Tarihi (1912-1914), Birinci Kitap, Birinci Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s.7-8. Gediz; s. 10.

¹¹ Orhan Aydar; Uçan Süvariler, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 21.

Bu tatbikata Batılı gelişmiş devletler katılmıştır. Osmanlı Devleti de gözlemci olarak heyet göndermiştir. Bu heyete Paris Ataşemiliteri Bnb.Fethi (Okyar) Bey Fransa'dan iştirak edecektir. Osmanlı Devleti'nin gözlemci olarak katıldığı bu manevralarda ayrıca; Topçu Rıza Paşa, Yzb.Mustafa Kemal ve Bnb.Selahattin Bey görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in havacılıkla tanışmasının ilk defa burada olduğu değerlendirilmektedir.

¹² Osman Yalçın; Türk Hava Kuvvetlerinin Teşkilatlanma Tarihi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 3. Kansu - Şensöz - Öztuna; s. 116.

Nitekim daha sonra özellikle Paris Ataşemiliteri; havacılık alanında Osmanlı Genelkurmayının karar vermesinde yetki ve sınırını aşacak kadar kararları yönlendirmeye çalışacak, bu durum birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olacaktır.

¹³ Bu komisyonun adı bazı yerlerde, "Tayyarecilik Komisyonu" olarak da geçmektedir.

¹⁴ Süreyya İlmen; Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, (çev.Hasan Sezgin - Ferruh Ünlütürk), Eskişehir, 1984, s. 10.

b. Osmanlı Devleti'nde Hava Harp Sanayisi Alanında Yapılan Girişimler

Askerî havacılık alanında önemli adımlar atılmış, ilk pilotlar pilotaj eğitimi için yurt dışına gönderilmiştir. Eğitimin sürekliliği ve daha fazla pilot eğitimi için 1912 yılında ilk Hava Okulu, 1914 yılında da Deniz Hava Okulu açılmıştır. Bu dönemde, sanayi alanında birtakım girişimlerde bulunulmuştur.

Balkan Savaşı sonrası Osmanlı havacılığında uçak üretmeye yönelik önemli bir gelişme olsa da bu gelişme, gerçekleşmeyen bir teşebbüs olarak kalmıştır. Bir Macar şirketi, İstanbul'da uçak fabrikası kurmak için girişimlerde bulunmuştur.¹⁵ Varılan mutabakata göre; kurulacak Tayyare Mektebi, beş ay içerisinde tamamlanacak ve öğretime hemen başlanacaktır. Mektebin projeleri şunlardır:

- Mektebin öğrenim süresi 6 ay olacaktır.
- Mektebin öğretmen ve araç gereç giderleri, fabrikaca karşılanacaktır.
- Mektebin yanında en modern uçakları üreten bir fabrika kurulacaktır.
- Motorlar şimdilik hükûmetin uygun göreceği bir ülkeden alınacaktır.
- Zamanla Türk işçiler istihdam edilecektir.
- Belli sayıda uçak her an satın alınmak üzere hazır bulundurulacaktır.
- Sivil kişilere de pilotaj eğitimi verilecektir.
- Yeni buluşlar gizli tutulacaktır.¹⁶

Konu olgunlaştırıldıktan sonra imza aşamasında, İmalat-ı Harbiye Müdürlüğünün ilave görüşlerini eklemesi için olumlu sonuç beklenirken hazırlanan protokole; kimin, niçin yazdığı bilinmeyen "Bu teklif kabul edilmemiş ve bu iş de yapılmamıştır." notu eklenmiş ve proje gerçekleşmemiştir.¹⁷

Bu alanda yapılan ikinci bir teşebbüs ise Temmuz 1914'te İstanbul gazetelerinde yer almıştır. Otomobil teknisyenliği bilgisi olan Hayri Bey ve Rıza Bey, Tophane Askerî Fabrikasına müracaat ederek uçak yapma arzularını dile getirmişlerdir. Bu kişilere müsaade edilmiş, işe başlanmış ama imal edilen uçak uçurulamamış ve ikinci teşebbüs de yarım kalmıştır.¹⁸

¹⁵ Fethi Kural; Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909-1913, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1974, s. 5-6.

¹⁶ age.; s. 5.

¹⁷ age.; s. 328.

¹⁸ Oktay Verel; İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir, C I, Türk Hava Kurumu Yayınları Nu.:3, İstanbul, 1985, s. 40. Gökhan (Rumuz); Türk Havacılık Tarihi, Türk Hava Kurumu Bilim Eserleri Yarışması, İstanbul, 1989, s. 54.

Türk havacılık sanayisi alanında yapılan üçüncü girişim, 1916 yılına rastlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde Türk ordusunun uçak, motor ve teknik personel eğitimi ihtiyacı sürekli artıyordu. İhtiyaçların Türkiye'de giderilmesi amacıyla bir Uçak ve Uçak Motor Fabrikasının kurulması gündeme gelmiştir. Bu konunun araştırılması için Prusya Harbiye Bakanlığından Yzb.Bartsch ile Bonz firmasının temsilcisi Bronzin İstanbul'a gelmiştir. Yapılan incelemede, Türkiye'nin teknik sahada yetersiz olmasından dolayı uçak üretiminin mümkün olmayacağına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Yine bir başka girişimci olan Stinnes firması da aynı gerekçe ile fabrika kurmaktan vazgeçmiştir.¹⁹

4. Mütareke Dönemi ve Hava Harp Sanayisi

Sevr Anlaşması'nın 191, 192, 194 ve 195'inci maddeleri; Türk ordusu ile ilgiliydi. Sevr Anlaşması ile Türk ordusunun zayıflatılması ve sembolik bir güç hâline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Sevr Anlaşması'nda yer alan maddelerin içerikleri şöyledir:

- Madde 191: Türkiye'de Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri unsurları bulundurulmayacak, kabili sevk balonlar muhafaza edilmeyecektir.²⁰

- Madde 192: Anlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren iki ay zarfında Türk Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri mevcut personeli terhis edilecektir.

- Madde 194: Bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden 6 ay zarfında bütün uçakların uçuş aletleriyle motorlarının ve bunların aksamının Türkiye'de imali, ihraç ve ithali tamamen yasaklanmıştır.

- Madde 195: Bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren Türkiye, bütün kara, deniz ve hava malzemelerini teslim masrafları Türkiye'ye ait olmak üzere Müttefik devletlere teslim edecektir. Müttefiklerin "Kontrol Komisyonu" tarafından gösterilecek yerlere taşınması 3-4 ay zarfında tamamlanacaktır. Bu malzemelerin nasıl ve nerede kullanılacağına bu komisyon karar verecektir.²¹

5. İstiklal Harbi Yıllarında Askerî Havacılığın Teknik Desteği

İcra Vekillerinin İstiklal Savaşı yıllarında Türk hava harp sanayisi ile ilgili özel bir program uygulaması, o günün şartlarında mümkün değildi. Bu dönem harp yılları olduğu için en önemli konu, ordunun savaşa hazırlanması olmuştur. Buna rağmen Millî Mücadele yıllarında, İstanbul işgal altında bulunduğu 182 fabrika ustası, 11 tayyare ustası ve 75 usta mektebi talebesi dâhil 268 kişi Anadolu'ya geçmiştir. Yine İstanbul'da bulunan askerî fabrikaların bir kısım teçhizatları, Anadolu'ya kaçırılmıştır. Ankara ve

¹⁹ Brian P.Flanagan; Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi Erich Serno'nun Hatıratı 1914-1918, (çev.H. Tür), Tarihçe Ş.Md.lüğü Kayıt Nu.: 1641-208, s. 41-42.

²⁰ Gnkur.ATASE Başkanlığı; Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C II (2. Kısım), 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 508-525. Hulusi Kaymaklı; Havacılık Tarihinde Türkler II, Kültür Ofset Ltd.Şti, Ankara, 1997, s. 22.

²¹ Kaymaklı; s. 17-32.

Kırıkkale'de oluşturulan askerî tesislerin temelleri de savaş yıllarında atılmıştır.²²

Savaş yıllarında uçakların bakım ve onarımları için Konya'da bir hava istasyonu ve havacılık merkezi oluşturulmuştur. Temin edilen yedek parçalar, burada depolanmıştır. Havacı teknik personel de Konya'da oluşturulan merkezde yoğun çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde yedek parça, yüksek fiyatlarla İtalyanlardan ve aracılardan alınmıştır.

6. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hava Harp Sanayisi Çalışmaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, genel olarak asker kökenlidir. Bu kişilerin bir diğer özelliği ise uzun yıllar Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı içerisinde farklı cephelerde bulunmuş olmalarıydı. 11 yıl içerisinde tanık oldukları en önemli gelişmenin başında, hava gücünü oluşturan uçakların süratle gelişmesi ve savaşın sonuçlanmasında doğrudan tesirlerinin açık bir şekilde ortaya çıkmış olmasıydı.

a. Hava Harp Sanayisi Alanında Devletin Girişimleri

Cumhuriyet'i kuranlar, havacılığın öneminin farkındaydı. Türkiye'nin semalarına hâkim olabilmek için hava harp sanayisine ağırlık verilmiştir. Bu maksatla Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuş, Alman Junkers firması ile Kayseri'de bir uçak fabrikası açılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Türk Hava Kurumu, Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları kurulmuştur.

(1) Kayseri Tayyare Fabrikası

Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilen taraflar, İtilaf devletleri ile şartları çok ağır antlaşmalar imzalamıştır. Almanya da bu dönemde, Versay Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Almanya sınırları içinde hava sanayisi çalışmaları yapılmayacaktır. Türkiye ise Bağımsızlık Savaşı vererek hür ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ülkenin hava savunması için ihtiyacı olan hava gücünün Türkiye içinde kurulacak uçak fabrikalarından karşılanması bir hedef olarak ortaya konmuştur. Bunun sonucunda Almanya'nın kısıtlı iradesi ile Türkiye'nin ihtiyacı aynı noktada buluşmuştur.

Alman uçak üretiminde Junkers firması, çok iddialı ve güven duyulan bir isimdi. 1925 yılında Atina'da da bir uçak fabrikası açılmıştı. Kısa süre önce Türkiye karşısında mağlup olan ülkede bir uçak fabrikası yapımı, dengeleri bozabilirdi. 1925 yılının yaz aylarında, Türkiye ile Junkers firması arasındaki görüşmeler tamamlanmıştır.²³ Türk Hükûmeti ile Alman Junkers firması arasında süren görüşmelerin neticesinde, 15 Ağustos 1925 tarihinde

²² Mehmet Evsile; Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938), (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1992, s. 70-140.

²³ Tayhani; s. 217. Alman firması ile antlaşma 15.08.1925 tarihinde, açılış ise 06.10.1926 tarihinde yapılmıştır.

bir anlaşma imzalanmış ve Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur.²⁴

Junkers firması ile yapılan anlaşmada, sermaye tutarı yaklaşık 3,5 milyon YTL (7.000.000 Mark) olacak ve taraflar arasında eşit katılım sağlanacaktır.²⁵ Fabrika tam anlamıyla faaliyete geçinceye kadar Türkiye, tüm uçaklarını Almanya'dan alacaktır.

Junkers ile 15 Ağustos 1926 yılında yapılan anlaşma ile Eskişehir'de de onarım işlemlerinin yapılabileceği bir fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. Varılan mutabakata göre; uçak fabrikasının kurulması için malzemeler Almanya'dan getirilecektir. Gelen malzemeler büyük sıkıntılarla Kayseri'ye ulaşmıştır. Fabrikanın kurulmasına yönelik teçhizat ve malzemeler, Almanya'dan İskenderun'a gemi ile getirilmiştir.

İskenderun'dan Ulukışla'ya trenle, buradan da kağrı ve develerle Kayseri'ye taşınmıştır. Plana göre; 1926 sonbaharına kadar onarım tezgâhlarının, 1927'de ise uçak üretiminin başlaması gerekiyordu.²⁶ Açılış 6 Ekim 1926'da yapılmıştır.²⁷

50 Türk, 120 Alman personel ile fabrika çalışmaya başlamıştır. Burada istihdam edilen Türk personelden bir kısmı, gruplar hâlinde Almanya'ya gönderilerek eğitim almışlardır.²⁸ Bu dönemin en önemli sorunu, yetişmiş personel sıkıntısıydı. Eğitim ile bu sorunun çözülmesi amaçlanmıştır. 1927 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan A-20, F-13 ve G-23 uçaklarının bakım ve onarım-revizyon kabiliyeti başlamıştır.

Türk yapımı uçakların üretimi, o yıllar için emsallerine göre daha geri olsa bile çok önemliydi. Ancak her şeyin kusursuz istenmesi ve açılan kuruluşun güçlenip kendine gelmesine fırsat verilmemesi, Türk sanayisi açısından tam bir talihsizlik olmuştur. Masraflı bir iş olmasına karşın AR-GE, her alanda olduğu gibi havacılık alanında da oldukça önemlidir. Başarılı gelişmelerin bu metotla kazanıldığı görülmektedir. TOMTAŞ'ta AR-GE çalışması alanında sıkıntı yaşanmıştır. Türk ve Alman personel arasında, başta maaşlar arasındaki büyük uçurum olmak üzere mevcut olan farklı

²⁴ M.Bahattin Adıgüzel - Songül Akkuş Akgül - Candan Kula; Havacılık ve Türk Hava Kurumu, Türk Hava Kurumu Yay. Nu.: 6, Ankara, 2006, s. 24. Kayseri Uçak Fabrikasının adı, Yaşar Özdemir'in "Atatürk ve Türk Havacılığı" isimli eserinin 23'üncü sayfasında "Türk Motor ve Tayyare Anonim Şirketi (TÜMTAŞ)" olarak geçmektedir. Keza Oktay Verel'de de (C II, s. 427) TÜMTAŞ olarak geçmektedir.

²⁵ Tayhani; s. 218.

²⁶ Perihan Kilimci; Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı, Hava Harp Okulu Basımevi, 2004, s. 123. Tayhani; s. 222.

²⁷ Oktay Verel; İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir, C II, Türk Hava Kurumu Yayınları Nu.: 4, İstanbul, 1985, s. 426-432. Kaymaklı; s. 352. UÇANTÜRK; "Kayseri'deki Tayyare Fabrikasının Kûşat Merasimi", S 222, Ankara, Eylül 1972, s. 25-31.

²⁸ Bora Çağlar; Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar, HAVELSAN, Ankara, 2000, s. 338-339. Kaymaklı; s. 352. Tayhani; s. 223.

uygulamalar, huzursuzluk yaratmış ve kapanma nedeni olmuştur.²⁹ TOMTAŞ'ın yaşatılamaması, büyük bir kayıp ve başarısızlık olmuştur. Türkiye bu denemesinde başarılı olsaydı iyi bir başlangıç olabilirdi. Şirketin sıkıntılı durumu dikkate alınarak uygun kredi ve imkânlar verilebilirdi.

Vecihi Hürkuş'a göre; eğer bu fabrika işletilebilseydi İkinci Dünya Savaşı'nda bir uçak satıcısı olacak olan Türkiye'nin hazinesine altın yağacaktı. 3 Mayıs 1928'de yukarıda bahsedilen nedenlerle şirket faaliyeti sona ermiştir.

Junkers ile Türk Tayyare Cemiyeti arasında bir protokol ile Junkers tüm hisseleri ile bilumum haklarından feragat ederek alacağı olan 520.000 TL ödenmek üzere Türk Tayyare Cemiyetine devretmiştir.³⁰ Junkers firması ile olan anlaşmazlık çözümlenmiş ve hisselerin alınmasına müteakip 1930 yılında fabrikada revizyon faaliyeti yeniden başlamıştır.³¹

1931 yılında MSB Hava Müsteşarlığına bağlı olarak yeniden açılış yapılmıştır. Kayseri Uçak Fabrikası faaliyette olduğu zaman ayda dört uçak üretilen bir kapasiteye ulaşmıştır. Türkiye'de 01.10.1936 - 31.03.1938 tarihleri arasında monte edilen 15 adet Gotha Okul Uçağı ve 20 adet P.Z.L av uçağından toplam 433.000 liralık işçilik ve idari masrafin yurt içinde kalması sağlanmıştır.³²

Kayseri Uçak Fabrikasında açılışın yapıldığı 6 Ekim 1926 tarihinden itibaren; 30 adet A-20 L, 24 adet Hawk 11, 3 adet F-13, 8 adet Fledgling 2C1, 43 adet Gotha 145 A, 4 adet P.Z.L.-24 A (Seri Nu.: 2015-2118), 21 adet P-24 G ve 27 adet planör üretilmiştir. Bu fabrikada üretilen son uçaklar, İngiliz Miles Magister uçaklarıdır.

Daha sonra anlaşma ile kiralama kapsamında, Amerikan uçaklarının bol miktarda ülkeye girişi sonucu üretimden vazgeçilmiştir. Bu kararlar ülkenin birikimleri farkında olmadan heba edilmiştir. Fabrikada 1940'lı yıllardan sonra üretim faaliyeti sona ererken bakım ve revizyon faaliyeti devam etmiştir.³³

²⁹ Tayhani; s. 222-226.

³⁰ BCA; Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15. Çağlar; s. 339. Serdar Sarısır; Atatürk Dönemi Millî Hava Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1998, s. 72.

BCA; Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15 adresli arşiv belgesinde; Atatürk'ün onayladığı Bakanlar Kurulu kararında TOMTAŞ'ın Junkers'e ait hisselerinin 1.768.000 TL'ye Tayyare Cemiyetine devredildiğinin kaydı mevcuttur. Bunun hesabı şöyledir: Şirketin bütün varlıkları 1.469.000 TL, Tayyare Cemiyetinin şirketten alacağı 221.000 TL'dir. Kalan 1.248.000 TL'dir. Buna şirketin bilumum haklarının karşılığı olarak 520.000 TL ödenmesi kararlaştırılmış ve toplam 1.768.000 TL'ye millîleştirilmiştir. Bk.EK-39 (Junkers'in Hisselerinin Satın Alınması)

³¹ Kilimci; s. 123-124.

³² BCA; Tarih: 21.4.1938, Dosya: 6141, Fon Kodu: 30.10, Yer Kodu: 59.399.8 (EK-35).

³³ Can Demirci; Türk Savunma Sanayii, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı, Bursa, 1999, s. 24-26.

(2) Türk Tayyare Cemiyeti

Türk Tayyare Cemiyetinin kurulmasını bizzat ATATÜRK istemiştir. Devlet eliyle kurulan ve ülkenin savunması için çok önemli olan havacılığın büyük beklentilere cevap vereceğinin hedeflenmesi kaçınılmazdır. Çünkü bu dönemde Türkiye, bağımsız ve millî bir devlet olarak varlığını kabul ettirmiş olmasına rağmen hâlâ Lozan Antlaşması ile çözüme kavuşmamış pek çok sorunu olan bir ülkedir. Musul meselesi ve Boğazlar'ın Türkiye'nin istediği gibi bir sonuca ulaşmaması, bu sorunların en önemlilerindendir.³⁴ Bu durum karşısında güçlü ve millî imkânlarla desteklenen bir ordunun teçhiz edilmesi kaçınılmazdır. Kaldı ki Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya ve SSCB'ye karşı savunmasına önem vermek zorundaydı. ATATÜRK, havacılığın güçlenmesi için Türkiye'nin kendi uçaklarını üretmesine önem veriyordu. Türk Tayyare Cemiyeti de böyle bir düşüncenin sonucu olarak kurulmuş ve kuruluş amaçları bizzat ATATÜRK tarafından tespit edilmiştir. Bu amaçlar şunlardır:

- Havacılık sanayisinin temellerini atmak ve bunu geliştirmek,
- Havacılığın askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal önemini anlatmak,
- Askerî, sivil ve turistik havacılığın gelişmesini sağlamak,
- Gerekli araç ve gereci hazırlamak,
- Personel yetiştirmek,
- Uçan bir Türk gençliği meydana getirmektir.³⁵

Türkiye'de toplu iğnenin bile yapılamadığı, otomobil sayısının yüzlü rakamlarla ifade edildiği³⁶ bir dönemde, ülkede uçak üretme yönünde devletin kararlı bir duruş göstermesi dikkate değer bir tavidir.

Türk Tayyare Cemiyetinin adı, 1935 yılında Türk Tayyare Cemiyeti'nin Altıncı Kurultayında tüzükte yapılan değişiklikle Türk Hava Kurumu olarak değiştirilmiştir.³⁷ Kuruluş yıllarındaki gelir kaynakları, yirmi bir kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan bazıları; halkın bağışları, Tayyare Piyangosu, fitre, zekât, kurban derileri gelirleri, Tayyare Pulu (Tutkallı makbuz), ATATÜRK'ün Büyük Nutku'nun gelirinin Kuruma bağışlanması, Bulgaristan'dan Trakya'ya kışlamak üzere gelecek olan koyun ve keçi sahiplerine verilecek

³⁴ Durmuş Yalçın - Yaşar Akbıyık - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Nuri Köstüklü - Azmi Süslü - Refik Turan - Cezmi Erarslan- Mehmet Akif Tural; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 385-387.

³⁵ Adıgüzel - Akgül - Kula; s. 23. İsmail Kayabalı - Cemender Arslanoğlu; "Devlet ve Hükümet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletin Müdafaası ve Türkiye'de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri", Türk Kültürü, S 116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972, s. 646-647. Kaymaklı; s. 165.

³⁶ Vedat Eldem; Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 153.

³⁷ Çalışmamızda; 1935 yılına kadar Türk Tayyare Cemiyeti, 1935 yılı sonrası için Türk Hava Kurumu ismi kullanılacaktır.

kefaletnamelerin telif hakları ile³⁸ bazı ürünlerin ihraç işlemlerinden elde edilen gelirlerin % 1'idir.³⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye, ihtiyaç duyduğu teçhizatı tedarik etmede ciddi sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Savaşta en önemli tehlike ise hava saldırılarından geliyordu. Türkiye'nin uçak ihtiyacı oldukça fazlaydı ve bu ihtiyaç, yurt dışından yeterince karşılanamamaktaydı. Diğer yandan Türkiye'de bir uçak ve uçak motor fabrikasının kurulması, ileri görüşlü idareciler tarafından zaman zaman ifade edilmekteydi.

(a) Etimesgut Uçak Fabrikası (1942-1952)

Türk Hava Kurumunun Akköprü'de bulunan iptidai binasında, uçak üretimine başlanmıştır. Başta 70 kişi çalışırken atölye genişletilerek 113 mühendis ve geri kalanı teknisyen olmak üzere toplam 221 kişinin çalıştığı bir fabrika seviyesine getirilmiştir. İlk üretime, lisansı İngiltere'den satın alınan "Magister" okul tayyareleri ile başlamıştır. 1944'te 30 adet uçağın üretimi tamamlanmıştır. İkinci 30 adet uçağın üretimi, 1945 yılına planlanmıştır.⁴⁰ Etüt Bürosu tarafından askerî amaçlı bir planör projesi de geliştirilmiştir. Bu büroda çalışan mühendis ve teknisyen personelin sayısı 38'dir. Uçak ve planör üretiminin yanı sıra Türk Hava Kuvvetlerinin uçaklarının revizyonu da bu tesislerde yapılmaya başlanmıştır.

Etimesgut Uçak Fabrikası; 1942 yılında 5840 m²'lik bir atölye durumundan, 13.790 m² alana yayılan bir fabrikaya dönüşmüştür. Bu, Türkiye'nin devlet tarafından kurulan ikinci uçak fabrikasıdır. Fabrikada çalışan personel sayısı; 129 teknik personel, 143 memur ve 606 işçi olmak üzere toplam 878'dir. Teknik açıdan yeterli ve güçlü bir kadro oluşturulmuştur. Etimesgut Uçak Fabrikası, hızla büyümüş ve 01 Nisan 1947 tarihi itibarıyla 16.710 m² alana yayılmış; ancak personel sayısında azalma olmuştur. Bu tarihte fabrikada; 98 teknik eleman, 85 memur ve 357 işçi olmak üzere toplam 540 personel çalışmaktadır.⁴¹

1947'de yabancı uzman sayısı 27'den 4'e inmiştir. Türk Hava Kurumunun kadrosu, gittikçe daralan iş hacmine göre küçülmüş ve 01 Nisan 1949 tarihinde çalışan personel sayısı; 63 teknik personel, 49 memur, 285 işçi, çırak ve müstahdem olmak üzere toplam 397'ye düşmüştür. 1948'den sonra fabrikada çalışan yabancı personel kalmamıştır.⁴² Çalışan yabancılar, savaş sonrasında ülkelerine dönme bahanesiyle fabrikadan ayrılmıştır. Ancak bu kişiler ülkelere değil, Amerika'ya transfer edilmiş ve oralarda uçak üretmeye devam etmiştir. Ne var ki Türkiye, bu durumdan tesadüfen

³⁸ Kayabalı - Arslanoğlu; s. 649. Tayhani; s. 190. Adıgüzel - Akgül - Kula; s. 23,73.

³⁹ BCA; Tarih: 20.7.1930, Dosya: 6238, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 60.404.5.

⁴⁰ Tayhani; s. 235.

⁴¹ Kayabalı - Arslanoğlu; s. 586-587. Kayabalı ve Arslanoğlu tarafından Hava Kuvvetlerine özel olarak hazırlanan Haziran 1972 tarihli ve 116 sayılı Türk Kültürü adlı dergide, 1948 yılı Mayıs ayında Türk Hava Kurumundaki toplam personel sayısı 486'dır.

⁴² Tayhani; s. 236.

haberdar olmuştur. Etimesgut Uçak Fabrikasında etüt faaliyetleri önemli bir çalışma sahasıydı. 1944 yılının ilk yarısına kadar yapılan denemelerin sayısı, 45.000 parçayı geçmiştir.⁴³

1944-1947 yılları arasında Etimesgut Uçak Fabrikasında pek çok farklı tip ve tasarımda uçak ve planör üretimi gerçekleştirilmiş ve projeleri hazırlanmıştır.⁴⁴ Bunlar; THK-1'den başlayıp THK-14'e kadar numaralanan muhtelif uçak ve planörlerdir. THK-5 Miles (Magister) uçağı ve Tek Gibbsy (Major) motorlu iki kişilik okul başlangıç uçağından çok sayıda üretilmiştir. Ambulans uçağı olarak da kullanılmış ve Danimarka'ya bir adeti satılmıştır.⁴⁵ Danimarka Hükûmeti, 1953 yılında yirmi altı uçak siparişi daha vermiş; ama anlaşılmayan nedenlerle bu gerçekleşmemiştir. Yine aynı dönemde Avrupa'dan verilen otuz adet sipariş de bir İngiliz heyetin girişimi ile engellenmiş ve otuz adet siparişin daha sonra aynı heyet tarafından bir İngiliz firmasına ihale edildiği anlaşılmıştır.⁴⁶ Türk yapımı uçaklara pek çok yabancı firma sipariş vermiş; ama istekler yerine getirilememiştir. THK-5A, altı kişilik turizm uçağıdır. MSB'den sertifika almış ve beş adet üretilmiştir.⁴⁷

(b) Etimesgut Uçak Motor Fabrikası (1945-1954)

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde küçük ve ferdî denemeler dikkate alınmazsa ilk "Uçak Motor Fabrikası"; Türk Hava Kurumu tarafından Gazi Orman Çiftliği'nde, 1945 yılında kurulmaya başlamış ve 1948 yılında çalışmaya başlamıştır.⁴⁸ Motor Fabrikası kurulmadan önce Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak ve ekibi, Amerika'da ve İngiltere'de temaslarda bulunmuş; motorların evsaf ve durumları hakkında incelemeler yapmıştır. Fabrikanın Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü arazisi olan Ankara Tavukçuluk Enstitüsü yanındaki 120.000 m²'lik alanda kurulması planlanmıştır.⁴⁹ Seçilen arazi ve düşünülen projenin modern ve geleceğe yönelik ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından, ileriye gören bir planlama

⁴³ age.; s. 236.

⁴⁴ Verel; C II, s. 20-33. Tayhani; s. 235-237. Kayabalı - Arslanoğlu; s. 587-589. Adıgüzel - Akgül - Kula; s. 27-28. Seyfettin Kural; "Türkiye'de Hava Endüstrisinin Lüzumu", Uçantürk, S 199, THK, Ankara, Ekim 1970, s. 10.

⁴⁵ Kayabalı-Arslanoğlu'nun çalışmasında THK-5'in satıldığı ülke Belçika olarak geçmektedir. Verel; C.II, s. 423'te ve Çağlar; s. 241'de THK-5'in Danimarka'ya satıldığı, Belçika'nın da teklif verdiği belirtilmektedir.

⁴⁶ Tayhani; s. 252-253.

⁴⁷ Oktay Verel'in eserinde yurt dışına satılan uçak, 6 kişilik turizm uçağıdır. Türk imalatı uçağın yurt dışına satılması, yurttan büyük bir sevinç yaratmıştır. Kayseri Uçak Fabrikasında üretilen Fledgling marka ve 1401 Kuyruk Nu.'lu uçak, Atatürk'ün emriyle Yüzbaşı Enver Akoğlu tarafından Türk Devleti'nin hediyesi olarak İran'a götürülmüştür. Yine MKEK tarafından üretilen UĞUR IV tipi uçaklardan da 3 adedi Ürdün'e hediye edilmiştir. Özellikle Türkiye'nin İsrail'in saldırganlığı karşısında tavrını belirtmek bakımından bu önemli bir olaydır. Verel; C II, s. 36.

⁴⁸ Verel; C II, s. 416-425.

⁴⁹ BCA; Tarih: 10.02.1945, Nu.: 62136, Fon Kodu: 30.10, Yer Kodu: 61.410.29. Abidin Daver; "Motor Fabrikası", Havacılık ve Spor, Ankara, Şubat 1945, s. 9.

yapılmıştır.⁵⁰ Burada kurulan fabrika, o gün için önemli bir atılım olmasına rağmen yetersiz bir girişim olmuştur. Genelkurmay Başkanlığının talebi olan jet motoru üretimi yerine, pistonlu motor fabrikası kurulmuştur. Uğur-IV uçaklarının motorlarının bir kısmı da burada üretilmiştir.

(c) MKEK Uçak ve Uçak Motor Fabrikası (1952-1959)

Uçak fabrikası, 14 Ocak 1952 tarihinde yapılan Genel Yönetim Kurulunda iki yıl süre ile MKEK'e kiralanmıştır. 18 Haziran 1952 tarihinde yapılan toplantı ile de tamamı üç taksitte ödenmek üzere 4.000.000 TL'ye MKEK'e devredilmiştir.⁵¹ Fabrikanın devredilmesinden sonra burada, MKEK Uğur-IV adıyla uçak üretimi devam etmiştir. MKEK Uğur-IV'e Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından 100 adet sipariş verilmiştir. Ancak hibe uçak girişinin artışı ve bunların daha gelişmiş olması nedeniyle sipariş sayısı 60'a düşürülmüştür. Burada üretimi gerçekleştirilmiş uçaklardan üç adeti, Ürdün'e hediye edilmiştir. Yeni kurulan İsrail Devleti'ne karşı Türkiye'nin uygulayacağı politika açısından bu olay oldukça önemlidir. Uğur uçağı dönemin uçaklarına göre farklı özelliklere sahip olmamasına rağmen Türk yapımı olduğu için önemlidir. Bunun daha ileri adımlar için bir başlangıç olması ümit edilmiştir.⁵²

Bu gelişmelerin üzerine 1952 yılında uçak fabrikası, 1954 yılında da uçak motoru fabrikası; Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumuna (MKEK) devredilmiştir. MKEK, bir süre eski tasarımları geliştirerek uçak üretimine devam etmiştir. Motor fabrikası ise 1954'te bir Amerikan firması ile Ziraat Bankası ortaklığınca satın alınarak 1955'te traktör imalatına geçmiş ve bugünkü Türk Traktör Fabrikası hâline getirilmiştir. Uçak fabrikasında ise 1959'da üretim durdurulmuş, 1963'den sonra traktör üretimine başlanmıştır. 1968 yılında fabrika, MKEK Tekstil Makineleri Fabrikasına dönüştürülmüş; ancak işletme daha sonra kapatılmıştır.

(ç) Ankara Rüzgâr Tüneli

THK'nin bir diğer önemli girişi ise Ankara Rüzgâr Tüneli olmuştur. Rüzgâr tüneli kurulması için 1941 yılında İsviçre teknolojisi örnek alınarak çalışma başlatılmıştır. Rüzgâr tüneli için gerekli donanım, makine, malzeme ve çizimler İngiltere'den alınmış ve 1947 yılında inşaat işlemleri başlamıştır.

1949'da alınan teçhizatın montaj çalışmaları, 1950'de tamamlanmıştır. Deney odası 3,05 m x 2,44 m x 6,10 m ebadında olup 1950 yılı için oldukça modern bir tesis olarak kurulmuştur.⁵³

⁵⁰ Fikret Çeltikçi; "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", Havacılık ve Spor, S 396, Ankara, Ekim 1948, s. 3-6.

⁵¹ Evsile; s. 188.

⁵² Uçantürk; "Ürdün'e Tayyare Teslimi ve Hava Gücü Meselesi", Uçantürk, S 12, Ankara, Mart 1955, s. 3.

⁵³ Tayhani; s. 244.

Türkiye'nin ilk rüzgâr tüneli; model, kanat, profil ve pervaneler üzerinde aerodinamik araştırmalar, hesaplamalar ve deneyler yapma kabiliyetine sahip, Avrupa'nın en büyük tüneli olma özelliğine sahipti. TÜBİTAK'ın 1979 yılında yaptığı çalışmada, gerekli modernizasyon yapılması hâlinde hâlâ kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Hatta Avrupa Havacılık ve Uzay Sanayisine hizmet edebilecek kapasitede olduğu tespiti yapılmıştır.⁵⁴ Maalesef bu örnek yatırım, 1950 yılından sonra başlayan millî sanayileşmenin terk edilmesi politikasının kurbanı olmuştur. Fakat bugün bile bu tünel, Türkiye adına bir kazançtır. Muhakkak TAI, TEI gibi havacılık şirketleri; buradan yararlanmanın hâlâ mümkün olup olamayacağı hususunu değerlendirmektedir. Tünel bugün, bir kısım çalışmalar için kullanılmaktadır. Türkiye'nin en büyük kapalı devre rüzgâr tüneli olan ART, TÜBİTAK-Sage tarafından işletilmektedir. ODTÜ, araştırmacıları tarafından araştırma ve deneylerde kullanılmaktadır.

b. Hava Harp Sanayisi Alanında Özel Girişimcilerin Çalışmaları

Özel sektör olarak da tanımlayabileceğimiz Nuri Demirağ, Vecihi Hürkuş, Selahattin Alan ve Şakir Zümre gibi insanlar; şahsi çabalarıyla havacılığın gelişmesi ve millî harp sanayisinin güçlenmesi için önemli katkılarda bulunmuştur.

(1) Vecihi Hürkuş'un Çalışmaları

Askerî pilot ve uçak imalatçısı olan Uçak Mühendisi Vecihi Hürkuş, Türk havacılık tarihinde önemli bir isimdir. Hürkuş'u 53 yıllık havacılık çalışmasında; harp yıllarında savaş pilotu, barışta uçak imalatçısı olarak görmektedir.

Vecihi Hürkuş, 6 Ocak 1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1912 yılında "Gedikli" olarak orduya katılmıştır. Havacılığa ilgi duymuş ve 1916 yılında pilot olmuştur. Hayatının 53 yılını fiilen uçarak geçirmiştir. Uluslararası Havacılık Federasyonunun ilk ve tek ödüllü Türk pilotudur.⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk uçağı imal eden, imal ettiği uçağı ile yıllarca uçan pilot ve Türk mühendisidir. Birinci Dünya Harbi'nde Irak ve Kafkas cephelelerinde pilot olarak görev yapmıştır.⁵⁶

İstiklal Savaşı'na katılması, Maltepe Hava İstasyonundan gizlice kaçıışı ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Maltepe Hava İstasyonunda görevli olan Vecihi, burada hazırlanan kaçış planında yer almış ve Albatros C-III keşif uçağı ile programda yer almıştır.⁵⁷ İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi'nde pilot olarak görev almış ve en zor anlarda ailesinin tehdit almasına, binbaşı olan eniştesinin ortadan yok olmasına aldırmadan görevine devam etmiştir.

⁵⁴ age.; s. 244-245.

⁵⁵ M. Bahattin Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, THK Kültür Yay. Nu.: 7, Ankara, 2006, s. 53.

⁵⁶ age.; s. 53.

⁵⁷ Emin Nihat Sözeri; "Türk Tayyareciliği", Hava Kuvvetleri Dergisi, S 202, Ankara, 1961, s. 46. Vecihi Hürkuş; Bir Tayyarecinin Anıları, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000, s. 55-64.

1925 yılında Vecihi-VI isimli uçağını yapmış ve uçuşa yetki verecek yetkili bir heyetin olmaması nedeniyle yetki alamamıştır. Uçağın uçuşa elverişli olduğunu ispatlamak için izinsiz uçmuş ve 15 gün hapis cezası almıştır. Bu gelişmeler üzerine Hava Kuvvetlerinden ayrılarak Türk Hava Kurumuna katılmıştır. Ancak daha sonra buradan da ayrılmak durumunda kalmıştır.

Vecihi, 1929'da üç yıl aradan sonra ikinci defa Türk Tayyare Cemiyetinde Teknik Şubede çalışmaya başlamıştır. 1930 yılında Vecihi-XIV uçağını imal etmiş ve Türkiye'de yetkilendirme kurulu olmadığından, Mareşal Fevzi Çakmak'ın desteği ile Çekoslovakya'da uçuşa uygun belgesini alıp Mayıs 1931'de uçarak Türkiye'ye dönmüştür.

Vecihi Hürkuş'un uçak tasarımı ve imalatı kendisine ait olan beş çalışması vardır. Vecihi Hürkuş, 1914 yılında dâhil olduğu havacılıkta pek çok ilke imza atmıştır.

1937 yılında, 21 yıllık bir havacı olarak Weimar Mühendislik Mektebine gönderilir. Ancak burada, bilgisinin yeterli olması nedeniyle kendisini ihtisas sınıfından başlatırlar ve iki yıl sonra 27 Şubat 1939'da "Tayyare ve Makine Mühendisliği" diplomasını alır. Mühendis olmasının bazı sorunları çözeceğini düşünürken bu kez de iki yılda mühendis olunmaz gerekçesi ile diploması kabul edilmez. Türk Hava Kurumu, bir idari görev vererek tayinini Van'a çıkarır. Bir pilotun, uçak imalatçısının Van'da hangi gerekçeyle bir idari göreve atandığını anlamak şüphesiz zordur. Bu atama üzerine bir kez daha THK ile yollarını ayırmak durumunda kalır.⁵⁸

1947 yılında ise "Kanatlılar Birliği"ni kurmuştur. "Kanatlılar" adında bir de dergi çıkarmıştır. 1951 yılında, beş arkadaşı ile havadan ilaçlama yapmak için "Türk Kanadı" isminde bir şirket kurmuştur. Ancak aralarında sorun çıktığı için proje yürümemiştir. 1952 yılında havadan reklam yoluyla Paro Mamaları, Puro Sabunları gibi temizlik malzemelerinin tanıtımını yapar. 1954 yılında "Hürkuş Havayolları"nı kurmuştur. Türk Hava Yollarının kayıt dışı bıraktığı altı adet uçağın faal olarak yapılan ihalesini almıştır. Ancak ihale sonrası uçaklara uçabilirlik sertifikası vermeyen Sivil Havacılık Otoriteleri ile ciddi bir hukuk mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Türkiye içinde pek çok yere uçuşlarını başlatmıştır. Bu defa Türk Hava Yolları, kendisine rakip bir güç istememektedir. Gelirlerine ortak olduğu gerekçesiyle, Hürkuş pek çok sorunla karşılaşmıştır.⁵⁹

(2) Nuri Demirağ'ın Çalışmaları

Mühürdarzade Nuri Bey, 1886 yılında Sivas'ın Divriği ilçesinde doğmuştur. 1889 yılında kardeşi Naci Bey'in doğumundan kısa süre sonra babası Ömer Bey vefat etmiş ve aile ekonomik açıdan ciddi sıkıntılar

⁵⁸ Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Birakanlar, s. 70-72.

⁵⁹ age.; s. 72-73.

yaşamıştır.⁶⁰ Nuri Bey, ailenin sıkıntısı nedeni ile küçük yaşta çalışmak zorunda kalmıştır. On yedi yaşında girdiği sınavı kazandıktan sonra Kangal'daki Ziraat Bankasında memur olarak göreve başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanı ile Ziraat Bankasında çalışanlar, ıslahat hareketlerinde görevlendirilmeye başlamıştır.

Nuri Bey de bu kapsamda 1911'de İstanbul'da görevlendirilmiştir.⁶¹ İstanbul'daki ilk görev yeri, Hasköy Mal Müdürlüğüdür. Nuri Demirağ'ın hayatında üç yönlü bir eğilim vardır. Bunlar; iş adamı, dava adamı ve siyaset adamı kimliğidir.⁶² Hayatının her döneminde bu eğilimler görülmektedir.

Memuriyette hızla yükselmesine ve o günlerin şartlarında iyi bir mevkiye gelmiş olmasına rağmen, İstanbul Hükûmetinin işgal yıllarındaki acziyeti karşısında bu hükûmetin bir memuru olmaktan zül duymuş ve istifa etmiştir. Memuriyetten ayrıldığındaki bütün serveti 56 altından ibarettir. O dönemde, gayrimüslimlerin denetiminde bulunan ve iyi para getirdiğini tespit ettiği sigara kâğıdı imali ile ticari hayata atılmıştır.⁶³ Adına, "Türk Zaferi Sigara Kâğıdı" adını vermiştir. 1920 yılında, "Mühürdarzade Kantariye İthalat-İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi" adıyla yeni bir iş yeri açmıştır. İstiklal Harbi sonunda 84.000 TL servetle hatırı sayılır bir iş adamı olmuştur.⁶⁴

1924 tarihinde çıkarılan 449 sayılı Kanun'la, Samsun - Sivas demir yolu ihaleye verilir. Yeni düzende yerli teşebbüsün önünün açılması ve yabancı tekelinde olan büyük ihalelere Türklerin de katılması, dönemin önemli bir gelişmesidir. II. Meşrutiyet ile birlikte Türkler, ekonomik hayatta söz sahibi olmak için teşvik edilmeye başlanmıştır. Nuri Demirağ, bu ihalenin ilk 7 km'lik kısmını 210.000 TL'ye almıştır. Hatıratında, bu işten çok para kazandığını belirtmiştir.⁶⁵ Bu başarılı sonuçtan sonra, demir yolu yapımı Demirağ'ın mesleği olmuştur. Yaptığı demir yolu toplam 1012,5 km'yi bulmuştur. Soyadı bu sahadaki çalışmaları sebebiyle ATATÜRK tarafından verilmiştir. Cumhuriyet'in onuncu yılında gururla söylenen "Demirağlarla ördük ana yurdu dört baştan..." dizeleri bir hayal ürünü değil, bizzat hayatın kendisidir.

Türk Hava Kurumu marifetiyle 1925-1935 yılları arasındaki kampanyalarda toplanan 54 milyon liraya, 350 civarında uçak alınmıştır.⁶⁶ ATATÜRK, 1935 tarihinde Türk Hava Kurumuna 10.000 TL bağışta

⁶⁰ Ziya Şakir; Nuri Demirağ Kimdir?, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1947, s. 12-15. Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 120-121. Fatih M. Dervişoğlu; Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 59.

⁶¹ Şakir; s. 24-26.

⁶² Dervişoğlu; s. 74. Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 124-126.

⁶³ Şakir; s. 5.

⁶⁴ M.Necmettin Deliorman; Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri, Nu. D. Matbaası, İstanbul, 1957, s. 11. Şakir; s. 83.

⁶⁵ Dervişoğlu; s. 70-73. Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 124-125. Deliorman; s. 15.

⁶⁶ Kaymaklı; s. 253, 329.

bulunarak bu kurumun önemine dikkat çekmiştir. Yine aynı dönemde Abdurrahman Naci Demirağ, Başbakan İsmet İnönü'ye bir telgraf çekmiş ve Hava Kuvvetleri için 1-3 uçak alacak şekilde 100.000-120.000 lira ianede bulunmak istediğini bildirmiştir. Başbakan İnönü'nün teşekkürlerini içeren cevabı, gazetelerde yer almıştır. Bu dönemde havacılığı genç kuşağa sevdirmek için havacılığın ilköğretim, ortaöğretim ve lise öğrencilerine ders olarak okutulmasına karar verilmiştir. Projeyle uçak model kursları açılması, istekli ve yetenekli gençlerin tespiti amaçlanmıştır.⁶⁷ Vehbi Koç da 5000 lira bağışta bulunmuştur.

Uçak alımı için düzenlenen kampanyada Nuri Demirağ oldukça farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Kendisine kampanyaya destek olup olmayacağı sorulduğu zaman, Nuri Demirağ'ın cevabı "Siz ne diyorsunuz? Benden bu millet için bir şey istiyorsanız en mükemmelini istemelisiniz. Mademki bir millet tayyaresiz yaşayamaz, öyleyse bu yaşama vasıtasını başkalarının lütfundan beklememeliyiz. Ben bu uçakların fabrikasını yapmaya talibim."⁶⁸ olmuştur.

Nuri Demirağ, 1936 yılında havacılık sanayisinin temellerini atmaya başlamıştır. On yıllık dönemi kapsayan bir plan ve program hazırlatmıştır. Bu program gereği, Beşiktaş Barbaros Hayrettin İskeleyi'nin yanında Tayyare Etüt Atölyesini kurmuştur.⁶⁹ Bu tayyare atölyesi, kısa bir sürede dev bir uçak fabrikası hâline gelmiştir. Yeşilköy'deki Elmas Paşa Çiftliği'ni tayyare meydanı yapmak için satın almış ve buraya 1000 x 1300 m boyutlarında, düz bir tayyare alanı yaptırmıştır. Bunun bir örneği de o sıralar Avrupa'nın en modern havaalanı olan Amsterdam'da bulunuyordu.

1937-1938 döneminde Türk Hava Kurumu, 10 okul uçağı ve 65 planör siparişinde bulunmuştur. Uçakların teslim süresi 8 ay, muayene yeri Yeşilköy, her uçağın birim fiyatı 11.500 TL'dir.⁷⁰

Nuri Demirağ, yabancı lisanslarla uçak üretmenin taklitçilikten öte bir şey olmadığına inanmaktadır.⁷¹ Çünkü müsaade edilen model demode olmuştur. Bu nedenle Türk tipi uçağın imal edilmesinin zorunlu olduğu kanaatindedir. Kendisi gibi düşünen ve Türk tasarımı uçak üretimine destek veren Uçak Mühendisi Selahaddin Alan'ı ortak olarak yanına almış ve faaliyete başlamıştır.

⁶⁷ Şakir Hazım Ergökmen; "Mekteplerde Havacılık Dersleri", Havacılık ve Spor, C IX, Ankara, 1937, s. 2972. Hikmet Münir; "Uçak Modelcilik Kursları (?)", Havacılık ve Spor, S 378, Ankara, 1947, s. 14.

⁶⁸ Dervişoğlu; s. 90.

⁶⁹ BCA; Tarih: 28.6.1948, Dosya: 6380, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 61.413.34. Azmi Süslü; "Ve Atatürk'ün Türk Havacılığı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", Uçan Türk, S 303, THK, Ankara, Temmuz 1986, s. 12.

⁷⁰ Hv.K.K.İği Tarihçe Ş.Arşivi; Nuri Demirağ Tayyare İşleri, Kls: 85, Ankara, 2007, s. 5-7.

⁷¹ Şakir; s. 62.

Demirağ, oldukça büyük serveti olan bir iş adamıdır. 1936 yılında Türkiye bütçesi 212 milyon TL iken onun serveti 11 milyon TL'dir.⁷² Yani, Türkiye bütçesinin % 5'i kadar bir servete sahiptir.

Millî Savunma Bakanlığı 16 Haziran 1942 tarihinde yazdığı yazıyla; Hava Kuvvetlerine ait tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının tamir ve bazı yedek parçalarının temininin Demirağ'a ait tesislerde yapılmasını Bakanlar Kurulundan talep etmiş ve bu talep 1 Ağustos 1942 tarihinde kabul edilmiştir.⁷³ Bu dönemde fabrikanın kapasitesi ile ilgili istenen bilgide; Beşiktaş Nuri Demirağ Uçak Fabrikasında 300 mektep veya 150 eğitim ya da 50 avcı uçağının yıllık olarak yapılabilceği, yetkili makamlara iletilmiştir.⁷⁴

Nuri Demirağ'ın uçağının Türk Hava Kurumu tarafından reddedilmesine dair dönemin önemli havacılarından Mehmet Kum, "Aslında teknik şartname gerekleri kurumun aleyhine değil, lehine olabilecek bir uyumsuzluktu. ... Motor imalatı yurt dışında yapıldığı için olduğu gibi satın alınmış. İstenen standartlara en yakın motor olarak da o günün şartlarında bu motor varmış. ... Dizayn ile ilgili olarak teknik şartnameye uymayan yeraltı şey tespit edilemedi. Dolayısıyla bir millî serveti batıracak nitelikte, teknik şartnamede uyumsuzluk yoktu." değerlendirmesini yapmıştır.⁷⁵

Kurum ile şirket arasında yapılan yazışmalarda, taraflar sorunu çözememiştir. Özellikle Demirağ'ın Amerikan Kinner veya İngiliz Gipsy motorları konulması teklifine kurumun teknik elemanları, Valter Gemma I Çek motorlarının kullanılmasını istemişlerdir.⁷⁶

Nuri Demirağ; ürettiği uçakların kabulü için 8 Mart 1939 tarihinde Türk Hava Kurumu Başkanına bir mektup yazmış, THK tarafından verilen cevapta Mehmet Kum'un ifade ettiği hususları içeren ve teminat olarak yatırılan 37.950 TL'nin istirdat olduğu bildirilmiştir.⁷⁷ Nuri Demirağ, Türk Hava Kurumunun ülkeye yaptığı hizmetlerin şüphesiz farkındadır ve son ana kadar konunun görüşmeler yolu ile çözümlenmesi taraftarı olmuştur.

Nuri Demirağ, yapılan görüşmelerden sonuç alamadığı için hukuki yollara başvurmuştur. Aslında sorun, uçağın tasarım sürecinde (prosesinde) değildir. Sorun, ithal edilen motorun uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar mahkemeye intikal etmiş ve yargı kararını Demirağ aleyhine vermiştir. Bu durum onu idealinden vazgeçirmemiştir. Uçak imalatına yönelik iddiası devam etmiş ve 1944 yılında Nu.D-38'in imalatı tamamlanmıştır. Uçak; 6 kişilik, çift kumandalı, 2200 devirli 2 adet 160 beygir gücünde motorla donatılmış ve saatte 325 km sürat yapabilme

⁷² Dervişoğlu; s. 91.

⁷³ BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 99.67.13. Dervişoğlu; s. 95.

⁷⁴ BCA; Tarih: 29.11.1939, Dosya: 6158, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 59.399.25. Deliorman; s. 35.

⁷⁵ Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 148. Hv.K.K.İği Tarihçe Ş. Arşivi; s. 13-16.

⁷⁶ BCA; Fon Kodu: 030., Yer Kodu: 59.399.12.

⁷⁷ BCA; Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer Kodu: 59.399.13. Dervişoğlu; s. 206-208.

özelliklerine sahiptir. Boş ağırlığı 1200 kg, dolu ağırlığı ise 1900 kg'dır. Tam depo yakıt ile 1000 km menzile sahiptir. 3,5 saat havada kalabilmektedir. Tavan irtifası, 5500 metredir. Tayyarenin modeli Türk mühendisleri tarafından çizilmiş, motorlar hariç tüm kısımlar Türk teknisyen ve işçilerinin ürünüdür. Çalışmada daha önce belirtildiği gibi, bu uçağın Devlet Hava Yolları tarafından kabul edilmesi beklenmektedir; ama bu da gerçekleşmemiştir. Test uçuşları başarı ile tamamlandıktan sonra nihayet Nu.D-38 tipi uçak, 26 Mayıs 1944 tarihinde İstanbul-Ankara seferine başlar. Uçağı Ankara'da Devlet Hava Yolları Genel Müdürü Ferruh Bey ile orada tesadüfen bulunan ve uçak üzerine uzman olduğu tespit edilen bir Amerikalı karşılar.⁷⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunun sonunda, "Hoş karakterim buna müsait değil; ama bu parayla farzı muhal 15-20 adet han, apartman yaptırır, senede 150-200 bin lira gelir alarak istediğim gibi yaşardım; fakat yapmadım." demiştir.⁷⁹

Nuri Demirağ mektubunda; göklerine hâkim olmayan milletlerin yerlerde sürüneceğine olan inancından dolayı Türkiye'de de uçak fabrikası kurmak için hava harp sanayisine sahip ülkelere yaptığı kalabalık katılımlı, uzun ve meşakkatli seyahatleri anlatmaktadır. Havacılığın süratli olduğu ve mütemadiyen de süratlendiğinden bahisle büyük miktarda paralar harcayarak kurduğu uçak fabrikasının sıkıntılarını detaylı olarak anlatmaktadır. Raporunda; sipahiliğin, süvariliğin ve serdengeçiliğin devamı olan havacılığın hak ettiği yeri alması için Hava Kuvvetleri Komutanlığının bir çatı altında toplanarak dirayetli, otoriter, yırtıcı ve yaratıcı bir şahsiyetin emrine verilmesinin önemini, Millî Şef'ten yalvararak kemal-i hürmetle arz ve niyaz ettiğini belirtmiştir.

İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı ikinci mektubunda ise savunma sanayisinin devletçe desteklenmesi hâlinde, Türk savunma sanayisini yedi sekiz yıl içinde, o günkü Alman savunma sanayisinin seviyesine hatta üzerine çıkaracağını iddia etmiştir. Bu süre sonunda kurulan sistemin tamamen devlete bırakılacağını ifade etmiştir.⁸⁰

Türk Hava Kurumu ile yaşanan hukuki süreçte Ankara Ticaret Mahkemesi, Nuri Demirağ'ı haksız bulmuştur. Daha sonraki aşamada ise Yeşilköy'deki uçuş pisti ve tesisleri istimlak edilerek ortadan kaldırılmıştır. Demirağ'ın uçaklarının Hava Kurumu tarafından alınmaması üzerine, imal edilen uçakların bir kısmı Gök Okulundaki pilotlarının eğitiminde kullanılmış; bir kısmına İspanyollar talip olmuş ama satılmasına müsaade edilmemiştir. Anlaşıldığına göre Demirağ'ın uçakları, siyasi çekemezliğe kurban gitmiştir.

⁷⁸ Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 149-151.

⁷⁹ BCA; Tarih: 29.11.1939, Dosya: 6158, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 59.399.25. Ek: 19-1-2-3.

Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 153-154.

⁸⁰ Dervişoğlu; s. 116, 215-217. Deliorman; s. 38.

Bu gün Nuri Demirağ Uçuş Okulunun yerinde, ATATÜRK Havalimanı bulunmaktadır. Nuri Demirağ, hava harp sanayisi alanında karşılaştığı talihsiz gelişmelerden sonra nakliyecilik alanında çalışmalarını sürdürmüş, bir dönem siyasi hayata atılmış ve çok partili hayatta ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisini kurmuştur.

Siyasi hayatta gerekli ilgiyi görmeyen parti, fazla tutunamamıştır. 1954 seçimlerinde ise Demokrat Parti listesinden Sivas milletvekili seçilerek siyasi hayata atılmıştır. 1957 yılında şeker hastalığından vefat etmiştir.

(3) Selahattin Raşit Alan'ın Çalışmaları

Türk hava harp sanayisinin şehit mühendisidir. 1926 yılında Türk Hava Kurumu tarafından açılan sınava katılıp Fransa'ya eğitime gitmeye hak kazanmasıyla havacılığa ilk adımını atmıştır. Dört yıllık eğitimini tamamlayarak 1930'da Türkiye'ye dönmüş ve Eskişehir Hava İkmal Bakım Merkezinde çalışmaya başlamıştır. 1932 yılında ise Millî Müdafaa Vekâleti (MMV-1) isimli uçağın tasarımını yapmış; ancak destek alamadığı için proje yarım kalmıştır.⁸¹

Selahattin Raşit Alan'ın tasarımı olan uçak; Pratt Whitney motoru, pervanesi Hamilton fabrikası tarafından imal edilmiş Amerikan ürünleri kullanılmıştır. Uçağın diğer bütün parçaları, Eskişehir ve Kayseri'deki askerî uçak fabrikalarında imal edilmiştir. Bu uçağın test uçuşu, tecrübeli ve deneyimli bir pilot tarafından yapılmamış ve uçak kırım geçirerek kaybedilmiştir. Selahattin Alan, uçak üretiminin Türkiye'de de yapılmasına olan inancını hiçbir zaman kaybetmemiş ve Nuri Demirağ'ın uçak üretme kararı ile işinden ayrılarak Nuri Demirağ'ın fabrikasının yöneticiliğine getirilmiştir.

Selahattin Alan; çalışkanlığı ve girişimciliği ile dikkat çekmiştir. Sadece fabrika ile değil, Yeşilköy Gök Okulu ile de ilgilenmiştir. Üretimi yapılacak uçağın bilgilerini yakından takip etmiştir. Uçağın çalışma standartlarını ortaya koymak için, uçuşu kendisi yapmıştır. Böylece prototipi üzerinde çalışılan uçağın sorunlarını, uçarak bizzatı test etmek suretiyle sorunsuz bir şekilde uçak üretimi amaçlanmıştır. Nu.D-36 ve Nu.D-38 tipi uçakların tasarımını ve yapımını Selahattin Alan üstlenmiştir.⁸²

Selahattin Alan, Türk Hava Kurumunun sipariş ettiği 10 uçaktan olan Nu.D-36 uçağının sertifika uçuşu için İstanbul'dan İnönü'ye gelirken pist girişinde bulunan bir çukura takılmış ve kazada şehit olmuştur.⁸³

(4) Şakir Zümre'nin Çalışmaları

Fabrikanın kurucusu Şakir Zümre, 1885 Varna doğumludur. Bulgaristan'daki Türkler içinde, Avrupa'da eğitim görebilme olanağını bulan gençlerden biridir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Varna Türk milletvekili olarak

⁸¹ Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 207. Hürkuş; s. 320-328. Ek: 32

⁸² Hürkuş; s. 320-325. Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 210. Kural; s. 9.

⁸³ Adıgüzel; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, s. 208-209.

Bulgar Parlamentosunda bulunmuştur. O yıllarda Sofya'da görevli olan, Türk Askerî Ataşe Yarbey Mustafa Kemal Bey (ATATÜRK) ile yakın arkadaşlık kurmuştur.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın yakın akrabası olan Şakir Zümre; Anadolu'da bağımsızlık savaşı veren ulusal güçlere, yurt dışından silah ve cephane göndererek "İmalat-ı Harbiye" konusunda uzman, usta ve teknisyen olarak hizmet etmiştir. Şakir Zümre, uzun yıllar Türk ordusunun gereksinimi olan silah ve cephanelerin üretimini yapmıştır. Şakir Zümre, Bulgaristan'dan getirilen yabancı usta ve teknisyenler ile ilk yapıma başlamış ve kısa bir süre sonra fabrikada yerli işçi ve usta yetiştirmeyi başarabilmiştir. Artık 1930'lu yıllarda, fabrikanın tüm personeli Türklerden oluşmaktaydı. Fabrikanın çalışmaları ise çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

Türk Hava Kuvvetlerinin gerekli cephaneleri, bir dönem Şakir Zümre Fabrikası tarafından üretilmiştir. Bombaların kullanma biçimleri, Şakir Zümre Fabrikasının teknik ekibi tarafından projelendirilmiş ve "tarifnameleri" hazırlanmıştır. 1939 yılında da Şakir Zümre, bu tarifnameleri kitap hâlinde yayımlamıştır. Bombaların büyük bir bölümü, Şakir Zümre Fabrikasında üretilmiştir. 100 kg, 300 kg, 500 kg ve 1000 kg'lık uçak bombaları ve çeşitli yangın bombaları, bu fabrikada seri olarak üretilmiştir.

Türk ordusuna ait İmalat-ı Harbiye Fabrikaları, Şakir Zümre Fabrikası ile müşterek silah üretimi ve revizyon yapmıştır. Türk Hava Kuvvetlerine ait ilk bombardıman uçaklarının kullandığı ve Şakir Zümre Fabrikasında üretilen bombalar, Yunanistan'a satılmıştır.

Yine Şakir Zümre Fabrikasında üretilen uçak bombaları, Alman saldırısı karşısında Hava Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla Polonya tarafından da satın alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında fabrikada çalışan işçi sayısının iki bine çıktığı zamanlar olmuştur.

Bu yıllarda fabrikanın en büyük sorunlarından biri; uluslararası ulaşım yollarının kapalı ve abluka altında olmasından dolayı fabrikanın ham madde, teknik alet ve makine gereksinimlerinin karşılanamamasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Türkiye'ye yapılan Amerikan silah yardımlarından sonra Şakir Zümre Fabrikası, savunma sanayi üretimine son vermek zorunda kalmıştır.

Bu tarihten sonra tarım aletleri, pik malzemeden yapılmış sıhhi tesisat malzemeleri, elektrik kofraları gibi ürünlerle üretimine devam etmiştir. Fabrika; 1946 Haziranında anonim şirkete dönüştürülmüş, kurucusu Şakir Zümre'nin 16 Haziran 1966'da yaşamını yitirmesinden sonra 1970 yılında kapatılmıştır.

Sonuç

Aradan geçen 90 yıla rağmen, 1913 yılında bir Macar şirketi tarafından kurulması düşünülen ve oldukça iddialı olan birinci projenin henüz

Türkiye’de uygulanamadığı düşünöldüğünde bu kadar önemli bir girişimin önemi açıkça görölmektedir.⁸⁴

Almanya’da savunma sanayisinin gelişmesinde özel sektör, önemli görevler almış; ama devlet yönlendirmiştir. Amerika, havacılığın gelişmesi için firmalara milyonlarca dolar destekte bulunmuştur. Amerikan Hava Kuvvetlerinin bağımsız bir kuvvet olarak yapılanması, 1947’de olmuştur. Bugün dünyada, en önemli hava gücüne sahip olmasının temelinde, havacılığın öneminin anlaşılmış olması dikkate değerdir.

Batı’daki gelişmeler, devlet desteğı ile belirli bir seviyeye gelinceye kadar desteklenirken Türkiye böyle bir kültüre maalesef sahip bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile Batı önemli gelişmeleri ve teknolojiyi, bir çocuğun doğumundan gençliğine gelinceye kadarki süreci gibi görürken Türkiye’de doğumun ergin bir hâlde olması gerektiğı anlayışı hâkimdir. Bu sebeple de büyük ümitlerle başlanan girişimler, her defasında sıfırlanmakta veya başarısız olmaktadır.

ATATÜRK 1937’de, “Bundan sonrası için, bütün tayarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve harp hava sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder. Hava Kuvvetlerinin aldığı ehemmiyeti göz önünde tutarak bu mesaiyi planlaştırmak ve bu mevzuyu layık olduğı ehemmiyetle milletin nazarında canlı tutmak lazımdır.”⁸⁵ demesine rağmen Türkiye, bu alanda gereken atılımları yapamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında; 1948-1952 yılları arasında ABD Hükümetinin Marshall planı adı altında, Türkiye’ye uyguladığı ekonomik yardım çerçevesinde uçak ve motor vermesi, THK Uçak ve Motor Fabrikalarının üretim faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. THK fabrikalarının yeterli sipariş alamamasında, dönemin yöneticilerinin yerli üretime olan güvensizliği büyük rol oynamıştır.

1911-1945 yılları arasında Türkiye, havacılık alanında önemli girişimlerde bulunmuştur. Yapılan atılımlarla dönemin en önemli tesisi kurulmuştur. Üzücü olan ise bu atılımlar; her defasında sonuçsuz kalmış, geleceğı yönelik bir planlama ve planı uygulayarak başarıyı yakalama mümkün olmamıştır. Türkiye; özellikle 1945 sonrası Amerika’nın bedava silahları ile kredi olarak verilen dolarlara büyük ümit bağlamış, yılların birikimi ile kurmaya çalıştığı savunma sanayisini ihmal etmiştir. Ancak uygulanan politikanın yanlışlığı, 1964 yılında “Johnson Mektubu” ile ortaya çıkmıştır.

Türk insanının kendine olan öz güveni törpülenmemektedir. Hatta bir şeyler yapanlara karşı bilinçli veya bilinçsiz saldırılmaktadır. Dünyadaki gelişmelere paralel bir yapılanmaya gidilmeden bu işlerin yapılması oldukça

⁸⁴ Yalçın; s. 42.

⁸⁵ Atatürkçölük Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap; Gnkur.Basımevi, Ankara, 1983, s. 289. Özdemir; s. 48. Tayhani; s. 238. Verel; C I, s. 10.

zor olmaktadır. Ancak fırsat kaçmış değildir. Türkiye, doğru adımlar atılması hâlinde savunma sanayisinde dünyada sayılı bir güç olmaya her zamankinden daha yakındır.

Kaynaklar

ADIGÜZEL, M.Bahattin - AKGÜL AKKUŞ, Songül - KULA, Candan; Havacılık ve Türk Hava Kurumu, Türk Hava Kurumu Yayınları Nu.: 6, Ankara, 2006.

ADIGÜZEL, M.Bahattin; Türk Havacılığında İz Bırakanlar, THK Kültür Yayınları Nu.:7, Ankara, 2006.

ADIGÜZEL, M.Bahattin; Gökteki Venüs, THK Yayınları, Ankara, 2004.

AKTER, Ahmet - İNCE ERDOĞAN, Dilşen; "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Askerî Yardımı: Truman Doktrini ve Marshall Planı", Onuncu Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2005 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Atatürkçülük, ATATÜRK'ün Görüş ve Direktifleri Birinci Kitap; Gnkur.Basımevi, Ankara, 1983.

ATEŞ, Toktamış; Siyasal Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

AYDAR, Orhan; Uçan Süvariler, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

BCA; Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15.

BCA; Tarih: 21.4.1938, Dosya: 6141, Fon Kodu: 30.10, Yer Kodu: 59.399.8.

BCA; Tarih: 20.7.1930, Dosya: 6238, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 60.404.5.

BCA; Tarih: 10.02.1945, Nu.: 62136, Fon Kodu: 30.10, Yer Kodu: 61.410.29.

BCA; Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15.

BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 99.67.13.

BCA; Tarih: 29.11.1939, Dosya: 6158, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 59.399.25.

BCA; Fon Kodu: 030., Yer Kodu: 59.399.12.

BCA; Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer Kodu: 59.399.13.

BCA; Tarih: 29.11.1939, Dosya: 6158, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 59.399.25.

BCA; Tarih: 28.6.1948, Dosya: 6380, Fon Kodu: 030.10, Yer Kodu: 61.413.34.

ÇAĞLAR, Bora; Havacılık ve Savunma Sanayisi Üzerine Çalışmalar, HAVELSAN, Ankara, 2000.

ÇELTİKÇİ, Fikret; "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", Havacılık ve Spor, S 396, Ankara, Ekim 1948.

DAVER, Abidin; "Motor Fabrikası", Havacılık ve Spor, Ankara, Şubat 1945.

DELİORMAN, M.Necmettin; Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri, Nu. D. Matbaası, İstanbul, 1957.

DEMİRCİ, Can; Türk Savunma Sanayisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Teorisi, Bursa, 1999.

DERVİŞOĞLU, Fatih M.; Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

ELDEM, Vedat; Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970.

ERGÖKMEN, Şakir Hazım; "Mekteplerde Havacılık Dersleri", Havacılık ve Spor, C IX, Ankara, 1937.

EVSİLE, Mehmet; ATATÜRK Devri Harp Sanayisi (1920-1938), (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1992.

GEDİZ, Ergüder; Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi 1911-1918, C I, Tarihçe Ş.Md.lüğü, Ankara.

Gnkur.ATASE Başkanlığı; Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C II (2'nci Kısım), 3. Baskı, Ankara, 1999.

GÖKHAN (Rumuz); Türk Havacılık Tarihi, Türk Hava Kurumu Bilim Eserleri Yarışması, İstanbul, 1989.

Hv.K.K.İığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi; Nuri Demirağ Tayyare İşleri, Kıs: 85, Ankara, 2007.

Havacılık ve Spor; Amerika'dan Türkiye'ye Gönderilen Askerî Uçaklar, Ankara, Nisan 1948.

HÜRKUŞ, Vecihi; Bir Tayyarecinin Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İLMEN, Süreyya; Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, (çev.Hasan Sezgin - Ferruh Ünlütürk), Eskişehir, 1984.

KANSU, Yavuz - ŞENSÖZ, Sermet - ÖZTUNA, Yılmaz; Havacılık Tarihinde Türkler, Hv.K.K.İığı Basımevi, Ankara, 1971.

KAYABALI, İsmail - ARSLANOĞLU, Cemender; "Devlet ve Hükûmet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletın Müdafaası ve Türkiye'de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri", Türk Kültürü, S 116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972.

KAYMAKLI, Hulusi; Havacılık Tarihinde Türkler II, Kültür Ofset Ltd.Şti., Ankara, 1997.

KEYÜSK, Mazlum; Türk Havacılık Tarihi (1912-1914), Birinci Kitap, Birinci Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951.

KURAL, Fethi; Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Belgeleri 1909-1913, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1974.

KURAL, Seyfettin; "Türkiye'de Hava Endüstrisinin Lüzumu", Uçan Türk, S 199, THK, Ankara, 1970.

KURTER, Ajun; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1910-1914, C I, 2. Baskı, Hv.K.K.İğİ Basımevi, Ankara, 2006.

KURTER, Ajun; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1914-1916, C II, 2. Baskı, Hv.K.K.İğİ Basımevi, Ankara, 2006.

KİLİMCİ, Perihan; ATATÜRK Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı, Hava Harp Okulu Basımevi, 2004.

MÜNİR, Hikmet; "Uçak Modelcilik Kursları (?)", Havacılık ve Spor, S 378, Ankara, 1947.

ÖZDEMİR, Yaşar; ATATÜRK ve Türk Havacılığı, Hv.K.K.İğİ Basımevi, Ankara, 1981.

P.FLANAGAN, Brian; Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi Erich Serno'nun Hatıratı 1914-1918, (çev.H. Tür), Tarihçe Ş.Md.lüğü Kayıt Nu.: 1641-208, Ankara, 2007.

SÖZERİ, Emin Nihat; "Türk Tayyareciliği", Hava Kuvvetleri Dergisi, S 202, Ankara, 1961.

SÜSLÜ, Azmi; "Ve ATATÜRK'ün Türk Havacılığı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", Uçan Türk, S 303, THK, Ankara, 1986.

SARISIR, Serdar; ATATÜRK Dönemi Millî Hava Harp Sanayisi İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1998.

ŞAKİR, Ziya; Nuri Demirağ Kimdir?, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1947.

TAYHANİ, İhsan; ATATÜRK'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayisi 1923-1950, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Türkçe Sözlük; Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.

UÇANTÜRK; “Ürdün’e Tayyare Teslimi ve Hava Gücü Meselesi”, S 12, Ankara, 1955.

UÇANTÜRK; “Kayseri’deki Tayyare Fabrikasının Küşat Merasimi”, S 222, Ankara, 1972.

VEREL, Oktay; İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir. C I, Türk Hava Kurumu Yayınları Nu.: 3, İstanbul, 1985.

VEREL, Oktay; İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir, C II, Türk Hava Kurumu Yayınları Nu.: 4, İstanbul, 1985.

YALÇIN, Durmuş - AKBIYIK, Yaşar - AKBULUT, Dursun Ali - BALCIOĞLU, Mustafa - KÖSTÜKLÜ, Nuri - SÜSLÜ, Azmi - TURAN, Refik - ERARSLAN, Cezmi - TURAL, Mehmet Akif; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C I-II, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

YALÇIN, Osman; Türk Hava Kuvvetlerinin Teşkilatlanma Tarihi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

ZİYLAN, Aytekin; Hedef Ulusal Teknoloji Yeteneğinin Yükseltilmesi Olmalıdır, Ankara, 2000.

TÜRK ORDUSUNUN URMİYE - TEBRİZ - BAKÜ HAREKÂTI; İNGİLİZ, ERMENİ VE NASTURİLERE KARŞI MÜCADELESİ (1918)

Yrd.Doç.Dr.Bariş METİN*

Rusya'da ortaya çıkan iç karışıklıklar, Bolşeviklerin idareyi ele geçirmesi ve Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusların savaştan çekilmesi; Birinci Dünya Savaşı boyunca muharip kuvvetlerin her türlü mücadelesine sahne olan Güney Azerbaycan bölgesindeki dengeleri değiştirmiştir. Uzunca bir dönem Rus işgali altında bulunan Güney Azerbaycan bölgesindeki Ermeni ve Nasturiler, bağımsız devlet olma ümidiyle Birinci Dünya Savaşı sırasında da Ruslarla iş birliğini sürdürmüşlerdir. Ancak Rusların bölgeden çekilmesinden sonra Ermeni ve Nasturiler, Türk ordusuna karşı Güney İran'dan kuzeye doğru hızla ilerlemeye çalışan İngilizlerle ittifak arayışı içine girmiştir. İngiltere ise Rusların İran'dan çekilmesiyle İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları kendilerine karşı savaşın başından itibaren ayaklandırmaya çalışan Osmanlı Devleti ve Almanya için hem bu amaçlarını fiiliyata geçirebilecek hem Kafkasya'ya uzanarak Bakü petrollerini elde edecek hem de Rusya Müslümanlarına ulaşabilecek müsait bir zeminin oluştuğunun farkındadır. Churchill, Bolşevik İhtilali sonrası doğuda ortaya çıkan durumu "... Başlıca tehlike şarkta'dır. İran'da ve Hint Okyanusu'nda İngiltere'nin menfaatlerini korumak lazımdır."¹ şeklinde değerlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Ruslardan boşalan bölgeye asker sevk etmeye karar vermiştir. Bu dönemde İngiltere'nin en önemli hedefi, Bakü'nün ele geçirilmesidir; çünkü Bakü, Rusların petrol üretiminin %83'e varan kısmını karşılayan önemli bir petrol bölgesidir. Ayrıca İngilizlere göre Bakü'ye sahip olmak; Hindistan², İran ve Afganistan'ı elde etmek için oldukça önemlidir.³ İngiltere, Bakü'yü çabucak ele geçirebilmek için Hazar Denizi'nden şehre ulaşmayı hedeflemiş ve bunun için Güney Azerbaycan'da bir liman kenti olan Enzeli'ye doğru birliklerini sevk etmiştir. Osmanlı Devleti Tahran Ataşemiliteri Ömer Fevzi Bey'in 06 Mayıs 1918 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği ve bir İranlının Berlin'den Nizamüssaltanaya⁴ gönderdiği mektup hakkında bilgi verdiği telgrafta⁵, Tahran Hükûmetinden İran'ın Berlin sefirine yazılmış bir şifre telgrafın muhteviyatına göre; İngiltere, Tahran Hükûmetine bir tebligat göndererek İttifak devletlerinin Hindistan'a karşı bir harekette bulunma ihtimali sebebiyle Hindistan yolunu kapatmak ve gözetim altına almak için İran'ın icap eden noktalarına İngiliz askerlerinin gönderileceği bildirilmiştir. İngilizlerin Güney İran'da sınırlı sayıdaki askerleri dışında

* Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Musa Qasimov; Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 1914-1918 Yılları, Adiloğlu Neşriyat, Bakü, 2001, s. 9.

² Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Hindistan'a dair faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vahdet Keleşyılmaz; Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

³ Qasimov; s. 13.

⁴ Almanların desteğiyle Kirmanşah'ta kurulan geçici hükûmetin başkanıdır.

⁵ Gnkur.ATASE Bşk.İğ. Arşivi; Kls: 1848, Dos: 99, Fih: 001-68.

kuzeye gönderilecek yeterli kuvveti olmadığından ve en yakın İngiliz birliklerinin bulunduğu Bağdat'ın Güney Azerbaycan'a uzak olması sebebiyle ilk aşamada olası bir Türk taarruzunu önlemek veya Türkleri durdurmak amacıyla o yöredeki Ermenileri, Nasturileri ve paralı asker olarak Rus ordusundan kaçan subay ve askerleri örgütlemek ve talim ve terbiye etmek için bir askerî heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Söz konusu heyetin başında General Dunstrevill bulunmaktadır. Urmiye havalisindeki Ermeni ve Nasturileri örgütleme konusunda Amerikan ve İngiliz konsolosları faaliyetlerini sürdürürken⁶ iki üst düzey komutan ile 12 subaydan oluşan ve hedefi Hazar Denizi'nde bir liman kenti olan Enzeli'ye ulaşmakta olan bir başka grup da Bağdat'tan İran'a gitmek üzere otomobille yola çıkmıştır. 21 Şubat 1918 tarihli ve imzasız bir belgede⁷ İngilizlerin Ruslar tarafından tahliye ettiği araziye ve bilhassa Afganistan'dan dolayı Horasan eyaletini zaptetmek istediklerine dikkat çekilmekte; Rus General Baratof'un⁸ Kazvin'de kaldığı, İngilizler hesabına ülkelerine dönmeyen Rus askerini ve Ermenileri eğittiği bildirilmektedir. İran'ın Osmanlı Sefiri İhtişamüssaltananın ifadesine göre⁹; İngilizler, kendileri gelinceye kadar İran'ı boşaltmamaları konusunda Baratof'tan yardım istemiştir. Bu konuya dair İkdâm gazetesinde yayımlanan bir habere göre;¹⁰ Baratof, Rus İhtilali'nden sonra Urmiye'de kalmış, subaylarının ve askerlerinin iaşesini sağlamaktan aciz olduğu ve Bolşeviklerden korktuğu için maiyeti ile birlikte İngiliz birliklerine iltihak etmiştir. Baratof'un maiyetindeki subaylar, Ermeni ve Nasturilerin talim ve terbiyesi ile meşgul olmuşlardır.

Rusların boşalttığı bölgelerde Ermeni ve Nasturilerin Müslüman ahaliyi katletmeleri, yerlerini yurtlarını talan etmeye başlaması üzerine¹¹ 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, 6'ncı Fırka Kumandanlığına 13 Nisan 1918 tarihinde bir telgraf¹² göndererek Türk ordusunun o güne kadar Ermenilere karşı verdiği mücadeleden elde ettiği tecrübeye göre Ermenilerin söz konusu yeni dönemde atacakları adımlara dair görüşlerini ve sonrası için Türk kuvvetlerinin yapması gerekenleri açıklamıştır. Buna göre; Ermenilerin Ruslardan bekledikleri yardımın ve desteğin engellenmesiyle moralleri

⁶ İkdâm; 10 Eylül 1334.

⁷ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3663, Dos: 129, Fih: 276-008.

⁸ İran'daki Rus birliklerin komutanıdır. Rusların İran'ı boşaltmaları esnasında İran'da kalıp İngilizlere yardım etmiştir. Percy Sykes, Baratof'un bu dönemdeki durumunu "Parası olmadığından kendisine İngilizler tarafından muavenet-i maliyede bulunuluyordu." sözleriyle ifade etmektedir. Bk. Percy Sykes; İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran, Erkânıharbiyeumumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul, 1341, s. 68.

⁹ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 1848, Dos: 99, Fih: 001-68.

¹⁰ İkdâm; 10 Eylül 1334.

¹¹ Ermeni ve Nasturilerin söz konusu faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Barış Metin; "1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasi Mücadeleler (Ekim 1917-Ağustos 1918)", On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007 İstanbul); Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 125-136.

¹² Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 029-04.

tamamen çökecektir. Ermenilerin hâlihazırda yapmaya çalıştıkları, yıkım ve karşı koymaktan ibarettir ve küçük birliklerle bunlara karşı başarı kazanmaları mümkündür. Ayrıca Ermeniler; İran'daki İngiliz, Fransız ve Amerikalılar tarafından himaye olacaklarını ümit etmektedir ve onlara iltihak etme fırsatını beklemektedir.

Halil Paşa'nın 3'üncü Ordu Kumandanlığına 26 Mart 1918 tarihinde gönderdiği telgraftan¹³, Türk ordusunun özellikle Urmiye Gölü çevresindeki Ermenilerin faaliyetlerini engellemek için, Güney Azerbaycan'daki Müslüman ahaliden oluşacak kuvvetlerle birlikte 6'ncı ve 3'üncü Ordunun Kars-Erivan istikametinde müşterek bir hareket başlatmayı kararlaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde 3'üncü Ordu tarafından Van istikametine gönderilen, başında Ali İhsan (Sabis)'ın bulunduğu 4'üncü Kolordu Van'ı ele geçirmiş¹⁴ ve Saray ve Başkale istikametinde Ermenileri takip etmektedir.¹⁵ 6'ncı Ordudan Urmiye istikametinde hareket etmek üzere tahsis edilen müfrezenin bir taburu da 5 Nisan 1918'de Rayat'tan hududu geçerek Üşnü istikametinde, diğer üç taburu da Erbil ile Revandız arasında hareket hâlinindedir. Müfreze, Üşnü'de toplandıktan sonra Urmiye'nin işgali için ilerleyecektir.¹⁶ Halil Paşa, 13'üncü Kolordu Kumandanlığına ve 6'ncı Fırka Kumandanlığına gönderdiği telgrafta¹⁷; Van bölgesinden çekilen Ermenilerin Urmiye civarındaki Ermenilerle birleşmesi durumunda, onları takipte olan 4'üncü Kolordunun mühimmat açısından sıkıntıya düşebileceğini ve bu sebeple 6'ncı Fırkanın acilen Urmiye'yi işgal etmesini istemiştir. Bunun üzerine 6'ncı Fırka Kumandanı Hayri, Halil Paşa'dan Urmiye'deki Ermenilerin şehri savunmak için yığınak yaptığına dair haberler aldığını, bu yüzden Savuçbulak'a bir bölük gönderilmesini talep etmiştir. Halil Paşa'nın Urmiye bölgesindeki Ermenilerin durumu hakkında, 3'üncü Ordu ve bu orduya bağlı 4'üncü Kolordu Kumandanlıklarına 13 Nisan 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta¹⁸; Urmiye'de İngiliz ve Fransız subayı kumandasında 3000-4000 Ermeni ile ikisi seri atışlı, ikisi adi olmak üzere dört top ve birkaç makineli tüfek bulunduğunu ifade etmiştir.

Bu dönemde Urmiye bölgesindeki Ermenilerin Musul bölgesinde İngilizlere karşı çarpışan Osmanlı kuvvetlerine saldıracağı ve İngilizlerle birleşeceği yönünde istihbarat gelmeye başlaması üzerine, 4'üncü Kolorduya Urmiye-Dilman bölgesini ele geçirme görevi verilmiştir. Kolordu, 10 Mayıs 1918'de Üşnü'den Urmiye'ye doğru hareket etmiştir.¹⁹ Enver Paşa, 6'ncı Ordu Kumandanlığına 11 Mayıs 1918 tarihinde gönderdiği bir telgrafta²⁰;

¹³ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 012.

¹⁴ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 021.

¹⁵ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 021-02.

¹⁶ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 021.

¹⁷ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 021-02.

¹⁸ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3632, Dos: 136, Fih: 028-04.

¹⁹ Gnkur.ATASE Başkanlığı; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918; s. 548.

²⁰ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 2922, Dos: 512, Fih: 017-04.

Ermenilerin Musul bölgesine saldıracakları yönündeki istihbarattan bahisle 4'üncü Kolordunun Urmiye'ye hareket etmesini emrettiğini, aynı zamanda bir fırkanın da Erivan-Culfa üzerine yürümesini ve Kafkas Hükûmetinden izin beklemeksizin Tebriz hattının işgal edilmesini özellikle rica etmiştir. 9 Haziran 1918'de, 1'inci Kafkas Kolordusu ve 4'üncü Kolordudan 9'uncu Ordu teşekkül ettirilmiş ve bu ordu; İngilizlerin İran'daki ileri hareketini durdurmak, Urmiye ve Dilman bölgesindeki Ermeni faaliyetlerine son vermekle görevlendirilmiştir.²¹ 4'üncü Kolordu; 18 Haziranda Dilman'ı, 31 Temmuz 1918'de Urmiye'yi ele geçirmiştir. Bu dönemde Urmiye'nin içinde bulunduğu durumu, 5 Ağustos 1918 tarihinde Şark Orduları Grubu Kumandanlığına²² gönderilen bir telgraf²³ çok iyi bir şekilde ifade etmektedir. Bu telgrafa göre; Urmiye şehri dâhilinde 1918 senesi başından itibaren Müslüman ahali, her çeşit hukuk ve hayattan mahrum olarak yaşamakta ve birçok katliamlara maruz kalmaktadır. Şimdiye kadar yaklaşık 1000 Müslüman katledilmiştir. Hâlihazırda bütün halk Türk ordusuna kurtarıcı gözûyle bakmaktadır.²⁴

Dilman'ın ve Selmas Ovası'nın Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Kafkas cephesinden gelen Andranik idaresindeki Ermeni kuvvetleri, Culfa'dan Aras Nehri'ni geçerek Hoy üzerinden güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Bunun üzerine Urmiye bölgesine doğru çekilen Ermenileri takip eden Türk kuvvetlerinin bir kısmı, kuzeye yönelmiştir. Andranik, yönetimindeki Ermenilerin amacı; Tebriz bölgesine kadar ilerleyen İngiliz kuvvetleriyle birleşerek Türk kuvvetlerini mağlup etmek ve Kafkas cephesine geri dönmektir. Fakat 9'uncu Orduya bağlı Osmanlı kuvvetleri, Ermenilerin İngilizlerle birleşmelerine izin vermeden onları mağlup etmiş ve Aras Nehri'nin kuzeyine doğru çekilmek zorunda bırakmıştır.²⁵

İngilizlerin İran'daki askerî ve siyasi durumuna dair ayrıntılı bilgiyi, Rusya'da esirken Türkistan ve İran yoluyla firar ederek 8 Ağustos 1334 tarihinde Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına sığınan Yüzbaşı Ali Rıza Efendi'nin ifadelerinden²⁶ öğrenmek mümkündür.

²¹ E. Aysam; Büyük Harpte İran Cephesi, Askerî Matbaa, C III, İstanbul, 1938, s. 23.

²² Şark Orduları Kumandanı Vehip Paşa'nın istifa etmesiyle yerine 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa atanmıştır. Halil Paşa kendisinin Başkumandanlık Vekâleti tarafından Şark Orduları Grubu Kumandanlığına atandığını, 3 Temmuz 1918 tarihinde 13'üncü Kolordu Kumandanlığına ve 8 Temmuzda da Yıldırım Grubu Kumandanlığı ile 2'nci ve 4'üncü Ordu Kumandanlıklarına gönderdiği telgraflarla bildirmiştir. Söz konusu telgraflar için bk. Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3635, Dos: 202-149, Fih: 005 ve Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3635, Dos: 202-149, Fih: 065.

²³ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3188, Dos: 48, Fih: 003-25.

²⁴ Tanin gazetesinin verdiği bilgiye göre; Türk kuvvetlerinin Saray üzerinden dâhil olduğu İran sınırında yaşayan ve Ermeni ve Nasturi çetelerinin zulmünden zarar gören İran aşiretleri, Türk kuvvetlerini kurtarıcı olarak görmüş ve sevgiyle karşılamıştır. Söz konusu haber için bk. Tanin; "Şark ve İran Cepheğinde Son Vekayî", 13 Teşrinievvel 1334 (13 Ekim 1918).

²⁵ Tanin; 13 Eylül 1334 (13 Eylül 1918).

²⁶ Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kls: 3936, Dos: 8-145, Fih: 020.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi'nin verdiği bilgiye göre; kendisi Mayıs 1918 sonlarında Tahran'dan geçtiğini, Tahran'da İngiliz nüfuzunun son zamanlarda güçlendiğini, İran maliyesini İngilizlerin ele geçirdiğini, İran jandarmalarının bir kısmının ve ahalinin bir bölümünün Türk yanlısı olduğunu, Osmanlı Devleti Tahran Sefaretinin İngilizler tarafından gözetim altında tutulduğu gözlemiştir.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, Tahran'dan doğuya doğru yola çıkmış ve Mazenderan içinden dolaşarak Mirza Küçük Han²⁷ nezdine gitmiştir. Ali Rıza Efendi'nin ifadesine göre; Tahran'da belli başlı İngiliz kuvveti yoktur. Yalnız on iki kadar Rus otomobili, İngiliz hesabına Metceli'den gelip gitmektedir. Ali Rıza Efendi'nin Tahran ataşemiliterinden aldığı bilgiye göre; Mayıs 1918 sonlarında Kazvin'de İngilizlerin iki yüz ellisi Hintli, gerisi İngiliz olmak üzere toplam dört yüz elli askeri; iki uçak, dört zırhlı otomobil, çok miktarda cephaneye ve 100 kadar İran Kazak askeri vardır. Ayrıca Tahran taraflarında yirmi bin kadar silahlı Ermeni vardır.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, 8 Temmuzda Reşt ile Müncil arasındaki İmamzade-i Haşim'de bizzat Mira Küçük Han ile görüşmüştür. Küçük Han'dan aldığı bilgiye göre; İmamzade-i Haşim cephesinde bin iki yüz, Reşt'te altı yüz, Enzeli'de yedi yüz kadar İngiliz askeri vardır. Küçük Han, Müncil'de kendi hizmetinde olan bir Alman binbaşı ile iki İran askerinin ihaneti yüzünden İngilizlere yenildiğini söylemiştir. İngilizler yüz yirmi otomobille hücum ederek Reşt'e girmişlerdir. Öndeki dört otomobil zırhlıyken diğer otomobillerde ise dört piyade askeri vardır. Mirza Küçük Han, İngilizlerin muharip ve gayrimuharip toplam kuvvetini beş bin olarak tahmin etmiştir. Mirza Küçük Han'ın kuvveti de muharip ve gayrimuharip olmak üzere 10-12 bin kadardır. Ayrıca dört makineli tüfeği, iki topu ve az da cephanesi vardır. Küçük Han, sarp ve son derece ağaçlık bir mevkiyi tutarken İngilizler de yol boyundan ayrılmamaktadır. Küçük Han, İngilizlerin on iki otomobilini tahrip edilmiş hâlde iki tanesini de sağlam olarak ele geçirmiştir.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, 16 Temmuzda Erdebil yolu üzerindeki Kardabat'a gelmiş ve burada Şahseven aşireti reislerinden Hacı Baba Han'a hitaben Küçük Han tarafından yazılmış bir mektubu okumuştur. Bu mektupta Küçük Han, Reşt ve Enzeli'yi İngilizlerden geri aldığını ve otuz kadar da esirinin olduğunu yazmıştır. Ali Rıza Efendi'nin Şahsevenlerden aldığı bilgiye göre; Temmuz 1918 ortalarında Zencan'da yüz elli, Meyane'de yirmi atlı kazak ile otuz İngiliz ve birkaç otomobil bulunmaktadır. Baba Han, savaşın başında Bağdat taraflarında Osmanlı kuvvetleriyle beraber cihada katılan ve

²⁷ Mirza Küçük Han, Reşt ve Gilan bölgesinin ileri gelenlerindendir. Aka Ahmet Han'la birlikte -bazı Türk subaylarının da yardımıyla- söz konusu bölgede "Cengelliler" adı altında örgütlenerek Ermeni ve İngilizlere karşı mücadele etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Barış Metin; Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dinî, Siyasî Nüfuz Mücadeleleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 175-176. Sadık Sarısanman; "İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mayıs 1998, s. 21.

Osmanlı taraftarı olan biridir. Ayrıca Şahsevenler üzerinde nüfuzu vardır. İngilizler, Şahsevenleri yanlarına çekmek için aşiretin önde gelenlerine külliyetli para vermek istemişse de Baba Han'ın gayretleriyle bunda başarılı olamamışlardır.

İngilizlerin para karşılığında İran aşiretlerini kendi yanlarına çekmeye çalışması üzerine, Osmanlı Devleti de İran aşiretlerine dair beyannameler yayımlayarak bu aşiretleri İngilizlere karşı birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Söz konusu beyannamelerin birinde aşiretlere şu şekilde seslenilmiştir:

“... İran istiklalini, İngilizlerin ayakları altında çiğnenen İran toprağını ve İslamların mukaddesatı olan Kâbe-i muazzamayı, meşhed-i kerbelâyı küferan elinden kurtaran Osmanlı kıtaatı karşısında İslam kardeşlerimizin İngiliz parasına tama'en onlarla birlikte kan dökmesi kadar şayan-ı teessüf hiçbir şey tasavvur edilemez. Kendi istiklalini, mevcudiyetini, dinini birkaç tümene satanlar hangi din, hangi devlet, hangi millettir? Cenab-ı Hak bunların gerek bu dünyada gerek ahirette cezalarını verecektir.”²⁸

İngilizler, Müncil yoluyla birkaç defa madenî İran parasıyla yüklü otomobil sevk etmiş ve ahaliye avuç avuç para dağıtmıştır. Şahseven aşireti içinde dolaşırken casusların bazıları da Baba Han tarafından tutuklanmıştır.

12 Ağustos 1918 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden Şark Orduları Grubu Kumandanlığına gönderilen bir telgraftan²⁹ anlaşıldığına göre, 4'üncü Kolordu cephesindeki Hamedan ve Bicar mıntıkasında bir takım İngiliz süvarisi ile mühimmat gelmekte ve İngilizler civar ahali ile aşiretleri kendi yanlarına ve Türklerin aleyhine çekmek için bunlar arasında Şilik ve Sünnilik gibi mezhep farklılıklarını ortaya atmaktadırlar. Ayrıca kendileriyle birlikte hareket edecek aşiretlerden her piyadeye on, her süvariye de yirmi tümen maaş vermeyi ve iaşelerinin de karşılanacağını vadetmişlerdir. 22 Ağustos 1918 tarihinde Sene Şehbenderliğinden Başkumandanlık Vekâletine gönderilen bir telgrafta³⁰; İngilizlerin Kirmanşah'taki kuvvetlerini Sene'ye getirdiği ve İngilizlerin güneyden Savuçbulak ve daha kuzeye doğru harekete geçmek üzere olduğuna dair istihbarat verilmiştir. Enzeli Limanı'nı ele geçirmek için gönderilen İngilizler de Tebriz'e on kilometre mesafede bulunan Bazmîç köyüne kadar yaklaşmışlardır.³¹

Tebriz'in söz konusu dönemde içinde bulunduğu duruma dair Osmanlı Devleti İstihbarat Dairesi tarafından elde edilen bilgilere göre³²; Tebriz'de ahali birkaç siyasi fırkaya ayrılmıştır. Bu fırkaların en kuvvetlisi olan “Demokratlar”, bu dönemde kısmen İngiliz nüfuzu altında bulunmaktadır. Polis, jandarma ve dolayısıyla hükûmet bu fırkanın elindedir.

²⁸ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3936, Dos: 137, Fih: 019-01.

²⁹ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3188 Dos: 48, Fih: 003-45.

³⁰ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 378, Dos: 1505, Fih: 30.

³¹ Tanin; 13 Eylül 1334 (13 Eylül 1918).

³² Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 400, Dos: 1575, Fih: 011.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, 6 Mayıs 1918 tarihinde Kafkas Cephesi'nde bulunan 3'üncü Ordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta; Kuzey İran ve Tebriz'deki Ermeni ve İngilizlerin o havalide yaptığı taşkınlıklara dikkati çekmiş, mümkün olduğu kadar süratle Tebriz'e kuvvetli bir kıtaat gönderilmesini ve bunun için Kafkasya'dan Tebriz'e kadar gelen demir yolunun ele geçirilmesini istemiştir.³³

6'ncı Ordu İstihbarat Müdürü Tahsin Bey'in Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği istihbarata göre³⁴, Türk kuvvetlerinin yakın zamanda Tebriz üzerine yürüyeceği haberini alan Tebriz'deki İngiliz ve Fransız konsoloslar, şehri terk etmiştir. Ayrıca Tebriz'deki Ermeniler de firar etmeye başlamıştır.

Enver Paşa'nın Tebriz'in ele geçirilmesi emri üzerine 11'inci Kafkas Tümeni Nahcivan-Culfa mıntikâsından öncü grup Tebriz'e doğru 16 Ağustos 1918'de, son grup da 20 Ağustosta hareket etmiştir. 3 Eylülde, Tebriz civarındaki Hacıağa mevkinin beş kilometre doğusunda bulunan İngiliz kuvvetleriyle çarpışmış ve İngiliz birlikleri Meyane yönünde geri çekilmişlerdir. Tebriz'in Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra Almanya'nın buraya bir konsolos gönderdiği Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Paşa'nın 23 Eylül 1918 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği telgraftan³⁵ anlaşılmaktadır. Halil Paşa, o sırada Tebriz'de Osmanlı konsolosunun bulunmamasının hükûmet ve millet menfaati için uygun olmadığını belirterek acilen Tebriz'e Enver Paşa tarafından da takdir edilen Kirmanşah Şehbenderi Refik Bey'in gönderilmesini ve bunun için gerekenin yapılmasını rica etmiştir. Halil Paşa'nın Tebriz'e Alman konsolosunun gelmesi üzerine ifade ettiği endişelerinden anlaşılmaktadır ki İran ve Doğu siyaseti hakkında savaşın başından itibaren mevcut olan ihtilaf, Türkler ve Almanlar arasında devam etmektedir. Son dönemdeki gelişmelerde ortaya çıkan Türk-Alman ihtilafının nedeni hakkında, 1'inci Kafkas Kumandanlığına gönderilen imzasız bir telgraf³⁶ önemli ipuçları içermektedir. Bu telgrafta yer alan bilgilere göre, Almanya'nın Tebriz'e gönderdiği konsolos Vusru'dur. Vusru; Urmiye'den Tebriz'e hareket ederken Demokrat Partisinin önde gelenlerinden olan İclâl el-Memâlik'e Osmanlı Devleti ve Almanya'nın bir türlü anlaşamadığını, Türklerin Almanya'nın muhalefetine rağmen Azerbaycan'ı bağımsız bir hâle getirmek veya ilhak etmek fikrinde bulunduğunu ve bu hareketin Almanya'nın hoşuna gitmediğini söylemiştir. Rusya'nın çökmesi ve İran'dan çekilmesi, İran'da ve Kafkaslar'da Osmanlı Devleti ve Almanya için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Fakat Almanya; Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren İran'da olduğu gibi Kafkaslar'da da Türklerin turan siyaseti yapmasını ve

³³ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 2922, Dos: 512, Fih: 017.

³⁴ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 400, Dos: 1575, Fih: 003-10.

³⁵ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3190, Dos: 126-64, Fih: 025.

³⁶ Gnkur.ATASE Bşk.İlğı Arşivi; Kls: 3936, Dos: 8-145, Fih: 064.

hâkimiyet kurmasını istememiş, bunu engellemeye çalışmıştır.³⁷ İngilizlerin İran üzerinden Bakü'ye asker çıkardığı sırada, Almanya'nın Kafkaslar'da Gürcülerle beraber hareket ederek Türk kuvvetlerini durdurmaya çalışması, Almanya'nın söz konusu siyasetini açıkça göstermiştir. Bakü'nün Ermeni ve Bolşevik kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve şehirdeki Müslüman ahalinin katledilmeye başlanması üzerine Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü ele geçirmek için harekete geçerek Gence'de karargâh kurmuştur. Bu durumda Türk kuvvetleri karşısında tutunamayacaklarını anlayan Ermeniler, daha önce karşı çıkmalarına rağmen o sırada İran'ın Enzeli Limanı'nda bulunan İngiliz kumandanı Dunsterville'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Dunsterville komutasındaki 39'uncu İngiliz Tugayı, yaklaşık bin beş yüz askerî kuvvetiyle 4-7 Ağustos 1918 tarihleri arasında vapurlarla Bakü'ye gelmiştir. Kafkas İslam Ordusu, gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 13 Eylül 1918'de Bakü üzerine taarruza başlamıştır. 14 Eylülde şehirdeki Ermeni ve İngiliz direnişi kırılmış, İngiliz ve Ermeni kuvvetleri gemilerle şehri terk etmeye başlamıştır. Şehir, 15 Eylülde Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir.³⁸ Fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile İran'ın kuzeybatısı ve Kafkasya'da bulunan Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi yönünde bir madde kabul edilmiştir. Mütareke gereğince Türk kuvvetlerinin tahliyesine önce Bakü'den başlanmıştır. Bakü'nün boşaltılmasından sonra 17 Kasım 1918'de şehir, General Thompson komutasındaki İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiştir. 17/18 Kasım'da Tebriz'deki Türk kuvvetleri de şehri boşaltmıştır. Osmanlı Devleti; İran ve Kafkaslar'daki kuvvetlerinin geri çekilmesi görevini, 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya vermiştir. İran'daki Türk kuvvetlerinin 1914 sınırına çekilmesi, 18 Kasım 1918'de tamamlanmıştır.³⁹

Sonuç

Rusların Güney Azerbaycan'dan çekilmeye başlaması, bölgedeki dengeleri de değiştirmeye başlamış; uzun süredir İran üzerinden Afganistan, Hindistan ve Kafkaslar'a açılmayı ve bu bölgelerdeki Müslüman ahaliyi Rus ve İngilizlere karşı kendi yanlarında savaşa çekmeye çalışan fakat İran içlerinde istedikleri gibi ilerleyemeyen Türk-Alman ittifakı için daha uygun bir ortam hazırlamıştır. Ancak Rusların özellikle Güney Azerbaycan'ı boşaltmaya başlaması ile uzun bir süredir Ruslarla birlikte hareket eden ve

³⁷ Kafkaslar'da Türk-Alman rekabeti için bk. K.Tuncer Çağlayan; "İngiliz Belgelerine Göre Kafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", XIII. Türk Tarih Kongresi, C III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 411-418.

³⁸ Bakü harekâtı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Nâsır Yüceer; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002. Ayrıca Tanin; "İngilizlerin Bakü'ye Doğru Harekâtı", 18 Ağustos 1334 (18 Ağustos 1918) ve Tanin; "Bakü'ye İngiliz Askeri İhracı", 19 Ağustos 1334 (19 Ağustos 1918).

³⁹ Türk birliklerinin İran'dan çekilmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Selma Yel; "Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri", ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 104-121.

onlar tarafından silahlandırılan Ermeniler ve Nasturiler, bağımsız birer devlet kurmak amacıyla Urmiye ve havalisinde toplanarak civardaki Müslüman ahaliyi katletmeye başlamışlardır. Ayrıca güçlü bir müttefik bulmak için Güney İran'da bulunan İngilizlerle birleşmenin yollarını aramışlardır.

İngilizler ise Rusların boşalttığı bölgelere Türk ordusunun girmesinden endişelenerek hızlı bir şekilde Bakü'ye kadar bu bölgeyi ele geçirmeye çalışmıştır. İngiliz askerlerinin Güney İran'da bulunması sebebiyle Türk kuvvetlerinden önce bölgeye asker sevkياتını gerçekleştiremeyecek olan İngilizler, Türk ilerleyişini durdurmak ve önlemek için Ermenileri ve Nasturileri desteklemiş hatta bu düzensiz birliklerin eğitimi için Baratof gibi Rus ordusu bakiyelerini para karşılığında istihdam etmiştir.

Türk ordusu ise öncelikle Urmiye bölgesindeki Ermeni ve Nasturilerin Müslüman ahaliye yaptıkları zulmü bitirmek için hızlı bir şekilde Urmiye'yi ele geçirmiştir. İngilizlerin Bakü'ye Türk kuvvetlerinden önce ulaşabilmek için Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli Limanı'na yönelmeleri üzerine, İngilizlerin bölgedeki yayılmasını engellemek için Tebriz ve civarını ele geçirmiştir. Enzeli ve çevresinde ise "Cengelliler" (Orman Kardeşliği) adıyla toplanan ve başında Mirza Küçük Han'ın bulunduğu gönüllü birlikler de İngilizlere karşı başarılı mücadeleler vermiştir.

Urmiye'deki gelişmelere benzer şekilde Bakü'de de Ermeni ve Nasturilerin Türk ahaliyi katletmeye başlaması üzerine, Kafkas İslam Ordusunun başında bulunan Nuri Paşa harekete geçmiş ve şehri ele geçirmiştir. Bu sırada Ermeniler; Enzeli Limanı'nda bulunan İngilizlerden yardım istemişse de şehrin Türk kuvvetlerinin eline geçmesine engel olamamıştır. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile bu mütarekenin on birinci maddesinde İran'ın kuzeybatısı ve Kafkasya'da bulunan Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi yönünde bir madde kabul edilmiştir. Mütareke gereğince Türk kuvvetlerinin tahliyesine önce Bakü'den başlanmıştır. Bakü'nün boşaltılmasından sonra 17 Kasım 1918'de şehri General Thompson komutasındaki İngiliz birlikleri işgal etmiştir. İran'daki Türk kuvvetlerinin çekilmesi de 18 Kasım 1918'de tamamlanmıştır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA (1939-1945) TÜRK HAVA KUVVETLERİ

Hv.İs.Bnb.Sabit ÇETİN*

Giriş

Mustafa Kemal ATATÜRK, 01 Kasım 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin Beşinci Döneminin Üçüncü Toplanma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada "... Hava Kuvvetlerimiz için yapılan üç yıllık program, büyük milletimizin içten ve bilinçli ilgisiyle şimdiden başarılmış sayılabilir. Bundan sonrası için bütün uçaklarımızın motorlarının memleketimizde yapılması ve harp hava endüstrimizin de bu temele geliştirilmesi gerekir. Hava Kuvvetlerinin aldığı önemi göz önünde tutarak bu çalışmaları planlamak ve bu konuyu layık olduğu önemle milletin gözleri önünde canlı tutmak gerekir."¹ diyerek daha İkinci Dünya Savaşı çıkmadan Hava Kuvvetlerine ATATÜRK tarafından yapılan bu öngörünün ne kadar da isabetli olduğunun bir göstergesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde hava gücü, en can alıcı önemini kazanmıştır.² Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumu, stratejik konumu nedeniyle gerek müttefiklerin gerekse mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey olmadığı gerçekliğini taşıyordu.³ İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının amacı; savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Türkiye'yi savaşa sürükleyecek serüvenci bir politika izlenmemiş, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak asıl amaç olmuştur. Bu politikanın yönü, ATATÜRK'ün yönetimi altında girilen tarihsel denemenin geleneklerini yansıtmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Avrupa'daki güçler dengesinin korunması ve her türlü serüvenci politikadan uzak durulması şeklindedir.⁴

İkinci Dünya Savaşı'nda modern ve vurucu gücü yüksek uçakların etkili bir şekilde kullanılması gerçeği, hava kuvvetlerinin de önemini ortaya çıkarmıştır. Türk Hava Kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı'nda mevcut durumunun ve gelişiminin anlaşılmasını sağlamak bu çalışmanın amacını oluşturacaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetlerinin Teşkilat Yapısı

1939 yılına kadar Türk Hava Kuvvetlerinin en büyük kuruluşu, alay ve müstakil tabur seviyesindedir. Birlikler harekât ve eğitim yönünden

* Hv.K.Kh.Des.Kt.'lar İs.Bkm.Tb.K.İği

¹ ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille); ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 858.

² Selim Deringil; Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 33.

³ Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1981, 5.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988, s. 407.

⁴ Edward Weisband; 2. Dünya Savaşı ve Türkiye, 1. Baskı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002, s. 28-29.

Genelkurmay Başkanlığındaki Hava Müşavirliği, lojistik destek ve tedarik yönünden ise Millî Savunma Bakanlığı Hava Müsteşarlığına bağlı bulunmaktadır.⁵ 22 Mayıs 1939 tarihinde Hava Kuvvetleri teşkilatında tugay komutanlıkları ihdas edilmiştir. Bu tugaylar, Genelkurmay Başkanlığının komutası altındadır ve mahalli ordu komutanlarına bağlı değildir. 1'inci Hava Tugayı Karargâhı Eskişehir'de, 2'nci Hava Tugayı Karargâhı İzmir'de konuşlanmıştır. Karargâhı Erzincan'da olacak 3'üncü Tugay, İngiltere'den Spitfire uçaklarının alınmasından sonra kurulacaktır.

Her tugay iki alaydan oluşmaktadır. MSB Hava Müsteşarlığına bağlı Eskişehir ve Kayseri Uçak Fabrikaları, İzmir ve Malatya Mıntıka Tamirhaneleri, Ankara Hava Malzeme Deposu, Ankara Hava Tecrübe ve Muayene Komisyonu, İstanbul Hava Aktarma Ambarı, Eskişehir 200 Yataklı Hava Hastanesi, Eskişehir Hava Sıhhi Malzeme Merkezi, Ankara Hava Dikimevi, Ankara Astsubay Hazırlama Yuvası ve bu yılda Tercüme Kısmından teşkil edilmiştir. 8 Kasım 1939 tarihinde Merzifon'da Atış-Bombardıman Okulu kurulmuştur. Hava Harp Akademisi 1937 yılında kurulmuş, iki senelik eğitimi bitiren hava subayları 1939'da mezun olmuştur.⁶

1941 yılında 1'inci Tugaya bağlı 1'inci Alay Eskişehir'de, 2'nci Alay Diyarbakır'da, 4'üncü Alay Kütahya'da konuşlanmıştır. 2'nci Tugaya bağlı 3'üncü Alay Gaziemir (İzmir)'de, 5'inci Deniz Taburu İzmir'de, 5'inci Alay Çorlu'da konuşlanmıştır.

1942 yılında Merzifon Hava Okulu teşkilatına Hava Okulu Park Müdürlüğü ve Seyyar Tamirhane Müdürlüğü ilave edilmiştir. Merzifon Hava Okulu iki kısma ayrılarak Malatya'da Hava Okulu ve Diyarbakır'da Hava Makinist Okulu teşkil edecektir. Etimesgut'ta Hava Müsteşarlığı emrinde "Kara Nakliye Ulaştırma Taburu" teşkil edilmiştir. Hava Mıntıka Depoları hava tugaylarına bağlanarak konuş ve kuruluşlarında değişiklikler yapılmıştır.⁷ Hava Müşavirliği, Harekât Yarbaskanlığına çevrilmiştir.⁸

16 Ağustos 1943 tarihinde 1'inci ve 2'nci Hava Tugay Komutanlıkları aynı numaralı Hava Tümen Komutanlıklarına yükseltilmiştir.⁹ 1943 yılında Eskişehir'de Hava Okullar Komutanlığı kurulmuştur. Hava Okullar Komutanlığı emrinde; Eskişehir 1 Numaralı Hava Okulu, Malatya 2 Numaralı Hava Okulu, Diyarbakır Hava Makinist Okulu ile Ankara Hava Astsubay Okul Komutanlıkları bulunmaktadır. Eskişehir ve Kayseri Tayyare Fabrikalarında birer çırak okulu teşkil edilmiştir.¹⁰

⁵ Stuart Kline; Türk Havacılık Kronolojisi, 1. Baskı, Dönence Bas. ve Yay.Hiz., İstanbul, 2002, s. 257.

⁶ Hulusi Kaymaklı; Havacılık Tarihinde Türkler 3, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 21-40.

⁷ Kaymaklı; s. 176-182.

⁸ Kline; s. 271.

⁹ Tümen irtibat kıtaları uçak geldikçe teşkil edilecektir. Malzemesi geldikçe Oto Taburları teşkil edilecek, tugay muhabere takımları muhabere bölükleri olacaktır.

¹⁰ Kaymaklı; s. 230-232.

1944 yılına kadar Türk Hava Kuvvetlerini oluşturan muharip birlikleri ile ikmal, bakım, eğitim, sağlık tesisleri ikmal idare yönünden MSB'ye¹¹, harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına¹² bağlı idi. Birlik ve kurumların iki merkeze bağlanmaları, sevk ve idarenin istenilen verimi sağlayamadığı ve ayrıca sorumluluklarında dağıldığı görülmüş olduğundan Genelkurmay Başkanlığının 31 Ocak 1944 gün 3546 sayılı onayı ile Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur.¹³ Hava Müsteşarı Tümgeneral Zeki Doğan, 27 Ocak 1944 tarihli Kararname ile Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştır.¹⁴ Hv.K.K.İığı da K.K.K.İığı ve Dz.K.K.İığı gibi Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Komutanlık karargâhı binası olarak 2 Şubat 1944 tarihinden itibaren Opera (Ankara)'daki Türk Hava Kurumu tesislerinde faaliyete başlamıştır.¹⁵

Muharip birlikler hemen komutanlığa bağlanmış, MSB'ye bağlı olan ikmal ve sağlık birimleri ile Genelkurmay Başkanlığına bağlı eğitim tesislerinin¹⁶ devri aşamalı yapılmış, tamamlanan devir ancak 1948'de gerçekleşmiştir.¹⁷

1945 yılına gelindiğinde Türk Hava Kuvvetlerinin teşkilatı şöyledir: 1'inci Tümen Eskişehir'de ve 2'nci Tümen İzmir'de bulunmaktadır. 1'inci Tümene bağlı 1'inci Alay Eskişehir'de, 2'nci Alay Kütahya'da, 4'üncü Alay Merzifon'da, 5'inci Alay Bursa'da, 1'inci Hv.Kont.Grp. oluşmaktadır. 2'nci Tümene bağlı 3'üncü Alay İzmir'de, 6'ncı Alay İzmir'de konuşludur. Hv.K.K.İığına direkt bağlı 101'inci Keşif Grubu Çorlu'da, 102'nci Keşif Grubu Balıkesir'de, 103'üncü Keşif Grubu Eskişehir'de, 105'inci Keşif Torpido Bomba Grubu İzmit'te olan "Keşif Grupları" mevcuttur. Ayrıca Ulaştırma Taburu Etimesgut'ta ve Hava Harp Akademileri Tatbikat Bölüğü Etimesgut'ta bulunmaktadır.¹⁸ Hava Kuvvetleri Komutanlık makamının kadro rütbesi korgeneralliğe çıkarılmış ve bu yetki 1947 yılında ordu seviyesine yükseltilmiştir.¹⁹

Savaşın meydana getirdiği iktisadi sıkıntılara rağmen Hava Kuvvetleri, taktik ve stratejik özelliğini koruyup müttefik teşkilat ve prensiplerine uygun olarak bünyesinde değişiklikler yapmıştır.²⁰ Hava Kuvvetlerinin teşkilat yapısı, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından savaşın sona erdiği 1945 yılına kadar geçen dönem içerisinde modern bir hava gücü olma yönünde gerçekleştirilen çabaların ürünüdür.

¹¹ Hizmetler Hava Müsteşarlığı tarafından yerine getirilmektedir.

¹² Hizmetler Hava Müşavirliği tarafından yerine getirilmektedir.

¹³ Kaymaklı; s. 273.

¹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); 27.01.1944, Sayı: 18452, Fon: 30.11.1, Yer Nu.: 165.4.4.

¹⁵ Kaymaklı; s. 273.

¹⁶ Hava Harp Akademisi 1950 yılında devralınmıştır.

¹⁷ Kaymaklı; s. 274.

¹⁸ age.; s. 343.

¹⁹ Türk Hava Kuvvetleri Karargâhı Tarihçesi; Hv.K.K.İığı Mrk.D.Bşk.İığı Harp Tarihi Yayınları Nu.:1, Ankara, s. 7.

²⁰ Resimlerle Havacılık Tarihi; Hv.K.K.İığı Basımevi, Ankara, 1964, s. 13.

2. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetlerinin Uçak Durumu

İkinci Dünya Savaşı başlarken Hava Kuvvetlerinin büyüklüğü konu olduğunda hükümet politikası, ilk etapta mürettebatı ve bakım ekibiyle birlikte 500 modern uçaktan oluşan bir hava gücü kurmayı amaçlıyordu. 1939 yılında Türk-İngiliz-Fransız Üçlü ittifakında ile silah ve savaş gereçleri satın almak üzere bir özel anlaşma yapılmıştır.²¹

Hava savunma gücünü teşkil eden Av birliklerindeki uçakların yetersizliği savaşın başlarında anlaşılmıştır. Av birliklerinde bulunan Amerikan yapımı Curtis-Hawk ve Polonya imali P.Z.L. uçakları demodeydi. 1939 yılında Hava Kuvvetlerini modernize etme ve genişletme planı çerçevesinde İngiltere'den uçaklar gelmiştir. Bunlar; 5 adet Avro Anson ulaştırma uçağı, 29 adet Fairey Battle²² bombardıman uçağı, bir adet F. Battle hedef çekme uçağı, 35 adet Blenheim Mark 1 uçağı, 2 adet Huicane Mark 1 uçağı, 72 adet Spitfire Mark 1 uçağıdır. Ayrıca Türk Hükümeti tarafından 24 adet Westland Lysander uçağı satın alınmıştır.²³ Eğitim birliklerini takviye ve modernize etmek amacıyla millî bütçe imkânlarıyla Fransa'dan 36 adet Henriot-182, ABD'den 50 adet Curtiss Falcon CW 22 R alınmıştır.²⁴

1940 yılında Türk Hava Kuvvetleri birliklerinde 298'i muharip, 189'u eğitim tipi olmak üzere 487 uçak vardır.²⁵ Birliklerin eğitim ve irtibat kıtalarında Avro Anson, Falcon, Focke Wulf-58, Fledling, Breguet, Gotha 145, Smolik, Koolhoven, Monospar, Henriot-182 ve Fleet tipi uçaklar kullanılmaktadır.²⁶

1941 yılında Amerika tarafından İngiliz Hava Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla Türkiye'ye 36 adet Amerikan P-40 Tomahawk uçağı verilmiştir. Bu uçaklar Mısır'da bulunuyordu ve bunları almak için ekip görevlendirilmiştir.²⁷

İngiltere'den 20 adet Avro Anson-I ile 36 adet Westland Lysander-I alınmış, Hava Okulunda kullanmak üzere görevlendirilmiştir.²⁸

1942 yılında İngiltere'den 38 adet Hurricane-II B, 70 adet Hurricane-II E, 25 adet Miles Master II, 3 adet Bristol Blenheim IV uçakları alınmıştır. Amerikan yapımı 24 adet Curtiss Kittyhawk ile Consolidatör Liberator III B-24 D uçağı Türk Hava Kuvvetlerine katılmıştır.²⁹

²¹ Bu anlaşmanın detayları ile ilgili daha geniş bilgi için bk. İsmail Soysal; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 606.

²² Uçakların montesi İngiliz personeli tarafından Yeşilköy'de yapılmıştır. Uçaklar uçarak tertip edildikleri Eskişehir'e götürülmüştür.

²³ Kaymaklı; s. 24.

²⁴ age.; s. 25.

²⁵ Hv.K.K.İği Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi; 1940 Türk Hava Kuvvetleri, s. 6.

²⁶ Kaymaklı; s. 71.

²⁷ BCA; 9.12.1941, Dosya: 39131, Fon: 30.11.1, Yer Nu.: 47.303.13.

²⁸ Bir kısmı İngiliz Phillips and Powis firmasından alınan lisans ile Etimesgut (Ankara)'ta üretilen 70 adet Miles Magister uçağı Hava Kuvvetleri envanterine dâhil edilmiştir. Kaymaklı; s. 134.

²⁹ Kaymaklı; s. 183.

1942 yılında Türk Hava Kurumu tesislerinde THK-2, THK-5, THK-5A, THK-10 uçakları ile İngilizlerden alınan patent ile “Magister Eğitim Uçağı” üretilmektedir.³⁰

1943 yılında İngiltere’den 19 adet Blenheim Mk-V bombardıman uçağı, 21 adet Beauford Uçağı, 15 adet Beufighter bombardıman uçağı, 60 adet Hurricane II B ve II C³¹ ve bir adet DH 89 Rapid uçağı alınmıştır. Bu uçakları Türkiye’ye getirmek için pilotlar görevlendirilmiştir.³² Almanya; 72 adet FW-190 A-3 uçağı³³ sandıkların içinde İstanbul’a göndermiş, uçakların Alman uzman personel tarafından montajları yapılmış ve uçaklar uçuşa hazır hâle getirilmiştir.³⁴

1944 yılında İngiltere’den iki adet DH 89 Rapid uçağı, 72 adet Baltimore-187 uçağı, 104 adet Supermarine Spitfire Mk-V uçağı satın alınmıştır.

1945 yılına gelindiğinde Türk Hava Kuvvetlerinin taktik birliklerinde yaklaşık 400 adet savaş uçağı bulunmaktadır. Bu uçakların yarısı, birinci hat uçaklardır. Diğerleri hizmet sürelerini doldurmuş, bir kısmı da yedek parça bulunmadığından kullanılamaz durumdadır.³⁵ 13 Mart 1945 tarihinde Hava Kuvvetlerinin envanterindeki muharip uçak durumu şöyledir:

- Hava Kuvvetleri İrtibat Kıtasında 2 adet Martin 139,
- 1’inci Tümen İrtibat Kıtasında 1 adet Martin 139,
- 1’inci Tayyare Alayında 5 adet Libertor, 18 adet Baltimore, 9 adet Martin 139, 15 adet HE- III,
- 2’nci Tayyare Alayında 33 adet Baltimore, 25 adet Vultee,
- 4’üncü Tayyare Alayı’nda 24 adet Vultee-II C, 22 adet Vultee-II B,
- 103’üncü Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C,
- 2’nci Tümen İrtibat Kıtasında 1 adet Blenheim,
- 3’üncü Tayyare Alayında 29 adet Blenheim,
- 6’ncı Tayyare Alayında 12 adet Vultee-I, 45 adet Spitfire, 12 adet Kittyhawk, 23 adet Tomahawk³⁶,

³⁰ age.; s. 183.

³¹ BCA; 3.5.1943, Sayı: 2/19847, Dosya: 238-605, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 101.30.13.

³² BCA; 2.4.1943, Dosya: 39154, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 47.304.7.

³³ Almanya’dan alınan Focke-Wulf uçaklarının bakım ve tamirlerini öğrenmek üzere, Almanya’ya iki bakım ve bir tamir postası gönderilmiştir. Bk. BCA; 27.4.1944, Dosya: 6361, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 61.413.15.

³⁴ Kaymaklı; s. 219-220.

³⁵ age.; s. 328.

³⁶ BCA; 15.7.1942, Dosya: 24125, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 201.374.25.

- 101'inci Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C, 12 adet Lysander,
- 102'nci Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C, 12 adet Lysander,
- 105'nci Keşif Grubunda 2 adet Bizley, 8 adet Beaufort, 3 adet Walrus uçakları mevcuttur.

Hava Okulunda 9 adet Bizley, 11 adet F. Battle, 10 adet Hawk, 10 adet Morane-406 uçakları eğitim faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca tüm bu uçak çeşitlerinden Libertor hariç olmak üzere 192 adet uçak Vekâlet yedeği olarak bulunmaktadır.³⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye topraklarına çeşitli ülkelere mensup, mecburi iniş yapan uçaklar olmuştur. Bunların bir kısmı Hava Kuvvetleri bünyesinde çeşitli görevlerde kullanılmıştır.³⁸

Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Japonya ve Almanya'ya savaş açmıştır.³⁹ Bu sırada Türk Hava Kuvvetlerinin envanterinde her çeşitten toplam 749 uçak vardır. Ancak çoğu eski model ve parçası olmayan hizmet dışı tiplerden ibarettir. 1000'i pilot olmak üzere 26.000 personeli vardır. Türk Hava Kuvvetleri savaşın başlangıcında Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda, Polonya, Yugoslavya ve Romanya'nın Hava Kuvvetleriyle yaklaşık aynı güçtedir. Savaştan sonra Balkanlar ve Orta Doğu'da bulunan bütün hava kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamıştır.⁴⁰

3. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetlerinin Personel ve Eğitim Durumu

Havacı subaylar, Askerî Liseyi bitirip Kara Harp Okuluna geçmek isteyen öğrenciler arasından seçilirdi. İstekli olanlar, Hava Sıhhi Muayene Heyetince yapılan muayeneleri sonucunda sağlık durumları ve bedenî yeterlilikleri uçuculuğa uygun olduğu takdirde hava sınıfına geçirilirdi. Bu öğrenciler Kara Harp Okulunda iki yıl okuyarak asteğmen rütbesiyle mezun oluyordu.⁴¹ Birliklerde staj gören asteğmenlerin yanı sıra Türk Hava Kurumunda da C brövesi alan lise mezunu gençler, pilot olarak yetiştirilmek üzere Eskişehir Hava Okuluna⁴², atış eğitimleri için de Merzifon Hava Okuluna gönderiliyordu. C brövesi alan ortaokul mezunu bir genç, sınavsız olarak Hava Astsubay Okuluna alınıyordu.

Hava birliklerinin eğitimi için İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransız eğitim tarzı benimsenmiş, Fransız öğretmenlerden faydalanılmıştır.

³⁷ Kaymaklı; s. 344.

³⁸ BCA; 20.4.1944, Dosya: 4499, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 51.334.14. BCA; 31.10.1944, Dosya: 61148, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 59.402.30. BCA; 4.10.1944, Dosya: 426832, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 243.645.12.

³⁹ Feroz Ahmad - Bedia Turgay Ahmad; Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 12.

⁴⁰ Kline; s. 289-290.

⁴¹ Kaymaklı; s. 25.

⁴² 1939 yılında Hava Okulu 56 kişiyi pilot statüsünde yetiştirmiştir.

Savaşın başlaması üzerine Fransızlar, Türkiye’de kalmamış ve tekrar yurtlarına dönmüşlerdir. İngiltere ise Türkiye’yi kendi yanında, Almanya’ya karşı savaşa sokma niyetindedir. Bu yüzden Türkiye’yi kendi saflarına çekecek her türlü yardımı yapmaya ve eğitim için personel desteğinde bulunmaya istekli olmuştur. Bu amaç doğrultusunda İngiliz öğretmenler gönderilmiş⁴³, uçucu ve yer personelinin eğitimlerinin İngiliz standartlarına uygun olarak yapılmasına başlanmıştır. İngilizlerin ilk amacı; kısa sürede çok sayıda pilotun yetiştirilmesi olmuştur.⁴⁴ 1939 yılında da Londra’ya ilk defa bir hava ataşesi atanmıştır.⁴⁵

1940 yılında Türk Hava Birliklerinin yurt içi pilot yetiştirme imkânlarının sınırlı oluşu ve mevcut Hava Okulunda harbe hazır statüde pilot yetiştirme olanaklarının bulunmayışı, birliklerin modern uçaklarla teçhiz edilmesini engellemiştir. Bu nedenle 1940 yılında İngiltere ile bir anlaşma yapılarak Kara Harp Okulunu 1941 yılında bitirecek asteğmenlerden itibaren devam edecek yıllarda hava sınıfına ayrılanların pilotaj eğitimi için İngiltere’ye gönderilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca mevcut bombardıman pilotlarının bir kısmı, modern uçaklara intikal etmeleri ve uzmanlaşmaları nedeniyle Amerika’ya gönderilmiştir. İngiliz eğitim sisteminde pilot, bombardımancı, atıcı, telsizci, seyrüseferci, uçan makinist ihtisaslarındaki personeli ayrı ayrı okullarda eğitim görüyordu. Bunlar birlikte uçuş ekibini oluşturdıklarından uçuş ekibinin harbe hazırlık eğitimi görmeleri ve sonra birliklere harbe hazır durumda atanmaları sağlanmıştır. Bu sistem, Türk Hava Kuvvetlerinde de benimsenerek İngiltere’ye gönderilen pilot adaylarının harbe hazırlık eğitiminden geçmeleri istenmiştir. Ayrıca İngilizlerin Orta Doğu’da, Mısır ve Sudan’da düzenlediği uçuş ekibinin eğitimi ile ilgili kurslara da Türk havacılarının gönderilmesi sağlanmıştır.⁴⁶

1940 yılında uçuş birliklerindeki eğitim programları İngiliz uzmanlarına hazırlatılan “Talim ve Terbiye Esasları” adlı kitap, uçuş ve yer eğitimine ait esasları içerdiğinden birliklere dağıtılmış ve uygulamada standardizasyon sağlanmıştır.⁴⁷

26 Haziran 1940 tarihinden itibaren Hava Tugaylarında; Keşif ve Bombardıman Birlikleri ile nazari eğitim türlerine önem verilmesi istenmiştir.⁴⁸

⁴³ Bilal N.Şimşir; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK, 1919-1939, C 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 663-664.

⁴⁴ Kaymaklı; s. 25.

⁴⁵ Şimşir; s. 665.

⁴⁶ Kaymaklı; s. 68.

⁴⁷ Hv.K.K.İği Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi; s. 10.

⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı emirleri doğrultusunda Kütahya’da konuşlanan 4’üncü Av Alayının bir taburu Hurricane, diğer taburu Morane 406 uçakları ile teçhiz edilmiştir. Alay; Eskişehir Meydanı’nın güneydoğusunda bulunan Kalkanlı Meydanı’na intikal etmiş, uçaklar meydan içinde dağıtılmış, personel için çadırı ordugâh hazırlanmıştır. Pilotlar asgari iki dakikalık olmak üzere alarm durumunda bekletiliyor, verilen emirlerle uçakların kalkışları isteniyor, böylece personelin hazırlık durumlarına intibakı ve eğitimleri sağlanıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında buna benzer faaliyetlere öncelik verilmiş, sınırlı olan imkânlardan en iyi şekilde faydalanmak için çaba harcanmıştır.

Ayrıca bu yıl içerisinde muharip birliklerde 134, Hava Okullarında 120 olmak üzere toplam 254 kaza olmuştur. Kaza sonucu 25 şehit verilmiş, 21 uçağın da elden çıkarılması gerekmiştir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan raporla Hava Okullarında ve Muharip Birliklerde gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Eskişehir Uçak Fabrikasında staj gören makine subayları da Hava Okulunda eğitime başlamıştır. Genelkurmay Başkanlığı 15 Şubat 1940 tarihinde yayımladığı emirle, Hava Birliklerinin uçucu ve teknik personel ihtiyacını karşılamak ve birlikleri bir an önce harbe hazır hâle getirmek amacıyla Hava Okullarına gönderilen öğrenci miktarı dört katına çıkarılmış, eğitim süresi de iki yıldan bir yıla indirilmiştir.⁴⁹ 1940 yılında Hava Kuvvetleri personelinden bazılarına ilave bilgiler verilerek ihtiyaç duyulan alanlarda personel yetiştirme imkânı sağlanmış; teknik muhasebe, depo şefleri, ekipman astsubay sınıfı, silahçı astsubay sınıfı, askerî hâkim sınıfları oluşturulmuştur.⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda 1941 yılında Balkanlar'daki çatışmaların giderek şiddetlenmesi sonucunda Türk Hükûmeti tarafından İstanbul ve Trakya'nın tahliyesi kararlaştırılmıştır.⁵¹ Bu karar gereğince; 25 Nisan 1941 tarihinde Harp Akademileri bünyesinde bulunan Hava Harp Akademisi, İstanbul Yıldız Sarayı'ndaki yerinden Ankara'ya taşınmıştır. 30 Nisan 1941 tarihinde Eskişehir Hava Garnizonundaki sıkışık yerleşmeyi önlemek, Diyarbakır'da boşalan birlik tesislerini korumak ve bakımını sağlamak amacıyla Hava Okulu bünyesindeki Makinist Okulu⁵² Diyarbakır'a taşınmıştır. 1941 yılından itibaren Harp Okulu mezunlarının pilotaj eğitiminin İngiltere'de yapılması kararlaştırılmıştır.

1941 yılı Şubat ayında Harp Okulunu bitiren 1941 A devresi havacılarından 20 kişi ile 80 asteğmenin İngiltere'ye eğitim için gönderilmesi planlanmıştır. Daha sonra 1941 B devresinden 92 kişi İngiltere'ye gönderilmiştir.⁵³ Bu nedenle 1941 yılında, Hava Okulunda daha önce okula katılan subaylarla astsubaylara pilotaj eğitimi verilmiştir.⁵⁴ 1940-1942 yıllarında Türk Hava Kurumu İnönü Kampı'na 2407 Hava astsubayı alınmış, içlerinden 1718 kişi seçilerek bu astsubayların eğitimlerine devam edilmiştir. 1942 yılında kurumun yetiştirdiği pilot sayısı 312, astsubay sayısı 1790'dır.⁵⁵

⁴⁹ Kaymaklı; s. 68-76.

⁵⁰ Hv.K.K.İği Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi; s. 16.

⁵¹ Bu kararın tam metni için bk. BCA; 01.04.1941, Sayı: 2/15549, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 94.29.4.

⁵² Diyarbakır'a giden bölümde makine subay, makinist astsubay, muhabere, ekipman, teknik muhasip ve silahçı astsubay eğitimi bulunmakta idi. Hava Makinist Okulu 1950 yılına kadar Diyarbakır'da kalmış, daha sonra İzmir'e taşınmıştır.

⁵³ Bu subaylar, Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF)'nin temin ettiği eğitimin tüm safhalarından geçmiş olup RAF'ta verilen eğitim tüm yönleri ile aynı uygulanmıştır.

⁵⁴ Kaymaklı; s. 140.

⁵⁵ age.; s. 172-180.

1942 yılı Kara Harp Okulu mezunu Havacı teğmenlerden 30 kişilik birinci katile, 1 Mart 1943 tarihinde⁵⁶; 30 kişilik ikinci katile 12 Nisan 1943'te⁵⁷; 12 kişilik üçüncü katile de 13 Mayıs 1943'te Türkiye'den hareketle Kahire üzerinden İngiltere'ye gönderilmiştir.⁵⁸ 17 Haziran 1943'te uçuş kursu görmek amacıyla 11 pilot subay Amerika'ya gönderilmiştir.⁵⁹ 1943 Harp Okulu mezunlarından yarısının İngiltere'ye, diğer yarısının da Amerika'ya pilotaj eğitimi için gönderilmelerine karar verilmiştir.⁶⁰

1943 yılı Harp Okulu mezunu teğmenlerden 30 kişilik ilk katile 10 Şubat 1944'te, 31 kişilik ikinci katile 24 Ağustos 1944'te, 30 kişilik üçüncü katile 2 Kasım 1944'te Ankara'dan ayrılarak Mısır üzerinden İngiltere'ye pilotaj eğitimi için gönderilmiştir. Pilotaj eğitimi için İngiltere'ye gönderilen havacı teğmenlerden eğitimlerini başarı ile bitirenlerin ilk kafilesi, Nisan 1944'te Türkiye'ye dönmüştür. 1943 yılı Kara Harp Okulu mezunu asteğmenlerden 42 kişilik katile Mart 1944'te pilotaj eğitimi için Ankara'dan ayrılarak ABD'ye gönderilmiştir.

Haziran 1943 tarihinde keşif kursu için ABD'ye gönderilen pilotlar, Temmuz-Ekim 1944'te Türkiye'ye dönerek birliklerine katılmışlardır.⁶¹

İstanbul Hukuk Fakültesinde 1940-1945 yılları arasında öğrenimlerini tamamlayan beş hava subayı, hâkim olarak Hv.K.K.İğina ve Hava Tümen Karargâhlarına tayin edilmiştir.⁶² Böylece hava birliklerinde ve askerî mahkemelerde hukuk mezunu hava subaylarının bulunması sağlanmıştır. 1943 yılı Kara Harp Okulu mezunu subaylar, İngiltere'deki pilotaj eğitimlerini tamamlayarak 5 Temmuz 1945'te Ankara'ya dönmüştür Amerika'daki başlangıç uçuş eğitimini tamamlayan 1943 yılı Kara Harp Okulu mezunu hava teğmenler ile tekâmül uçuş eğitimlerini tamamlayan pilot teğmenler, Nisan 1946'da Hava Kuvvetlerindeki birliklerine katılmışlardır. 1945'te Hava Okulunda 106 subay ve 59 astsubaya da uçuş brövesi verilmiştir.⁶³

31 Ocak 1945 tarihinde Hava Kuvvetlerindeki subay durumu sınıflarına göre şöyledir: 394 subay uçucu, 83 subay hava yer, 6 subay mühendis, 2 subay tabip, 91 subay levazım, 84 subay İngiltere'de ve 52 subay da ABD'de uçuculuk eğitimi almakta, 109 subay Eskişehir Hava

⁵⁶ BCA; 24.2.1943, Dosya: 39129, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 46.297.22.

⁵⁷ BCA; 13.4.1943, Dosya: 39156, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 47.305.16.

⁵⁸ Temmuz-Ekim 1943 tarihleri arasında Torquay'da lisan ve nazari eğitim görülmüştür. Pilot adayı teğmenler, Hatfield'teki 1'inci Uçuş Eğitimi Okuluna 02 Kasım 1943'te katılıp eğitime ve Tiger Moth tipi çift kanatlı uçakla uçuşa başlamışlardır. Uçuşlar, De Havilland firması meydanın firma uçak ve tesislerinden yararlanarak yapılmıştır.

⁵⁹ Lisan kursunu takiben ihtisasları ile ilgili meydanlardaki tekamül uçuş birliklerine gönderilmişler, burada T-6 uçaklarıyla oryantasyon uçuşunu takiben birlik uçaklarıyla intibak ve muharebe eğitimleri verilmiştir.

⁶⁰ Kaymaklı; s. 216-222.

⁶¹ age.; s. 276.

⁶² BCA; 2.12.1944, Sayı: 19086, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer Nu.: 171.34.7.

⁶³ Kaymaklı; s. 326-332.

Okulunda eğitim almakta, 34 subay ABD’de mühendislik eğitiminde⁶⁴, 6 subay İsviçre’de mühendislik eğitiminde, 3 subay kolejde mühendislik⁶⁵ eğitiminde olmak üzere toplam 864 subay bulunmaktadır. Aynı tarihte Hava Kuvvetlerindeki astsubay durumu 284 uçucu ve 2111 diğer sınıflardan olmak üzere toplam 2395’tir.⁶⁶

Hv.K.K.İği kurulduğu 1944 yılından beri uzmanlık gerektiren bazı alanlarda personel sıkıntısı çekmiştir. 1945 yılında harp sanayi, mühendis, muhabere ve ulaştırma ihtisaslı subay ve astsubayların yerlerine personel yetiştirilinceye kadar Kara Kuvvetlerinden Hava Kuvvetlerine verilmesine karar verilmiştir.⁶⁷

4. İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetlerinin Altyapı ve Lojistik Durumu

Hava birliklerinin bulunduğu yerlerde uçuşlar genellikle toprak pistlerden yapılıyordu. Bu nedenle yağışlı havalar, birliklerin uçuş yapmasına engel oluyordu. Uçaklarda ağırlıkların artışı, hazırlanmış satıh iniş ve kalkış yerlerine ihtiyacı artırıyordu. Eskişehir’den itibaren mevcut olan ana ve dağılma meydanlarında 1000-1200 metre uzunluğunda beton pistlerin, park yerlerinin ve taksi yollarının yapımına başlanmıştır.⁶⁸ 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan “Karşılıklı Yardım Antlaşması” ekinde bulunan “Askersel Sözleşme”nin 5’inci maddesine göre; “Türk makamları ile anlaştıktan sonra müttefik kuvvetler, Türk deniz ve hava limanlarında kendilerince kullanılmak üzere üsler kurabilecekler ve oralarda lojistik gereksinimlerini görebileceklerdir. Bu konuda gerekli aşamalar, barış zamanından başlayarak ilgili kurmaylar arasında incelenecektir.”⁶⁹ hükmü gereğince Boğazlar’a yakın olan Balıkesir, Bandırma ve Çanakkale ile İzmir’e yakın olan Çiğli ve Manisa’da hava meydan yerleri seçilerek inşaata başlanmış, İngiliz uzman personel çalışma yapmak amacıyla görevlendirilmiştir.

8 Ocak 1940 tarihinde Fransa ve İngiltere ile Türk Hükûmeti arasında iktisadi ve mali antlaşma imzalanmış⁷⁰; bu antlaşma ile Hava Kuvvetlerine İngiltere’den uçak, bakım malzemeleri ile portatif madenî hangar satın alınmıştır.

⁶⁴ BCA;18.5.1943, Dosya: 11981, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 133.957.20.

⁶⁵ BCA; 3.11.1942, Dosya: 11962, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 133.957.1.

⁶⁶ Kaymaklı; s. 341-342.

⁶⁷ age.; s. 242.

⁶⁸ Kline; s. 255.

⁶⁹ Soysal; s. 614.

⁷⁰ Gotthard Jaeschke; Türkiye Kronolojisi (1938-1945), (çev.Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 22.

1940 yılından itibaren hava birlik ve kurumlarında çeşitli rütbelerde subay, astsubay ve yabancı sivil uzmanlar görevlendirilmiştir.⁷¹ Bunlar arasında 8 İngiliz, 11 Fransız ve 5 Hollandalı uzman bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı yabancı uzmanların çalışma esaslarını şöyle belirlemiştir: “Çalışmaların yalnız bir birliğe yönelik olması, sarf edilen çaba oranında verim aldırmayacaktır. Yapılan çalışmalardan, yalnız bulunan birlik yararlanacaktır. Hâlbuki esas maksat; yalnız bir birliğe değil, kısa zaman içinde bütün hava birliklerinin eğitimlerine bir istikamet verecektir.”⁷²

1940 yılında Hava birlik ve kurumlarının ikmali, Millî Savunma Bakanlığı tarafından iç ve dış piyasadan⁷³ tedarik edilmiştir. Alınan malzemelerin bir kısmı, doğrudan kullanıcı birliğe veya depo edilmesi gerekli depo ve fabrikaya sevk edilmiştir. Fabrikalar, birliklerin teçhiz edildikleri uçak ve motorların fabrika seviyesi bakım ve onarımını yapmıştır. Fabrikaların onardığı malzemeler Kayseri, Eskişehir ve İzmir depoları kanalıyla birliklere ulaştırılmıştır. Bomba, cephane ve mühimmat; MSB kanalı ile dış kaynaklardan -özellikle İngiltere’den-; iç piyasada ise Şakir Zümre ve Nuri Killioğlu mamulleri ile askerî fabrikalardan temin edilmiştir. Tedarik edilen malzemeler; Kayseri, Eskişehir ve Ankara Mıntıka Depo Amirliklerine tertip edilerek birliklerin ihtiyaçları buralardan karşılanıyordu. 1934 yılında çıkarılan “Hava Kuvvetleri İçin Seferde Geri Hizmet Teşkilatının Vazifeleri ve İkmal Esasları Hakkında F-14 Talimatı” ile birliklerin ikmal işlemleri yapılmıştır. Bu talimat; birliklerin cephane ve bomba, benzin ve yağ ile uçak ve uçak malzemelerinin miktarları hesaplanarak düzenlenmiştir.⁷⁴

Hava birliklerinin barış ve sefer durumlarında ikmal işlemlerini etkin bir şekilde ve aksatmadan yürütebilmesi için 1940 yılında Ankara Mıntıka Depo Amirliği, İstanbul Hava Mıntıka Depo Amirliği, Afyon Mıntıka Depo Amirliği, Malatya Hava Mıntıka Depo Amirliği kurulmuştur.

1940 yılında uçak ve motor bakım faaliyetleri, birlik seviyesinde ve fabrika seviyesinde olmak üzere iki çeşittir. Birlik seviyesinde bakımlar, alay seyyar tamirhanelerinde; fabrika seviyesindeki bakımlar ise Eskişehir ve Kayseri Uçak Tamir Fabrikalarında yapılmaktadır.⁷⁵

1941 yılında uçuş taburlarına ve meydanlara, iş bölükleri ve taburları konuşlanmıştır. Uçakların kırılmaz cam ihtiyacı, Almanya ile yapılan anlaşma ile sağlanmıştır.⁷⁶

⁷¹ BCA; 30.12.1940, Sayı: 2/14976, Dosya: 241-188, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 93.120.16. BCA; 25.7.1941, Sayı: 2/16293, Dosya: 241-206, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 95.65.18. BCA, 24.4.1942, Sayı: 2/17752, Dosya: 59-32, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 98.32.19.

⁷² Kaymaklı; s. 89.

⁷³ BCA; 10.10.1940, Sayı: 2/14509, Dosya: 238-556, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 92.97.9.

⁷⁴ Kaymaklı; s. 91.

⁷⁵ age.; s. 94-95.

⁷⁶ BCA; 19.8.1941, Dosya: 6344, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 61.412.30.

1942 yılında Türk Hava Kurumu, Kayseri Uçak Fabrikasından aldığı teçhizat ve malzeme ile PLZ-24 uçaklarının bakım ve onarımını yapmaya başlamıştır.⁷⁷ Uçak ve uçak malzemeleri, Washington Büyükelçiliği kanalıyla Amerika'dan satın alınmıştır.⁷⁸

1943 yılında Diyarbakır, Malatya, Ulukışla ve Kayseri'de birer tesellüm deposu; İskenderun, Mersin, İzmir, Bandırma ve Derince'de sevk ambarları oluşturulmuştur. Bu yıl yedi tane olan iş taburundan iki tanesi lağvedilmiştir.

1944 yılında Adana'da bulunan ikinci sınıf hava deposu lağvedilmiş, elindeki malzemeler Kayseri'ye gönderilmiştir. 30 Mayıs 1944 tarihinden itibaren 11 adet uçaksavar bataryası, Hava Kuvvetleri emrine verilmiştir. İlk radar cihazı; Eylül 1944'te millî bütçeden İngiltere'den alınmış, Etimesgut'ta 12'nci Ulaştırma Grup Komutanlığının bulunduğu bölgede montesi yapıldıktan sonra uçaklar uçurularak kalibresi yapılmıştır.

1944-1947 yılları arasında Etimesgut Uçak Fabrikasında, pek çok farklı tip ve tasarımda uçak ve planör üretimi gerçekleştirilmiş ve projesi hazırlanmıştır. Bunlar, THK-1'den başlayıp THK-14'e kadar numaralanan muhtelif uçak ve planörlerdir.⁷⁹

Türk Hava Kuvvetleri savaştan hemen sonra pervaneli uçaklardan jetlere geçmiş, bu değişim ve gelişim içinde yoğun bir çalışma dönemine girmiştir.

Sonuç

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte her an savaşa katılma hazırlığı içinde, savaşın getirmiş olduğu bütün zorlukları ve sıkıntıları yaşamıştır. Bu durum; Türk Hava Kuvvetlerinin de yeniden yapılanmasını gündeme getirmiş, modern ve güçlü bir kuvvet olma yolunda atılan adımların temelini oluşturmuştur. Bugün modern hava harp silah ve araç sistemleri ile donatılmış Türk Hava Kuvvetleri, sürekli gelişme içerisinde çağdaş ve güçlü bir kuvvet hâline gelmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Hv.K.K.İği Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi; 1940 Türk Hava Kuvvetleri, HT-216, Harp Tarihi Bürosu, Ankara, 1950.

BCA; 01.04.1941, Sayı: 2/15549, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 94.29.4.

⁷⁷ Kaymaklı; s. 177.

⁷⁸ BCA; 26.5.1942, Dosya: 6349, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 61.413.1.

⁷⁹ Türk Hava Harp Sanayisinin gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Osman Yalçın; Türk Hava Harp Sanayi Tarihi (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 95-100.

BCA; 10.10.1940, Sayı: 2/14509, Dosya: 238-556, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 92.97.9.

BCA; 30.12.1940, Sayı: 2/14976, Dosya: 241-188, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 93.120.16.

BCA; 25.7.1941, Sayı: 2/16293, Dosya: 241-206, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 95.65.18.

BCA; 15.7.1942, Dosya: 24125, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 201.374.25.

BCA; 19.8.1941, Dosya: 6344, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 61.412.30.

BCA; 9.12.1941, Dosya: 39131, Fon: 30.11.1, Yer Nu.: 47.303.13.

BCA; 24.4.1942, Sayı: 2/17752, Dosya: 59-32, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 98.32.19.

BCA; 26.5.1942, Dosya: 6349, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 61.413.1.

BCA; 3.11.1942, Dosya: 11962, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Nu.: 133.957.1

BCA; 2.4.1943, Dosya: 39154, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 47.304.7.

BCA; 13.4.1943, Dosya: 39156, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 47.305.16.

BCA; 3.5.1943, Sayı: 2/19847, Dosya: 238-605, Fon: 30.18.1.2, Yer Nu.: 101.30.13.

BCA; 18.5.1943, Dosya: 11981, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 133.957.20.

BCA; 27.01.1944, Sayı: 18452, Fon: 30.11.1, Yer Nu.: 165.4.4.

BCA; 20.4.1944, Dosya: 4499, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 51.334.14.

BCA; 4.10.1944, Dosya: 426832, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 243.645.12.

BCA; 31.10.1944, Dosya: 61148, Fon: 30.10.0.0, Yer Nu.: 59.402.30.

BCA; 2.12.1944, Sayı: 19086, Fon: 30.11.1.0, Yer Nu.: 171.34.7.

2. Kitaplar

AHMAD, Feroz - AHMAD, Bedia Turgay; Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, 1. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.

ARMAOĞLU, Fahir; XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1981, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988.

ATATÜRK’ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille); ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

DERİNGİL, Selim; Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

JAESCHKE, Gotthard; Türkiye Kronolojisi (1938-1945), (çev.Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

KAYMAKLI, Hulusi; Havacılık Tarihinde Türkler 3, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2005.

KLİNE, Stuart; Türk Havacılık Kronolojisi, 1. Baskı, Dönence Bas. ve Yay.Hiz., İstanbul, 2002.

Resimlerle Havacılık Tarihi; Hv.K.K.İlğı Basımevi, Ankara, 1964.

SOYSAL, İsmail; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

ŞİMŞİR, Bilal N.; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK, 1919-1939, C 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2006.

Türk Hava Kuvvetleri Karargâhı Tarihçesi; Hv.K.K.İlğı Mrk.D.Bşk.İlğı Harp Tarihi Yayınları Nu.: 1, Ankara, 1968.

WEİSBAND, Edward; İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

YALÇIN, Osman; Türk Hava Harp Sanayi Tarihi (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.